

*„Kitárni az ország
és a világ előtt az igazságot.”*

**GULÁG–GUPVI-
KUTATÓK
NEMZETKÖZI
FÓRUMA
2018**

**Nemzetközi
emlékkonferencia
Makkosjányosi,
2018. november 16.**

1944 OKTÓBERÉBEN
5000 MAGYAR CIVIL PERFIT
HURCOLTAK EL KÖLOZSVÁRÓRA
A SZÓVJETUNÓBA

IN LUNA OCTOMBRIE 1944
AU FOST DEPORTATI
5000 DE CIVILI MAGHIARI
DIN CLUJ IN UNIUNEA SOVIETICĂ

IM OKTOBER 1944 WURDEN
5000 UNGARISCHE ZIVILISTEN
VON KLAUSENBURG
IN DIE SOVIETUNION VERSCHLEPPT

IN OCTOBER 1944,
THOUSAND HUNGARIAN
CIVILIANS WERE DEPORTED
TO THE SOVIET UNION

„Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.”

GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA 2018

*Nemzetközi emlékkonferencia
Makkosjánosi, 2018. november 16.*

Kárpátaljai Magyar Könyvek **281.**

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György

A kiadvány megjelenését a Bethlen Gábor Alapítvány támogatta.

A kötet a 2018. november 16-án Makkosjánosiban a Szolyvai Emlékparkbizottság által rendezett GULÁG–GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI FÓRUMA 2018. nemzetközi emlékkonferencia anyagait tartalmazza.

Készült a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében.

Szerkesztette: Dupka György

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

Hivatalos fotók: Fuchs Andrea, Szemere Judit, Alapítványi archívum

Borítón a Kolozsvárról malenkij robotra elhurcolt 5000 magyar civil férfi emlékműve a Házsongárdi temetőben (2016). Fotó: dr. Murádin János Kristóf

A hátsó borítón a ferencvárosi pályaudvar melletti Malenkij Robot Emlékmúzeum

Áldozatok terme. Fotó: Balahó Zoltán.

Lektorálta: dr. Zubánics László

© dr. Dupka György, 2019

© A szerzők, 2019

Felelős szerkesztő: **Marcák Gergely**

Borító, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**

A könyv elektronikus változata elérhető:

www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)

Nyomdai munkák: Shark Kft.

ISBN 978-615-5757-14-3

ISSN 1022-0283

A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve

„Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.”

GULÁG–GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI FÓRUMA 2018

*Nemzetközi emlékkonferencia
Makkosjánosi, 2018. november 16.*

Szerkesztette:
Dupka György

Szolyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó
Ungvár–Budapest
2019

*„Ezer fogoly küldi imáját az égbe,
Hallgasd meg hát, Uram, kérésünket végre.
Könyörögve kérünk, segíts haza minket,
Bűneiben szenvedő fogoly népeidet.
Mi Atyánk, Úr Isten, ki fenn vagy az égben,
Hallgasd meg hát sok-sok kérésünket végre..„*

*(Ezer fogoly imája 1944-ben. Részlet. Szolyva, 1944 decembere,
ismeretlen szerző. Dupka György gyűjtése)*

TARTALOM

Dr. Tóth Mihály

A Szolyvai Emlékparkbizottság tevékenysége
és a rehabilitálás ügye az ukrán törvényhozásban.....9

Matkovits-Kretz Eleonóra

A pécsi Német Kör GULÁG–GUPVI emlékezetpolitikája
– könyvek, dokumentumfilmek, kiállítások, emlékutak,
konferenciák tükrében 13

Dupka György

A GULÁG–GUPVI-kutatás helyzetképe
az intézményesülési törekvések útján 21

Molnár D. Erzsébet

„Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.”
A kárpátaljai magyarok 1944-es elhurcolása:
tények, adatok, összefüggések 29

Balahó Zoltán

A Ferencvárosi Málenkij Robot Emlékhely bemutatása 45

Dragan Traian

In memoriam Romulus Rusan. A közös emlékezet mérföldköve
– a Kommunizmus és Ellenállás Áldozatainak Emlékmúzeuma
Máramarosszigeten 55

Kállay Karolina

A Szovjetunióba elhurcolt és haza nem tért magyar, sváb
áldozatok feliratos emlékjelei a Szatmár megyei, illetve
az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás településeiben..... 63

<i>Nagyné Pintér Jolán</i>	
Emberkereszt. Egy szobor története	79
<i>Bimba Brigitta</i>	
Kérelmek és beadványok – női közbenjárás a Kárpátaljáról malenkij robotra hurcolt férfiak ügyében.....	83
<i>Marcsák Gergely</i>	
A malenkij robot megjelenítése Vári Fábián László önéletrajzi regényében	99
<i>Mádi Bianka</i>	
Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásának folyamata	105
<i>Nick Ferenc</i>	
Kecskési Tollas Tibor, a nemzetmentő	121
<i>Meskó János</i>	
Kárpátalja 1944–1946-os átmeneti időszakának krónikája.....	129
<i>Benkő Levente–Papp Annamária</i>	
A foksányi szovjet fogolytábor román és szovjet forrásokban – Újabb vázlatos adalékok a 176. számú láger történetéhez	149
<i>Botlik József</i>	
Görögkatolikusság Kárpátalján A földalatti egyház évtizedei (1949–1989).....	167
<i>Murádin János Kristóf</i>	
Egy erdélyi kisváros az 1944 őszi szovjet deportálások metszéspontjában. A tordai magyarok elhurcolása	191
FÜGGELÉK	
A november 16-i nemzetközi emlékkonferencia programja.....	215
Nemzetközi emlékkonferencia.....	220
Megemlékezés, koszorúzás, emléktáblák avatása	
a Szolyvai Emlékparkban.....	224
Fontosabb kárpátaljai események, megvalósult projektek	228
A szolyvai emlékparkbizottság kutatóműhelyében	
készült kiadványok	277
A kötet szerzői	279

DR. TÓTH MIHÁLY

A SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE ÉS A REHABILITÁLÁS ÜGYE AZ UKRÁN TÖRVÉNYHOZÁSBAN

*A konferencia elnöksége (balról jobbra) Pocsai Vince református lelkész,
Matkovits-Kretz Eleonóra, a pécsi Német Kör elnöke, dr. Tóth Mihály levezető elnök
és Dupka György (Fotó: Szemere Judit)*

Tisztelt Konferencia, hölgyeim és uraim!

Engedjék meg, hogy rendezvényünk szervezői, a Szolyvai Emlékparkbizottság, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet és a Pécsi Német Kör nevében tisztelettel köszöntsem kedves mindnyájukat a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma 2018. címen megrendezésre kerülő tanácskozásunkon.

Mint arra rendezvényünk címe utal, a malenkij robot témakörével foglalkozó, immár hagyományos, tanácskozásunk fokozatosan kinőtte magát a Kárpát-medence magyarságát és németiségét sújtó sztálini megtorló politika átfogó-komplex kutatásait bemutató fórummá.

Hasonlóan alakul a Szolymai Emlékparkbizottság tevékenysége is. Mint az a jelenlévő többsége számára ismert, Szervezetünk alapvetően három irányban fejt ki működését: a történelmi megemlékezés és a kegyeleti tevékenység, a sztálini terrorral kapcsolatos tragikus események tényanyagának feltárása, valamint az erkölcsi és anyagi jóvátétel kérdésének előmozdítása képezik tevékenységünk lényegét és értelmét.

Elsősorban dr. Dupka György felelős titkárunk aktivitásának, és az utóbbi évek folyamán a GULÁG–GUPVI tematikára fordított jelentős magyar kormányzati figyelemnek köszönhetően sikerült az etnikai alapú repressziók tematikáján túl kiterjesztenünk mind kutatási, mind kegyeleti tevékenységünket a hadszíntéren elesett és Szovjetunióban raboskodó magyar hadifoglyok, valamint a politikai és felekezeti alapon sérelmeket elszenvedettek témakörére is. Jelentős eredményeket tudunk felmutatni a magyar hadseregben való szolgálat közben a keleti hadszíntéren elesett vagy hadifogolytáborokba odaveszett nem csak magyar és német, hanem ruszin, zsidó és más nemzetiségű kárpátaljai honfitársaink neveinek felkutatásában. E nevek születési év és származási hely feltüntetésével az Emlékpark területén elhelyezett gránittáblákon lettek feltüntetve.

Kiteljesedett a malenkij robot áldozatai kutatásának földrajza is. Folyamatban vannak, illetve részben már befejeződtek a Bereg és Szatmár megyék Magyarországi területeiről, a Kelet-Szlovákiai Ungvidékről és Ugocsa megye jelenleg Romániához tartozó Halmi járásából elhurcoltakkal és szovjet lágerekben elhunytakkal kapcsolatos kutatások. Az így fellelt nevek a személyek származási helyének jelenlegi országai és települések szerint rendszerezve szintén megörökítésre kerültek az Emlékparkban.

Szakavatott, és már a teljesség igényére törekvő módon történik a felekezeti alapon repressziókat elszenvedett egyházi személyek neveinek és sorstragédiáiknak a felkutatása és feldolgozása. E kutatás anyagai képezik a Szervezetünk által létrehozott Sztálinizmus Áldo-

zatainak Kárpátaljai Emlékmúzeuma gerincét, mely Ungváron, az ún. Duhnovics-házban talált otthonra.

Az Emlékpark területén került elhelyezésre a szovjet rezsim által kivégzett, a magyar országgyűlésben Kárpátalját képviselőnek emléket állító emlékmű, ezzel kiegészítve, kiszélesítve kegyeleti tematikánkat a politikai okokból üldözöttekre is.

Mindezekkel együtt jelenleg az emlékpark tábláin megközelítőleg 12 ezer ártatlanul meghurcolt és elpusztított, illetve hősi halált halt honfitársunk neve került feltüntetésre.

A közelmúltban napvilágot látott számos ismeretterjesztő kiadványból kettőt emelnék ki és ajánlanék a tisztelt konferencia résztvevőinek figyelmébe. Az egyik dr. Dupka György ukrán nyelven megjelent *Застосування принципу колективної відповідальності щодо жорців і німців Закарпаття* c. könyve. E kiadvány, mely a szerző doktori értekezése alapján készült, fontossága abban áll, hogy a témánk megértéséhez szükséges ismeretanyagot végre ukrán nyelven is elérhetővé tette. A másik *Kárpátalja szovjet terrorjának emléktérképe*, mely hiteles képet ad az emberellenes sztálini rezsim mértékéről, és a birodalom szinte minden területére való kiterjedéséről.

Nevezett és számos más publikációnak, kiadványnak, valamint a témával foglalkozó magyar és ukrán nyelven készült dokumentumfilmeknek köszönhetően növelhettük mind a magyar, mind az ukrán nyelvű közeg tájékozottságát témánkkal kapcsolatosan. Meglátásom szerint a már felkutatott, begyűjtött, rendszerezett – tudományos értekezések, tájékoztató jellegű kiadványok és filmek formájában hozzáférhető – ismeretanyag elégséges ahhoz, hogy bekerüljön a középiskolai történelemoktatás kereteibe, hiszen az így átadott ismeret lehet garanciája annak, hogy e gyalázatos gaztettek, és az azokat elszenvedett áldozatok nem merülnek feledésbe. És mindennek a tanulsága gátat szab majd annak, hogy ilyesmi a jövőben újra előfordulhasson.

A meghurcoltaknak és azok kárvallott hozzátartozóinak Ukrajnában való erkölcsi és anyagi rehabilitációjának kérdése Emlékparkbizottságunk tevékenységének egyetlen olyan területe, ahol az utóbbi években nem sikerült előre lépniük. A folyó parlamenti ciklus elején, még 2015-ben, parlamenti képviselőnknek, Brenzovics Lászlónak,

mint a korábban képviselőtünket ellátó honatyának, Gajdos István-nak is, sikerült megszereznie az Ukrán Verhovna Radának a kérdésben illetékes Bizottságának a támogatását, ahhoz a parlamenti határozattervezethez, mely nyilatkozat formájában elismeri a kárpátaljai magyarok és németek elleni 1944 őszén, etnikai alapon elkövetett bűncselekmények tényét és kilátásba helyez valamilyen jóvátételt. De, a közben, az oktatási, és az államnyelvtörvény kapcsán kialakult magyar–ukrán konfliktushelyzet nem tette lehetővé e kérdés érdemi plenáris tárgyalását az ukrán törvényhozásban.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani támogatóinak, elsősorban a Bethlen Gábor Alapnak, mely, mint nemzeti jelentőségű intézményt, folyamatos támogatásban részesíti Szervezetünket, valamint mindazoknak, akik hozzájárultak a GULÁG–GUPVI emlékévkerekében megvalósított programjainkhoz.

MATKOVITS-KRETZ ELEONÓRA¹

**A PÉCSI NÉMET KÖR GULÁG-GUPVI
EMLÉKEZETPOLITIKÁJA
KÖNYVEK, DOKUMENTUMFILMEK,
KIÁLLÍTÁSOK, EMLÉKUTAK,
KONFERENCIÁK TÜKRÉBEN**

Matkovits-Kretz Eleonóra (Fotó: Szemere Judit).

A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre (rövidített nevén Német Kör) malenkij robot emlékezetpolitikáját nagyban segítette 2012-től egy országgyűlési határozat és egy kormányhatározat.

¹ Matkovits-Kretz Eleonóra, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének elnöke (Pécs).

Menczer Erzsébet országgyűlési képviselő kezdeményezésére fogadta el az országgyűlés 41/2012. (V. 25.) OGY határozatát „*A Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjáról*”. November 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává nyilvánította. A határozat „felkéri a központi államigazgatási szerveket, az oktatási intézményeket, az egyházakat és a civil szervezeteket, a közszolgálati médiumokat, valamint az önkormányzatokat, hogy gondoskodjanak a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabokról és kényszermunkásokról való méltó megemlékezésről.”

A 1009/2015. (I. 20.) kormányhatározat² *A szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévé*t hirdette meg 2015. január 20-tól, majd meghosszabbította 2017. február 25-ig.

Málenkij robot témában első konferenciánkat *Utak a gyökerekhez* címmel 2009. szeptember 26-án szerveztük. 2012. november 23–25-én az *Itt volt a végállomás – Ural* nevet viselő emlékkonferencia már az országgyűlési határozat szellemében szerveződött.

2013. április 26–28-án Miskolcon, a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága *Malenkij robot – Emlék, emlékezet, megemlékezés* c. konferenciáján, döntést hoztunk arról, hogy emlékbizottságot alakítunk a Szovjetunióba való elhurcolások 70. évfordulójának méltatására. Az emlékbizottság küldetésnyilatkozatát a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságától Majorszki András, Bognár Zsolt és Stark Tamás, egyesületünk nevében pedig Matkovits-Kretz Eleonóra írta alá.

A 2013. november 25-i megemlékezésre Pécsen *TRAUMA* címmel kiállítást szerveztünk, ahol 2013. november 22. és december 6. között minden nap más-más kapcsolódó programmal vártuk az érdeklődőket. A kiállítás projektvezetője Pécsi Csaba volt.

A 2014. november 25-i emléknapon Szerencsre szerveztünk Baranyából delegációt a konferenciára és az emlékműavatásra.

A 2015. február 25-i emléknapot a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága Budapesten, az Országház Felsőházi üléstermébe szervezte, ez egyben a GULAG–GUPVI Emlékév nyitórendezvénye is volt.

Az **Emlékév** lehetőséget adott számunkra, hogy komoly, nagy projekteket valósítsunk meg, mint például a **Lágerjárat – Vagonkiállítás**,

mely egy éven keresztül, 2016. február 24-től 2017. február 25-ig járta az országot. 13 helyszínen szerveztünk, főleg a fiatalok számára, rendhagyó történelemórákat, hogy megismertessük őket a tankönyvekben még mindig nem szereplő II. világháborús történettel, a németiséget, de a határon túli magyarságot is sújtó szovjet fogsággal.

Emlékezetpolitikánk fontos része volt történelmi-, kutató-, emlék- és zarándokutak szervezése.

Első ilyen utunk 2009-ben Ukrajna Donyeck és Luhanszk megyéinek olyan lágerhelyeire vezetett, melyeket a malenkij robotot túlélte interjúalanyaink megneveztek. Ezt az utat az Európai Unió *Európa a Polgárokért* pályázati projektje fedezte.

Következő útjaink 2011-ben Délvidékre, a Vajdaságba vezettek, majd Felvidékre és Erdélybe. Megpróbáltuk feltérképezni azokat a településeket, ahol gyűjtőlágerrek voltak.

2012. június 29. és október 10. között szintén Európai Unió támogatással jutottunk el az uráli területre.

2015-ben ismét a szerbiai lágerhelyeket kutattuk a következő településeken: Gádor, Zombor, Újvidék, Járek, Rezsőháza, Nagykárolyfalva, Versec, Nagybecskerek. Erről az útról *Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek* címmel német és magyar nyelvű dokumentumfilmet készítettünk. A film szerkesztő-rendezője Rozsnyai Ilona.

A GULÁG–GUPVI Emlékév jóvoltából kiemelt támogatást kaptunk a következő utak megvalósítására:

2016.06.24–07.02. között Baskíriába utaztunk. Itt kiemelt célterületeink Ufa, Oktyabrszkij, Tujmazi városok voltak, ahol nagy számban raboskodtak Baranyából elhurcolt nők és férfiak. Tatár földön Jelabuga koncentrációs táborát és temetőjét látogattuk meg.

2016.08.15–27. között a Kaukázus több olyan országát látogattuk meg, ahol német és magyar származású hadifoglyok és civilek raboskodtak évekig. Csecsenföld fővárosát, Groznij területét, az Andrejevskij völgyet és Sztárijpromiszlaut. Grúziát, Tbiliszi körzetében Tkibulit, Kutaiszit, Magnetitit és Urekit.

A baskíriai és a grúziai utunkat is nagyban segítette Berghoffer Róbert *Tabu* című könyve, melyben saját történetén keresztül ír az említett helyekről és az ott történekről.

Azerbajdzsánban a Szumagait (Kirovabadi) körzet és a Hanlari körzet néhány lágerhelyét és temetőjét kutattuk fel.

A Lágerjárat – Vagonkiállítás Magyarország területén azokat a nagyobb gyűjtőhelyeket kereste fel, ahová a lakóhelyükről összegyűjtött foglyokat továbbszállították több marhavagonból álló szerelvénnel Románián vagy Szlovákián, Lengyelországon, Ukrajnán keresztül a Szovjetunióba.

A következő emlékutakat a malenkij robotra hurcolás határon túli útvonalára terveztük. 2016. 10. 21–25. között Romániába, Arad–Nagy-szeben–Brassó–Foksány–Jassi–Kolozsvár útvonalon. A helyszíneken megemlékeztünk az ottani lágerhelyeken, temetőikben.

2016.11.15–19. közötti utunk Szlovákiában Szepsit és Tornaújfalut, Lengyelországban Szanokot, Ukrajnában Sztarij-Szambort érintette, ahol a tömegsír felett emlékművet avattunk. A november 25-i megemlékezés határon túli fő helyszíne Szolyva volt, ahol hatalmas tömeg emlékezett meg az ottani haláltábor áldozatairól.

A volt Szovjetunió területén 2017.06.27–07.08. között folytattuk utunkat. Örményországban: Jerevánban, Vanadzorban és Ararat városában. Helyi segítőkkel kerestük fel az ottani lágerhelyeket, tömegsírokat. A többi országban is segítségünkre voltak történészek, helytörténészek, magyar és német követség, illetve konzulátusok képviselői.

Kazahsztánban felkerestük az ottani óriási lágerterületet Karagandában. Megnéztük a Szpaszki emlékparkot, voltunk az Alzsiri női láger helyén létesített múzeumban. Almatiban lágertemetőben emlékeztünk.

Üzbegisztánban, Taskentben a japán foglyok lágermúzeumát, valamint a közös lágertemetőt kerestük fel. Az utolsó felkeresett helyszín Moszkvában a Gulág Múzeum volt.

Fontosnak gondoljuk az emlékezetpolitikában a megőrzést. Ennek biztosítékai az **emléktáblák és emlékművek**, melyek hosszú éveken keresztül adnak lehetőséget az ott élőknek a megemlékezésre.

A Német Kör emléktáblát helyezett el a szovjet lágerrekbe elhurcoltak emlékére Pécsen, a volt gyűjtőhely, a Lakits laktanya falán az 1945.01.13-i tömeges bevagonírozás napjára emlékezve, majd 2009.11.21-én német és magyar nyelvűt a Szolyvai Emlékpark síratófalán.

Az Emlékévben a történelmi zárándok- és emlékutak során Romániában, Lügeten Boriceanu polgármester segítségével emlékművet állítottunk. Emléktáblát kívántunk elhelyezni szintén Romániában, Foksányban és Jassiban, de a helyi hatóság a mai napig nem engedélyezte a kihelyezését. Baskíriában, Oktyabrszkijban a Moszkvai Vojennije Memorial Társaság sem adta ki a végleges engedélyt a Jurij Lapsin által tervezett emlékmű elhelyezésére. Lengyelországban a Szanoki vasútállomásra tervezett emléktáblát a polgármester támogatta, de a szlovák hatóságtól az engedélyt nem tudtuk beszerezni. Ukrajnában, Sztarij-Szamborban a GULÁG–GUPVI Emlékbizottság által támogatva a Lembergi Magyarok Kulturális Szövetsége delegációnk ottlétekor avatta fel Matl Péter munkácsi szobrász emlékművét. Kazahsztánban, Alzsírban a Menczer Erzsébet által kezdeményezett és dr. Baranyi András támogatásával megvalósított emlékművet közösen avattuk fel.

Maradandó alkotás az ismeret átadására a **könyv**. Egyesületünk a témában négy kötetet adott ki.

A *Málenkij robot* és az *Itt volt a végállomás* címűt 3 nyelven (magyarul, németül, angolul), *A 0060-as parancs* című könyvet magyarul és németül, *A Messze voltam én fogságban* interjúkötetet csak magyarul. Lefordítottuk oroszról és kiadtuk magyarul Reinhold Haun *Anton–Oktyabrszkij, Berlin* című könyvét. Újra kiadtuk Zsíros Sándor tanár úr *Szemelvénygyűjteményét*. Terjesztjük partnereink kiadványait is.

Az ismeretterjesztést kívánjuk elősegíteni, az elkészített **DVD-filmekkel**, melyek kutatóútjainkról készültek. *Utak a gyökerekhez – Időutazás (Donyec)*, 2009; „*Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*” – *Délvidék*, 2011; *Itt volt a végállomás – Erdély és Felvidék*, 2011; *Oroszország "málenkij robot" 1944–49*, 2012; *Idegen ég alatt / Unter Fremdem Himmel – Ural*, 2012.

Időszakos, rövid idejű, de sokkoló élményt nyújt a megemlékezések formái közül a **kiállítás**. Az Emlékévben általunk szervezettek, a Lägerjárat – Vagonkiállítás, Tőreki Zsolt fotókiállítása, a Válogatás az emlékév eseményeiből, valamint a korábbi TRAUMA kiállítás. Walterné Müller Judit a Pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatóhelyettese *Idegen ég alatt – Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszer-*

munkán című, reprezentatív kiállítása külföldöt is bejárta. Nagy sikert aratott a Párizsi Magyar Intézet francia látogatói körében.

Fennállásunk 27 éve alatt sokszor szerveztünk **konferenciát**. Úgy éreztük, hogy fontosak azok a tudományos összefüggések, ahol a jelenlévők megismerhetik egymást, megismerhetik a mások által elért eredményeket, és együttműködve szélesedik az a kör, ami a majd 50 évig elfeledett malenkij robot témájával foglalkozik. Szívesen tartottunk **előadásokat** itthon és külföldön is.

Megtartott konferenciáink és előadásaink:

2009. szeptember 25-26. *Utak a gyökerekhez* konferencia a malenkij robotról

2009 óta beregszászi konferenciákon Dupka György felkérésére előadásokat tartunk minden év novemberében.

2010. *Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*. Emlékkonferencia, fórum, táblaavatás és koszorúzás az ukrain Beregszászon és Perecsenyben, közreműködés a *Sorsok* c. budapesti kiállításon, filmvetítéses előadás a Magyarországi Németek Házában.

2011. március 4–5. *Kisebbségek Európáért – Európa a kisebbségekért*. A történelmi és őshonos kisebbségek ügye.

2011. március 5–6. *Aktív Európai Emlékezet*, tanácskozás.

2011. november 26. Történelmi témájú rendezvény a készülő malenkij robot-szöveggyűjtemény tervezetéről.

2012. november 23–25. *Itt volt a végállomás – Ural*, emlékkonferencia a Szovjetunióba elhurcolt rabok és kényszermunkások emléknapján.

2014. november 25. Rátka

2016. február 24. Veritas Konferencia Budapesten.

2016. 04. Németország, Bad Kissingen, a szudéta németek konferenciája.

2017. január 26. *A 0060-as parancs* c. előadás. Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

2017. november 17. Konferencia Beregszászon.

2017. december 18. *Tájak Korok Múzeumok*, az Egyesület pécsi klubjában.

Előadásokat tartottunk továbbá az Emlékévhez kapcsolódóan Sárospatakon, Gyulán, Komlón, Kaposváron és Budakalászon.

Számos helyen (Székesfehérvár, Nagykároly, Pécs, Budapest, Kanada) tartott a németiség történetéről előadást az egyesület alelnöke, Márkus Bea is.

Bár a malenkij robot **kutatásával** intenzíven 2008-tól foglalkoztunk, sikerült még interjúkat készítenünk a túlélőkkel. Az ő elbeszéléseik segítették a kutatásainkat, a dokumentumok keresését és a helyszínekre való utazást. Bővült az együttműködés határon belüli és határon túli, valamint más országokbeli nemzetközi szervezetekkel, levéltárakkal, s a témát kutató történészekkel. Márkus Bea Baranya megye malenkij robotban érintett településeinek nevét és az onnan elhurcoltak létszámát pontosította, táblázatba foglalva. Német nyelvű doktori disszertációja a malenkij robot tragédiáját dolgozta fel.

Az Emlékév által nyújtott támogatás tette lehetővé, hogy **ismeretterjesztő és dokumentumfilmeket** készíthessünk. 2018. szeptember 8-án a komlói II. Hét Domb Fesztiválon a *GUPVI lágerrek foglyai* 1. rész Ismeretterjesztő- és természetfilm kategóriában III., a *Kicsi munkán a Kaukázusban* Dokumentumfilm kategóriában, szintén III. helyezést ért el. További filmek, amiket még nem neveztünk be fesztiválra: *A GUPVI lágerrek foglyai* 2. rész és a „*Nem mondhatom el senkinek, hát elmondom mindenkinek*”.

Történelmi filmklub keretében vetítjük nemcsak a saját filmjeinket, hanem terjesztjük a mások által készítetteteket is, például a *Kárpát-aljai tragédiát*, a *Kifutást*, a *Be nem gyógyult sebeket* és az *Élni muszájt*. Pécssett az Uránia moziban levetítettük *A sátán fattya* c. játékfilmet is. Az emlékév másik nagy sikerű játékfilmje, az *Örök Tél*, több nyelvre lefordítva járja a világot.

Klubestek keretében székhelyünkön is vetítünk kisfilmeket, például Pécsi Csaba (Pécs): *A mi Golgotánk*, Schmidt Antal (Bóly): *Bűnünk a származásunk volt* és *Történelmi zarándokút a Kaukázusban*, Német Györgyi (Mecseknádasd): *Elhurcolva*.

Baskíriai utunkat örökölte meg Noll Katalin, az MTVA munkatársa a *Születési helye: 1701-es láger* című filmében, melyet a Duna Tv mutatott be.

Ritkán adódik lehetőség, hogy egy civil szervezet szimfonikus nagyzenekarral **hangversenyt** adjon olyan helyen, mint a Pécsi Kodály Központ. A Pannon Filharmonikusok nyitottak voltak arra, hogy

közösen szervezzünk emlékkoncertet a Szovjetunióba hurcoltak emlékére. A megbékélés jegyében hangzottak el a művek orosz, magyar, német szerzőktől.

A **koszorúzás** alkalmas arra, hogy lerójuk tiszteletünket és kifejezzük együttérzésünket mások áldozatai előtt. Igyekszünk az emléknapon a koszorúzásra felkérő megemlékezéseken részt venni az ország számos településén.

Az **emlékműavatás** szintén olyan esemény, ahol az érintettekkel, leszármazottakkal, együttműködő partnereinkkel és az ügy mellett álló politikusokkal közösen róhatjuk le tiszteletünket az áldozatok előtt. A Kommunizmus Áldozatainak Emléknapjához kapcsolódva avatták fel 2017. február 26-án a Ferencvárosi vasútállomás mellett dr. Bognár Zalán és a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága által kezdeményezett Málénkij Robot emlékművet, Párkányi Raab Péter szobrászművész alkotását.

Az emlékév utolsó nagy emlékműállítására 2018. június 19-én, az országgyűlés által nemzeti emléknappá nyilvánított Felszabadulás napján került sor. A szovjet megszállás áldozatainak emlékművét Orbán Viktor miniszterelnök avatta fel.

A civil szervezetek lehetőségei végesek. Minden jó szándék ellenére van egy pont, ahonnan a kutatást, a dokumentációgyűjtést, csak intézményesített formában, megfelelő pénzügyi feltételek

mellett lehet magasabb szinten folytatni. Ennek érdekében a 2018. június 19-i emlékműavatáson Orbán Viktor miniszterelnöknek átadtunk egy **kérelmet** a **GULÁG–GUPVI Dokumentációs Kutató- és Emlékközpont** létrehozása érdekében.

Reméljük, hogy a 75.évforduló emléknapjára, 2019. november 25-re döntés születik a Nemzeti Intézet létrehozásáról.

DUPKA GYÖRGY²

A GULÁG-GUPVI-KUTATÁS HELYZETKÉPE AZ INTÉZMÉNYESÜLÉSI TÖREKVÉSEK ÚTJÁN

Dupka György (Fotó: Szemere Judit)

A hadifogságba és malenkij robotra a szovjet táborokba elhurcoltak, a kollektív büntetés alá eső magyarság, németiség tragikus sorsával kapcsolatosan – a rendszerváltás utáni évtizedekben, különösen az ezred-

² Dupka György PhD, történész, a Szolymai Emlékparkbizottság titkára (Ungvár).

forduló után – előrehaladott kutatás tapasztalható. Eddig bizonyossá vált, hogy 700 000 ember (más adatok szerint 800 ezer, sőt közel egymillió is lehetett) került ki a GUPVI- és GULÁG-táborokba, és ott közülük minden második-harmadik ember meghalt. A hét évtized múltán is résztörténetek látnak napvilágot, de még mindig keveset tudunk ezekről az időkről. Nagyon fontos a helytörténeteszek, helyi kutatók munkája az emlékek feltárásában, elemzésében. Az eddig publikált szakirodalom, feltárt levéltári forrásanyag folyamatosan gyarapodik, a könyvtárak, az internet révén mindenki számára elérhetővé válik.

A GUPVI-táborokban raboskodott foglyokkal, a lágertemetőkkel kapcsolatos helyszíni ismereteimet – az utóbbi évtizedben – a pécsi Német Körrel (elnöke: **Matkovits-Kretz Eleonóra**)³ egybehangoltan lebonyolított expedíciók során messzemenően tudtam gyarapítani és elmélyíteni. 2005-től közös kutatást,⁴ közös emlékkonferenciákat⁵ szerveztünk, terepmunkát végeztünk az egykori lágerek területén, a kelet-ukrajnai Donyec-medencében, a luganszki bányavidéken, ahol 2014-től újra embervesztő, lakott területeket feldúló harcok, illetve testvérháború zajlik a Kreml által támogatott és függetlenségre törekvő orosz radikális autonómista szeparatisták és az ukrán katonai egységek között.

Expedíciót indítottunk orosz földre, az Urál-környéki egykori munkatáborokba is, ahol sokezer magyar, német férfi és nő halt meg az éhség, a fagyhalál s a pusztító betegségek okozta végelgyengülésben.

Konkretizálódott együttműködésünk a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságával (elnöke: **Majorszki András**, ügyvezető: **Bognár Zalán**)⁶

³ Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási anyagokat: [http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/\(2](http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/(2)

⁴ DR. BOGNÁR Zalán (szerk.): *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955.* Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.

⁵ „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre (elnök: Matkovits-Kretz Eleonóra) projektje alapján a sztálini munkatáborokba hurcolt magyarok és németek tiszteletére a beregszászi Európa Magyar Házban rendezett nemzetközi emlékkonferencia, melynek társzervezője a Szolyvai Emlékparkbizottság volt. Lásd még: DUPKA György: *Emlékezés a sztálinizmus áldozataira* (A 2010. novemberi emlékkonferencia előadásainak szerkesztett anyaga). In: Trianoni Szemle, III. évf. 2011/1. szám, 30–39. p. „Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Uristen, segíts bázis minket!” Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján Nemzetközi emlékkonferencia a GULÁG-GUPVI Emlékév alkalmából a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.). Összeállítók: DUPKA György és ZUBÁNIC László. Szolyvai Emlékparkbizottság, 2016 – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2016. Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=511

⁶ Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási programokat, adatbázisokat: <http://gulag.hu/> (2014)

is, amely regionális szinten⁷ is egybefogta a kutatói munkát, erről tanúskodik legutóbbi konferencia-gyűjteményük.⁸ Régiók szintjén először az Árvay Attila vezette Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata⁹ biztosított fórumot az anyaországi és a Kárpát-medencei kutatóknak, és az országban először állított regionális emlékművet. A mozgalomba bekapcsolódott az anyaországi Kommunizmus Bűnei Alapítvány (elnöke: **Ötvös Péter**), a Nemzeti Emlékezet Bizottsága¹⁰ (elnöke: **Földváryné Kiss Réka**), a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete (elnöke: **Menczer Erzsébet**), a Gulág Alapítvány (elnöke: **Nagyné Pintér Jolán**), a Terror Háza Múzeum (főigazgató: **Schmidt Mária**), a Magyar Nemzeti Levéltár (főigazgató: **Szabó Csaba**), a VERITAS Történetkutató Intézet (főigazgató: **Dr. Szakály Sándor**), a Janus Pannonius Múzeum (igazgatóhelyettes: **Walterné Müller Judit**) és a Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány¹¹ (elnöke: **Cseresnyésné Kiss Magdolna**).

A külhoni és a magyarországi magyar kutatók közül **dr. Molnár D. Erzsébet** történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének főiskolai docense, **dr. Murádin János Kristóf**¹² történész, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Szak egyetemi adjunktusa, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának kari kancellárja, az erdélyi **Benkő Levente** magánkutató, **dr. Bognár Zalán** történész, a Károli Gáspár

⁷ Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási programokat, adatbázisokat: <http://www.malenkijrobot.hu/> (2014)

⁸ *Budapest, Kárpát-medence – 'Malenkij robot', emlékezet.* Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete. Szerkesztette: BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, Budapest, 2017.

⁹ OROSZNÉ STUMPF Éva: *Jóvá tették azt, amit el sem követhettek... A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára.* Német fordítás: SOMOSKÖINÉ HAUSCHEL Dóra. Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata. é.n.

¹⁰ Lásd: *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában.* A Nemzeti Emlékezet Bizottsága, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre által 2015. november 25-én Budapesten (MTA-Székház, Diszterem) megrendezett nemzetközi konferencia szerkesztett előadásai. A kötet angol nyelvű kiadásának címe: *Gulag-Gupvi. The Soviet Captivity in Europe.* Szerkesztette: KISS Réka–SIMON István. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

¹¹ *A Kárpát-medence elvesztett területeiről (Kárpátalja, Felvidék, Erdély és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája.* Konferenciakötet. 2016. november 25-én a Polgárok Háza Dísztermében tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: BOTLIK József és CSERESNYÉS NÉ KISS Magdolna. Keskenyúton Alapítvány, 2017.

¹² Lásd a **dr. Murádin János Kristóf** által szervezett konferencia anyagát angol nyelven: *Acta Universitatis Sapientiae. European and Regional Studies, Volumen 7, 2015.* Sapientia Hungarian University of Transylvania Scientia Publishing House.

Református Egyetem docense, **Dr. Stark Tamás** történész, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa és mások nevéhez fűződik a szakmai körökben is elismert GULÁG–GUPVI-kutatás.

A levéltárakon kívül más országok közgyűjteményeiben is következetes adatgyűjtést végeztünk. A túlélőkkel *oral history* típusú, feldolgozott mélyinterjúkat, visszaemlékezéseket, memoárokat is nyilvánosságra hoztunk.¹³

2012–2017 között *hét eurázsiai, illetve délnyugat-ázsiai (kaukázusi)* államot érintő öt kutatóúton vettem részt a pécsi Német Kör szakértőjeként. Főleg budapesti kiindulóponttal, előzetesen elkészült forгатókönyv alapján a célországok, és azon belül a kiemelt települések között – repülőgéppel, bérelt busszal, gyalog – több mint 50 ezer km-t tettünk meg. Minden kiutazás alkalmával változó összetételű volt csapatunk, amelynek kemény magját – a GUPVI–GULÁG téma iránt – elkötelezett kutatók alkották. Terepszemléink eddig kevésbé ismert, egykori – a magyarság szempontjából fontosabb – fogolytáborokhoz, sírkertekhez, a raboknak munkát adó objektumokhoz kötődtek, ahol a hadifoglyok, internáltak nyomában gyakorlati módon tényfeltáró adatgyűjtést folytattunk. Előttünk ilyen céllal magyar civil expedíció még nem járt Ukrajnában, Oroszországban, Azerbajdzsánban, Georgiában, Örményországban, Kazahsztánban és Üzbegisztánban, mely országok több mint 70 éven át a szovjet birodalomhoz tartoztak. 1991–1992-ben a szovjet impérium szétesését követően utódállamokként jöttek létre – napjainkban független, dinamikusan fejlődő országok –, az ENSZ tagállamai közé tartoznak.

A pécsi Német Kör és a Szolyvai Emlékparkbizottság együttműködésének köszönhetően *Pécsen, Budapesten, Kolozsváron, Újvidéken, Királyhelmecen, Nagykaposon, Beregszászban, Szolyván* és más településeken megrendezett megemlékező programok keretében indult el az

¹³ Lásd: *Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak*. dr. DUPKA György közreadásában. Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt katonafoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszermunkások) vallomásaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből (1944–2015). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015., *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a Gupvi-Gulág kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944–1990*. DUPKA György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017.

intenzív kutatás. Közreműködünk a partnerszervezetek hálózatának kialakításában, aktivizáltuk képviselőiket, a helytörténészeket, hogy a soron következő tanácskozásokon előadásokat tartsanak és konferencia-köteteket adjanak ki.

Az általunk elindított mozgalom Kárpát-medencei szintű megemlékezés-sorozatot generált. Az eddigi tapasztalatok birtokában aktívan részt vettünk a malenkij robot 70. évfordulójára alakult Emlékbizottság munkájában. Az Emlékbizottság¹⁴ koordinálásával belendült a malenkij robot történetének szakszerű feltárása, interjúk készítése, együttműködések határon belüli és határon túli, valamint nemzetközi szervezetekkel, levéltárakkal, a témát kutató történészekkel. A *Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszymunkások Emlékének* felbecsülhetetlen a jelentősége, tárgyi és szellemi hozadéka, amellyel a közvélemény is szembesülhetett.¹⁵

Megítélésem szerint a megvalósított programok tükrében sikeres Gulág Emlékévet zártunk nemcsak Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében. Az emlékezés mozgalmát elindító Emlékév történelmi jelentőségét abban látom, hogy a közel nyolcszáz ezer magyar tragédiáját eddig övező hallgatás maradék falát is végérvényesen ledöntötte. *Hamvas Béla* szavaival elmondhatjuk, hogy „*A lélek a túlvilágon csak akkor nyugszik meg, ha akad a földön valaki, aki élete igazságát kimondja.*” Véleményem szerint mindannyian, akik bekapcsolódtunk országos és helyi viszonylatban az Emlékbizottság által támogatott programok, projektek megvalósításába, ezt tettük, hogy újra és újra kimondhassuk a GUPVI–GULÁG haláltáboraiiba internált és ezek embertelen poklát átélő apáink, nagyapáink – évek hosszú során titkolt – igazságát, hallhatóvá tettük, amit elhallgattak, mert az újra felszabdalt magyar földet megszálló kommunista hatalom nemzetiségük miatt is kollektív bűnösnek bélyegezte őket.

Az ott megélt borzalmakat, a szovjet barakkba zárt hányattatott sorsokat, szenvedéstörténeteket, a szabadság után vágyakozó embe-

¹⁴ A Szovjetunióba való elhurcolások 70. évfordulója alkalmából szervezett Kárpát-medencei szintű rendezvények megvalósítása 2015. január 20-án indult, a záróprogramok hivatalosan 2017. február 25-én fejeződtek be, de a központi támogatású projektekből több 2018 folyamán valósult meg.

¹⁵ *Gulág–Gupvi emlékévek*. Zárókiadvány, 2015. február 25. – 2017. február 25. Szerkesztette, összeállította: DR. KOVÁCS Emőke. Közreműködött: DR. NOBILIS Márton, DR. RÉTVÁRI Bence. Gulág–Gupvi Emlékbizottság, Budapest, 2017.

rek tragédiáit igyekeztünk megidézni a kül- és beltéri kiállításokon, a megjelentetett emlékiratok, dokumentumok, levéltári anyagokat feldolgozó könyvek sokaságában, az üldözött, megalázott, halálukig kintartó hőseink, áldozataink tiszteletére szervezett GUPVI–GULÁG-emlékzarándoklatok és az elhurcoltak neveit megörökítő emlékjelek állításában, emlékhelyek, emlékparkok kialakításában. A nemzeti kibeszélést elősegítő konferenciák, a rendhagyó történelemórák, tematikus előadások, dokumentum- és játékfilmek, színházi előadások stb. mind hozzájárultak magyar nemzetünk kollektív emlékezetének megerősítéséhez, a feledés fekete homályának kifehéritéséhez. Mindezek betetőzése volt, hogy Ungváron a Duhnovics Házban felavattuk a Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Emlékmúzeumát.

Az a meggyőződésem, hogy az Emlékév nem fejeződött be, mert a megkezdett munkát folytatnunk kell, hiszen sok még az elvégzésre váró feladat, sok kérdés továbbra is megválaszolatlan, és az ezzel kapcsolatos *„rejtélyes sötét foltok, történelmi ködösítések, a megtorlásokat elhomályosító mítoszok”* feltárára és szertefosztatásra várnak tisztességes történészeink remélhetően áldozatos és bátor munkája által.

Sokat számít az erkölcsi biztatás is, a GULÁG–GUPVI-kutatók közül 2017 folyamán kilenc személy vette át az eddigi tevékenysége elismerését értékelő magyar állami kitüntetést.¹⁶ Véleményem szerint ma sem vesztek aktualitásukból a túlélők által – a fentebb említett

¹⁶ 2017. augusztus 20-án Áder János, Magyarország Köztársasági Elnöke mások mellett **állami kitüntetésben részesítette a GULÁG–GUPVI-kutatók egy csoportját**. Magas színvonalú munkájáért *Magyar Érdemrend Lovagkereszt (polgári tagozat)* kitüntetést vehetett át:

DUPKA GYÖRGY történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára,

NAGYNÉ PINTÉR JOLÁN, a GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke. Kimagasló tevékenysége elismeréseként *Magyar Arany Érdemkereszt (polgári tagozat)* kitüntetésben részesült:

HAJAGOS CSABA, a Kecskeméti Katona József Múzeum Történeti–Néprajzi Osztályának történész-muzeológusa, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Vidéktörténeti Témacsoportjának megbízott tudományos kutatója,
DR. KOVÁCS EMÓKE történész, a GULÁG–GUPVI Emlékév szakmai vezetője, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő szakmai programvezetője,

MATKOVITS-KRETZ ELEONÓRA, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre elnöke, MOLNÁR D. ERZSÉBET történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének főiskolai docense,

Dr. MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF történész, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Szak egyetemi adjunktusa, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának kari kancellárja,

WALTERNÉ MÜLLER JUDIT, a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatóhelyettese,

KORSZUN OLEKSZIJ ungvári történész, GULÁG-kutató.

rendezvényeken – megfogalmazott kérdések: *Mi volt ezeknek az embereknek a bűne? Mi lett a sorsuk? Vajon hogyan történhetett meg mindez? Kinek az indítványára?*¹⁷

Mi is történt 1944 novemberében? Miért nevezzük Szolvát magyar Golgotának? Miért kellett többek között az anyaország újbóli fel-darabolása idején Kárpátalja, Erdély, Délvidék, Felvidék elcsatolásáért sok ezer magyarnak, etnikai németnek és más nemzetiségű embernek elpusztulnia a sztálini lágerekben? A kollektív büntetéssel sújtott magyar állampolgárok közül miért kellett – a fronton harcoló és elesett magyar honvédekhez viszonyítva – kétszerte többen meghalniuk a háborúvesztés után a munkatáboroknak titulált szovjet haláltáborokban? Miért tiltakoznak még ma is oly sokan, ha a soha haza nem tért magyar polgári áldozatok elhurcolását népiirtásnak nevezzük? Ezek a kérdések foglalkoztatják ma is túlélők leköszönő nemzedékét, a hozzátartozókat és a leszármazottakat.

A lendületesen haladó kutatások eredményei tükrében a tragikus események még teljesebb megvilágításának szándékával igyekeztem a magam módján – a teljesség igénye nélkül – megfogalmazni a válaszokat a fentebbi kérdésekre, reményeim szerint, hozzájárulva a magyar történelem egyes tévhiteinek tisztázásához. Ez a történelmi szociográfia is arra figyelmeztet, hogy a *Sztálin* névvel fémjelzett GULÁG vagy a GUPVI éppen úgy a gonoszság szimbóluma, mint ahogy *Hitlerék Aschwitz-Birkenau* vagy *Mauthausen* megsemmisítő táborai. Ezért a cselekvő történészek fontos küldetése legyen az is, hogy a magyarság, németiség internálása ne maradjon többé az európai történetírás szégyenfoltja, a történettudomány tabuja, hogy az európai népek családjában a *malenkij robot* – a *holokauszthoz* hasonlóan – ne csak a közbeszéd témája, hanem a tanintézetekben a folyamatos oktatás tárgya is legyen.

Ebből kiindulva, fontos döntésnek tartom, hogy 2018 nyarán **Orbán Viktor** miniszterelnök úrnak kutatótársaimmal levelet írtunk, és támogatást kértünk az önálló *GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDK)* létrehozásához. A későbbiekben

¹⁷ BODNÁR Tibor olvasói levele. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. július 16.

a megfelelő társadalmi támogatottság bizonyítása érdekében aláírásgyűjtést is kezdeményeztek.¹⁸ A határon túli kutatókat is összefogó intézet Budapesten működne. Intézményi keretek között valósulna meg a Kárpát-medencében a magyarok, németek internálásával kapcsolatos történetek teljes, objektív történelmi feldolgozása, összefoglaló nagy monográfiák megírása is. Az angol, német, orosz nyelvre is lefordított, összefoglaló jellegű, levéltári forrásokra épülő tanulmánygyűjtemény megjelenítése alapvetően tisztázná a Szovjetunióban raboskodó hadifoglyok, internáltak máig vitatott létszámát, tragikus sorsát.

¹⁸ A magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszmunkára hurcolásának 75. évfordulójára készülve, 2019. május 6-án aláírásgyűjtési PETÍCIÓ indult az önálló GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozásáért, amely az alábbi nyilatkozatot tartalmazza:

„Alulírottak csatlakozunk az MTI által is kiadott Közleményhez, amelyben 2019. május 6-án a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) sok százezer magyart érintő nemzeti igényként fogalmazta meg egy önálló GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozását a magyar kormány támogatásával. A megfelelő társadalmi támogatottság bizonyítása érdekében a kárpátaljai *Szolyvai Emlékpark Bizottság* aláírásgyűjtést kezdeményez. A testület évtizedek óta kutatja a kárpátaljai elhurcolásokat, és elsőként hozott létre emlékparkot síratófallal, amelyen több mint 12 ezer áldozat neve szerepel. A bizottság állásfoglalása szerint a Kárpát-medencében élő magyar és német származású családok számára is megnyugvást jelentene egy központi kutató- és dokumentációs központ létesítése. A nemzeti intézmény létrehozásának szükségessége már megfogalmazódott 2013 áprilisában Miskolcon, amikor a *Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (GKNT)* létrehozta a „Málénkij robot” Emlékbizottságot, és *Küldetésnyilatkozatának* 1. pontjában megfogalmazták egy ilyen intézmény létrehozásának a fontosságát. 2018. november 16-án a kárpátaljai Jánosiban a GULÁG–GUPVI-Kutatók Nemzetközi Fóruma, és 2018. november 23–24-én Pécsen, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Malenkij robot –Fiatal kutatók kutatási eredményei nemzetközi konferenciája is határozott állást foglalt az új nemzeti intézmény létrehozásával kapcsolatban.

A huszonegyedik órában vagyunk!

Ennek tudatában sürgetjük, hogy a magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszmunkára hurcolásának 75. évfordulójára készülve, a magyar társadalom régi adósságának törlesztéseként *Budapestre jön létre az új nemzeti intézmény*, amely tömörítene a hazai és külföldi – elsősorban határon túli – kutatókat, koncentrálna az eddigi, és összehangolná a jövőbeli kutatásokat, valamint orthont adna az elmúlt évtizedek során keletkezett számos értékes dokumentumnak és tárgyi emlékeknek.

A GGDKE egykori lágerék, rabtemetők feltérképezésével, a GUPVI–GULÁG-iratokat tartalmazó levéltárak tanulmányozásával, az elkészült munkák elemző feldolgozásával, az eltűnt családtagok lehetséges felkutatásával, kiállításokkal, konferenciákkal, oktatási segédanyagokkal járulna hozzá a szovjet fogoly- és munkatáborokba elhurcolt közel 1 millió egykori magyar állampolgár, köztük mintegy 300 ezer civil sorsának, s rabságuk történeti hátterének megismertetéséhez.

A kutatóközpont további fontos célja egy közérthető, mindenki számára hozzáférhető, *teljes körű internetes adatbázis* létrehozása.

A GGDKE együttműködést kínál a nemzeti emlékezetpolitikát felvállaló partnerintézmények, önkormányzatok és civil szervezetek számára.

2019. május 8.”

*MOLNÁR D. ERZSÉBET*¹⁹

**„KITÁRNI AZ ORSZÁG ÉS A VILÁG
ELŐTT AZ IGAZSÁGOT.”
A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK 1944-ES
ELHURCOLÁSA:
TÉNYEK, ADATOK, ÖSSZEFÜGGÉSEK**

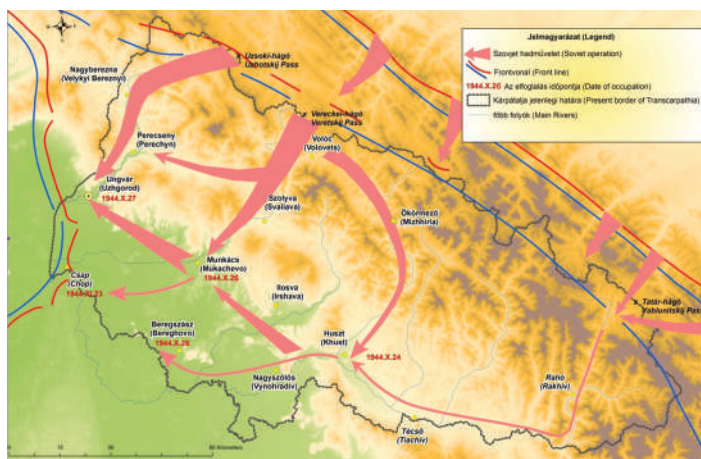
Molnár D. Erzsébet (Fotó: Szemere Judit)

A második világháború után a Kárpát-medencei magyarság számára nem értek véget a világegés megpróbáltatásai: rájuk nézve nem a béke, hanem a tömeges megtorlás, az elhurcolások, a kényszermunka idősza-

¹⁹ Molnár D. Erzsébet PhD, történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense (Beregszász).

ka következett. A nemzet egészét sújtó büntetés alól természetesen a kárpátaljai magyarság sem menekülhetett, akik számára az 1944 őszen bekövetkezett szovjet megszállás, majd a régió Szovjetunióhoz történő csatolása egy gyökeresen új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetet jelentett.

Kárpátalja területén 1944 októberében jelentek meg a 4. Ukrán Front katonái (1. ábra) és ezzel gyakorlatilag meg is kezdődött a térség szovjetizálása az akkor még hivatalosan Magyarországhoz tartozó területen.

A 4. Ukrán Front hadműveletei Kárpátalján

A szovjet megszállás, majd a Szovjetunióhoz történő csatolás következtében a második világháború utáni években tömegesen tartózkodtak kárpátaljai illetőségű személyek is a szovjet táborvilág valamelyik lágerében. Ezen személyek egy része közvetlenül a fronton szolgálatot teljesítő katonaként került szovjet fogságba, más része a tömeges deportálások áldozataivá vált, javarészt otthonukból elhurcolt személyekből állt, akik között jelentős számban lelhetők fel korábban szolgálatot teljesítő katonák. A fogságba esés körülményeit illetően Medvigy József visszaemlékezésében a következőket olvashatjuk: „Ez az egész történet 1944. XII. 26-án, Karácsony estéjén hajnali 1 órakor kezdődött. Az oroszok fogságba ejtettek több társammal Nádasdladány táján.

Onnan elvitt bennünket két orosz katona egy legközelebbi orosz parancsnokságra, ahol kihallgattak bennünket. [...] S nékem személyesen azt a parancsot adta, hogy: «Ma éjjel 3 órakor ki fogsz menni az első vonalba teljes felkészültségbe rádióval, hangszóróval, 6 db kézigránáttal, egy automata fegyverrel és fogod kiabálni, hogy magyarok, adjátok meg magatokat, nem lesz semmi bántódásotok és holnap mentek haza!» Erre én azt válaszoltam, hogy nem vagyok hajlandó, hogy ezt a parancsot végrehajtsam. Erre az orosz kapitánynő felállt, kezébe vette a pisztolyt, és azt mondta, hogy lelő. De mégis meggondolta és kiküldött, hogy gondolkozzak, majd néhány másodperc múlva behívott, s megint megkérdezte, hogy vállalom-e, vagy sem, mert ha nem, akkor lelő. Nemet mondtam, erre fogta a pisztolyt, és már gondoltam, hogy végez velem, de ez a terv is megghiúsult, mintha csak kiesett volna a kezéből a pisztoly.»²⁰

Időközben a szovjetek által megszállt Kárpátalján 1944. november 12-én ülésezett a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa, ahol meghozták az akkor még szigorúan titkos 0036. számú parancsot, amely arról rendelkezett, hogy össze kell írni mindazokat a 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik Kárpátalja területén élnek.²¹

November 13-án megjelent a Városparancsnokság 2. számú parancsa felzetű falragasz, amely minden településen hirdette a 18–50 év közötti magyar és német nemzetiségű férflakosság jelentkezési kötelezettségét. A parancs tartalmazta továbbá azt is, hogy abban az esetben, ha valaki nem tesz eleget a jelentkezési kötelezettségnek, haditörvényszék elé kerül. A jelentkezés utolsó napjaként a hatóságok november 16-t jelölték meg.

Ezután megkezdődött az emberek tömeges összegyűjtése, amelynek különböző településeken különböző módszereit alkalmazták a szovjet hatóságok. A 0036. számú parancsnak az volt a lényege, hogy 1944. november 14–16. között a városok és nagyobb települések katonai parancsnokai vegyék nyilvántartásba azokat a 18–50 év közötti német és

²⁰ Medvigy József (Makkosjánosi) volt hadifogoly 1997-ben lejegyzett visszaemlékezése.

²¹ A szovjet megszállástól kezdve Kárpátalja megnevezése a hivatalos dokumentumokban Kárpátontúli Ukrajna, lévén Moszkvából vagy Kijevből nézve a Kárpátokon túli területről van szó.

magyar nemzetiségű hadköteles, polgári személyeket, akik Kárpátalja területén élnek, és nyilvántartásba vétel során mindenkit tájékoztattak arról, hogy november 18-án kötelesek másodszor is jelentkezni. Szakértői vélemények szerint a letartóztatandó személyek többsége, akik november 16-án benyújtották igazolványaikat, abban a hitben, hogy csak egyszerű nyilvántartásba vételről van szó, november 18-án csak azért mentek el a jelentkezési helyükre, hogy visszavegyék azokat. Arra azonban már nem volt lehetőségük, hogy hazamenjenek.²²

A deportálandó férfiak összegyűjtését több településről is megkönnyítette az a körülmény, hogy közvetlenül a szovjet csapatok bevonulása vagy a front elvonulása után kivezényelték őket különböző közmunkákra, hidak, utak, vagy Munkács esetében a repülőtér építésére. Munkácson és környékén, amikor 1944 novemberének közepén kidobolta a kisbíró, hogy három napra elegendő élelemmel a 18–50 év közötti férfiaknak a megadott helyen jelentkeznie kell, hogy részt vegyenek a helyreállítási munkákban, a várpalánki, váraljai és munkácsi férfiak egy ideje kinn dolgoztak a munkácsi katonai reptéren, ugyanis 1944. november 1-től az NKVD-sek embereket toboroztak a repülőtérre dolgozni. Főleg magyarok és németek dolgoztak itt. Tehát, amikor novemberben megjelent a felszólítás, hogy minden 18–50 év közötti férfi lakos köz-, illetve helyreállítási munkára köteles jelentkezni a Rákóczi-kastélyban, ők joggal hitték, hogy most is hasonló munka következik. November 18-án, a gyülekezés napján, a repülőtéren dolgozók közül különválasztották a magyar és német férfiakat más nemzetiségektől, és a kastélyba hajtották őket. A magukat szlováknak vagy ruszinnak vallókat hazaengedték. A kastélyba tereltekhez csatlakoztak az idézést kapott, vagy önként jelentkező férfiak, és 19-én reggel indították el a gyalogos menetoszlopokat a Latorca mentén Szolvára, majd tovább.²³

Az emberek összegyűjtését illetően a visszaemlékezők többsége a községben kidoboló kisbíróra hivatkozott. Elmondásuk szerint a jelentkezésre kötelező parancs reggeltől estig minden nap ki lett dobol-

²² DUPKA György–KORSZUN Alekszej: A „malenykij robot” dokumentumokban. Ungvár–Budapest. Intermix Kiadó, 1997. 16–18.

²³ STARK Tamás: „Budapest felé fordultak védelemért...” In: FEDINEC Csilla–VEHES Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 249.

va, több esetben pedig még azt is közhírré tették, hogy annak a személynek, aki a kijelölt korhatárok közé tartozik, és nem jelentkezik, felkoncolják a családját: „Kidobolták, hogy minden férfi 18 évtől 50 évig, azonnal jelentkezzen háromnap munkára, háromnap étellel és takaróval. De nem is egyszer dobolták ki, hanem minden órában reggeltől estig, és még úgy dobolták, hogy aki nem jelentkezik, annak kiirtják mindenféle familiáját.”²⁴

Ismeretes, hogy az 1944. november 13-án megjelenő, málenkij robotra felszólító parancs Kárpátalján a 18–50 év közötti, magyar és sváb nemzetiségű férfilakosságot kötelezte jelentkezni a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon. A rendelkezésre álló adatok szerint azonban a hatóságok a kijelölt életkorú személyeken túl – a korhatárt figyelmen kívül hagyva – vittek 18. életévüket be nem töltött fiatalkorúakat, gyermekeket és 50 éven felüli személyeket is. A legidősebb beregszászi elhurcolt például 1868-ban született, ami azt jelenti, hogy 1944-ben 76 éves volt.²⁵

Miután a legközelebbi városparancsnokságon a környező településekről összegyűjtötték az embereket, szigorú, fegyveres katonai kísérettel gyalog indították őket útnak a szolyvai gyűjtő- és elosztótáborba: „...orosz katonák meg partizánok kísérték és vertek, így mentünk Szolyváig.”²⁶

Útközben az éjszakákat fűtetlen épületekben töltötték, illetve az is előfordult, hogy a szabad ég alatt éjszakáztak a novemberi hidegben. Sokan már betegen értek Szolyvára. Beregújfalu református lelkésze például a következőket írja jelentésében: „majdnem 200 ref. férfit vittek el a szolyvai kaszárnyában alakított fogolytáborba. Közülük egy már Nagyberegen összeesett és halva hozták haza. Ezt a testvérünket a nagyberegi állomásparancsnokság szigorú utasítására minden tiszteség s harangszó nélkül temettük el a néma Miatyánk elmondásával. Az elhurcoltak közül többen betegen jöttek haza, akik közül betegségébe

²⁴ Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július

²⁵ Kárpátaljai Állami Levéltár (KÁL) P-14. fond, op.1., od.zb. 215. 12.

²⁶ Jana Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április

kettő elhalt, 3 halottat Szolyváról hoztak haza, hármat pedig ott földeltek el.”²⁷

A szolyvai gyűjtőláger az egyik, a deportálás körülményeit leíró visszaemlékezésben „embert aszaló intézetként” van említve: „Reggel elindultunk Szolyvára, az emberaszalóba. Itt már drótkerítés várt bennünket. Itt már több ezren gyűltünk a Kárpátalján élő magyarok és a Csapon már fogságba esett katonákat is ide hozták. A fogadtatás és az ellátás egyenlő volt a semmivel, mint ezidáig. A hazulról hozott maradék enyhítette éhünket, persze, akinek még volt. Majd egy pár nap múlva kaptunk valami bablevest, ezen hordtuk a fát az erdőből és a téglát a hátunkon a Latorca hídjához.”²⁸

Az elhurcolások útvonala. Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

A hideg, az éhezés és a járványos megbetegedések miatt a legyengült foglyok tömegével haltak meg. A fogvatartás embertelen körülményei miatt egyes vélemények szerint itt pusztult el a legtöbb kárpátaljai magyar.²⁹

²⁷ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TREKL) 4300 / 32 – 1944.

²⁸ Barát Endre, nagypaládi, málenkij robora hurcolt túlélő lejegyzett visszaemlékezése, 1989.

²⁹ BOTLIK József – DUFKA György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum – Univerzum, 1991. 55.

A szolyvai megpróbáltatásokat túlélte deportáltaknak további nehézségekkel kellett szembenézni: Szolyváról tovább hajtották őket keresztül az Uzsoki-hágón egészen Sztarij Szamborig, vagy Novij Szamborig, ahol marhaszállító vagonokba zsúfolva tovább szállították őket a Szovjetunió különböző lágereibe. Az otthonmaradt hozzátartozók többségének nem volt tudomása arról, hogy Szolyva után hová kerültek a családtagjaik: „Az egész háború nem kívánt községünkől annyi életáldozatot, mint a szolyvai fogolytábor. Ez év tavaszára, március végére onnan ismeretlen helyre vitték el férfiainkat, s azóta sorsukról nem tudunk semmit.”³⁰

A Szolyváról gyalogmenetben hajtott, útközben egy-egy állomáson tovább dolgoztatott foglyok sorsát tovább nehezítette, hogy a szovjet katonák elvették a foglyok jó állapotban lévő lábbelijét, felsőruházatát. A túlélők elmondása alapján a deportálás egyik legnehezebben elviselhető momentuma a marha- vagy teherszállító vagonokban történő utaztatásuk volt: „Éhen mentünk, 3 napig ki se nyitották a vagonajtót, marhavagonokba, tehervonatokba.”³¹

A málenkij robot keretében elhurcolt hadköteles férfiak a szovjet vezetés által megfogalmazott egyes dokumentumokban, parancsban hadifogolyként vannak feltüntetve, más esetekben pedig internáltként jelölik őket. Tény, hogy lágerekben a civil internáltak ugyanolyan bánásmódban részesültek, mint a magyar hadsereg kötelékében szolgálatot teljesített, szovjet fogságba esett katonák. A Kárpátaljáról internált polgári lakosok és a hadifoglyok azonos bánásmódban való részesítése is arra enged következtetni, hogy a szovjet vezetés a fegyvert a kezükben soha nem tartott, a málenkij robot keretében deportált civileket is potenciális hadifoglyoknak tekintette. Arról, hogy kik minősülnek hadifogolynak a szovjet vezetés szerint, információt kaphatunk a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által, még 1941-ben jóváhagyott határozatból: „Hadifogolynak minősülnek a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba,

³⁰ TREKL, 4300 / 32 – 1944.

³¹ Fábán Gábor (szül. 1926) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március

továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.”³²

Az elhurcolások és a szovjet lágerbéli fogság kárpátaljai vonatkozásainak tekintetében a rendelkezésre álló levéltári források szintén alátámasztják a fenti állításokat. 1945 júliusában ugyanis az akkori helyi kommunista vezetés, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa, körlevelet adott ki a körzetbizottságok és a közigazgatásuk alá tartozó települések néptanácsi elnökeinek a hadifogoly- és munkatáborokban tartózkodó személyek összeírására vonatkozóan. Ennek előzményeként tudható be az a számtalan kérvény, mely 1944 decemberétől érkezett a különböző településekről az illetékes körzeti bizottságokhoz az elhurcolt férfiak, a hadifogolytáborban tartózkodó kárpát-ukránok, vagy a baloldali érzelmű, kommunista nézeteket valló internáltak hazaengedése ügyében.³³ A különböző településekről érkező kérvények általános jellegzetessége, hogy az elhurcolt, lágerekben lévő férfiak hazaengedésének szükségességét a munkaerőhiánnyal indokolják, aminek okán nem tudják elvégezni a falvakban a munkálatokat, teljesíteni a különböző kötelezettségeket, amiket kiszabtak rájuk.³⁴

1945 nyarán tehát a kárpátaljai honosságú, szovjet fogságban tartózkodó személyek jegyzéke valamennyi településen elkészült, amely szerint 28 098 kárpátaljai lakos raboskodott hadifogoly-, illetve munkatáborban.³⁵ A névjegyzékbe mindazon személyek bekerültek, akik az adott időpontban szovjet lágerekben tartózkodtak: a civil deportáltak és hadifogolyként szovjet fogságba esett egyének egyaránt. A körlevél szerint a listának tartalmaznia kellett a hadifogoly vagy internált nevét, születési évét és helyét, lakhelyét, illetve a láger helyszínét, ahol az illető tartózkodott. Az utolsó rubrikába értelemszerűen az a helyszín került be, amiről az adatokat szolgáltató hozzátartozóknak utolsó információként tudomásuk volt fogságba esett vagy internált rokonuk

³² A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-én jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozata. In: VARGA Éva Mária (szerk.): Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953). Moszkva–Budapest, ROSSZPEN – MKTTK, 2006. 55-59.

³³ KÁL, P-14. fond, op.1., od.zb. 207-210., P-14. fond, op.1., od.zb. 204. 1., P.14., op.1., od.zb.205. 1., P.14., op.1., od.zb. 206.

³⁴ Lásd pl. a Nagyberegi Községi Tanács kérvényét. CSATÁRY György: *Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében*. In: *Égyújrúk '90*. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991. 80.

³⁵ KÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 215-232.

tartózkodási helyét illetően, és mivel a családtagok sok esetben nem tudták, hogy hová vitték hozzátartozójukat, vagy, hogy éppen melyik táborban raboskodott, ezért a láger megnevezését jelölő rovat ezekben az esetekben üresen maradt: „Az egész háború nem kívánt községünk-ből annyi életáldozatot, mint a szolyvai fogolytábor. Ez év tavaszára, március végére onnan ismeretlen helyre vitték el férfiainkat, s azóta sorsukról nem tudunk semmit.”³⁶

Egyes településeken pontosan meg tudjuk határozni a hadifoglyok számát, mivel őket külön listába, a civil internáltaktól elválasztva gyűjtötték: például Kígyós községből 40 fő hadifoglyként (3. ábra)³⁷ és 76 fő internáltként volt nyilvántartva,³⁸ míg Nagyberegből a jegyzék szerint 116 hadifogoly és 210 civil internált volt szovjet fogságban.³⁹

K Í G Y Ó S

K Í G Y Ó S község távollévő katonafoglyainak névsorából.

Sorszám	Név	Hely, mely év, hó nap illetőleg táborhely.	Kígyós	Nagyvárad
1.	Gáspár Gábor	Beregszász	1918. dec. 15.	"
2.	Bartók Bertalan	Kígyós	1920. aug. 5.	"
3.	Varga Sándor	Beregszász	1920. ápr. 15.	"
4.	Balogh Endre	Kígyós	1922. máj. 22.	"
5.	Legeza Béla	"	1923. júl. 23.	"
6.	Orbán Sándor	"	1921. márc. 1.	"
7.	Császár Béla	"	1921. márc. 26.	"
8.	Császár János	"	1920. ápr. 4.	"
9.	Császár Sándor	"	1922. máj. 10.	"
10.	Balogh Lajos	"	1927. okt. 10.	"
11.	Hegster Albert	"	1910. ápr. 20.	"
12.	Balogh József	"	1920. dec. 15.	"
13.	Kiss Sándor	"	1928. okt. 18.	"
14.	Balogh Endre	"	1914. máj. 8.	"
15.	Balogh József	"	1919. júl. 15.	"
16.	Tör. Béla	Nagyvárad	1920. júl. 29.	"
17.	Hegster József	Kígyós	1921. okt. 15.	"
18.	Szentpéteri J.	Beregszász	1910. márc. 20.	"
19.	Császár Ferenc	Nagyvárad	1928. febr. 5.	"
20.	Balogh Sándor	Kígyós	1919. júl. 15.	"
21.	Fűző Béla	"	1920. dec. 14.	"
22.	Balogh Béla	"	1922. dec. 15.	"
23.	Balogh Gyula	"	1923. máj. 1.	"
24.	Járó Ferenc	"	1919. máj. 22.	"
25.	Balogh Ferenc	"	1927. ápr. 21.	"
26.	Balogh Béla	"	1920. ápr. 20.	"

távollevő katonafoglyak

Részlet Kígyós község távollévő katonafoglyainak névsorából
Forrás: Kárpátaljai Állami Levéltár, P-14. fond, op. 1., od. zb. 220. 99.

³⁶ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TREKL), 4300 / 32 – 1944.

³⁷ KÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 220. 99.

³⁸ KÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 220. 100-101.

³⁹ KÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 220. 29-35.

Kísérleti Táborban Lévo Foglyok					
Sorszám	Név	Születési		Elhelyezési hely	
		hely	év, hó, nap	hely	hely
1.	Hagyó János	Kisvárda	1904.III.10	Kisvárda	Szolva
2.	Gék András	"	1904.III.22	"	"
3.	Gék Mihály	"	1911.IV.23	"	"
4.	Stefán István	"	1907.III.11	"	"
5.	Bodó István	"	1904.IV.14	"	"
6.	Darvas István	"	1904.IV.25	"	"
7.	Illés András	"	1906.IV.1	"	"
8.	Szék István	"	1906.IV.2	"	"
9.	Tóth János	"	1906.IV.8	"	"
10.	Tóth János	"	1906.IV.8	"	"
11.	Tóth János	"	1906.IV.8	"	"
12.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
13.	Illés András	"	1906.IV.1	"	"
14.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
15.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
16.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
17.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
18.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
19.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
20.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
21.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
22.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
23.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
24.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
25.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
26.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
27.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
28.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
29.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"
30.	Szék István	"	1906.IV.1	"	"

Részlet Kígyós községből táborban lévő foglyok (civilék) névsorából
Forrás: Kárpátaljai Állami Levéltár, P-14.fond, op. 1., od. zb. 220. 100-101.

Sajnálatos módon azonban a települések többségében nem a fenti példákhoz hasonlóan állították össze a lajstromot, hanem ömlesztve, ahol a hadifoglyok keverednek a civil deportáltakkal. A hadifoglyok körülbelüli számának meghatározásában mégis támpontul szolgálhat az adatbázis utolsó rovata, ahol a tábor helyszínét írták be. A civil internáltak esetében ugyanis a legtöbb esetben Szolva, Szambor vagy Szanok van megjelölve és ismeretes is, hogy őket elsődlegesen ezekbe a gyűjtő- és elosztótáborokba irányították, majd onnan szállították ki a Szovjetunió különböző területein létrehozott lágerekbe. Abban az esetben, ha ezen helyszíneket megjelölő rovatokat és a szovjetunióbeli lágerek – ahová nem tudhatjuk, hogy hadifoglyként vagy internáltként került az illető – megnevezését tartalmazó rubrikákat elkülönítjük, és a listából ki-szűrjük azokat a magyarországi helyszíneket, ahol bizonyítottan hadi-

fogolytáborok működtek,⁴⁰ akkor megkapjuk azon személyek számát, akik biztos, hogy nem civil internáltként, hanem kárpátaljai honosságú magyar katonaként estek szovjet fogságba. A listában a következő helyszínek szerepelnek: Jászberény, Hajmáskér, Debrecen, Felsőzsolca, Baja, Cegléd, Budapest, Kaposvár, Csertő, Csurgó, Sopron, Sopronkőhida, Nagykanizsa, Székesfehérvár, Pereszteg. Egyes esetekben nem a város van helyszínként megjelölve, hanem Magyarország, Dunántúl stb. Máshol a laktanya pontos megnevezésével találkozhatunk: pl. Pavilon laktanya vagy huszárlaktanya, de az alábbi megjegyzések is előfordulnak: *fogságba esett Magyarországon vagy magyar katonára*.⁴¹

Mindezek alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk az 1945 nyarán összeállított lista alapján, hogy a több mint 28 ezer, GUPVI-lágerekben raboskodó kárpátaljai személy közül, több mint hatezren hadifogolyként kerültek szovjet fogságba.⁴² Fontos megemlíteni még egy dokumentumot, amely szintén a háború során szovjet fogságba esett kárpátaljai honosságú katonákra vonatkozik. Ez a forrás 18 640 személy nevét tartalmazza, akik mint kárpát-ukrán önkéntesek és hadkötelesek vannak megnevezve,⁴³ és akik hazaengedése ügyében Ivan Turjanica, a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke levelet írt Nyikita Szergejevics Hruscsovnak, az USZSZK Népbiztosai Tanácsa Elnökének: „Kárpátontúli Ukrajna Vörös Hadsereg általi felszabadítása után azok a kárpátontúli ukránok, akik az erdőkben rejtőztek el az erőszakos magyar mobilizáció és evakuáció elől, önkéntesen jelentkeztek a Vörös Hadsereg soraiba. A mai napig 10 565 kárpátontúli ukrán önkéntes teljesít szolgálatot a Vörös Hadsereg soraiban. Azonban a kárpátontúli ukránok egy része erőszakkal lett a magyarok által besorozva, majd kiküldve a frontra, ahol sokan közülük a Vörös Hadsereg fogságába estek. A mellékelt lista alapján a szovjet lágerekben kb. 18 640 kárpátontúli-ukrán állampolgár tartózkodik. Figyelembe véve azt a tényt, hogy Kárpátontúli Ukrajna területe hadi események színtere volt, amelyek következtében a vidék súlyos károkat szenvedett el, és a

⁴⁰ Lásd: BOGNÁR Zsolt: Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012. 509-510.

⁴¹ KÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 215-232.

⁴² KÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb.

⁴³ KÁL, P-14. fond, op. 1., od. zb. 207-210.

lerombolt városok és falvak újjáépítéséhez nem rendelkezünk elegendő munkaerővel, azzal fordulok Önhöz, tisztelt Nyikita Szergejevics, hogy segítsen a szovjet hadifogoly-táborokban tartózkodó Kárpáton-túli Ukrajna állampolgárainak hazaengedése ügyében.”⁴⁴ Hasonló kérelem az előző listával kapcsolatban, az elhurcolt civilek vagy fogságba esett magyar nemzetiségű katonákkal kapcsolatban nem született.

1945 szeptemberében hazaérkezett a szabadon engedett ukrán és ruszin nemzetiségű személyek első csoportja, amelyről hírt adott a sajtó is: „Köztudomású, hogy a magyar hatóságok erőszakkal kényszerítették a ZU⁴⁵ lakosságát a magyar hadseregbe, és kiküldték a front-ra a Szovjetunió ellen. Sok zakarpatszka-ukrajnai lakos magyarokkal együtt fogságba került. ZU Néptanácsának budapesti és bukaresti bizottságánál, valamint a Szovjetunió belügyeinek népbiztosságánál tett közbenjárásának köszönhető, hogy az összes hadifoglyokat, akik a magyar hadsereg kötelékébe tartoztak és Zakarpatszka-Ukrajnából származnak, a fogolytáborokból hazaengedik. Szeptember 6-án megérkezett a hazabocsátott hadifoglyok első csoportja.”⁴⁶ Ezután, a későbbiekben már nem jelenhettek meg további tudósítások a hadifoglyok vagy elhurcoltak sorsáról.⁴⁷

A téma avatott kutatói szerint – a malenkij robot magyarországi vonatkozásait vizsgálva – egyértelműen állítható, hogy a dokumentumok és a visszaemlékezések szerint a deportáltak 30-40%-a biztosan meghalt.⁴⁸ Ezt az arányt a Kárpátaljáról származó, sztálini lágerekben raboskodó foglyokra alkalmazva – ha az említett 1945-ben összeállított listát vesszük alapul – legkevesebb 9000-10000 fő közötti elhalálózással kell számolnunk. Azonban a megpróbáltatásokat túléltek közül is sokan a hazatérés után kevés idővel, a lágerben szerzett betegségek következtében haltak meg.

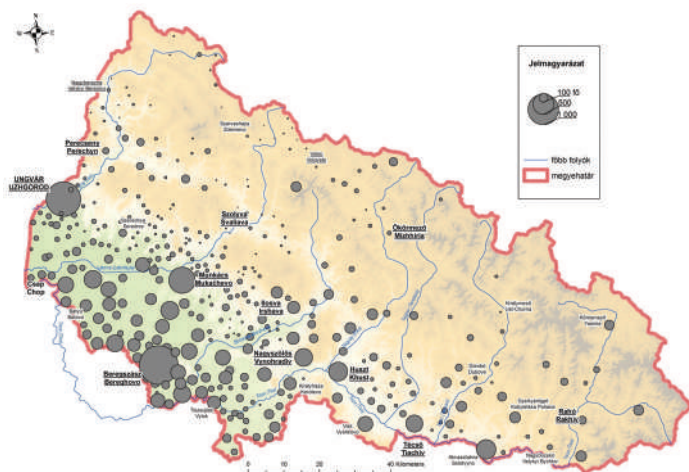
⁴⁴ KÁL, P-14. fond, op. 1. od.zb. 204.

⁴⁵ Zakarpatszka Ukrajna (Kárpáton-túli Ukrajna)

⁴⁶ *Hazatérnek a hadifoglyok.* Munkás Újság, 1945. IX. Közli: M. TAKÁCS Lajos (szerk.): Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1994. 66.

⁴⁷ DUPKA György: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944-1946). Ungvár – Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság– Intermix Kiadó, 2012. 142.

⁴⁸ BOGNÁR Zsolt: Malenkij robot. In: BOGNÁR Zsolt (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosság deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe 1944/45-1955. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009. 70.

A szovjet munkatáborokban raboskodók kárpátaljai deportáltak területi megoszlása 1945-ben. Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István. Forrás: KÁL, P–14. fond, op. 1., od. zb. 215-232.

A málenkij robot túlélőit Kárpátalján új jogi és közigazgatási környezet, illetve berendezkedés fogadta, ami nemcsak hivatali nyelvváltást hozott számukra, hanem azt is, hogy másodrendűvé váltak saját településükön. Az egyéni tragédiákon túl az elhurcolások ily nagy mértéke közösségi traumát és tragédiát is jelentett és jelent a kárpátaljai magyarság számára, hiszen az egy tömbben történt deportálási hullám következményei a mai napig kihatással vannak a közösség lélekszámának alakulására. A származásuk miatt a köztörvényeseknél is nagyobb büntetést kapott elhurcoltak rehabilitációja máig nem történt meg. Az ő történetüket kutatni – legyen szó parancsot teljesítő, a fronton fogásba esett katonáról vagy otthonából elhurcolt civil polgári lakosról – kiemelten fontos szerepet játszik az 1944-es események minél teljesebb megismerése, az emlékezés és emlékeztetés szempontjából is. És hogy miért van erre szükség? A választ a kérdésre Medvigy József túlélő adja meg visszaemlékezéseiben: „[...] sehogy sem tudom elfelejteni azokat a borzasztó napokat és éveket, amelyeket 1944. XII. 26-tól 1947. VIII. 13-ig töltöttem el és szenvedtem el a különböző szovjet lágerekben. Elhatároztam, hogy megpróbálom teljes egészében feleleveníteni és leírni

ezt a 2 év és 8 hónapot, ami 45 éven keresztül gyötör és nyomja a lelke-
met és a szívemet, és csak a Jóistennek köszönöm, s köszönhetem, hogy
túléltem azt az egész rabszolgasorsot és a mai napra, mivel hogy már
lassan egy fél éve (egy pár hónapja), hogy írom lefelé, s be tudtam fejez-
ni az emlékeimet 45 év után. Igaz, ezek előtt nem is volt rá lehetőség,
mert ez a kommunista rendszerbe lehetetlen volt, hogy ezt a történe-
tet leírjam, mert 25 évet kaptam volna. És nem is mertem rágondolni,
hogy valamikor eljön az az idő, hogy elmondhassam, vagy leírhas-
sam azt a szívszorító három évet, amit eltöltöttem, vagy eltöltöttünk több
tíz- vagy százezer emberrel különböző lágerekben, s mindazt leírni,
ami 45 éven keresztül nyomja és nyomja a szívemet és a lelkemet. Ki-
tárni az ország és a világ előtt az igazságot.”⁴⁹

⁴⁹ Medvigy József (Makkosjányosi) volt hadifogoly 1997-ben lejegyzett visszaemlékezése.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári, gyűjteményes, oral history források

Kárpátaljai Állami Levéltár (KÁL)

P-14. fond, op.1., od.zb. 204-210.

P-14. fond, op.1., od.zb. 215-232.

P-14. fond, op.1., od.zb. 404.

Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TREKL)

4300 / 32 – 1944.

Visszaemlékezések

- Barát Endre, nagypaládi, málenkij robora hurcolt túlélő lejegyzett visszaemlékezése, 1989.
- Fábián Gábor (szül. 1926) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. (Az interjú készítésének időpontja: 2005. március)
- Jana Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. (Az interjú készítésének időpontja: 2006. április)
- Medvigy József (Makkosjánosi) volt hadifogoly 1997-ben lejegyzett visszaemlékezése.
- Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. (Az interjú készítésének időpontja: 2006. július)

Publikált írások

- BOGNÁR Zalán: Hadifogolytáborok és hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.
- BOGNÁR Zalán: Malenkij robot. In: BOGNÁR Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosság deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekben 1944/45-1955. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.

- BOTLIK József–DUPKA György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum–Universum, 1991.
- CSATÁRY György: Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. In: Évgyűrűk '90. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991.
- DUPKA György–KORSZUN Alekszej: A „malenykij robot” dokumentumokban. Ungvár–Budapest. Intermix Kiadó, 1997.
- DUPKA György: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944-1946). Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó, 2012.
- M. TAKÁCS Lajos (szerk.): Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1994.
- STARK Tamás: „Budapest felé fordultak védelemért...” In: FEDINEC Csilla – VEHEŠ Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919 – 2009. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- VARGA Éva Mária (szerk.): Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953). Moszkva–Budapest, ROSSZPEN – MKTTK, 2006.

BALAHÓ ZOLTÁN⁵⁰

A FERENCVÁROSI MÁLENKIJ ROBOT EMLÉKHELY BEMUTATÁSA

Balahó Zoltán (Fotó: Szemere: Judit)

2017. november 25-én a budapesti Ferencvárosi rendezőpályaúdvár mellett álló felszín feletti vasbeton bunker évekig tartó elhanyagoltság és mellőzés után új éltre kelt, ugyanis megnyitotta kapuit benne a Magyar Nemzeti Múzeum új, állandó kiállítása *Pokol bugyrai... Málenkij robot – Kényszermunka a Szovjetunióban* címmel. A 2015-ben meghirdetett, majd meghosszabbított Gulág Emlékév lezárásaként egy központinak

⁵⁰ Balahó Zoltán, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történész (Budapest).

szánt emlékmű elkészítését és felállítását határozta el az emlékévé bizottsága, aminek meghívásos pályázatát Párkányi Raab Péter szobrászművész nyerte el. Ő Birkás Gábor építésszel közösen alkotta meg több kompozícióból álló tehervagonos emlékművét. Ennek központi eleme egy korabeli vagon, aminek oldalai dombormű formájában megjelenített emberek-alakok, akik a vagon végéből szinte kihullva, az égbe emelkedve változnak át áldozatokká. Az emlékmű háttérét a közel tíz méter magas szürke bunkerépület adja, aminek két és fél méter vastag falait lebonthatatlanná minősítették. Ezt szerették volna hasznosítani, ráadásul egy olyan budapesti helyszínen, ami valamilyen módon kötődik az elhurcolásokhoz. Ezt a rendezőpályaudvar közelsége jelenti, ahol annak idején szovjet hadifogollyszállító vonatok százai haladtak át nyugatról a messzi Oroszország felé. Az emlékmű alig két és fél hónap alatt készült el, és bár a hely abból a szempontból befejezetlen maradt, hogy a központi tehervagon talapzatára végül is nem kerültek fel azok a településnevek, ahonnan embereket hurcoltak el a szovjetek, a mű így is nagyon kifejező és feltűnő, amire felfigyelnek az arra járó emberek, vonatra siető gyalogosok, autóban vagy villamoson utazók egyaránt. Az emlékmű 2017. február 25-i felavatását követően még az előtte elhaladó 1-es villamos megállóját is átnevezték *Ferencvárosi pályaudvar – Málénkij robot emlékhelyre*.

A kiállításnak otthont adó bunker és emlékmű

A jól sikerült alkotás kedvező fogadtatásán felbuzdulva (szemben a művész sokat vitatott Szabadság téri alkotásával) a politikai döntéshozók újabb elhatározásra jutottak. Felismerve a bunker meghökkentő jellegét egy történeti kiállítás megrendezésével bízták meg a Magyar Nemzeti Múzeumot. Erre a feladatra alig fél év állt rendelkezésére a múzeumnak, ami idő alatt nemcsak a kiállítás szakmai részét kellett összeállítania Balahó Zoltánnak, Baják Lászlónak, Chapó Ibolyának és Varga Lujzának, hanem számos műszaki problémával is meg kellett küzdeni. Legfőképpen azzal, hogy a bunkerépület abban az állapotában gyakorlatilag alkalmatlan volt a látogatók fogadására. Végül a kiállítás elkészült, és azzal a céllal nyitotta meg kapuit, hogy méltó emléket állítson azoknak a tíz-, sőt százazreknek, akiket 1944–1945 telén illetve 1945 tavaszán hurcoltak el Oroszországba, hogy *háborús jóvátétel* címen gyakorlatilag rabszolgamunkát végezzenek a lerombolt Szovjetunió európai részének az újjáépítése érdekében.

A bunker az 1960-as évek közepétől hivatalosan a Magyar Államvasutak tisztjeinek volt a kijelölt atombiztosnak vélt légoltalmi óvóhelye és vezetési pontja. Támadás esetén innen irányították volna a pályaudvar működését, a vasúti forgalom újraindítását. Ennek érdekében a bunkert ellátták a kornak megfelelő színvonalú áramfejlesztő generátorral, üzemanyag- és víztartályokkal, valamint légszűrő berendezéssel. Ezek a gépek a mai napig láthatóak, kiserelésük ugyanis megoldhatatlannak bizonyult, és bár a kiállítás részét nem képezik ezek a termek, a látogatók egy plexiüvegen keresztül benézhetnek ezekbe. Ezeken kívül még egy hagyományos telefonközponttal is fel volt szerelve az objektum, ennek nagy része azonban leszerelésre került, valamint rendelkezik egy használatba soha nem vett hullakamrával is. Mindezek úgy maradtak eredeti helyükön, hogy a látogatók ugyan érzékelik ezeket a berendezéseket, de a látvány mégsem vonja el figyelmüket a történeti kiállításról, lehetőséget ad ugyan némi párhuzamosságra a látogatás során, de a helyszín eredeti hidegháborús miliője mindvégig diszkréten a háttérben marad.

A kiállítás megtervezésekor figyelembe kellett venni, hogy a háromszintes, dupla lépcsőházas épület rendkívül tagolt. Zsilipkam-

rák és lépcsők uralják a tér jelentős részét, a termek pedig inkább kamraszerű helyiségek, ablaktalanok, alacsony belmagasságúak, egymástól vasajtókkal elhatároltak, és mindezek mellett a falakon rengeteg vezeték és csőrendszer fut keresztül, villanykapcsoló szekrények és légbefúvó csőrendszer foglalja el a hasznos falfelületeket. Ez a tagoltság adta az ötletet a cím megválasztásakor is. A *pokol bugyrai* jól kifejezik a termek bugyor-szerűségét, ami egyben utalás a lágereket megjárt emberek pokolbéli útjára is. Az egymástól elszigetelt termek, bugyrok egyben kijelölték a kiállítás témaköreit, stációit is. Termek egybenyitására csupán két helyen volt lehetőség. A harmadik szinten így lett kialakítva az orosz lágeréletéről szóló nagyobb helyiség, és az első szinten a média- és múzeumpedagógiai foglalkoztató terem, ahol egykori foglyokkal felvett interjúrészleteket lehet megtekinteni.

Mivel az egész épület nem rendelkezett és ma sem rendelkezik fűtéssel, ezért a belső klimatikus viszonyokra a pinceklíma kifejezés a legtalálóbbról, télen hideg van benne, nyáron pedig kellemesen hűvös. Már önmagában ez az egy tényező is szinte kizárta, hogy a kiállításban eredeti műtárgyakat szerepeltessünk, igaz, nem is rendelkezett túl sok témába vágó tárggyal a Nemzeti Múzeum, bár a papír alapú dokumentumokkal egészen jól álltunk. Végül is három helyiségben helyeztünk ki nem károsodó műtárgyakat: vas- és alumínium tárgyakat, valamint feliratos téglákat. A fűtetlenségből adódott még egy fontos dolog, ami alaposan befolyásolja az emlékhely látogathatóságát, és pedig az, hogy a bunker csak előzetes bejelentkezéssel tekinthető meg, mivel huzamosabb emberi tartózkodásra alkalmas helyiséggel nem rendelkezik, ezért állandó személyzete sincs. A kiállítás csak csoportosan és vezetővel látogatható, egyéni megtekintésre nincs lehetőség.

A kiállítás koncepciója a következő témaköröket öleli fel, miután az épületben a lépcsőn elindulva a háború képei vezetnek fel a szenvedéstörténet első stációjához:

I. Bugyor: 1945 kül- és belpolitikai helyzete Magyarországon.

I. Bugyor: 1945 Magyarországon

Itt azt mutatjuk be, hogy milyen pusztító véget ért az ország számára a második világháború, és ennek milyen súlyos és mélyreható következményei lettek, hogyan épült ki a szovjet világ Magyarországon. A háború pusztításait a romokra emlékeztető téglafal jeleníti meg, rajtuk a szovjet ellen propaganda-plakátjai, rölapok másolatai és a romos fővárost bemutató nagyított fényképek láthatók. Egy hangsúlyos Sztálin idézet pedig azt támasztja alá, hogy a Vörös Hadsereg, miközben megszabadította Magyarországot a német megszállóktól, azonnal megkezdte saját uralmának kiépítését. Ezt jelzi az oroszok által fedezet nélkül nyomtatott ún. vörös pengők bemutatása is, amiknek kötelező jellegű elfogadása komoly mértékben járult hozzá a háború utáni magyar fizetőeszköz gyors és világrekord méretű romlásához. A győztes orosz katonák sorfalán meggyűrten megjelenő fegyverszüneti egyezmény pedig azt üzeni a látogatónak, hogy az szinte korlátlan lehetőséget nyújtott az oroszok számára az ország politikai életének manipulálására a kollaboráns kommunisták érdekében, és alkalmat teremtett bármilyen önkényeskedésre a lakossággal szemben.

II. Bugyor: A polgári kényszermunkások deportálása.

III. Bugyor: Kárpátalja tragédiája

A Szovjetunió a Közép-Európa felett katonai erővel megszerzett korlátlan hatalmát felhasználta arra is, hogy a legyőzött országok lakosságát tömegesen rabszolgamunkára hurcolja. Ennek egyik meghatározó eleme volt, hogy az ostrom utáni Budapesten és közvetlen környékén a civil lakosság, utcai járókelők, munkába igyekvők, élelmiszerért sorban állók és az egyenruhát viselő állami alkalmazottak jelentős részét összefogdosta és hadifogolyként táborokba zárta. Ilyen eseteket konkrét példákon keresztül is bemutatunk, idézetek formájában. A kamra másik fele a magyarországi fogolytáborokat idézi fel, különösen Gödöllő, Baja és Cegléd esetében. Az utcákról elhurcoltak sokszor kétségbeesett módon próbálták értesíteni az otthoniakat, így született meg a szélposta fogalma, ahogy a vagonokból kidobált néhány soros leveleket elnevezte a köznyelv. Ezeket összeszedték az emberek, és ismeretlenül is segítettek azok célba juttatásában. A kamra központi elemét is ilyen szélposták alkotják. A cinkotai Sári Mihály egyik ilyen levelét a Ferencvárosi pályaudvarról írta édesanyjának. A kamra egyébként ún. hangosterem, egyrészt vonatkerekek csattogása hallható a háttérben, valamint egy monitoron a ceglédi fogolytáborról

készített animációs filmet nézhetik meg a látogatók a Nemzeti Emlékezet Bizottsága jóvoltából.

III. Bogyor: Az etnikai és politikai deportálások.

A kamra első fele a magyarországi és erdélyi németek, ill. német származásúak deportálásáról szól, amit 1944. december 22. és 1945. február 2. között hajtottak végre a szovjetek által ellenőrzött területeken, helyi községi vezetők közreműködésével. A hivatalosan jóvátételi munkára vonatkozó moszkvai parancsot az orosz katonák válogatás nélkül érvényesítették minden munkaképesnek tekintett német, vagy csak német nevű férfira és nőre. A kamra másik fele a kárpátaljai terület tragikus sorsát idézi fel. A málenkij robot – kicsi munka kifejezés egy éltre beivódott az itt élő magyarok emlékezetébe. Kárpátalja tragédiájának és egyben a Szovjetunió általi bekebelezésének a szimbóluma lett a szolyvai tábor, ahol az összezsúfolt embereket tifuszbajrány tizedelte meg. Az ott megélt szenvedéseket egy ismeretlen fogoly által írt verssel, a *Lágerballadával* szemléltetjük.

IV. Bogyor: A szovjet munkatáborok.

IV. Bogyor: Lágerélet

A Szovjetunióba hurcolt kényszermunkások között a németek után a magyar állampolgárok voltak a legtöbbben, összlétszámuk elérhette akár az 1 millió főt is. Ők a külföldi foglyok számára fenntartott ún. GUPVI-táborokba kerültek, és többnyire a kelet-ukrajnai Donyec-medence életveszélyes szénbányáiban dolgoztak. A több hétig tartó kiutazás embertelensége, a táborok külső képe a szögesdrótokkal és őrtornyokkal a kamra első felében kerül bemutatásra Berghoffer Róbert egykori civil fogoly rajzaival. Ezt követően a kamrát egy jelképes kerítés választja ketté. Az üveg mögé zárt szögesdrótokra rabok által készített tárgyak fotói vannak feltűzve, köztük három eredeti alumínium ételhordóval. Ezen keresztül lépünk a láger belsejébe, egy stilizált barakkba. A látogató itt leülhet a durva, fa priccsekre, és megnézheti a rabok egy átlagos napját bemutató rajzfilmet, valamint megismerkedhet a lágerélet hétköznapijaival: a rossz és gyenge étkezéssel, a reménytelenséget árasztó, zord orosz telekkel. A kijárat mellett híres magyar láger- és gulág-rabok fotóival és idézetivel találkozhat a látogató, köztük Örkény István, Rózsás János és Olofsson Placid atyáéval.

V. Bugyor: Az áldozatok.

V. Bugyor: Áldozatok terme

A folytatásban jutunk el a kiállítás legkisebb méretű kamrájába, és az előzőektől eltérően itt nem fekete a falak színe, hanem fehér. Itt azokról az elhunytakról emlékezünk meg, akik nem éltek túl a lágerélet megpróbáltatásait, sírjuk pedig jeltelenül domborodik/homorodik Oroszország, Ukrajna, vagy valamelyik más volt szovjet utódállam területén. Rájuk emlékezünk a teremben felépített jelképes tömegsírhanttal és a rajta korhadó fakesztekkel. Az elhunytak számát, ahogy az elhurcoltakét, nem tudjuk pontosan megállapítani, de ha a becslések szerint a teljes magyar fogolylétszám közel egy millió is lehetett, akkor feltételezhető, hogy a fogságba esettek mintegy harmada nem élte túl a viszontagságokat. A falon olvasható az a hivatalos orosz statisztika, ami a szovjet lágerekben regisztrált magyar elhunytakról készült. Ezen 66 277 személy szerepel. A teremben közben folyamatosan szívdobogás hallható.

VI. Bugyor: A hazatérés.

Lefelé haladva a látogató a következő kamrában a foglyok hazaszállításával ismerkedhet meg, annak kül- és belpolitikai vonzatával. A foglyok hazahozatala minden magyar politikai erő számára fontos volt, ám a Szovjetunió csak a Magyar Kommunista Párttal volt hajlandó tárgyalni erről. 1947-ben, a békeszerződés aláírása után, közvetlenül a választások előtt a Szovjetunió valóban megkezdte a foglyok rendszeres hazaszállítását, akiket a Debrecenben székelő Hadifogoly Átvevő Bizottság regisztrált és látott el igazolással. Ezt szimbolizálja a terem közepén álló íróasztal, benne három fiókkal, és azokban Berghoffer Róbert, Baják László és Rutay István hazatért foglyok dokumentumaival.

VII. Bugyor: Az emlékezés.

Az utolsó kamra a foglyok visszaemlékezésével, az emlékek feldolgozásával foglalkozik. A kommunista hatalomátvétel után a szovjet hadifogságról, de különösen a málenkij robotról nem lehetett többé beszélni. A helyzet akkor változott meg, amikor a magyarországi rendszerváltással egy időben kivonták a szovjet csapatokat Magyarországról. Ezt a történelmi pillanatot egy nagyított fénykép is szemlélteti,

amint orosz katonák masíroznak háttal a fotósnak. Az 1990-es évek elején az akkor még népes számú túlélők egyesületbe (Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége) tömörültek, és újból kiadták újságjukat *Hadifogly Híradó* címmel. Gödöllőn és másutt is rendszeresen tartottak hadifogly találkozót, emléktáblákkal jelölték meg a fogolymentek kiinduló pontjait, fontosabb épületeit, és megindult az emlékek írásbeli rögzítése is, sorra jelentek meg a különféle visszaemlékezések, könyvek. A Gulág Emlékév során pedig kisebb-nagyobb konferenciák és kiállítások (pl. a pécsi Német Kör vagonkiállítása) sokasága igyekezett ébren tartani a múlt század e tragikus fejezetének emlékét.

A GULAG, a GUPVI európaiak milliói számára jelentett szenvedést, pusztulást, gyászt. Ma sem tudjuk pontosan a számát azoknak, akik ezekben a táborokban raboskodtak, rokkantak meg, veszítették életüket. A Ferencvárosi Málenkij Robot Emlékhely éppen ezért is játszhat, vagy már játszik is fontos szerepet az elhallgatás, a témát övező csend megtörésében. Ebben segíteni fog az is, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Málenkij Robot Emlékhelye bekerült az Év Európai Múzeuma Díj esélyesei közé, a díj odaítélésére szakosodott zsűri döntése alapján. A 2019-es díjátadóra május 23. és 25. között kerül majd sor Szarajevóban.

DRAGAN TRAIAN⁵¹

IN MEMORIAM ROMULUS RUSAN

**A KÖZÖS EMLÉKEZET MÉRFÖLDKÖVE –
A KOMMUNIZMUS ÉS ELLENÁLLÁS
ÁLDOZATAINAK EMLÉKMÚZEUMA
MÁRAMAROSSZIGETEN**

Dragan Traian (Fotó: Szemere: Judit)

A 2018-ban Beregszászon rendezett *Etnikai tisztogató-kitelepítés, szovjetizálás a Kárpát-medencében* c. tudományos konferencia lehetőséget adott arra, hogy röviden bemutassam a máramarosszigeti

⁵¹ Dragan Traian, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történész (Temesvár–Budapest).

emlékmúzeumot. A téma választása több szempontból sem volt véletlen. Két évvel korábban, 2016. november 24–26. között a Magyar Nemzeti Múzeum épületében egy nagyszabású nemzetközi konferencia és szakmai továbbképzés zajlott *A szovjet Gulágtól a magyar Recskig – a jogfosztottság traumái a múzeumi interpretációban* címmel a Gulág Emlékév keretein belül. A rendezvény szervezői a máramarosszigeti Memorial alapítóját, Romulus Rusan író-t, múzeumalapítót is meghívták a szigeti múzeum bemutatására, és az elért eredmények ismertetésére. Előadásában (*Máramarosszigeti Börtönmúzeum – az ötlettől a megvalósításig*) a létrehozás lépéseit mutatta be vetítéssel, az előadás szövegét pedig az iskola-múzeum gondolata köré építette.

Hogy mennyire fontos volt ez Romulus Rusan számára, talán a budapesti konferencián való részvétele támasztja alá leginkább. Annak ellenére, hogy feleségét, Ana Blandiánát, pont az előadása napján választották a Román Tudományos Akadémia tagjai közé, nem mondta le az előadást, fontosnak hitte azt, hogy átadjon valamit tapasztalataiból a fiatalabb kutató-generációnak. Az Emlékmúzeum legfontosabb célja 1997-es megnyitása óta a tudományos ismeretek átadásán túl a fiatalok megnyerése. A sors sajnos úgy hozta, hogy, miután visszarepült Bukarestbe, rövidesen kórházba került, és 2016 decembere elején elhunyt. Az előadás tolmácsolásán túl majdnem három teljes napon át együtt voltunk, sokat beszélgettünk, ez idő alatt rengeteget tanultam tőle toleranciáról, elfogadásról és a nehézségek leküzdéséről. A történetek fényében a vele való beszélgetések mély értelmet adtak a máramarosszigeti emlékhely Ana Blandiana költőnő által alkotott mottójának: „Amikor az igazságszolgáltatás nem tud az emlékezet formája lenni, maga az emlékezet kell, hogy az igazságszolgáltatás formája legyen”. A 2018-as kárpátaljai konferencia lehetőséget biztosított arra, hogy Romulus Rusan e három nap alatt velem megosztott gondolatiból most néhányat tovább adjak kutatótársaimnak. Teszem ezt azzal a biztatással együtt, hogy láto-gassák meg személyesen Romulus Rusan és Ana Blandiana megvalósult álmát, egy modern, európai mértékkel mérve struktúrájában összetett kulturális központot, amely mindenekelőtt emlékeztet a

totalitárius rendszerek rémtetteire, és egy méltó tiszteletadás azoknak, akik tetteikkel, gondolataikkal, méltóságukkal, tisztességükkel ellenálltak a terrornak 1945 és 1989 között.

Az egykori börtön épülete 1897-ben épült köztörvényes bűnözők fogvatartása céljából. 1945–1948 között a szovjetek közvetlen irányítása alá került, 1948–1950 között a román Securitate „lerakatta” a vizsgálati szakaszban lévő fogvatartottak számára. 1950–1955 között ez látszólag csak egy a 41 román politikai börtön közül, valójában viszont az elitek börtöne. A román politikai, egyházi, gazdasági vagy kulturális élet két világháború közötti vezetőinek megsemmisítésére használták. Máramarosziget így kivételes jelentőséggel bír a terror térképén, és igazi szimbólummá vált. A börtön 1955–1977 között újra köztörvényes fegyházként működött. Bezárása után a Belügyminisztérium kezelésében maradt, de a helyhatóságok használták jellemzően raktározási célokra, ez idő alatt az állapota jelentősen romlott.

Az Emlékmúzeum ötlete Ana Blandiana költőnőtől és férjétől, Romulus Rusan mérnök, írótól származik. 1993-ban Ana Blandiana, a nemzetközileg elismert disszidens, meghívást kapott Strasbourgba, ahol az Európai Tanácsban érkeztek az európai általános emberi jogok helyzetéről jelenben és jövőben. Akkor, az előadásában, Ana Blandiana kérte, hogy az emberi jogok vizsgálati folyamata foglalja magába a múltban történt jogsértéseket is, és ne csak a jelenre és a jövőre koncentráljon, mert a közelmúlt megismerése és felvállalása nélkül nem lehet jövőt építeni. A szállodai szobában férjével együtt gyorsan írtak egy koncepciót, és rajzoltak egy tervet egy csomagolópapírra. Ez a terv volt az alapja a következő évben elfogadásra került projektnek, amelyet az Európai Tanács szimbolikusan a szárnyai alá vett. A múlt vizsgálatának létfontosságú eleme egy nemzetközi tudományos kutatóközpont létrehozása volt, amelynek működéséhez az Európai Tanács pénzügyi forrásokat biztosított.

A kezdeti időszak nehézségeiről sokat beszélgettem a múzeum alapítójával, és bár a lepusztult épület, a hozzá tartozó elhagyatott közterek és az udvar rendbehozatala emésztette fel a legtöbb pénzforrást, elmondása szerint a legnehezebb mégis a tudományos módszertan meglapozása volt.

A projekt alapítványi működtetésének lehetősége, amely az Európai Tanács javaslatára történt, az akkori országos politikai irányítók körében nem aratott osztatlan sikert, legtöbbjük az ellenzők táborát gyarapította. Az 1994-ben létrehozott Fundatia Academia Civica (Civil Akadémia Alapítvány) a politikum kereszttüzébe került. Az a tény, hogy a civil szféra kialakíthat egy emlékmúzeumot és „ellenőrzés nélkül” irányíthat egy kutatóközpontot, zavaró volt, egyes véleményformálók szerint egyenesen káros. Az országos sajtóban eszmefuttatások egész sora jelent meg arról, hogy Máramaroszigeten „a román szenvedés áruba bocsátása” készül. Kérdéses volt egyesek számára, hogy egyáltalán szükség van-e egy „szenvedés-múzeumra”, és ez ki-nek használ. Nem lenne-e célszerűbb pusztulni hagyni egy olyan objektumot, amelyhez ennyi szörnyűség kötődik, amikor konszenzusra, együttépítkezésre van szüksége az egész országnak az átmenet nehéz időszakában? Kifogások érkeztek minden oldalról: „Miért pont Máramaroszigeten? Hiszen az „csak” a politikai elitek börtöne volt, nem lenne-e jobb választás Nagyenyed, Szamosújvár vagy akár Jilava? Miért kell és minek szól a széles nemzetközi kitekintés? Sok negatív jelzővel bélyegezték meg a kezdeményezést: fasiszta, kozmopolita, antiszemita, nemzetellenes, Európa-ellenes, politikailag elkötelezett stb. Az ellenzők szemszögéből a legnagyobb gond minden bizonnyal az volt, hogy már a kezdeti tudományos koncepció szerint is a kommunista rendszer egészét kívánta bemutatni. Egy olyan korszakot 1945–1989 között, amikor egy elenyésző politikai kisebbség – a nomenklatura – cinikusan a legalapvetőbb emberi jogokat tiporta el: az élethez, a szabadsághoz, a tulajdonhoz való jogot, illetve a gondolati és szólásszabadság elképesztő méretű korlátozását fogatosította. A heves ellenállás leginkább azt a gyors felismerést váltotta ki, miszerint a máramaroszigeti múzeum és a bukaresti Nemzetközi Kutató Központ képes arra, hogy szabad gondolkodást ösztönözzön, és minden eszközével arra törekedjen, hogy a kommunizmust, mint elnyomó és pusztító rendszert mutassa be annak teljes időszakában, az ún. jó periódusaiban is.

Napjainkban a máramaroszigeti emlékmúzeum Románia egyetlen ilyen jellegű múzeuma. A kiállítási tér három szinten került berendezésre, alapvetően az épület struktúrája határozza meg a bemutatási

technikát. A börtöncellák, körfolyosók nagyrészt megmaradtak, az évek során fokozatosan fejlesztették és bővítették a mai kornak megfelelő informatikai és egyéb műszaki megoldásokkal, amelyek közelebb hozzák a látogatót a kiállított eredeti tárgyakhoz, és a teljes kép megértését segítik elő. A közel 60 terem lehetővé teszi egyrészt a kronológus sorrend követését, másrészt a tematikus blokkok kialakítását. Ez a mozaik az egész társadalomra vetített terror mechanizmusát és mindenhatóságát tudja feltárni. A gyűjtött adatok alapján kirajzolódik, hogy Romániában 2 millió ember tekinthető közvetlen a kommunista terror áldozatának: politikai foglyok (elítéltek és vizsgálati fogóságot elszenvedők), a Szovjetunióba deportáltak, és az országon belül kényszerlakhelyre költöztetettek, kényszerszermunkatáborba elhurcoltak, pszichiátriai kényszerszergőgykezelés alá esők. Ha figyelembe vesszük a közvetlen áldozatok családtagjait – akik a társadalom periferiájára szorultak, elvesztették a munkahelyüket, a feleségeket házasságuk felbontására kényszerítették, a gyerekek nem nyerhettek felvételt a kívánt oktatási intézményekbe, nem kaptak megfelelő munkát, nagyszülőktől az unokáig egész generációk lettek megbélyegezve –, az érintettek száma elérheti akár a 8-10 milliót is, amely az ország lakosságának majdnem a fele. A látogató rádöbben arra, hogy a szovjet minta alapján épített „nemzeti” Gulág világával áll szemben, amely számára eddig ismeretlen volt.

Az államilag irányított terror, az állandó félelem és meghurcoltatás román univerzumának ismertetése hatásos módon a térképek termével kezdődik. Óriási térkép mutatja be a román Gulág világot térben és időben. Feltűntetik rajta a börtönöket, kényszerszermunkatáborokat, pszichiátriai kényszerszergőgykezelést végző létesítményeket, a tömegsírokat, azokat a térségeket, ahol egészen 1962-ig fegyveres ellenállás szerveződött, és azokat a helyeket is, ahol a kivégzések történtek. A több ezer fotóból készített arcképcsarnok, majd a hatásos grafika, a János Evangéliumból vett, 33 nyelvre lefordított idézet („és megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz”) az egész múzeumi komplexumnak egységes értelmet ad. Az első két szinten a kronológiai rendezési elvet követve Románia eltítkolt történetével ismerkedhetünk meg, a kiemelt fontosságú események és folyamatok külön-külön termet kaptak. Ezek

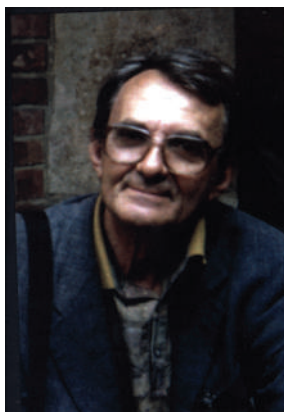
közül az alábbi termeket emelném ki: a földszinten *A Kommunizmus által ostromolt Máramaros, Az egyházak elfojtása, Kényszermunka, Kollektivizálás. Ellenállás és elnyomás*. Az első és második emeleten az 1950-es évektől indulva egészen 1989-ig kalauzolja a látogatót. Ezek közül a *Duna munkatelep* (máramarosszigeti börtön fedőneve), *Etnikai és felekezeti megtorlások, Antikommunista ellenállás a hegyekben, 1956-os egyetemista megmozdulások Romániában, Üldözött családok, Nők a börtönben, Diákok fogságban*, vagy a 80-as évekre koncentráló Falurombolás termét emelném ki. A kiállítás egyfajta zárásaként az 1965-től 1989-ig tartó Aranykor hazug, hivatalos állami propaganda által erőltetett hamis képe, személyi kultusz és a mindennapi élet viszonya tárul elénk. A látogató szinte érzi a szemléletváltást: a proletárdiktatúra átváltozott pártidiktatúrává az egész nép ellen, beleértve az elvben a társadalmat irányító proletariátust is. Egy újfajta megközelítés vette kezdetét: működésbe lépett az ún. profilaktikus, vagyis megelőző terror, amely általános méreteket öltött, és az egész társadalomra hatott. A cél az új ember megteremtése, egy mutáns, átmosott agyú, emlékezet nélküli, kettős tudattal rendelkező engedelmes egyén, akivel új, tökéletes társadalmat lehet építeni.

Több mint 20 éves távlatból megkérdeztem Romulus Rusan múzeumalapítót, hogy mire a legbüszkébb a máramarosszigeti projekttel kapcsolatban. Ismert volt számomra, hogy 1997-ben a múzeum Nemzeti Emlékhely besorolást kapott, 50 évi üzemeltetési és hasznosítási engedéllyel együtt. 2004-ben pedig a három legfontosabb közös európai történelmi emlékhely közé lett besorolva az auschwitzi és a normandiai Béke Memorial emlékhelyek mellett (azóta 2018-ban az európai kulturális örökségi helyszínek közé is bekerült). Ezek vitán felül igazolják a projekt létjogosultságát.

Hosszú válaszában kiemelte az 1993-ban létrejött Nemzetközi Kommunizmuskutató Központot és ennek a kutatómunkának az eredményeit. Az alap adatbázis létrejötté létfontosságú volt (több mint 7 300 oldal, 6000 óra film és hanganyag), hiszen ezen alapszik tulajdonképpen a máramarosszigeti emlékhely tudományos koncepciója. Azt is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az anyag nagy részét másolatban a kaliforniai Hoover Institution Library and Archivesben is elhelyez-

te. A kutatómunka irányító testületében olyan elismert történészek és kutatók kaptak helyet, mint Thomas S. Blanton, Vladimir Bukovski, Stéphane Courtois, Dennis Deletant, Helmut Müller-Enbergs, román részről pedig Serban Papacostea és Alexandru Zub akadémikusok (volt politikai foglyok). Az évek során kiadványok hosszú sorát sikerült megjelentetni azzal a meggyőződéssel, hogy bár az emlékezetet megpróbálták kitörölni, fáradságos munkával újra lehet tanulni, tanítani azt. Ebben a folyamatban kulcsszerephez jut a fiatal generáció. Elsősorban nekik szólnak a *Történelemóra* kiadványsorozat, és a többnapos, évente megrendezésre kerülő máramarosszigeti nyári egyetem, amin az évek során több mint 2 000 diák vett már részt. Ezeken az alkalmakon a kerekasztal-beszélgetések élő múzeummá varázsolják az emlékhelyet. Szabadon lehet kérdezni túlélőktől és kutatóktól, így a fiatalok számára világossá válik, hogy amit láttak, a közös és egyéni tapasztalatok begyűjtése és tudományos rendszerezése nem egy vérbosszú kísérlete, nem a múltról szóló száraz, nyers kritika, hanem mindenekelőtt egyfajta lecke a jövő számára, hogy ezek a rémségek ne ismétlődjenek meg újra. A látogatók 47%-a fiatal. A nyári időszakban általában naponta 500 látogatót, kiemelt időszakokban 1.500 fő körüli látogatót regisztrálnak. A külföldi látogatók száma is egyre jelentősebb. A kiállításvezető kapható angol, francia, német, olasz, lengyel és magyar nyelven. A múzeum kialakításában a megfogalmazódott javaslatok is testet öltenek. Az egyik ilyen javaslat az egykori Charta 77' szövivőétől, Sustrova asszonytól származik, nevezetesen, hogy az egykori Keleti Blokk minden országa rendelkezzen saját kiállítási térrel. Így születettek a *Magyar forradalom – 1956* (83-as terem), a *Prágai tavasz* (82-es terem), a *Solidarnosc* (44-es terem) vagy a *Berlini felkelés* (81-es terem) kiállítótermek. Ezeket a termeket és a *Hidegháború kronológiája* című nagy kiállítást nemzetközi együttműködés révén a társországok intézményei (1956-os Intézet – Budapest, Libri Prohibiti és Károlyi Egyetem – Prága, Lengyel Intézet vagy Konrad Adenauer Alapítvány – Berlin) hozták létre. Kiemelkedő eredménynek tartotta, hogy 2013-ban a román fővárosban is egy állandó, *Emlékezet, mint igazságszolgáltatás* c. kiállítótermet sikerült kialakítani, amely a főváros lakói számára egy kis ízelítőt ad a Máramarosszigeti Emlékmúzeumból.

Érzelmi szempontból egy megvalósult és egy jövőbe tekintő reménynek adott hangot. A legfontosabb eredménynek azt tartotta, hogy 2003-óta minden évben az Úr Mennybemenetelének Ünnepe, a Hősök Napján, nyílt napok kerülnek megrendezésre Máramarosszigeten. Szilárd hagyomány teremődött, hogy az egész országból összegyűlnek a volt politikai foglyok, családtagjaik és utódaik a szakmai szervezetekkel együtt. Közös emlékeznek, és az eredményeiket ismertetik egymással. A Budapesten tartott előadása előtt Romulus Rusan erőteljes reményét fejezte ki, hogy sikerült kinevelni az évek során azt a szakemberi gárdát, amely majd tovább viszi, gyarapítja és életben tudja tartani az ő és felesége legnagyobb művét, amelyre szinte gyerekként tekintettek. Abból, ahogy tiszta szeretettel beszélt a munkatársairól, biztos vagyok benne, hogy sikerült.

A képen Romulus Rusan, a múzeumalapító

*KÁLLAY KAROLINA*⁵²

**A SZOVJETUNIÓBA ELHURCOLT
ÉS HAZA NEM TÉRT
MAGYAR, SVÁB ÁLDOZATOK
FELIRATOS EMLÉKJELEI
A SZATMÁR MEGYEI, ILLETVE
AZ EGYKORI UGOCSÁHOZ TARTOZOTT
HALMI JÁRÁS TELEPÜLÉSEIN**

29. felvétel. Kállay Karolina (Fotó: Szemere: Judit)

1944 őszén és 1945 elején, amikor már mindenki nyugalomban szeretett volna élni, talán akkor köszöntött a legnehezebb időszak a mostani Szatmár megye sváb és magyar lakosaira. A háború vége nem a megnyugvást,

⁵² Kállay Karolina történelemtanár, helytörténész (Szatmárnémeti).

hanem a szenvedést hozta, hihetetlen fájdalom és megpróbáltatás várta azokat, akik jogtalanul fogságba kerültek, és azokat is, akik otthon maradtak. Olyan család is volt, ahonnan két-három tagot is elvittek, és olyan is, ahonnan 14-15 éves gyerekeket is. Iskolapadban ülő diákokat vagy az utcán lévő járókelőket, máshol házról-házra jártak, és névsorral keresték az előre feljegyzett személyeket. Az igazságot arról, hogy hová viszik őket, senki sem tudta, „három nap munka”, ezt mindenki ki fogja bírni, vélekedtek, így aztán volt, aki önként csatlakozott az elhurcoltakhoz. 1945 januárjában már világossá vált, hogy nem három nap ez a munka, ezért, aki tudott, menekült és rejtőzködött, ám nem sok sikerrel. Így aztán Doru Radosav *Donbas deportált történelem* című könyvében 1958 nevet sorol fel. Ez a könyv 1994-ben íródott, ezért ez a lista nem teljes. Itt azok neve szerepel, akik bizonyították, hogy ott voltak. A listán nem szerepel azok neve, akik ott meghaltak, akik elköltöztek Németországba, és akik már elhunytak, de nem volt örökösük. Az ott elhunytakról egy külön névsor jelent meg, ami 233 nevet tartalmaz. Ez összesen 2191 név.

Boros Ernő *A szatmári svábok deportálásának története* című könyvében körülbelül 5000 emberről beszél, akiket Szatmárról és környékéről kényszermunkára vittek a Szovjetunióba a II. világháború végén. Összesen 70 000 román állampolgár vett részt Oroszország újjáépítésében. A szatmári svábok többsége magyarajkú volt, mégis elvitték őket. Etnikai tisztogatás történt. Aztán nagy csend, a GUPVI és GULÁG teljesen ismeretlen fogalmak az iskolában a diákok számára, az idősebbek pedig nem beszélnek róla. Hosszú ideig volt tabu ez a téma, és lassan elkészünk a valóság felkutatásával.⁵³

Az utolsó olyan dokumentum, amelyben leírva szerepel a *szovjet fogságban* kifejezés (in captivitate URSS), 1949. májusi keltezésű. A kolozsvári ideiglenes közigazgatósági hatóság által kiadott okirat, amit Murádin János Kristóf kutatott fel.

1989-ig senki sem beszélhetett az elhurcolásról, még azok sem, akik nagyon közeli hozzátartozók voltak. Az iskolában emlékezünk a Holokausztra, a leírhatatlan borzalmakra, de a tantervben nem is említik a Gulágot vagy a Gupvit. A munkára elhurcoltak emlékét őrizni kell és

⁵³ BOROS ERNŐ: *A szatmári svábok deportálásának története*, Nagykároly, 2010, I-II kötet

megismertetni a diákokkal, akik semmit sem tudnak erről a megrázó történelmi eseményről.

Ezért vállaltam szívesen Dupka György felkérését, hogy Szatmár megyében, illetve az egykori Halmi járás területén keressem fel az elhurcoltak és a II. világháborúban elesettek emlékjeleit.

1989 után sokan szerettek volna emlékoszlopot állítani, ekkor nyílt lehetőség arra, hogy azoknak a nevei is nyilvánosságra kerüljenek, akiket a málenkij robotra elhurcoltak. Sok településen volt már I. világháborús emlékoszlop, néhol ennek kiegészítéseként, vagy ezek másik oldalára kerültek a nevek. Vannak azonban olyan települések is, ahol közel 400 név került a márványtáblákra, például Majtény, Kaplony és Fény.

Az Ugocsához tartozó Halmi járásból és környékéről, Túrterebesről vitték el a legtöbb embert. A központi parkban álló emlékmű egyik oldalán a II. Világháborúban elesettek névsora olvasható, míg a másik oldalon az elhurcoltak nevei szerepelnek. Szám szerint 89 név van az emlékoszlopon, 74 férfi és 15 nő. Öt férfi és két nő soha nem jött vissza: Gébel Rozália, Hartman József, Hutzel Antal, Nezezon István, Pucser Margit, Sável János és Zsoldos István.

Doru Radosav *Donbas deportált történelem* című könyvében az oszlopon olvasható neveken kívül még 12 nevet találtam. Túrterebesről 1944. december 30-án kezdték gyűjteni az embereket, előbb Szatmárra, majd a Szovjetunióba vitték őket. Az eddig megjelent tanulmányokban különböznek a számadatok, ami arra enged következtetni, hogy a kutatások nem teljesek. Haris Béla Boros Ernő könyvében 108 ember elhurcolásáról beszél. A már említett emlékoszlopot 2000-ben felújították, ekkor a málenkij robotra elhurcoltak névsora is felkerült rá. Az avatáson még hét túlélő személy volt jelen. A Túrterebesiek fogságból való visszatérése sem volt egyszerű, magyar állampolgárként szerepeltek a nyilvántartásban, hiszen elhurcolásukkor még azok voltak. 1947. július 2-án kapták a parancsot, hogy a magyarok hazamehetnek, ekkor Máramarosszigetre szállították őket, ahol a magyarországi küldöttség várta a magyar állampolgárokat, de ők már akkor román állampolgárnak minősültek. A magyar küldöttség nem vette át őket, hónapokig vártak, hogy hazatérhesse nek saját falujukba.⁵⁴

⁵⁴ DORU RADOSAV: *Donbas o istorie deportata*, Ravensburg, 1994

Túrterebesi emlékjelel

Batarcsról egy embert hurcoltak el, Jákób Hoblert, semmilyen jel nem utal arra, hogy ott valaha német utca is volt. Mindenki elmene-kült abból az utcából, kivéve Jákób Hobler családját, akit aztán el is vittek. A batarcsi svábok meneküléséről bővebben Boros Ernő könyvében olvashatunk, és a Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár doku-mentumaiban is fellelhetők egyes adatok.⁵⁵ Itt Nagytarna háborús ese-ményeit Fuhrmann Vendel i.h. lelkész jegyezte fel. Ebben a jelentésben ír Nagytarnáról és Batarcsról. Egy emlékmű áll a faluban, melyen a II. világháborúban elesettek nevét olvashatjuk.

Batarcs

⁵⁵ SZERK. MUHI CSILLA-VÁRADY LAJOS: „A múltat be kell vallani...” háborús dokumentumok 1944-1945, Szatmárnémeti Római Katolikus Püspökség, Szatmárnémeti, 2006

Halmiban, a Református templom kertjében áll egy emlékmű, amin a II.világháború elesettjei vannak felsorolva. Az elhurcoltak nevei nincsenek feltüntetve. A községből összesen nyolc főt vittek el, hat férfit és két nőt: Fekete Sándort, Dr. Trungel Terebesi Mihályt, Litz Jánost, Vagrin Ilonát, Hutzelt Istvánt, Mahler Rozáliát, Bressel Ferencet és Litz Istvánt.

1945. március 20-án Halmiban is megjelent a hírhedt gupvi, vezetőjük egy zsidó, kihallgatásra többeket is beidézték, és letartóztatták a következőket: Movik Lajos, Mogyorósi Sándor, Ráthonyi Endre, Mátyás György. Másnap, mint politikai foglyokat, Szatmárnémetibe szállították őket. Az Imrédi párt tagjai voltak, ez volt a bűnük. Augusztus elején Mogyorósi Sándor kiszabadult, de a többiek nem.⁵⁶

Halmi emlékjel

Csedregben egy személyt, Vágrin Sándort vitték el málenkij robotra, emlékmű a faluban nincs.

Kisbáonyban nincs emlékmű, a faluból senkit sem vittek el, a II. világháborúban elesettek nevét a helyi református lelkész, Gáti Tibor közölte.

Kisgércen két oszlop is van a településen, nevek nélkül. Elhurcolva nem volt senki, az emlékoszlopokat a háborúban elesettek emlékére állították.

⁵⁶ SZERK. MUHI CSILLA-VÁRADY LAJOS: „A múltat be kell vallani...” háborús dokumentumok 1944-1945, Szatmárnémeti Római Katolikus Püspökség, Szatmárnémeti, 2006

Kisgérce

Kökényesdről egy embert vittek el, Petka Franciaia Iont, rajta kívül Bungert Jánost és Bungert Sándort akarták, de ők bizonyították magyarságukat és kiengedték őket. A faluban semmilyen emlékmű nem áll.

Nagygécéről fogságba senkit sem vittek. A II.világháborúban elesett katonák névsora hatalmas márványoszlopon áll a központi parkban, Turcon.

Turcon a már említett márványoszlop másik felén olvashatjuk a II. világháborúban elesettek névsorát. Munkára senkit sem vittek.

Turc

Tamásváralján emlékmű nem áll, a településen három elhurcolt nevét találtam Boros Ernő könyvében, a II. világháborúban elesettek névsorát pedig a helyi református lelkész, Szatmári Elemér közölte.

Halmihegy településről is Szatmári Elemér közölte a második világháborúban elesettek neveit.

Nagytarnáról egy munkára internált nevét Doru Radosav könyvében találtam, három nevet pedig *A múltat be kell vallani* lelkészi beszámolóból tudtam meg.

Halmi járásban összesen 119 málenkij robotra elhurcolt nevét találtam.

Szatmárnémeti térségében is elkezdtem az emlékművek felkeresését, de ez hatalmas munka, és még nagyon az elején járok. Ludescher Gabriella *Ártatlan áldozatok* című könyvében a 21. oldalon azt írja, hogy nem 31, hanem 43 települést érintett a málenkij robotra való elhurcolás Szatmár megyében. Ide sorolja Mérk és Vállaj településeket is, amelyek ma Magyarországhoz tartoznak, vagyis 41 romániai településről ír. Még három településsel egészíteném ki ezt a felsorolást: Csedreg, Kökényesd és Tamásváralja. A Károly környéki településeket érintette leginkább az elhurcolás, Mezőfényen a temetőben nagy fehér márvány emlékmű áll, 83 név van rajta. Ebben a temetőben felkerestem Fényi József sírját is, aki könyvet írt a meghurcolásról.

Fény

Kaplonyban a központban áll egy emlékmű, amin az elhurcoltak nevei vannak felsorolva.

Kaplony

Kálmándon a temetőben állítottak emlékművet.

Kálmánd

Kálmánd

Nagymajtényben a temetőben a kápolna oldalán, a falon elhelyezett márványtáblákra sorolták a neveket.

Nagymajtény

Egriben nem laktak svábok, ezért nem érintette a települést, a II. világháborúban elesettek névsorát a templom oldalán márványtábla őrzi.

Egri

Mikolán svábok szintén nem éltek. A falu központjában, az iskola előtt áll egy márványoszlop, amin az I. és II. világháborúban elesett katonák neve áll.

Mikola

*Szárazberek*ről senkit sem vittek málenkij robotra. II. világháborús emlékmű található a görögkatolikus templom falán.

Berek

Lázári település központjában egy II. világháborús emlékmű található.

Lázári

Bibliográfia:

- BOROS ERNŐ: *A szatmári svábok deportálásának története*, Nagykároly, 2010, I-II. kötet
- DORU RADOSAV: *Donbas o istorie deportata*, Ravensburg, 1994.
- ELEK IMRE: *Túrterebes*, Solstitiu, Szatmárnémeti, 2002.
- FÉNYI JÓZSEF: *Kényszermunkán a Szovjetunióban*, Szent-Györgyi Albert Társaság, Szatmárnémeti, 2013.
- KISS KÁLMÁN: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*, Litera print, Nagyvárad, 2009.
- SZERK.: DR. LUDESCHER GABRIELLA: *Ártatlan áldozatok*, Imi print, Szatmárnémeti
- SZERK.: MUHI CSILLA–VÁRADY LAJOS: *„A múltat be kell venni...” háborús dokumentumok 1944–1945*, Szatmárnémeti Római Katolikus Püspökség, Szatmárnémeti, 2006.

Névsor:

A Halmi járásból malenkij robotra, illetve *etnikai németként* jóvátételi munkára 95 személyt hurcoltak el. 86 főnek (70 férfi, 16 nő) a neve ismert.

TÚRTEREBES/TURULUNG (86)

A községből 86 főt (70 férfit és 16 nőt) deportáltak, akik közül 7 fő (5 férfi és 2 nő) a Szovjetunióban hunyt el: Gébel Rozália, Hartmann József, Hutzal Antal, Nezezon István, Pucser Margit, Sável János, Zsoldos István.

A II. világháborúban elesettek:

Bauer István, Bencze Mihály, Brukker György, Bud Gheorghe, Csátár János, Fischer József, Frei György, Geng András, Gyákon Miklós, Gyarmati Ferenc, Hudák Sándor, Kornis Sándor, Lengyel István, Májer Sándor, Margitai Pál, Muresan Vasile, Ocskai István, Oláh József, Pukker Vendel, Reizer György, Schönberger József, Schvarczkopf Lajos, Tepfenhárt András, Tupița Vasile, Varga Vasile, Zelicskovics István, Zsoldos János

1945-ben deportáltak:

Bauer Mihály, Bauer András, Bregg István, Cserháti Antal, Czerlán Gyula, Doroha Balázs, Erli András, Erli István, Erli János, Francia

Ilona, Gábri István, Gébel Rozália, Geng Erzsébet, Geng Görgy, M. Geng György, Z. Geng György, Geng István, Geng Mihály, Huczel Antal, Huczel Ferenc, Huczel Gyula, Huczel István, Illi Ilona, Kolb János, Kornis Tibor, Mekker István, Merk Magdolna, Midla Rozália, Molnár János, Molnár József, Molnár Katalin, Nagy Géza, Nagy János, Neer István, Nezezon István, Nezezon János, Pazurik Mihály, Propsz István, Pucser Margit, Rákóczi István, Rög József, Sável János, Silli József, Simpf János, Smucz István, Smucz József, Smucz Katalin, Stekli József, Szeibel István, Szeibel János, Tündik László, Urszuly István, Vágner Gyula, Vida Endre, Vida János, Vida Mária, Villi Mária, Vincze Ferenc, Zsoldos István, Schömberger István, Schvarczkopf Ferenc, Schvarczkopf Ferencné, Schvarczkopf Géza, Schvarczkopf György, Schvarczkopf Ilona, Schvarczkopf Imre, Schvarczkopf József, Schvarczkopf Mária, Schvarczkopf Mihály, Tepfenhárdt Ferenc, Tepfenhárdt József, Tepfenhárdt Márton, Timár Geng József, Franczia István, Franczia János, Franczia Margit, Franczia Sándor, Hartmann János, Hartmann József, Keresztesi József, Koczán Jánosné, Nezezon István, Nezezon Katalin, Nezezon Magdolna, Pazurek Rudolf, Pazurek Rudolfné, Rákóczi András, Stauder András, Zsoldos István.

Az emléktáblán 89 név szerepel, az eddigiekhez képest a következőket találtam:

Bressel Francisc	03.01.45–16.09.47
Franczia Alexandru	1927
Hartman Ion	1922, 03.01.45–12.07.47
Kovacs Ileana (Villi)	01.01.45–31.12.46
Mayer Magdolna	1922
Pazuric Anton	1928, 03.01.45–12.08.47
Socica Catalina	1926, 03.01.45–01.47
Swarczkopf Zoltan	1918, 03.01.45–25.06.48
Seres Petru	03.01.45–13.09.46
Tepenhart Istvan	03.01.45–11.47
Tundik Vasile	1927, 03.21.45–12.27.47
Zsoldos Ferenc	1920, 03.01.45–10.11.47

BATARCS/BĂTARCI

A községből 1 főt (1 férfit) hurcoltak el: Jákob Hobler.

HALMI/HALMEU

A községből 8 főt (6 férfit és 2 nőt) deportáltak.

Málenkij robotra elhurcoltak:

Fekete Sándor, Dr. Trungel Terebesi Mihály, Litz János, Vagrin Ilona, Hutzel István, Máhler Rozália, Bressel Ferenc, Litz István.

II. világháborúban elesettek:

Apai József, Buglyos László, Engi Kálmán, Erli György, Fülöp István, Fazekas Mihály, Jákó Bálint, Karmacsin Sándor, Kótai Gedeon, Kis Zoltán, Mezei Pál, Lőrincz Sándor, Pugner György, Sere Ferenc, Sere Károly, Swarzkopf István, Szatmmári József, Tóth Sándor, Tóth Zsigmond, Vass István, Varga Áron, Varga Árpád, Varga Ferenc, Kökény Ernő, Danó János.

CSEDREG/CIDREAG

A II. világháború áldozatai, az elhurcoltak nevére vonatkozóan nincs adatunk. Egy málenkij robotra elhurcolt személy: Vágrin Sándor

KISBÁBONY/BĂBEȘTI

Deportáltak nem voltak.

A II. világháborúban elesettek (forrás: Gáti Tibor ref. lelkész):

Apai Imre, Balázs Imre, Elek Ferenc, Balázs Zoltán, Balázs Zsigmond, Maksai János, Czellár János, Illés István, Illés József, Nucu János.

KISGÉRCE/GHERȚA MICĂ

A II. világháború áldozatai és az elhurcoltak nevére vonatkozólag nincs adatunk. Oszlop is áll, nevek nincsenek rajta.

KÖKÉNYESD/ PORUMBEȘTI

Málenkij robotra elhurcolt:

Petka Franczia Ion 1924, 05.01.45–10.11.47

Bizonyították magyarságukat és kiengedték őket:

Bungert János, Bungert Sándor.

II. világháborúban elesettek:

Ocskai István, Simon Sándor, Éles István, Molnár Ferenc, Petrás Ferenc, Fülöp Ferenc, Deák Antal.

NAGYGÉRCE/GHERȚA MARE

II. világháborúban elesettek:

Bene Chirila, Bene Ion, Bene Tamas, Bene Vasile, Belbe Grigore, Bene Gheorghe, Bene Vasile, Belbe Chirila, Bondor Iacob, Borodi Grigore, Calin Ioan, Ciobai Vasile, Cacao Mihai, Cotan Vasile, Calin Grigore, Caraba Ioan, Cotan Ioan, Cotan Iona, Ciupac Vasile, Cacao Vasile, Coc Mihai, Ciupac Vasile, Dragan Grigore, Dragan Vasile, Grigoras Grigor, Grigoras Alexa, Georghiut Gheorghe, Glodan Vasile, Gore Vasile, Haiduc Ioan, Hotca Ioan, Iosif Ioan, Ile Ioan, Lucut Ioan, Nemes Vasile, Nemes Nicolae, Onuc Petre, Onuc Vasile, Prefunga Vasile, Prefunga Petre, Pop Vasile, Pop Ioan, Pop Grigore, Prefunga Ioan, Pantlikas Gheorghe, Rat Vasile, Rat Vasile, Streangau Nicolae, Tite Mihai, Tite Ioan, Talpos Nicolae, Talpos Vasile, Told Grigor, Talpos Stefan, Tout Vasile, Talpos Ioan, Tite Mihai, Tola Vasile, Tola Ioan, Tola Vasile, Vargo Gheorghe, Zele Grigore.

TAMÁSVÁRALJA/TĂMĂȘENI

II. világháborúban elesettek (forrás: Szatmári Elemér):

Lukács András, Balog János, Pap Zsigmond, Balog Márton.

Málenkij robotra elhurcoltak (forrás: Boros Ernő):

Pál Zsigmond, Pele Géza, Balogh Dezső (katonafogsából kerültek vissza orosz földre)

HALMIHEGY

(forrás: Szatmári Elemér)

Koré Mihály, Pál György, Deni Gábor, Egressy Mihály, Egressy István, Oroszi András, Wittlinger Mihály, Wittlinger István.

NAGYTARNA

Málenkij robotra elhurcoltak:

Friend György, Holczenberger Zsigmond, Cziller Sándor, Doros Sabin (1924, 10.01.45–10.11.45.)

TURC/TURȚ

II. világháborúban elesettek:

Irime Grigor, Irime Ioan, Les Ioan, Les Petre, Luctu Ioan, Lucut Ioan, Lung Dumitru, Mihaila Ioan, Pasca Grigore, Pop Iacob, Pop Ioan, Pop Mihai, Pop Vasile, Stanciu Grigore, Tition Alexa, Tiution Vasile, Tirtiu Grigore, Zimbru Grigore, Zimbru Ioan, Zimbru Vasile.

TURCBÁNYA/TURTI BAI

II. világháborúban elesettek:

Dargos Francisc, Lokher Gheorghe.

UGOCSAKOMLÓS/COMLĂUȘA

A II. világháború áldozatai és az elhurcoltak nevére vonatkozóan nincs adatunk.

EGYKORI SZATMÁRI JÁRÁS TELEPÜLÉSEI

EGRI/AGRIS

II. világháborúban elesettek:

Csapó Ferenc, Fajer Tibor, Magos Sándor, Hajdu Lajos, Illyés Miklós, Kati Károly, Kádár Endre, Nagy Károly.

MIKOLA/MICULA

II. világháborúban elesettek:

Angi Endre, Bogdán Elemér, Harpula Sándor, Francz András, Farkas János, Jetkó György, Kállay Endre, Kállay Ferenc, Kállay Dezső, Kállay Sándor, Keresztesi Sándor, Marozsán József, Mándi Bertalan, Márkus György Balázs, ifj. Rácz Mihály, Simon László, Szabó Imre, Szilágyi János.

LÁZÁRI/LAZURI

Alexa József, Alexa Mihály, Bartha Lajos, Bornyász József, Bornyász Miklós, Csűri Ferenc, Dudás Imre, Ferenczi András, Lép István, Makara József, Nagy Sándor, Papp Antal, Rezes József, Rozsályi István, Szakács János, Szatmári György, Tatár József, Tódor Sándor, Dudás József.

SZÁRAZBEREK/BERCU

Balogh István, Bűcs József, Csűri Sándor, Éles János, Kanizsai Zoltán, Károlyi Ferenc, Idős Kormos Antal, Lóga Albert, Moldován Sándor, Mondics József, Sarkadi Nagy István, Taar Sándor, Yass Bertalan, Bátor Gábor, Csűri Bálint, Gáspár Bertalan, Gáspár János, Gáspár Sándor, Király Ernő, Karkkó Lajos, Mezei László, Pallér Antal, Ster Pál, Szabó János, Tót Jenő, Váradi József.

*NAGYNÉ PINTÉR JOLÁN*⁵⁷

EMBERKERESZT. EGY SZOBOR TÖRTÉNETE

Nagyné Pintér Jolán (Fotó: Szemere: Judit)

Gulág, láger, barakk, karcser, Donbasz, Lemberg – gyermekkoromban sokszor hallottam ezeket a szavakat. Érdekes volt, hogy csak otthon, családi körben. Jöttek hozzánk bácsik, nénik, velük szüleim, suttogva bár, de ezekről a dolgokról beszélgettek. Nem tűnt úgy, hogy kellemetlen élményekről társalognak. Inkább kíváncsivá tettek: hol van az a titokzatos birodalom, ahol ezek a kalandok megesnek? Az is furcsa volt, hogy nálunk Anyukám járt dolgozni, és Apukám vigyázott rám. Ő na-

⁵⁷ Nagyné Pintér Jolán, a Gulág-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke (Budapest).

gyon szép meséket tudott, és borzasztóan féltett. Nem értettem, miért van az, ha egyet köhinte, azonnal irány a tüdőgondozó. Később megtudtam, hogy a lágerévek tüdőgyulladásai nem múltak el nyomtalanul. Az 1956-ban végrehajtott tüdőműtét megmentette ugyan Édesapám életét, de a következményeket egész életében viselte, sőt, 1995-ben bekövetkezett halálában is szerepe volt. Pedig szigorúan betartotta az előírásokat. Elhagyta a cigarettát, mindene volt a kirándulás és sokat pihent. És persze később sok mindent megtudtam még szüleim múltjából. Szüleim, 1953-as Gulagról történő hazatérésük óta az Alkotmány utca 4. lakói voltak. A ház az Izraelita Hitközség bérháza volt. Szomszédunk Ligeti György zeneszerző édesanyja volt, de ott lakott Fleischmann László fül-orr-gégész professzor is. A ház lakóit furcsa kettősség jellemezte szüleimmel kapcsolatban. Egy részük nagyon becsülte őket, nem tettek különbséget a két diktatúra és azok áldozatai között. Volt viszont, aki nem engedte ki a gyereket a folyosóra, ha én kint játszottam. Pedig Édesapám nevelési elvének egyik alappillére a kötelességtudat és a tisztesség volt. „Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes” – ezt a József Attila-idézetet kellett minden füzetem első lapjára írni. Így talán érthető, ha szüleim baráti társasága szinte csak sorstársakból állt, velük érezték jól magukat. Gorbacsov peresztrojkája Édesapámra óriási hatással volt. „Figyeljétek meg, itt nagy változások lesznek!” – hangoztatta. Emlékszem kiterjedt levelezésére, amelyet volt sorstársaival folytatott. Köztük volt Mindszenty József titkára, Mészáros Tibor, valamint Bien György egyetemi tanár is. Édesanyám más típus volt, mint Apám. Harcos, mindennek hangot adó, végletekig küzdő. Kilenc évet töltött Szibériában. Hogyan lesz egy serdülő lány ártatlan sétájából kilenc év kényszerszermunka Szibériában? Sokszor láttam arcokon hitetlenkedést, mikor elmeséltem ezt a történetet. Egy fiú beírta a noteszába, hogy Rohr Magdolna (ez volt a lánykori neve), 1945 nyarán, majd a rokonaihoz akart szökni Svájcba. Ettől lett Édesanyám fasiszta összeesküvő. A rendszerváltás után, amikor a fiatal demokráciában még minden bizonytalan volt, Anyám olyan hittel, energiával és vasakarattal harcolt a Gulág-emlékmű felállításáért, hogy mindenkit a nemes cél mögé tudott állítani. A sorstársaknak önzetlenül intézte, hogy megkapják, amit az új törvények lehetővé tet-

tek. Sára Sándor forgatott egy valós történeten alapuló játékfilmet *A vád* címmel. Nagyon sokat kellett győzködni a történet elszenvedőit, hogy beszéljék el történetüket. Ezt a feladatot is Édesanyám vállalta magára. A rendszerváltás éveiben gyermekeimmel és férjemmel szüleim szomszédságába költöztünk. Így lettem tanúja annak a csodálatos eseménysorozatnak, ami ekkor következett. Az ártatlanul elítéltek ettől kezdve nyilvánosan is beszélhettek a Gulágon töltött évek borzalmairól. Édesanyám, Rohr Magdolna ekkor határozta el, hogy kell egy emlékmű, ami emléket állít idegenben nyugvó honfitársainknak. Alapítvány... 1993-ban milyen új volt ez a szó. Mégis sikerült. Jól emlékszem az eufórikus hangulatra, Ebergényi Imre jogi tanácsaira, Rózsás János – Szoltsenyicin egykori fogolytársa és barátja, a *Keserű ifjúság* című könyv szerzője – szinte naponta érkező leveleire. Sabján Ferencné, Bori néni, akit Édesanyámmal együtt vittek el, szinte beköltözött hozzánk, hogy minél többet segíthessen. Micsoda napok voltak! Hol legyen az emlékmű? Honnan lesz rá pénz? Ki lesz az alkotó? – szóltak a kérdések. S az emlékműállítás izgalmaival párhuzamosan egy filmforgatás is lázban tartotta Édesanyámékat. 1991 táján ugyanis Sára Sándor dokumentumfilm-trilógiát készített a Gulágot megjárt nőkről. Ő mutatta be Veszprémi Imre szobrászművészt Édesanyámnak. A finanszírozással kapcsolatban Anyukámnak az volt a véleménye, ha kell, akár forintonként is összeszedi a pénzt. Összefogtak a sorstársak, segített a Szerencsejáték Rt. és az V. kerületi Önkormányzat is. A Munkácsy-díjas, kiváló szobrászművész jelképes összegért vállalta a munkát. A helyszínt is sikerült kiválasztani, ugyanis a Honvéd térről épp elszállították a spanyol szabadságharcosok emlékművét. Kitérítették az avatás napját, a hazaérkezés időpontjára, november 26-ra. Az engedélyek beszerzése – négy évvel a rendszerváltás után – nagy szervezőmunkát igényelt és sok izgalommal járt. Az emlékművet Für Lajos honvédelmi miniszter avatta. A történelmi egyházak, nagykövetségek is képviseltették magukat. Számomra a legmeghatóbb az volt, hogy az ország minden tájáról odasereglett, ünneplőbe öltözött volt rabok rótták le kegyeletüket. A világ első Gulág-emlékművénél évente tartott koszorúzásokat később Anyám egyszemélyben szervezte, csak a meghívók címzése napokat vett igénybe. Hűséges barátnőjével, Bori nénivel, aki

vel egyszerre kerültek Szibériába, éjszakába nyúlóan borítékolták azokat. Anyám betegségeit óriási türelemmel viselte. Panaszkodás helyett szervezte a soron következő, februári koszorúzást. Délelőtt még fővédnökünkkel, Antall Klárikával beszélt, estére már nem volt közöttünk. Végezetül álljanak most itt Rózsás János szavai, amit az 1993-as avatóünnepségen mondott: „A tragédiáért nem a volt Szovjetunió népei a felelősek, hanem a bolsevik hatalmi gépezet, amelynek ezek a népek is szenvedő alanyai voltak!” Ezt vallották a Gulágot megjárt szüleim is. Az emberek minden kellemetlent és fájdalmast próbálnak elfelejteni. A mögöttünk lévő GULÁG–GUPVI Emlékévek felhívták a figyelmet többszázezer honfitársunk szörnyű sorsára. Az elmúlt években még több szomorú Gulág-sorsot ismertem meg. Nagyon sok erőt meríték belőlük mai napig, rengeteget tanulok ezekből a történetekből. Büszke vagyok arra, hogy a szüleim hősök voltak, de engem gyűlöletre soha nem tanítottak. Ők emléket állítottak több százezer magyarnak. Én emléket szeretnék állítani most elsősorban szüleimnek, ami egybeesik azzal a ténnyel, hogy a Honvéd téri Gulág-emlékmű huszonöt esztendeje töretlenül áll. Egy élő mementó, ahol minden évben többször is emlékezünk, ahol évről-évre egyre több fiatal köszönhetünk az emlékezők közt. Amíg csak tehetem, folytatom azt, amit szüleim elkezdtek, fontos, hogy mindig emlékezzünk arra a többszázezer magyarra, nőre, férfira, asszonyra, lányra, fiúra, apára, anyára, aki megjárta a földi poklot, és azokra is, akiknek nem adott meg a hazatérés, és ezáltal a végtisztesség sem. Róluk szól a Honvéd téri, immáron 25 esztendőes emlékmű.

*BIMBA BRIGITTA*⁵⁸

KÉRELMEK ÉS BEADVÁNYOK – NŐI KÖZBENJÁRÁS A KÁRPÁTALJÁRÓL MALENKIJ ROBOTRA HURCOLT FÉRFIAK ÜGYÉBEN

Bimba Brigitta (Fotó: Szemere: Judit)

A szocialista időszak paternalista állama egyenrangú félként tekintett a nőkre, kiemelkedő munkájukért, gyermekvállalásukért dicsőséges érdemrendekkel tüntette ki őket. Hogy miben rejtett valójában a kár-

⁵⁸ A kutatást és a tanulmány elkészítését a Visegrad Scholarship Program támogatta.

pátaljai nők hősiessége a terület szovjet megszállását követően, arról szerencsére levéltári források is árulkodnak a nők láthatóvá tételének nehézségeivel szemben a történelem során.

A szovjet csapatok 1944 őszén vonultak be Kárpátaljára, s népszavazás útján próbáltak jogot formálni a terület Szovjetunióhoz csatolására. A szavazóképes magyar és német nemzetiségű férfilakosságot 18-tól 50 éves korig háborús bűnösség okán, vagy ingyen munkaerőként felhasználva malenkij robot címszó alatt internálták a területről. A női szerepvállalás ennek következményeként nyilvánult meg elsősorban a szovjet munkatáborokban raboskodó férjeik, fiaik és fivéreik kiszabadításának érdekében tett erőfeszítéseik nyomán. A malenkij robotra hurcolt férfiak néhány naptól több hétig terjedő időszakot töltöttek el Kárpátalja hadifogoly-gyűjtőtáborában. Azok a nők, akik a lágerekhez látogattak és szembesültek a fogvatartottak létkörülményeivel, valamint azzal, hogy saját erejük-ből nem tudják kiszabadítani onnan hozzátartozóikat, más járható utat kerestek. Elsősorban a helyi népi bizottságoknak⁵⁹ nyújtották be kérvényeiket, panaszleveleiket. A kérvények jelentős része a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL) ungvári részlegén lelhető fel. Egy fél évszázaddal a történelem után, mikor a rendszerváltás a cenzúrázást illetően is változást hozott, jelenhetett meg a Kárpáti Igaz Szó hasábjain az a három részes cikksorozat, mely az elhurcolások kapcsán közölt néhány beadványt. A cikksorozat szerzői – Foltin Dezső és Csanádi György – ekkor az ungvári levéltár munkatársai voltak.⁶⁰ A hallgatás évtizedeit azonban az 1989. november 18-án, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség által szervezett emlékkonferencia törte meg, amelynek keretében 27 előadás hangzott el az elhurcolások körülményeinek addigi kutatási eredményeiről. Az előadók közül Csatári György történész a

⁵⁹ Kárpátalja szovjet megszállást követően 1944 októberétől 1946 júniusáig a fennálló államalakulatban, melynek Kárpátontúli Ukrajna volt a neve, jogi értelemben a hatalmat a választott képviselői szervek: a Néptanács és az annak alárendelt, járási, városi, falusi népi bizottságok gyakorolták. – *Román Ofjocinszkij: Kárpátontúli Ukrajna 1944–1946.* In: *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra.* Szerk. Fedinec Csilla–Vehes Mikola Argumentum Kiadó, Bp. 2010. 233.

⁶⁰ *Foltin Dezső–Csanádi György: Ötven éve történt. Történelmünk tragikus fejezete I. Kárpáti Igaz Szó, 1994. november 19., 22., 24.*

Kárpátukrajnai Néptanácshoz beérkezett néhány kérvény tartalmát ismertette.⁶¹

A terület hovatartozásának tisztázatlansága okán a hozzátartozók kérvényeiket és beadványaikat egyaránt elküldték a magyar kormány-szerveknek is. Az ide beérkezett és fennmaradt dokumentumok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Külügyminisztérium Hadifogolyosztályának (a továbbiakban: MNL OL KÜM HDFO) iratanyagában találhatóak. Stark Tamás⁶² és Bognár Zalán⁶³ magyarországi történészkutatók munkáinak köszönhetően tudunk a források meglétéről és kutathatóságáról.

Munkámban megpróbálom bemutatni a már közölt és eddig ismeretlen források alapján, valamint az általam túlélőkkel készített orál historyra alapozott mélyinterjúkkal egybekötve a nők helyzetét és szerepvállalását a mindennapokban a szovjet megszállást és a férfilakosság internálását követően Kárpátalján.

Az elhurcolások után a kétségbeesett hozzátartozók, anyák, nővérek, feleségek egy emberként követelték családtagjaik hazatérését. Személyesen és írásban is számtalanszor fordultak a hatóságokhoz. A helyi népi bizottságok elnökeinek, titkárainak, vagy gyakran a családokhoz beszállásolt szovjet tiszteknek a segítségnyújtásában bízva íródtak ezek a kérvények, ugyanis a magyarajkú lakosság nagy része a szláv nyelvek egyikének sem volt ismeretében, a beadványokat pedig csak orosz, ukrán, vagy esetleg szlovák nyelven fogadta, értelmezte a Néptanács, vagy egy adott lágerparancsnok.⁶⁴ A kérvények egy része már helyi szinten elakadt, ezt bizonyítja a bátyúi népbizottság jegyzőjének Beregszászba küldött levele: „A járási bizottság minden nap várakozó nők százaival van tele. Ezek az elhurcoltak hozzátartozói, akik látván, hogy nem akarok kérvényt írni, kiabálnak és sírnak. Kérem ezt az ügyet mihamarabb tisztázni és engem erről tájékoztatni.

⁶¹ *Dupka György*: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946. Patent–Intermix, Ungvár–Bp. 1993. 203–206.

⁶² *Stark Tamás*: „Budapest felé fordultak védelemért...”. In: Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra Szerk. Fedinec Cs.–Vehes M. i. m.; *Stark Tamás*: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Lucidus Kiadó, Bp. 2006.

⁶³ *Bognár Zalán*: (Hadi) fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946. Kairosz Kiadó, Bp. 2017.

⁶⁴ *Foltin Dezső–Csanádi György*: Ötven éve történt. Történelmünk tragikus fejezete I. Kárpáti Igaz Szó, 1994. november 19.

Állandó jelenlétük miatt nem tudunk nyugodtan dolgozni, mert még el sem akarják hagyni a hivatalt, hiába magyarázom, hogy nem tehetek eleget kérésüknek. 1945. február, Bátyú.”⁶⁵ Az összegyűlt nők arra hivatkoztak, hogy a járás minden jegyzője írt már kérvényt a munkatáborok parancsnokainak, aminek következtében 1945 februárjára már több embert hazaengedtek.⁶⁶ A lakosság az NKVD⁶⁷ rendeleteiről nem értesült, így valószínűleg néhány ember hazabocsájtását – akiket azért engedtek szabadon, mert súlyos volt az egészségügyi állapotuk, vagy elmúltak 45 évesek, ipari munkások voltak – annak tudták be, hogy a hazabocsájtások ügyében írt kérvények találtak meghallgatásra.

A kérvények között találunk konkrét személyek elengedése érdekében írottakat és egyes csoportokat megjelölő szabadon bocsájtást kérelmezőket is. A legtöbb kérvényt értelemszerűen a nők írták, de a női hozzátartozókon kívül egyaránt írtak egyéni és csoportos kérvényeket a népi bizottságok titkárai, jegyzői, kommunista párttagok is. A csapi népi bizottság összefoglaló jelentést küldött 1945. február 14-én azokról a családokról, akik nem csak családfő, de tető nélkül is maradtak, ugyanis a közel egy hónapos harc és bombázások következménye sokakat tett hajléktalanná. Egy ép lakás sem maradt a városban, amit a munkaképes férfilakosság hiányában nem volt, aki megjavítson.⁶⁸ A rommá lőtt várost elhagyó lakosok közül három család kapott egy kocsit, amire felpakolhatta megmaradt értékeit. A szinte kiürült várost a környező települések ruszinjai fosztogatták. A dimicsőiek⁶⁹ közül, akiknek volt egy lova, befogta és lopni járt. Aki visszatért Csapra, nemcsak

⁶⁵ *Csatáry György*: Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. In: Évgyűrűk '90. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Szerk. Barta Zoltán et al. Kárpáti Kiadó, Ungvári 1991. 80. Uo.

⁶⁷ NKVD – Belügyi Népbiztosság, Narodnij komisszariat vnutrennih gyel. A szovjet politikai rendőrség feladata az állambiztonság védelme volt. 1946-tól MGB (Belügyminisztérium) néven működött. Sztálin halála és az azt követő legfelsőbb szintű leszámolások után, 1954. március 13-án jött létre a szovjetrendszer fennállásának végéig működő KGB (Állambiztonsági Bizottság) – *Dupka György*: A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946. Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. 2014. <http://mek.oszk.hu/13300/13340/13340.pdf>. Letöltés ideje: 2018. okt. 15. 348.

⁶⁸ KTÁL – F. R 14., op.1., od.zb.212.

⁶⁹ Ruszin telepes falu az ungvári járásban, melyet a csehszlovák időkben hoztak létre. A szláv nyelvű lakosság területre való betelepítése a helyi magyar közösség fellazítása érdekében történt.

rommá lett, de teljesen kifosztott lakása várta.⁷⁰ Kovács Elza emlékei szerint a szomszédos Tiszaásványba is jártak lopni. *„A pincébe volt egy kis búzánk meg mákunk elrejtve, a nővérem stafírungját [kelengyéit – B.B.] pedig betapasztottuk a falba, de azt is meglelték a dimicsói ruszinok és elvitték.”*⁷¹

A népi bizottságok által írt legtöbb kérvényben a kommunisták és szakemberek hazaengedését sürgetik. A barkaszoói és szernyei népi bizottságok a kérelmekhez csatolt névsorban külön megnevezik az elhurcolt kommunista párttagokat, a politikai pártba nem tartozóakat, de szocialista érzelműeket, valamint a politikailag tisztázatlan párátállásúakat, akiket fasizmus felé hajlónak tüntettek fel. Ezek közül a népi bizottságok csak az első csoport tagjaiért vállalnak teljes felelősséget, de fenntartják a lehetőségét annak, hogy tévesen is bekerülhetett egy-egy egyén a második, vagy harmadik csoportba.⁷² A szakmunkások hiánya valóban nagy problémát jelentett a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szférában. Egy ungvári szakmunkás hiánya merült fel Lénárd Dénesné kérvényében is, aki borbély férje szabadon engedését kérte a szolvyai lágerparancsnoktól. Kiderül, hogy Lénárd Dénes soha nem volt katona, unokaöccse pedig a Vörös Hadseregben szolgált. Kérését azzal is indokolta a feleség, hogy férje komoly egészségügyi gondokkal küzd, reumás, ő maga pedig szívbeteg. Nehezen tudja három kiskorú gyermeküknek egyedül előteremteni a mindennapi kenyeret⁷³ (1. ábra). Szinte valamennyi kérvényező családja kilátástalan helyzetéről számol be. A nagyszőlősi Kota Józsefné a következőket írta 1945. augusztus 5-én a szanoki tábor parancsnokának: *„Három kisgyermekem van és egy öreg vak anyám, én magam is gyenge és beteg vagyok, nem tudok a családomról gondoskodni.”*⁷⁴ Nem csak a nők, de az idősek is rászorultak a segítségre. Egy beregszászi 70 és 65 éves házaspár kérelmezte három, 32, 23 és 19 éves fiuk hazabocsátását a munkalágerekből, mivel mind-

⁷⁰ Marci Erzsébet (szül. 1935, Csap) visszaemlékezése. Az interjút készítette (2017. 04.30.) és közli Bimba Brigitta

⁷¹ Kovács Elza (szül. 1931, Tiszaásvány) visszaemlékezése. Az interjút készítette (2018.10.20.) és közli Bimba Brigitta.

⁷² MNL OL XIX-J-1-q, KÜM HDF. O 25717/1945, 25718/1945.

⁷³ KTÁL – F. R 14., op.1., od.zb. 51.

⁷⁴ *Foltin Dezső–Csanádi György*: Ötven éve történt. Történelmünk tragikus fejezete II. Kárpáti Igaz Szó, 1994. november 19.

ketten betegesek, és nincs, aki dolgozzon a 18 holdnyi földterületükön, pedig megjegyzik, hogy a Vörös Hadsereg fenntartása érdekében most nagy szükség lenne rá.⁷⁵ Belátva ezt, a beregszászi körzeti népbizottság 1945. február 20-án a közelgő mezei munkákra való tekintettel, beadvánnyal fordult Kárpát-Ukrajna néptanácsának földművelésügyi megbízottjához azzal a kéréssel, hogy engedje szabadon a férfiakat, ugyanis a lakosság – amely a helyén maradt nőkből, gyermekekből és idős emberekből áll – képtelen megfelelő módon megművelni a földet. A beregszászi körzet egész Kárpát-Ukrajna éléskamrája, ezért beláthatatlan következményekkel jár majd a mezőgazdasági termékek hiánya.⁷⁶

Nemcsak a magyar, de a német nők is közbenjártak férjeik szabadon bocsájtásának ügyében. Lautner Antónia német nemzetiségű munkácsi nő 1945. február 10-én foglalta össze levelében férje, Lautner Rudolf történetét, aki a láger előtt megjárta a börtönt is, mivel segített a munkácsi zsidókon. A börtönből szabadulva újabb fogságba került, német nemzetisége okán a szovjetek a szolvyvai gyűjtőlágerbe vitték. Ahonnan felesége mellett három gyermeke is várta a szabadulását, valamint azok a zsidók is, akiken segített és hazatértek a lágerekből. Utóbbiak hálából aláírták a felesége által benyújtott kérelmet.⁷⁷ Ami a nőket illeti, nemzetiség szerint csak a németeket internálták a területről, a magyar nőket nem. Kirívó példa azonban a Dercen községből 1945 januárjában elhurcolt 45 éves magyar nemzetiségű Lukács Eszter története, akit ismeretlen okok miatt 22 férfival együtt utólag vittek munkára.⁷⁸

A beadványok többségében azt próbálták bizonyítani a hozzátartozók, hogy az érintettek ártatlanul kerültek lágerekbe, hiszen nem szolgálták a „fasiszta” rendszert, egyszerű párton kívüli, vagy baloldali érzelmű, kommunista mezőgazdasági és erdőmunkások voltak.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának eltérő volt a hozzáállása a beérkezett kérvényekhez. Akik szláv nemzetiségük okán kerültek a frontról hadifogságba, azok szabadon bocsájtása ügyében maga a

⁷⁵ KTÁL – F. R. 14., op.1., od.zb.213.

⁷⁶ *Foltin Dezső–Csanádi György: Ötven éve történt. Történelmünk tragikus fejezete II. Kárpáti Igaz Szó, 1994. november 22.*

⁷⁷ KTÁL – F. R. 14., op.1., od.zb.213.

⁷⁸ MNL OL XIX-J-1q KÜM HDF. O 121817/1945

Néptanács elnöke, Iván Turjanica járt el. A kérelmeket továbbították a focsani, budapesti, ceglédi fogolytáborokba, de a magyar és német szolgyvai, szambori munkatáborokban sýnlóddók ügyében írt kérvényekkel nem sokat töróddtek, néhányat megkapott belóólük Tyulpanov ezredes, a belügyi osztály vezetője, a többít visszajelzés nélkül archiválták.⁷⁹ A hozzátartozók olyan kitéró választ kaptak a levelekre, hogy „*Kárpát-Ukrajna Néptanácsa megvizsgálja és továbbítja a kérelmet.*” Vagy: „*A belágerezett polgári személyek már nem tartoznak a Néptanács hatáskörébe*”⁸⁰

A sajtóban elvélve találkozzunk csak az elhurcolás és hadifogoly ügy kérdéseivel foglalkozó cikkekkel. Kivétel ez alól a Munkás Újság 1945. augusztus 5-i számában az ungvári Stern Margit megjelent felhívása, aki nyomdász férje hollétéról szeretett volna információt szerezni, akit az ungvári állami nyomdából vittek munkára.⁸¹ A magyarországi sajtóban a hozzátartozók hasonló felhívásai heti szinten megjelentek, ugyanis a kommunista párt országos hetilapot indított Magyar Hadi-fogoly Híradó névvel, mely csak ezzel a kérdéskörrel foglalkozott. A párt azonban ezzel a segítségnyújtásnak látszó lépéssel csak a népszerűségét és szavazóbázisát szeretete volna növelni.⁸² Kárpátalján erre nem volt szükség, ugyanis a kommunista párt egyszemélyi hatalma már 1944 novemberének végén létrejött.

A helyi államhatalmi szerveknek küldött kérvényekkel egyidejűleg, vagy az azokra kitéró választ adó levelek miatt a nők a magyar kormánysszerveknek és az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökének, Dálnoki Miklós Bélának a közbenjárását, támogatását is próbálták elnyerni. Az általuk írt kérelmek főként a Belügyi, Külügyi, és Honvédelmi Minisztériumba érkeztek. De külön a Fegyverszüneti [Szövetséges – B.B.] Ellenőrző Bizottságnak címezve is küldtek beadványokat. Elsők közt írtak kérvényt 1944 februárjában a „*viski édesanyák, feleségek, testvérek, menyasszonyok és árvaók*” Dálnokinak,

⁷⁹ Foltin Dezső–Csanádi György: Ötven éve történt. Történelmünk tragikus fejezete III. Kárpáti Igaz Szó, 1994. november 24.

⁸⁰ Dupka György: A mi golgotánk. Intermix Kiadó, Ungvár–Bp. 2012. 138.

⁸¹ Ki tud róla? Munkás Újság, 1945. augusztus 5. In: Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948. Összeáll. M Takács Lajos. Intermix Kiadó, Ungvár–Bp. 1994. 64–65.

⁸² Bognár Zsolt: GULAG, GUPVI, „Málenkij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban. Írott Szó Alapítvány és Magyar Napló Kiadó Kft., Bp. 2017. 16–21.

kifejezve azt, hogy „az elhurcolt férfiakat az itthoni sok-sok megpróbáltatás között is – csendes reménységgel helyettesítették a közeli viszontlátás reményében a gyenge nők és gyermekek.”⁸³ A nélkülözések ellenére a viski asszonyok felajánlották, hogy saját költségükön élelemmel és ruházattal látják el a Szolván raboskodó hozzátartozóikat, a szovjet hatóságok azonban ezt megtiltották.⁸⁴

Az elhurcolások okának azt tartották a nők, hogy a szovjetek partizánoknak⁸⁵ titulálták hozzátartozóikat. Kérelmeikben ennek az ellenkezőjét próbálták bizonygatni. „A derceni 206 férfi, aki még mindig ismeretlen helyen tartózkodik, még gondolatban sem volt partizán és minden ellenséges cselekedettől tartózkodott a bevonuló Vörös Hadsereggel szemben” – írták a derceniek.⁸⁶ Ehhez hasonló tartalmú leveleket fogalmaztak meg az izsnyétei, badalói és nagymuzsalyi asszonyok is.⁸⁷ Az izsnyéteiek a kommunizmus alapeszméjére utalva hittek az ügy előremozdításában: „Hivatkozunk arra a szociális [szocialista - B.B.] és kommunista elvre, amely minden munkásban testvért lát, s amely nem tesz különbséget nemzetiség szerint. Ezek pedig mind falusi földművesek voltak és vasúti munkások”.⁸⁸ Egy vári édesanya már úgy próbálta menteni két fiát, hogy apjuk után, aki 25 évig élt Amerikában, fiait amerikai állampolgároknak tüntette fel, akik ezáltal jogtalanul lettek elhurcolva.⁸⁹

Az asszonyok a fizikai munka rájuk szakadó terhét és a félárvává vált gyermekek eltartásának nehézségeit ismételtgették. Nagymuzsaly határában az 1000 holdnyi szőlő megmunkálása szakadt az aggok, asszonyok és gyermekek vállára, egy-egy főre $\frac{1}{4}$ holdnyi föld jutott. Hivatkoznak arra is, hogy a beregszászi járás falvai közül Nagymuzsalyban van a legtöbb sokgyermekes család, pontosan 141, akik közül sokan felélték tartalékaikat és az éhínség szélén állnak.⁹⁰

⁸³ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O 25518/1945. Stark Tamás: „Budapest felé fordultak védelemért...”. In: Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra Szerk. Fedinec Cs. – Vehes M. i.m. 250.

⁸⁴ MNL OL, XIX-J-1-q, KÜM HDF. O 25518/1945

⁸⁵ A kárpátaljai magyar nők 1944 októberéig azt hallották a központi magyar közigazgatástól, hogy a partizánok tevékenysége elítélendő. A Dálnoki Miklós Bélának írt kérelmükben azt próbálták bizonygatni, hogy férjeik nem voltak partizánok. A szovjet hadseregben azonban akár felmentést is kapott az, aki nemhogy letagadta partizán múltját, az ellen agitál, hanem büszke volt rá, hogy az ellenállási tevékenységben aktívan részt vett.

⁸⁶ MNL OL XIX-J-1-q, KÜM HDF. O 121817/1945

⁸⁷ Stark T.: Magyar foglyok a Szovjetunióban i.m. 61.

⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O 28229/1945

⁸⁹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O 25073/1945

⁹⁰ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O 26533/1945

Kárpátalja területére több állami tisztviselőt helyeztek ki munkavégzés céljából az első bécsi döntést követően. Ezek a tisztviselők java-részt családotól érkeztek és telepedtek le a területen, akik közül szintén többeket hurcoltak el a „három napos munkára”. Feleségeik különböző úton-módon próbálták elérni a hazahozatalukat. Lengyel Sándor Hajdúnánáson született gimnáziumi tanárt, akit 1941-ben helyeztek ki Máramarosszigetre, Nagyszőlősen szólították fel a szovjetek a munkára való jelentkezésre, amikor a feleségét épp kórházba szállította. Az asszony férje elszállítása után háromnyelvű (magyar, orosz, angol) kérvényt küldött a máramarosi kommunista párt igazolásával együtt – utóbbi férje politikai megbízhatóságát igazolta – Hajdúnánásra apósághoz, hogy az további igazolások csatolásával (iskolai bizonyítvány, régi lakcímet igazoló irat stb.) kérje a magyar kormánytól férje hazaengedésének ügyében való közbenjárást.⁹¹ Néhány nőnek sikerült a határ lezárása előtt sikeresen visszatérnie a mai Magyarország területére, akik a határ túloldalán maradtak, azoknak próbált segíteni a kormány a családegyesítés végett. Garacsy László mátészalkai születésű férfi, aki a munkácsi Latorca céghez lett kinevezve, egy helyi magyar nőt vett feleségül. Garacsy Máriának férje fogságba esését követően sikerült talpra állnia, a munkácsi Nemzeti Tanácsnál kapott munkát, havi 400 rubelből tartotta el két gyermekét és édesanyját. Férje a szerencsések között 1945 szeptemberében már visszatért a fogságból, a debreceni Központi Igazoló Bizottságnál lett elhelyezve, mint jogtanácsos. A határt azonban már lezárták, a család kiutazásához szükséges okmányok kiállítása két év közbenjárást, levelezést, ügyintézkést vett igénybe, de a Szovjetunió 1947. június 22-én kiadta a fél évig érvényes útlevelet a feleség és a gyerekek számára.⁹²

A magyar kormány tehát nemcsak a magyarországi, de a határon túl rekedt magyar foglyok mentési akcióiban is közreműködött. Dálnoki Miklós Béla többször is panaszt tett a szovjet kormánynál az elhurcoltak ügyében. 1945. január 7-i levelében kérte a Beregszászból és a beregszászi–vásárosnaményi műúttól keletre eső területekről internált polgári személyek hazabocsájtását is.⁹³ A beérkező levelek ezreinek

⁹¹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O 28423/1945

⁹² MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O 28494/1945

⁹³ *Bognár Z.*: (Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors i. m. 365-366.

következményeképp a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. március 18-án kiadott egy rendeletet, melynek értelmében a levelek mellé ezután csatolni kellett az elszállított egyén személyi adatlapját és politikai megbízhatóságára vonatkozó előjárói, vagy hatósági igazolást is. A rendelethez mellékelte adatlap 18 kérdésből állt. Ezeket az adatlapokat megkapták a kárpátaljai népi bizottságok is, akik a hozzátartozóknak kiosztva, vagy azok segítségével kitöltötték a kérdőívet. Az adatlapokból megtudhatjuk azoknak az internált személyeknek a nevét, születési helyét és évét, lakhelyét, nemzetiségét és állampolgárságát, akik 1945. március 18-ig nem tértek vissza otthonaikba. A hiánytalanul kitöltött lapokból információkat nyerhetünk az illető foglalkozásáról, társadalmi és vagyoni helyzetéről, pártállásáról, arról, volt-e valamilyen katonai, vagy partizán alakulat tagja. Amennyiben a hozzátartozók ismeretében voltak, arra is fény derült, mikor és honnan vitték el a Vörös Hadsereg katonái az adott személyt. A megjegyzésben a kérelmezők többnyire arról számoltak be, hogy utoljára melyik táborban tartózkodott az elhurcolt, de a családtagok hátrányos helyzetéről való beszámolás is kitölti a sorokat.⁹⁴ A személyi adatlapok jelentősége azonban főként abban rejlik a női vonatkozást illetően, hogy a családi állapot megjelölésénél kiderül, hozzávetőlegesen hány nő maradt egyedülálló, és hány gyermek nevelkedett csonkacsaládban. Továbbá az özvegyek és árvák száma is behatárolható, ha Dupka György kárpátaljai történész doktori disszertációjának⁹⁵ kutatási adatait – mely településenként közli a mártírok nevét és számát – felhasználva összevetjük a SZEK-nek küldött adatlapokéval. Megállapítható, hogy például Badalóban 139 elhurcolt volt még távol az otthonától 1945 tavaszán, akik közül 99 volt nő. Az asszonyoknak 237 gyereket kellett éveken át egyedül eltartani, végül 104 gyerek kényszerült csonkacsaládban felnőni a mártírok számához viszonyítva.⁹⁶ A férjezett nők jelentős része nagycsaládos volt. Tiszaújlakon Kulcsár Andrásnénak hét félárva gyereket

⁹⁴ *Bognár Zsolt*: „Málenkij robot”. A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszmunkára elhurcolt civilek története. Kairosz Kiadó, Bp. 2018. 669.

⁹⁵ *Dupka György*: A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946. Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. 2014. <http://mek.oszk.hu/13300/13340/13340.pdf>. Letöltés ideje: 2018. okt. 15.

⁹⁶ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O 26100/1945

kellett felnevelnie,⁹⁷ Izsnyétén Balog Dánielnének hat gyerek mindennapi betevőjét kellett előteremteni.⁹⁸ Kárpátalja 11 települését⁹⁹ megvizsgálva összességében elmondható, hogy legkevesebb¹⁰⁰ 676 nő 1701 gyereket nevelt egyedül, s utóbbiak 50%-a vált árvává, soha többet nem láthatta az édesapját később, mert az meghalt a GULAG-GUPVI táborok valamelyikében (3. és 4. ábrák).

Ami a magyar kormány közbenjárását, többszöri szóbeli és írásbeli kérését illeti, a szovjet félnél annyi eredményt hozott, hogy 1946-tól engedélyezték a hadifogoly- és internáló táborokban tartózkodók levelezését a hozzátartozóikkal. A cenzúrázott levelek néhányra ért csak célba, azok többnyire pár sablonos mondatból álltak, arra vonatkozóan, hogy „életben vannak és jól vannak” a férfiak.¹⁰¹ Az elhurcoltak minimális hányada már 1945 őszének elején visszatér Kárpátaljára, erről a *Munkás Újság* egyik szeptemberi számában beszámolt. Az elbocsátásokat Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának számlájára írta, amely közbenjárt a budapesti, bukaresti és a szovjet belügyi népbizottságnál, aminek következtében hazatérhetett szeptember 6-án a foglyok első csoportja.¹⁰² Kárpátontúli Ukrajna Végrehajtó Bizottságának elnöke, Ivan Turjanica valóban kérte Nyikita Hruscsov ukrainai pártvezért közbenjárását a hadifogolytáborokba hurcolt kárpátaljai polgárok szabadon bocsátását illetően, valamint 1945 júliusában elrendelte a településeken nem tartózkodó hadifoglyok és internáltak összeírását, minek következtében több mint 28 000¹⁰³ nevet írtak össze, azonban az életben maradtak zöme csak 1946–1949-ben térhetett haza.

⁹⁷ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDE. O 26496/1945

⁹⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDE. O 28229/1945

⁹⁹ Badaló, Beregardó, Botfalva, Csetfalva, Eszeny, Halábor, Izsnyéte, Kistéglás, Nagymuzsaly, Szalóka, Tiszaújlak
¹⁰⁰ Legkevesebb, mivel azok a nők és gyerekek nem tartoznak bele, akiknek a férje, édesapja a fronton elesett, vagy fogságba került, vagy már hazatért 1945 tavaszára, de betegség miatt elhalálozott. Csak azoknak a családoknak a száma értendő alatta, ahonnan a családfőt 1944 november-december között a 0036. számú parancs értelmében elhurcolták a területről és még nem tértek haza. Tehát arányaiban sokkal több egyedülálló nőről és félárvról van szó, de már ez is hatalmas szám.

¹⁰¹ *Bognár Z.*: „Málénkij robot” i. m. 679.

¹⁰² Hazatérnek a hadifoglyok. *Munkás Újság*, 1945. IX. In: Aprópenz a történelem színpadán. Összeáll. M. Takács L. i. m. 66.

¹⁰³ *Molnár D. Erzsébet*: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK 2015. Tárolt változat: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D._E.pdf. Letöltés ideje: 2017. okt. 16. 116–117.

Összegzés

A kárpátaljai nők, annak ellenére, hogy a területen átvonuló szovjet katonaság zaklatásainak voltak kitéve, és hiányt szenvedtek a háborús károk és rekvirálások következményeképp, erejükön felül járultak hozzá a szovjet internálótáborba hurcolt hozzátartozóik kiszabadításának ügyéhez. Összefogva élelemmel látták el a fogolytáborokban tartózkodókat, és napokon át „ostromoltak” egy-egy helyi népbizottságot, hogy írjon, vagy továbbítsa kérelmüket a Néptanácsnak, vagy a lágerparancsnokoknak. A nők a magyar kormány szervekhez is eljutatták kérvényeiket, melyekhez a csatolt személyi adatlapokból megállapítható az érintett családok összetétele. A több tucat továbbított kérvény, ha nem is kiváltó ok volt, de elindított egy folyamatot, melynek következtében 1946-tól engedélyezték a fogolytáborokban tartózkodók és az otthoni családtagok közötti cenzúrázott levélváltást és megkezdték a hazabocsájtásokat.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást és a tanulmány elkészítését a Visegrad Scholarship Program támogatta.

Dokumentum-másolatok

340

Команданту лагеря "Военнопленных"
в Салаево.

Имею подписавшаяся Л е н а р т Денисова род. П е т е р
с глубоким почтением прошу Команданта лагеря военнопленных
чтобы моего супруга Л е н а р т Д е н и с а жителя города
Угорода по ул.Верной дом 1., который сейчас находится в
таборе военнопленных в Салаево при гр.сот.7., павилон 5. пропус-
тил на свободу.

Свое прошение мотивирую следующим:

Мой супруг является отцом 3 неосмотренных детей. Солда-
том не был никогда. Является украинской национальности и прои-
схождением и сми его брата теперь исполняет военную должность
в рядах Красной Армии. Членом Красной Армии есть и брат его
сестренницы. Он и все его близкие были и являются всей душой
и телом сторонниками и приверженцами великого русского дела.
Мой супруг тяжело терпит от малодушной болезни и ревматизма
а три его неосмотренных детей лежат в больном состоянии дома.
Я тоже невдорога на сердце и только с большим трудом могу при-
обрести ежесуточный хлеб для детей и себя. Супруг является по
специальности парикмахером, в которых город Уггород очень
нуждается.

Надеюсь, что моему прошению будет удовлетворено, оста-
юсь
в Уггороде 22 декабря 1944 года

с глубоким почтением.

Денисова Ленарт.

Lénárd Dénesné ungvári lakos a szolgyvai lágerparancsnokhoz írt kérvénye, a „malenykij robot” során elhurcolt férje hazabocsájtásának érdekében
Forrás: KTÁL – F. R 14., op.1., od.zb. 51.

EXELLECIAS URUNK.

1944 év november hó 22-én reggel dobozó útján azonnali hatállyal, három napra való élelemmel, minden 18-tól 55 évig férfinak egészségére való tekintet nélkül, jelentkeznie kellett a munkácsi Katonai Parancsnokság rendelkezése értelmében 10 napi munkára, községünkben külön e célra kijelölt helyiségben, honnan már nem is engedték szabadon, hanem fegyveres kísérettel Munkácsra, majd egy nap múlva Szolyvára kísérték, innen az egészségesekeket Szkotárszákra vitték, a betegek Szolyván maradtak. Számszerűen 206 férfi még mai is ismeretlen helyen tartózkodik, mivel az embereket, akiket munkájuk végzetével Szkotárszákra Samborba vittek, innen pedig beljebb Oroszországra általunk ismeretlen helyre.

Mint az elszállítottak közvetlen hozzátartozói fordulunk Exellenciához és kérjük, hogy a Fegyverszüneti Szerződést Ellenőrző Bizottság útján, vagy egyéb módon méltóztassék odahatni, hogy a fenti 206 férfi községünkbe, Dercentbe visszavárhessen hozzátartozóihoz és az elhagyott munkahelyükre.

A fenti kérelmünkben még tisztelettel hozzuk fel, hogy a dercenti 206 férfi, aki még mindig ismeretlen helyen tartózkodik, még gondolatban sem volt partizán és minden ellenséges cselekedettől tartózkodott a Bevonuló Vörös Had seregével szemben. Igazolja ezt a tényt az is, hogy a visszavonuló német és magyar hadsereggel egyetlen férfi sem távozott el községünkől és a községünk a magyar közbiztonsággal együtt lelkesen fogadta Northy Kormányzatunk szöveget, amely a fegyverszüneti kérelemre vonatkozott. Aok a volt magyar katonáink, akik közelebb tartózkodtak Dercent községhez és rájukre lehető volt, boldogan tértek haza családjuk és munkahelyükre a legértékesebb munkácsi Katonai Parancsnokság fenti rendelkezése.

Hivatkozunk arra is, hogy községünk a járás legszegényebb községei közé tartozik. Esetbevégeden fontos, hogy kényérterésünk községünk legyek és biztosítsa: rászúnkra, gyermekeink részére a mindennapi megélhetéshez szükségeset. Arra is hivatkozunk kell, hogy Dercent község járásunkban a legtöbb gyermekkel rendelkezik. A fenti rendelkezés folytán érintett családok-

325

ban kb. 295 gyermek van. Ha hozzá vesszük ezekhez a még különböző fogolytáborban levő derceni férfiakat, kb. 125, és ezeknek gyermekeit, kb. 150 gyermeket, egész világos lesz előttünk az a súlyos helyzet, amely a fenti emberek távollétéből származik sokat küzdő közösségünk részére. Ennyi sok család maradt a kenyérkereső nélkül, ennyi család várja vissza az ok nélkül elszállított hozzátartozóját. Ennyi család reménykedik.

Bátrak vagyunk azt is megemlíteni, hogy elvitt embereink példászerű munkát végeztek Skotárakán, ahol munkafelügyelőik a legteljesebb elismerés hangján emlékeztek meg gyors és pontos munkájukról.

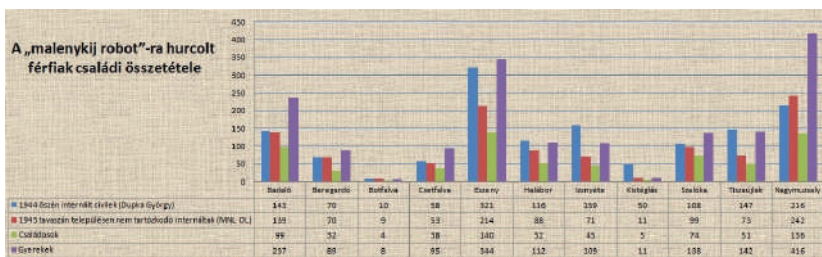
Azt is megemlítyük, hogy közösségünknek a Vörös Hadsereg által történt megszállása után közösségünkben, repülőter számára alkalmas hely lévén, nagyobb számú katonaság tartózkodott több, mint két hónapig. E katonaság annyira otthon érezte magát, hogy eltávozásuk után többször keresték fel a családokat kiknél laktak, ismételtlen megköszönve szíves ellátásukat azzal az elismeréssel, hogy Dercen csak egy van.

Azzal a további reménykedéssel bocsátjuk utjára tiszteletteljes kéremünket, hogy Excellenciád érző szíve meglátja és megérti oly sok család esedezését. Kérésünk ismétlése és a mielőbbi teljesítése reményében vagyunk a legteljesebb tisztelettel az alábbiak, mint az ismeretlen helyre elszállított hozzátartozói

D e r c e n 1945 május 14-én.

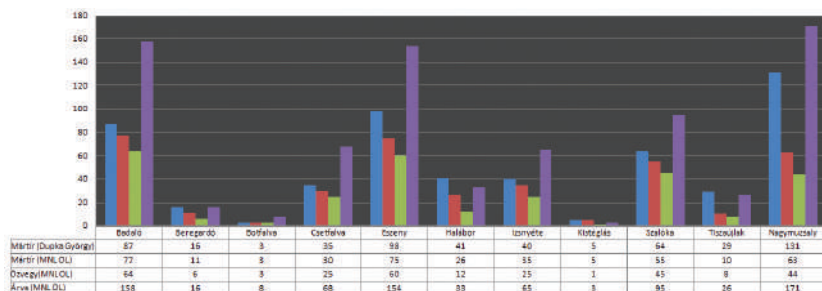
1. sorozám alattit kérelmezni	Grondi Andriáné
2. „ „ „	B. Orma László
3. „ „ „	B. Orma László
4. „ „ „	Darosi Pálné
5. „ „ „	Darosi Pálné
6. „ „ „	Hek Lászlóné
7. „ „ „	Balla Józsefné
8. „ „ „	Balla Józsefné
9. „ „ „	Balla Józsefné
10. „ „ „	Balla Józsefné
11. „ „ „	Grondi Lászlóné

Derceni nők kérvénye Dálnoki Miklós Bélához, a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökehez a „malenykij robot”-ra hurcolt hozzátartozóik kiszabadítása érdekében
Forrás: MNL OL XIX-J-1-q, KÜM HDF. O 121817/1945

*A Kárpátaljáról „malenkij robot”-ra hurcolt férfiak családi összetételének felmérése
11 település vizsgálatának tükrében (a szerző szerkesztése)*

Forrás: A „Vörös Hadsereg által elszállított egyén személyi adatai” c. 18 kérdésből álló kérdőívek (MNL OL XIX-J-1-q, KÜM HDF. O); Dupka György kutatásaira alapozott internáltak száma

A „malenkij robot” során internált és a GULAG-GUPVI lágerében elhunyt mártírok özvegyeinek és árváinak száma 11 település vizsgálatának tükrében (a szerző szerkesztése)

Forrás: A „Vörös Hadsereg által elszállított egyén személyi adatai” c. 18 kérdésből álló kérdőívek (MNL OL XIX-J-1-q, KÜM HDF. O); Dupka György kutatásaira alapozott GULAG-GUPVI táborokban elhunyt mártírok száma

MARCSÁK GERGELY¹⁰⁴

A MALENKIJ ROBOT MEGJELENÍTÉSE VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ ÖNÉLETRAJZI REGÉNYÉBEN

Marcsák Gergely (Fotó: Szemere: Judit)

Egyes emberek annyira izgalmas vagy tartalmas utat járnak be, hogy azt mondjuk róluk, életük egy kész regény. Nos, ez Vári Fábián Lászlóra, József Attila-díjas költőnkre immár kétszeresen igaz, mert idén második regénye is megjelent, amelyben életének egy újabb szakaszát meséli el. Míg a 2011-ben napvilágot látott *Tábori postában*, amelynek

¹⁰⁴ Marcsák Gergely irodalomtörténész, író, költő, a Debreceni Egyetem abszolvált PhD-hallgatója (Kincseshomok).

malenkij robotos vonatkozásait egy korábbi értekezésben vizsgáltam, katonaeveit idézte fel a szerző, a most megjelent *Vásártér* című önéletrajzi regény a gyermekkor világába kalauzolja az olvasót.

Vári Fábián László emlékezőtehetsége nem mindennapi: gyermekkorának számos eseménye (melyek helyszíne többnyire Tiszaújlak Vásártérnek nevezett része) a maga elevenségében jelenik meg előttünk, ráadásul az emlékek közül jó érzékkel válogat, történetei visszaadják a kor hangulatát, a vidék életét. Tiszaújlak társadalmát az ötvenes-hatvanas években egy érdeklődő, érzékeny lelkű kisfiú mindennapjain keresztül, de már az érett elbeszélő hangsúlyai által és szemszögéből ismerhetjük meg.

Ugyan a szerző 1951-ben született, nem lehetnek közvetlen emlékei a II. világháború utáni vészkorszakról, az idősebbek történeteiből, a felnőttek párbeszédéből, a véletlen tapasztalásokból mégis kirajzolódik a főszereplőt körülvevő világ, és egyben a XX. század első felének tragikus történelme. A csehszlovák idők, a '33-as nagy árvíz és az újrakezdés évei, a második világháború súlyos veszteségei, a román megszállás, a zsidók elhurcolása és a malenkij robot, a sztálini idők megtorlásai mind érintik valamilyen módon a családot és a tágabb közösséget. Ezek az emlékek kísértének a gyermek-főszereplő jelenében, ahol éppen az új, szovjet rendszer kiépítése folyik. Ennek megfelelően már a helyi magyarok nyelvébe is beférkőztek a szovjet közigazgatással kapcsolatos idegen szavak: a buhálter, azaz 'könyvelő', a beszpeka, vagyis az 'állambiztonsági szolgálat', a druzsinista, vagyis 'önkéntes rendfenntartó', vagy a 'takarékpénztár' jelentésű szberkassza. A nyugati rádióadókat blokkoló nagy antennatornyok baljós árnyékában már a rubel a fizetőeszköz, enyhébb eszközökkel ugyan, de folytatódik az egyházüldözés, a hivatalos időszámítás pedig a moszkvai, ezért kezdődik a cipőgyári munkások délelőtti műszakja helyi, azaz közép-európai idő szerint hajnali öt órakor.

A *Tábori postához* képest itt természetes módon nem kap különös hangsúlyt a múlt eseményeinek mérlegelése vagy a bűnösök elítélése, a szereplő éppen csak ismerkedik környezetével, a felnőttek szavait idézi. A határ közelsége miatt itt állomásozó szovjet katonák némelyikét emberi, barátságos oldaláról ismerhetjük meg, a főszereplő nagyapjánál

érdeklődik, vajon ki lehet az a Hitler, nagyanyja Budapesten élő húgának elbeszélése nyomán értetlenül áll Dobi István említése előtt, és a kis októbrista csillag közepén ábrázolt Lenin-fej sem kelt még benne ellenérzést. A sötét múltat idéző szövegrészek közül a nagymama elbeszélése kapcsolódik legszorosabban a malenkij robothoz, amelyben fia, idősebb Fábíán László kálváriáját meséli el:

„....amikor ezek bejöttek, én má’ nem sok jót reméltem. Ki is dobolták nemsokára, hogy menni kell az embereknek. Már csak Laci vót itthon, meg Pista, de a’ meg még fiatal vót, hát Laci, ennek az apja – mutat rám – jelentkezett, amikorra kihirdették. Petrus Erzsi, a komonista bíró, becsületére legyen mondvá, ismerte, ezér’ oszt’ állítólag mondta is neki, hogy te fiú, te még nem is vagy tizenennyóc, eriggy haza. A’ meg, a bolond, elkezdte bizonygatni, hogy ű má’ áprilisba betötötte, ű se ijed meg egy kis munkátul. Akkor oszt az az orosz tiszt, valami kapitány, úgy mondták, ott ült, de az ojjan részeg vót, hogy csak úgy lógott a feje, de amikor elibe tolták a papírt, csak ráütötte a pecsétet, így oszt elvitték a többivel. De az újlakiak ottmaradtak egész télen Szolyván, mer’ a tifusz miatt el lettek különítve...”

Interjúkból, visszaemlékezésekből ismerjük Vári Fábíán édesapjának további sorsát, a Szolyváról való meghíúsult szökési kísérletet, és elhurcolását a grúziai Tbiliszibe. Sok nyomorgás és nélkülözés után végül két évvel később térhetett haza. Ennek körülményeire a *Vásár-térben* szintén a nagymama emlékszik vissza, aki elmondja, László fiát súlyos mandulagyulladás után engedték haza, kis híján végzetes kimenetelű betegsége miatt levegőt is alig kapott. Végül pedig szót ejt a malenkij robotot követő úgynevezett „jóvátételi munkáról” is, amire másik, legfiatalabb, Béla nevű fiát hívták be.

A szereplők többnyire nem szeretnek és nem is mernek veszteségeikről beszélni, a múlt súlyos emléke az édesapa hatóságtól való félelmében mutatkozik meg igazán. Családi házukat is képes felajánlani megvétele a cigány Murzsa családnak, amint azzal fenyegetik, hogy a komitet, vagyis végrehajtó bizottság elé viszik az ügyet. És cipésként félt a fináncoktól is, akik házról házra járva büntették meg a munkájukat nem hivatalosan végző mesterembereket. Erről szól a következő szövegrész:

„...apám tért-fordult a házban, s negyedóra alatt összepakolt egy táskára való bakancs-felsőrészt, két világosbarna borjúbőrt, néhány pár bőrtalpat. – Sűrűedés után elviszem – hozta meg a döntést a szajré soráról. – Az hiányozna csak, hogy ide is bejöjjenek. Én nem szeretnék még egyszer a kezükbe kerülni.”

Egy másik, az elhurcolások emlékével kísértő, megdöbbentő jelenet játszódik a család életében akkor, amikor egy Ausztriából érkező szovjet katonatisztet kellett elszállásolniuk saját házukban. Egy alkalommal a hatalom rettegett képviselője gramofont vitt a házba és elindította rajta a himnuszt. Erről a megalázó esetről így ír a visszaemlékező:

„...a lemez forogni kezdett, és folyamatos sistergéssel kísérve megszólalt a méltóságteljes zene. A kapitány ekkor kihúzza magát, hangos éneklésbe kezdett, s szigorúan nézett apámra, hogy ő miért nem teszi ugyanezt? Apámnak, ha egyszer megjárta a sztálini lágereket, ismernie kellett a szovjet himnuszt, de úgy tett, mintha most hallaná először, és tagadólag rázta a fejét. Az orosz erre revolvertáskájához nyúlt, és kirakta a fegyvert az asztalra, s most már erélyesebben intette apámnak, hogy énekeljen. Anyám ijedten húzott magához, de én nem tudtam levenni a szememet apámról, aki ekkor már engedelmesen állt, és a bizonyára ismerős dallamot lá-lázva megpróbált részt venni a produkcióban. Albérlőnknek azonban ez nem volt elég. Megállította, majd újraindította a lemezt, s szótagolva rágta apám szájába az első sort, amit néhány év múlva majd nekem is be kell vágnom: Szojuz nyerusimöj reszpublik szvobodkökh... És apám keserűségét leküzdvé ismétli, éneklí az oroszral, csak hogy nekünk bajunk ne legyen.”

Külön említést kap a Vári Fábán László által megtapasztalt történelmi események közül például az 1956-os magyar forradalom, amit édesapja és a környék férfi lakosai a rádióadásokon keresztül kísérték figyelemmel. A lelkesedés a megfélemlített kárpátaljai magyarokra is átragadt, a szomszéd fiú csizmatalpból faragott nyomdabetűkkel készítette szórólapjait: „Mert ez a föld magyar haza, minden orosz menjen haza!” És ők voltak egyben az elsők, akikben a hirtelen jött remény a szovjet hadsereg látványától csalódottsággá vált, Tiszaújlak volt ugyanis az a település, ahol a Budapest ellen induló tankok átlépték a szovjet-magyar határt.

Vári Fábíán László higgadt és végsőkéig kiművelt elbeszélésmódja az elmúlt korok viszontagságait a maguk valóságában mutatja be. A *Vásártér* nem keres szenzációs témákat, a szerző különös érzékenységgel találja meg a lehetőséget saját emlékeinek és érzéseinek rendkívül őszinte bemutatásában. Így válik a személyes tapasztalat általános érvényű leckévé, amivel a regény nemcsak maradandó élményt nyújtó olvasmány, hanem magyar közösségünk történelmi tanúságtétele is egyben.

*MÁDI BLANKA*¹⁰⁵

UGOCSA-VIDÉKI NÉPCSOPORTOK INTERNÁLÁSÁNAK FOLYAMATA

Mádi Bianka (Fotó: Szemere: Judit)

A XX. századi Kárpátalja történelmének vizsgálatakor több sorsfordító eseménynek lehetünk tanúi. A terület nem egyszer került idegen országok fennhatósága alá. Alig ötven év telt el az évszázadból, mikorra Európa túljutott két véres és kegyetlen világháborún, jónéhány genocídiumon – köztük a holocaust egyedi jelenségén –, és szinte általános gyakorlattá vált az emberek elhurcolása, ki- és áttelepítése.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Mádi Bianka, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének elsőéves mesterképzős hallgatója, emellett első éves politológus hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

¹⁰⁶ Hadifogság, malenkij robot, Gulág, Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953). Nemzetközi tudományos konferencia, Beregszász. – Beregszász–Ungvár: „RIK-U” Kiadó, 2017. – 118.old.

Bizonytalan és érthetetlen volt a légkör, amelyben a kor emberei éltek. Az akkori helyzetet tökéletesen festi le Móricz Kálmán *Kárpátalja sorsfordulói* című művében: „Játékszernek lenni kiszámíthatatlan, szélsőyes sors hatalmas tenyerén. Az első világhégés után nem sokat értettek belőle, mit akarnak a vörös proletárok, mit keres a román katonaság magyar és ruszin vidékeken, aztán nagyhangú kóklerek miatt hogyan s miért lettek egyszerre „csehek”, mikor ezt a nációt azelőtt legfeljebb, ha hallomásból ismerték. Történelmi alulnézetből a szovjet katonák 44-es bevonulása után is megmagyarázhatatlannak tűnt, miért kellett elhurcolni a békés lakosság tízezreit és újra átszabni a határokat – egy röpké negyedszázad alatt immár ki tudja hányszor.”¹⁰⁷

A sztálinista éra megtorlásai elsősorban a Kárpát-medence magyar–német lakosságát sújtották, akik a korabeli államhatalmi túlkapások áldozatai lettek. A Szovjetunióban a háborús évek során kialakult a nagy tömegű deportálások menetrendje, és amikor a front elérte Kárpátalját, már egy jól kidolgozott séma alapján, kimunkált módszerekkel szedték össze a megbélyegzett lakosságot. A sztálinisták ezzel újabb hadifoglyokat nyertek a kényszermunkatáborok részére, egyúttal etnikai tisztogatást hajtottak végre, eltávolítva a szovjet rendszer számára nemkívánatos személyeket, és nem utolsósorban megfélemlítették a lakosságot.¹⁰⁸

A családoknak legtöbbször semmi tudomásuk nem volt arról, hogy gyermeküket, férjüket hová hurcolták el. Bizonytalanságban éltek. Mások megkapták a rossz hírt, sohasem láthatták viszont fiúkat, férjüket, édesapjukat, testvérüket. A férj nélkül maradt édesanyáknak egyik napról a másikra egyedül kellett megoldaniuk a gyermekeik felnevelését. A második világháború utáni rettenetes helyzetet tovább nehezítette a férfilakosság, a férfi munkaerő, a családfő hiánya. A nők kénytelenek voltak átvállalni a családfenntartói szerepet. A gyerekek kiskoruktól kezdve kötelesek voltak segíteni a háztartásban, hogy ezáltal is könnyítsenek életkörülményeiken.¹⁰⁹ A csoda folytán visszatértek

¹⁰⁷ Móricz Kálmán. *Kárpátalja sorsfordulói*. – Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2001. – 5-6. old.

¹⁰⁸ Hadifogság, Málénkij robot, Gulág, Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953). Nemzetközi tudományos konferencia, Beregszász. – Beregszász–Ungvár: „RIK-U” Kiadó, 2017. – 7. old.

¹⁰⁹ Orosz Júlia. A „málénkij robot” árnyékában – beszélgetések az elhurcolt áldozatok hozzátartozóival. 2017. – 5. old.

köziül pedig sokan úgy haltak meg, hogy – a szovjet rendszer visszasága, illetve a belégjük plántált félelem miatt – az ottani eseményekről nem beszélhettek, nem mertek beszélni.¹¹⁰ A szovjet lágerrendszer áldozatai számára az elhurcolás, lelki és testi kínzás mély sebeket okozott, de az is, hogy évekig hallgatniuk kellett. Azonban nemcsak a táborok lakói, hanem a rendszer valamennyi áldozata számára hallgatást parancsolt a politikai rezsim. Ebből kialakult a hallgatás – és az elhallgatás – kultúrája.¹¹¹

Maradtak még olyan túlélők, akik visszaemlékezéseik által segítenek minket eligazítani a kor történeteiben. Az internálás folyamatát egy eddig kevésbé kutatott oldaláról kívánom bemutatni, az otthonmaradottak szemszögéből. Kizárólag olyan személyektől származó visszaemlékezéseket gyűjtöttem, akik még gyerekek voltak az 1944-es években, de a visszaemlékezők között akad olyan is, akivel közeli hozzátartozója ismertette meg az egykor történeteket.

VERBŐCRE, FEKETEPATAKRA ÉS SALÁNKRA VONATKOZÓ VISSZAEMLÉKEZÉSEK

Taracközi Gábor visszaemlékezése (Verbóc)

„A mi családunkból hárman mentek el háromnapos munkaszolgálatot teljesíteni. Apám, Taracközi Elek Gáboré (1897. április 24.), idősebbik bátyám, Taracközi Ferenc (1926), bátyám, Taracközi Zsigmond (1923). Abban az időben dobszó volt a hirdetés, a kisbíró járt – akkor még Gönczy Pista volt – kihirdetni, hogy minden férfi 18 és 50 között három napra való eleséggel és ruhával gyűljön össze munkaszolgálatot teljesíteni. Szőlősön kellett összegyűlni, onnan mentek Beregszászba, majd Szolyvára. Az úton végig kísérték őket, még a cigányok is fegyvert fogtak rájuk.

¹¹⁰ Molnár D. Erzsébet. „Emberré aszalt intézet Szolyván” Deportálások a Nagyszőlősi járásból a szovjet rendszer kiépítésének idején. [Електронний ресурс] Режим доступу// <http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Lehoczky2012.pdf>

¹¹¹ Hadifogság, Málénkij robot, Gulág Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953). Nemzetközi tudományos konferencia, Beregszász. – Beregszász–Ungvár: „RIK-U” Kiadó, 2017. – 119.old.

Miután a férfiakat elvitték Szolyvára, onnan már nem engedtek haza senkit se. A hozzátartozók nem tudták, hogy onnan tovább viszik-e őket, vagy mi lesz a sorsuk. A nagynéném hátizsákban némi eleséget vitt az elhurcolt hozzátartozóinak. Még a tehervonatra is felültek az emberek, hogy meglátogassák szeretteiket.”¹¹²

Taracközi Gábor bátyjának, Ferencnek a következő módon sikerült hazajönnie: „Ferenc bátyámnak három hónap eltelte után sikerült hazajönnie. Egy nap egy oroszajkú ember levitte szekérrel a hozzátartozók által vitt csomagokat a láger területére, mivel a nőket nem engedték be. Feri megkérte ezt az orosz férfit, hogy ha jön kifele, legyen olyan jószívú, hogy kiviszi őt is, hiszen akkor a bátyám nagyon beteg volt. A férfi odaadta felső ruházatát a bátyámnak, hogy így álcázza magát, átadta neki az ostort és a gyeplőt is. A bátyám kihajtotta a lovasszekeret és kijutott a lágerből.

Mikor a bátyám hazajött, nagyon beteg volt. Nem is csoda, hisz a padlón aludtak a hidegben, egymás mellett, mint a juhok. De betegsége nem ebből kifolyólag volt, valószínűleg elkaphatott valamiféle vírust, hiszen nagyon ment a hasa. Szegény édesanyám azt sem tudta, mit csináljon vele. A mendemondákat ismerő öregasszonyok disznókörmöt ajánlottak a bajára, amelyet mozsárban kellett összetörni, és egy deci pálinkába önteni. Ezt napi kétszer-háromszor itta, míg végül jobban lett.

Egy darabig senki nem is tudta, hogy hazajött, de mi sem mondtuk senkinek, hiszen elszökött a lágerből, féltünk, hogy újra elviszik. Jó magasra megvetettük az ágyat, és annak a belső oldalán aludt, ott bújtattuk el. Azonban édesapámat és Zsigát tovább vitték. Egy jó darabig nem is tudtunk róluk semmit. Édesapám Szolyván volt vagy két hétig, és onnan elvitték Oroszországba. Szeretteink állapotáról, hollétéről senki nem tudatott bennünket. Zsigmond 13 hónapot töltött a lágerben. Őt hivatalosan is elengedték, úgy tért haza közénk.

Édesapámról azonban két évig nem tudtunk semmit, de soha nem halt meg bennünk a remény, hogy majd egyszer hazajön. Czéber Imrével és Czéber Jóskaival volt Szibériában. Ezt akkor tudtuk meg mikor

¹¹² Taracközi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2017. november 23. Helyszín: Verbőc.

2 év elteltével ők hazajöttek, és elmondták, hogy egy lágerbe voltak apámmal, de őt még ott tartották.

Apám az erdőkben, mezőkön dolgozott, azért az ott kapott étel mellé még az összegyűjtött gumókból és egyéb ehető dolgokból is tudott pótolni. A szovjetek nem a legkedvesebb módon bántak a lágerben lévőekkel, de az ebben a lágerben élők legalább napi rendszerességgel kaptak ételt.”¹¹³

Az otthonmaradtaknak minden nap szembe kellett nézniük szeretteik hiányával. Erről interjúalanyunk is szót ejt: „Miután édesapát és bátyáimat elvitték, otthon csak én és édesanyám maradtunk, én akkor tíz-egyházy éves voltam. Nehezen dolgoztuk fel a velünk történeteket. Édesanyám egész nap sírt. Volt még egy harmadik bátyám is, Elek, aki 1920-ban született, ő 1941-ben bevonult tényleges katonának. Kivitték a frontra. Egy nap egy juhhodályba hajtották őt és néhány embert, ahol három napig mérgezett vizet adtak nekik. Ezután a bátyám kórházba került, ahol meg is halt. Tehát veszteséget veszteség után kellett megélnünk. Anyám mindenhol kerestette Eleket, de mindenhol csak az jött le, hogy nem találják.”¹¹⁴

A háztáji munkák a fiukra hárultak, az otthonmaradt asszonyoknak minden kézre szükségük volt, hogy fenn tudják tartani családjukat. Jól szemlélteti mindezt Taracközi Gábor erre az időkre vonatkozó visszaemlékezése: „Az asszonyok, akik itthon maradtak, gyerekeiket munkára fogva dolgoztak a földeken. Én és anyám búzát vetettünk, a szomszéd ideadta a vetőgépét, így, hála Istennek, nem kézzel kellett bevetni a földet. A jószágot befogtuk, volt három tehenünk, meg még két kis ökrünk, de azokból az egyiket elvitték az oroszok. Volt, hogy úgy műveltük a földet, hogy a járomba fogott tehennek fogni kellett a szarvát, de közben a gép hol hátra, hol előre ráncigált engem. Tizenkét éves gyerekként már javában dolgoztam. A családfők által hátrahagyott gazdaságok továbbra is fennmaradtak, nekünk is voltak jószágaink. Az egy ökrünk, ami megmaradt, azt másik éven a bátyám el is adta. A három tehenből egyet meg a magyaroknak kellett odaadni, úgyhogy az öt állatból három így ment

¹¹³ Taracközi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2017. november 23. Helyszín: Verbóc.

¹¹⁴ Taracközi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2017. november 23. Helyszín: Verbóc.

el. Minket, fiúkat, hajtottak a gazdák ökreikkel a földekre dolgozni. Gyerekként az ökröket alig tudtuk befogni. Én soha nem akartam befele fogni a jószágot. A befogott ökrökkel fákat szállítottunk. Ahol nem volt férfi munkaerő, ott a nőknek nagy szenvedés volt az élet.

Gyerekként én láttam el a jószágokat. Etettem, itattam őket. Volt két bárányunk is, abból az egyiket megpróbáltuk levágni, én és egy barátom. De alig tudtuk megvágni a nyakát, sajnáltuk is szegény jószágot, de közben tudtuk, hogy valamit ennünk kell. Mind a ketten elkezdtünk sírni. Miután megnyugodtunk, összeszedtük minden erőnket és levágtuk a bárányt. Emlékszem, ebből a bárányból is vittek apámék-nak a lágerbe enni. Apámék nagyon sok ételt, egész szalonnákat vittek el otthonról, amelyeket talán még el is vettek tőlük.

A legközelebbi városba, Szőlőstre búzát, krumplit, terményeket vit-tünk eladni. Befogtuk a jószágot, és azzal vittük be, akkor még nem volt autó. A szekér elé hol lovat, hol tehenet fogtunk be.

Az ünnepek borzalmasak voltak a szeretteink nélkül. Nem telt el nap úgy soha, hogy ne gondoltunk volna a tőlünk elragadottakra. Ne-héz idő volt, minden egyes nap küzdeni és dolgozni kellett. Miután Feri hazajött, már könnyebb volt. Három év után édesapámat is elen-gedték a lágerből, már mind itthon voltak, kivéve Eleket, aki, miután elment, soha nem láttuk többé.”¹¹⁵

Komáromi Irénke visszaemlékezése (Verbőc)

„Négy éves voltam, mikor édesapámat, Komárom Endrét (született: 1912. 02. 16.) lágerbe vitték. Minden 18 és 50 év közötti magyarajkú fér-fit elvittek a faluból 1944 novemberében. Édesanyám Beregszászig elkí-sérte apámat, de útközben beázott a csizmája, így visszatért. Én és öreg-anyum maradtunk itthon, a nagy kastélyba, amely akkor még a templom mellett díszelgett. A kastély nagy, magas volt, novemberben már hideg. Kis szandálban szaladgáltunk a szomszédba melegedni egész télen.

Az orosz katonák mindig ott lövöldöztek a templom mellett. Félel-memben sírtam, odabújtam az öreganyum mellé. A padon ami betaka-rított termény volt, azt szinte mind elhordták az oroszok.

¹¹⁵ Tarackőzi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2017. november 23. Helyszín: Verbőc.

Azokban az időkben nehéz volt ruházkodnunk. Egy cipőt többen is viseltek. Nekem is csak később lett fekete csizmám, amiben temp-lomba tudtam járni. A ruhákat Szőlösön vettük. De voltak, akik anyagot vettek, és abból varrták meg, amire épp szükségük volt. Inget olyat varrtak, amelyen csak három gomb volt. A városba szekérrel jártunk, vagy gyalog, a mezőkön keresztül. Ott főként tejet, terményeket árul-tunk. A boltokban régen csak sót, ecetet, gyufát és cukrot lehetett ven-ni. Mi nagyon ritkán vásároltunk cukrot, de egyébként se volt rá nagy a kereslet, mivel nagyon drága volt.

Az emberek csak kizárólag mezőgazdaságból éltek. A gazdának is csak akkor volt pénze, amikor eladott valamit. A földeket ökrökkel, lovakkal művelték, a szegényebbek tehenekkel. Mihelyt a gyerekek odanőttek, rögtön munkára fogták őket. Én még kislány voltam, így főként csak a házkörüli munkákban tudtam otthon segíteni. A gyere-kek a földeken főként kapáltak, esetleg a libákat vagy marhákat őriz-ték a mezőn.

Akkor nem volt túl sok esküvő, hiszen a fiatal fiúk többségét is elvitték, de a fogadást benn tartották a házba, volt megterített asztal és cigányzene. Az asztalra levest és káposztát tettek fel.

Édesapám 1947 márciusában jött haza. A hazaútjára félretett kis darab fekete kenyerét is elvették tőle az oroszok. Mikor hazajött és belépett a házba, én elbújtam anyum mögé, hiszen nem ismertem meg apámat. Olyan sovány volt és olyan pici volt a haja. Nem így maradt meg az emlékeimben. Később felerősödött és munkába kezdett.

Miután édesapám hazatért a lágerből, elmesélte, hogy a Bránszkij nagyerdőbe fakitermelésnél dolgoztatták őket. Olyan hideg volt arra, hogy megfagytak a lábaik. Csalánt, fakérget főztek, és azt ették. Az emberek napról-napra hullottak el különböző vírusokban, főként tífuszban. Barakkokban laktak, mely le volt ásva a földbe, mint egy kis bunker. Ő mindig csak imádkozott, hogy hozzánk hazajöjjön. Én voltam az egyetlen kislánya. Édesapám három évet töltött lágerben, az alatt az idő alatt semmit nem tudtunk róla. Mikor hazajött, már hét éves voltam, már akkor ősszel iskolába készültem.”¹¹⁶

¹¹⁶ Komáromi Irénke (szül. 1940. 07. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2017. november 25. Helyszín: Verbóc.

Enyedi Ida Sarolta visszaemlékezése (Verbőc)

„Amit most elmondok, azt mind édesanyámtól és azoktól az emberektől tudom, akik együtt voltak apámmal a lágerbe. Mindössze hét hónapos voltam akkor, amikor a szovjet katonák bejöttek a faluba, és összeszedtek minden 18 és 50 év közötti fiút és férfit. Családunkból egyedül édesapámat vitték lágerbe. Apámat Enyedi Lajosnak hívták, 46 éves volt, amikor elvitték.

Őket először a szolvyvai lágerbe vitték, majd onnan tovább szállították Brjánszkba. Szolvyáig gyalog mentek, mire odaértek, sok embernek elkopott a cipője. Apámról Szolvyván le is vették a bércsizmáját, helyette valami rosszat adtak a lábára. Az emberek olyan rossz körülmények között voltak, hogy tetvesek lettek. Sok embert még úgy is eltemettek, hogy azok éltek.

Édesanyám, miután magára maradt a bátyámmal és velem, a ház körüli teendőket mind maga látta el. Minket, ahogy csak tudott, próbált megkímélni a munkától. Sokan segítettek neki a rokonok közül, legtöbbet a vén Vass papó, ő mindig szívesen fel is ajánlkozott a munkára. Nagy bajban voltunk. Édesanyám szegényesen látta el a családot. Ádám Gizusék sütöttek nekünk kenyeret, hogy legyen mit ennünk. Huszonöt ár földünk volt, abba csak azt termesztettünk, amit a konyhán fel tudtunk használni. Volt egy kis fehér tinónk, de azt is elvitték az oroszok. Anyám szekérekerekeket dugdosgatott a padon, szénával borította le azokat, nehogy elvigyék a szovjet katonák, pedig azokkal a kerekekkel úgysem ment semmire.

A városba gyalog jártak be a ducskós nevezetű mezőn keresztül. Nekünk nem igazán voltak olyan termékeink, amelyeket árultunk volna, így inkább csak vásárolni jártunk be. Miután édesapámat 1944-ben elvitték, már 1945-ben értesültünk a halálhíreről. A rossz körülmények és a rendszertelen étkezés lehetett az, ami a halálát okozta véleményem szerint.”¹¹⁷

Enyedi Ida Sarolta mind a mai napig emlékszik arra az éjszakára, amikor édesapja meghalhatott: „Édesanyám megálmodta apám halálát azon az estén, amikor valóban meghalt. Én, Rozi mama és édes-

¹¹⁷ Enyedi Ida Sarolta (szül. 1944. 04. 01.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2017. november 27. Helyszín: Verbőc.

anyám egy szobába aludtunk. Ő éjszaka felkelt és azt mondta: «Na, Rozi mama, meghalt Lózi.» Apám halálát anyám nagyon nehezen tudta feldolgozni. Két gyermeket hagyott maga után. Hét évig éltek házasságba, a bátyám hét éves volt, én pedig alig több, mint fél. Nem is ismertem őt soha, annyi idősen még emlékeim sem maradtak meg róla.

Édesapám haláláról semmilyen hivatalos szerv nem értesített bennünket. Innen sokan voltak oda vele Brjánszkba. Akik hazajöttek, azok mondták, hogy már nem él. Édesanyám testvére is egy lágerbe volt apámmal. Sokan éhen haltak meg és mindenféle betegségbe, mondta Stul Pityu. Még a lónak is ütötték a száját, hogy egy kis krumplihéjat hagyjon maga után, amit majd meg tudnak enni.

Apámat Brjánszkba is temették el. Ott van egy nagy sírkert, ott még régebben járt is egyszer a családunk egyik tagja. Édesanyám és én soha nem voltunk ott. Nagyon nehéz volt úgy felnőni, hogy nem ismertem az édesapámat. Azért is tudok ennyit az elhurcolásáról, mert édesanyám nagyon sokat mesélt róla, illetve én is sokat kérdezősködtem. Gyerekként nem sikerült megértenem, de még máig sem sikerült felismernem azt a bűnt, amit ezek az emberek elkövettek. Hiszen úgy bántak velük és olyan körülmények közt kellett élniük, amelyek nem voltak emberhez méltóak.”¹¹⁸

Fazekas Gábor visszaemlékezése (Feketepatak)

A szovjet megszálláskor csak bevonultak a katonák és kész. Volt olyan, hogy bejöttek nálunk aludni. Én minden nap jártam Ardó és Egres közé a repülőtérrre. Mindig az ökörrrel mentem, a katonák adtak valamennyit érte.

Az úgy történt, hogy kidobolták, hogy jelentkezni kell. Volt egy dobos a faluba és a kidobolta. És mindenki ment, és az öregeket elengedték, már aki öreg volt. Mindenki ment, és még mezítláb is hajtották őket, lehúzták a jó csizmát, elvették a katonák, aki szökött, lelőtték egyből. A mi családunkból nem hurcoltak el senkit, de nagyon sok meghalt arra, nagyon sok. Volt olyan, hogy három testvért elvittek, csak egy jött vissza. Először csak itt voltak Szolyván, és mindig men-

¹¹⁸ Enyedi Ida Sarolta (szül. 1944. 04. 01.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2017. november 27. Helyszín: Verbóc.

tek hozzájuk a nők. Az ennivalót a katonák elzsebrálták, meg nem engedtek be senkit. Csak a magyarokat, mást nem vittek. Akik ott voltak, azt mondják, hogy kivitték őket, elvitték őket a lágerbe dolgozni. A nők, a családok nehezen éltek meg a történeteket. Mentek mindig a férfiakhoz sírva. Szolyván a katonák nem engedték be a nőket, aki meg tovább ment, ki megmaradt, ki nem, sokan meghaltak. Az itthon maradtak tovább éltek, de nehezen. Földműveléssel foglalkoztak. Az asszonyok, mindenki, dolgoztak a földeken. Én voltam akkor tizenhat éves, és mentem kaszálni a búzát napszámba.

Engem pedig 1948-ban elvittek 18 évesen a föld gyomrába. Elvittek minket katonaidőt letölteni a sahtába (bányába). Tihor Guszti, Vass Feri, Kádárnak az apja, meg én, négyünket felültettek az autóra Tihor Gusztiék előtt, bevittek Szőlösre, aki szökik, csurma. Elszöktem háromszor. Negyedszer pedig elengedtek egészségügyi okok miatt. Én 1950-be hazajöttem és elmentem a kolhozba dolgozni.

Ezekben is voltak a faluban gazdagabbak és szegényebbek. Mindenki földműveléssel foglalkozott. Volt egy pár, aki a gyárba járt dolgozni, arra Salánk fele, de miután bejöttek a szovjetek, a gyár is abbamaradt. Volt pár, aki a vasúton dolgozott, de három vagy négy család csak.”¹¹⁹

Balogh Anna visszaemlékezése (Fektepatak)

Nagy Jenő Feketepatakon született túlélő. Magnófelvételtől lejegyzett emlékirata *Megaláztatásban* címmel jelent meg. Lehetőségem volt interjút készíteni unokahúgával, Balogh Annával, aki megpróbálkozott minden olyan emléket felidézni, melyek a tárgyalt korszakra vonatkozólag hasznosak lehetnek. Nehéz volt számára összegyűjteni azokat a gondolatokat, amelyeket megemlíthet az interjú során, hisz ő még az 1944–45-ös években nem élt, így amit a családtól tudott, azt mind elmondta.

Azt sajnos nem tudta elmondani, hogy a szörnyűségek, amelyeket Nagy Jenő leírt naplójában, lelkileg hogyan hatottak rá. Arról, hogy az úgynevezett szabadulása után hogy sikerült visszaailleszkednie a társadalomba, megosztotta személyes véleményét: „Csak tippelek, hogy vi-

¹¹⁹ Fazekas Gábor (szül. 1930. 06. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 20. Helyszín: Verbóc.

szonylag jól vissza tudott illeszkedni a társadalomba, hiszen aktív részt vállalt a felnövekvő generáció oktatásában, nevelésében, mint tanár.”¹²⁰

Arra, hogy milyen hatással volt a távolléte a családjára, a következőket válaszolta: „Nyilván a családból nagyon hiányzott, mert nem csak őt, hanem az édesapját is elhurcolták. Itthon maradt az édesanyja, a 16 éves öccse és a 13 éves húga. A megélhetésük és a mindennapi munka – vetés, aratás stb. akkor még kézzel, jószággal történt, akiknek volt – nehezen éltek.

A velem egykorúak keveset tudunk az akkor történetekről, mert annak idején nagyon sokáig titkolták a túlélők a velük történeteket. Az én édesapám magyar katonaként esett hadifogságba, de soha nem beszélt arról, hogy mit élt át. Pedig két évig volt fogoly. Csupán azt mondta el, hogy a parancsnokuk tanácsára – amikor az oroszok körbe vették őket az erdőben – fehér inget tűztek egy faágra, és így vonulva adták meg magukat bízva abban, hogy nem mészárolják le őket. A parancsnokuk szerint így volt esély az életben maradásra. Ha viszont már rajtuk ütöttek volna, akkor mindannyiukat lemészárolták volna.”¹²¹

Terminka Tivadar visszaemlékezése (Salánk)

Terminka Tivadar 1930. augusztus 28-án született az Ugocsa vármegyében található Salánk községben. Bár az internálás ideje alatt mindössze 14 éves volt, azonban még mindig emlékszik azokra a szörnyű dologra, amit akkor, még kisfiúként látott, illetve édesapjától hallott, aki a lágerélet közvetlen szemlélője volt.

„Az oroszok 1944 őszén jöttek be, így gyorsan már meg sem tudom mondani melyik hónapba. Még egy hét sem telt el bejövetelük után, már vitték is elfelé az embereket. Korán reggel dobolta ki a dobos a parkba még a vonat Szőlősrre indulása előtt, hogy minden 18 és 50 év közötti férfi jelentkezzen háromnapos munkára. A dobos, aki kidobolta, maga is ment. A vonat már nem is emlékszem hányszor fordult, de nagyon sokszor, hiszen annyi sokan mentek Szőlősrre.

¹²⁰ Balogh Anna (szül. 1965.01.07.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 21. Helyszín: Feketeapatak.

¹²¹ Balogh Anna (szül. 1965. 01. 07.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 21. Helyszín: Feketeapatak.

Édesapám 1944-ben jött haza Kolozsvárról, megbetegedett, így ha-
zaengedték. Ha jól emlékszem, nem is volt többet itthon, mint egy éj-
szakát, hiszen másnap már megtörtént a kidobolás. Szóval, nem mond-
hatjuk el, hogy abban az időben a katonáknak volt a legjobb életük.

Szőlőszőre kellett menni, ugyanis ott volt a gyülekező. Volt ki há-
tizsákot, táskát vagy pedig csomagot vitt magával; ki hogy indult el
a mindössze háromnaposnak hitt munkára. Apám a többi férfihoz
hasonlóan csomagot készített össze magának, melynek egy részét én
segítettem vinni az úton. A hangulat jó volt, egyikük sem volt elkese-
redve, sőt, a fiatal fiúk és salánki emberek úgy daloltak, hogy netovább.
Akkor még nem tudták, mi vár rájuk, úgy gondolták, három napot
kibirnak, elmegy az egyről a kettőre. Szőlősről már nem engedték haza
őket, innen tovább mentek Beregszászba, majd Szolyvára.

Még nem értek el Beregszászba sem, de már Gedus Endre hazajött.
Elmondta, hogy ő teljesen kimerült, és nem bírt tovább menetelni a csa-
pattal, s így őt otthagyták. Az ment tovább, aki bírta a tempót. Volt,
hogy egy-egy kis időt pihentek, az erdőben vagy a szabadban. Az éjsza-
kai alvás sem a legkényelmesebb keretek között történt, hiszen leggyak-
rabban búzaföldeken aludtak. Addig meneteltek, míg Szolyvára értek.

Szolyván szétszedték az embereket, vagyis olyan értelemben, hogy
kinek melyik táborba kellett mennie munkaszolgálatot teljesíteni.
Aki már valahol volt valamilyen katona, annak jelentkezni kellett.
Édesapám és még néhány salánki mondta, hogy ők a cseheknél voltak
katonák, így nem maradtak a lágerben, adtak nekik enni, és lehetősé-
get kaptak arra, hogy megfürödjenek. Őket nem a lágerbe vitték, ha-
nem egy másik helyre, ahol óriási harc ment. Ez a hely valahol teljesen
a határ mentén helyezkedett el. Még a frontra vezető útra is kaptak
némi élelmet.

Édesapám, bár nem volt lágerben, elmondása szerint útja során
látta, hogy folyt az ottani temetkezés. A halottak nem kapták meg a
nekik járó tiszteletet, tetemeik egymás hegyén-hátán voltak akár egy
méter magasban is. Némelyek előtt réztáblán ott volt a nevük, vagy
volt, hogy csak egy szám, hogy hány tetem található ott. A többiekről
azt sem tudták, kicsoda. Összeszorult szívvel látta, hogy még a sáncban
is vér folyt. Aki bírt, azt az orvosok válogatták kifelé és mentek a front-

ra harcolni. Ott halt meg Iszák Béla a testvéreivel együtt. Nagyon sok salánki veszett oda, akiket kiküldtek a frontra harcolni.

Bár igaz, hogy édesapán nem tudott megpihenni, mikor 55 évesen hazatért a csehektől, azonban az ott való szolgálatának köszönhetően nem kellett lágeréletet élnie, és sikerült kikerülnie az ottani körülményeket, és a legfontosabb, élve hazatérnie a családjához.”¹²²

Nagy Endre visszaemlékezése (Salánk)

„1944-ben, emlékszem, karácsony volt, amikor bejöttek a szovjetek. Hát azok az emberek barbárok voltak, a padlásokat kiürítették, elvittek minden takarmányt, még a bort is. Apámnak gyomorfekélye volt, emlékszem, annyi falat kenyeret sem hagytak, hogy a fájdalmait csillapítani tudja. Szabadon ki-be járkáltak az emberek házaiba, és ami megtetszett nekik, azt minden szó nélkül csak úgy elvitték. Ha valaki ellenkezni mert, mert nem akarta odaadni az élelmét vagy vagyontárgyait, akkor a katona a tulajdonában lévő pisztollyal akár le is lőtte volna. Ennek következtében kezdtek az emberek bunkereket építeni, ahol a katonák elől bujkáltak. Mi is készítettünk.”¹²³

Interjúalanyunk a mindennapokra a következőképp emlékezett. „Nagyon nehezen tudtunk megélni. Szinte minden nap Szőlősrre mentünk kenyérért. Általában két fekete kenyeret vettünk, azon kívül szinte semmi más nem volt otthon. Míg hazaértem, az egyik kenyeret megettem, mert éhes voltam. Olyan hiány volt az élelemből, hogy apám még a családunk tinóját is odaadta Komjátra egy mázsza búzáért cserébe. Ez éveken keresztül ment így. Az életszínvonal csak a kolhoz megalakulását követően kezdett javulni. A Breznyev-korszakban már sok mindenen javítottak. Sztálinnak pedig aki ellent mondott, azt lelőtte. Az embereket a háromnapos munkaként ismert, de egyébként jóval több, mint háromnapos munkára hazugsággal vitték el. Anyám gyenge természetű volt, az elején rettentő nehezen viselte édesapám hiányát. Édesapám és nagyapám is átérték a láger nyújtotta szélsőséges

¹²² Terminka Tivadar (született: 1930. augusztus 28.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2016. április 23. Helyszín: Salánk.

¹²³ Nagy Endre (született: 1940. augusztus 18.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2016. április 23. Helyszín: Salánk.

körülményeket. Apámat Nagy Ferencnek, nagyapámat pedig Nagy Gézának hívták.

Mikor apámat elvitték, édesanyámmal és testvéreimmel magunkra maradtunk. Az otthonmaradtak mindennapi munkájába a gyerekek próbáltak segíteni. Sok ember ment napszámba, melyért cserébe kaptak némi terményt vagy valami kis élelmet. Ha valakinek volt disznója, az azzal dicsekedett, hogy ő szalonnát eszik. Az élet csak még nehezebbé vált. De nem képzeltük, hogy ennél még nehezebb is lehet, hiszen kis időre rá édesanyám meghalt. 1948. november 27-én kísértük utolsó útjára. Véleményem szerint a kétségbeesés, édesapám hiánya volt az, amitől összeroppant.

Apám a Hoverlán vágott fát, és itt a farkasok társaságát sem kerülhette el. Az éjszakákat egy kunyhóban töltötte a semmi közepén. De a favágás mellett a lágerben vonatkísérő is volt. Egy alkalommal felrobantották a vonatot, és csak egy vagon maradt épségben, az utolsó, ő maga is ebben volt. A lágerlét nagyon nehéz volt. Sok ember szervezete nem bírta az ottani körülményeket és meghaltak. Apámnak egyszer alkalma volt arra, hogy elhagyja a lágert és megszökjön, hát meg is tette azt. A szökéssel vetett véget a lágeréletének.

Bátyúig csónakkal, majd Bátyúból gyalog jött haza. Emlékszem, nagy hideg télbe jött, még azt is tudom, hogy -25°-ot mutatott a hőmérő. Bakancs volt rajta, és az körbe volt tekerve egy ronggyal. Édesanyám halála után mamámra és nagyapára maradtunk a testvéreimmel. Apám nem is tudott a halálesetről, hogy is tudott volna, hiszen kommunikálni sem tudtunk, mindenről csak akkor értesült, mikor hazajött. Az öröme egyszerre párosult a végtelen szomorúsággal.

Mikor édesapámat elvitték, körülbelül 8-9 éves lehettem. Nagyon sokat kérdeztem őt arról, hogy milyen volt az ott töltött idő, és mit kellett csinálnia. Ő pedig el is mondta. Elmondása szerint az ottani körülményekre nem találni szavakat, az emberekhez való viszonyulást pedig a kínzás jellemzi. Szinte minden nap csalánteát főztek nekik és halat ettek. A kisétkü emberek nagyobb része maradt meg, mivel nekik könnyebb volt elviselni az éhezést. Nagyon sokan haltak meg járványokban, illetve különböző nyavalyákat is elkaptak a nem megfelelő higiénia miatt. Nem szeretnék sokat mondani, de a faluból elvitt

emberek nagy része, 40%-a odaveszett: Gecse Ferenc bátyám két fia, és Tihamér is, őket soha nem látták többet.

Az embereket nem temették, nem csináltak nagy felhajtást, csak húztak rájuk egy kis földet és ennyivel le is tudták a dolgukat. Sokan azt sem tudják, hol van eltemetve hozzátartozójuk. Nehéz idők voltak ezek, melyről beszélni is nehéz. Az elnyomás és a nincstelenség közepette a család jelentett némi boldogságot és megnyugvást, azonban e kíméletlen politika egyes családokat évekre, míg másokat örökre elszakított egymástól.”¹²⁴

Mindenekelőtt arra a kérdésre keresve a választ, hogy kik voltak a kárpátaljai magyarság elhurcolásának kezdeményezői, az utóbbi évtized eredményei világosan bizonyítják, hogy az ördögi terv kiagyalója maga Sztálin volt, végrehajtója pedig a 4. Ukrán Front katonai és politikai vezetése, amely a helyi kommunisták és hatalmi szervek együttműködésével hozzálátott Kárpátalja és Ukrajna „újraegyesítéséhez”. Az elhurcolás oka tehát a szándék volt, hogy az „újraegyesítés” tervének végrehajtását esetleg akadályozó magyar és német férfilakosságot elszigeteljék.¹²⁵

¹²⁴ Nagy Endre (született: 1940. augusztus 18.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2016. április 23. Helyszín: Salánk.

¹²⁵ Dupka György. Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet légerekben. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2017. –157. old.

*NICK FERENC*¹²⁶

KECSKÉSI TOLLAS TIBOR, A NEMZETMENTŐ

„A tehetség csendben alakul ki, de a jellem a világ viharaiban.”
(Johann Wolfgang von Goethe)

Nick Ferenc (Fotó: Szemere: Judit)

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Szinte lehetetlen dologra vállalkoztam akkor, amikor a rendelkezésemre álló tíz percben kell Önöknek bemutatnom Kecskési Tollas Tibor alezredest, a Magyar Kultúra Lovagját. Érdemeit jelző titulusokat csak kevesen ismerik. Ahhoz, hogy képesek legyünk a közös gondolkodásra, azt kérem Önöktől, hogy életét és ezen belül „nemzetmentő” tevékeny-

¹²⁶ Nick Ferenc, a Falvak Kultúrájért Alapítvány elnöke (Aranyosapáti–Budapest).

ségét helyezzük az adott történelmi viszonyok közé, és nézzük meg, milyen hatással volt a környezet a vizsgált személyiség egész életvitelére.

A bemutatást megelőzően bejelentem, hogy nem vagyok elfogulatlan. Falusiként születtem, nevelkedtem, és hivatásos katonaként éltem le életem. Mindig is vonzottak az ember vagy közösség életére ható „megfejtethetlen” dolgok, események, melyekre legtöbbször sikerült határozott választ adnom. A reménytelenségben vagy a siker legkisebb reményében mindig is kerestem – a vélt vagy valós, tényekkel alátámasztható vagy csak logikai összefüggésekkel indokolható – igazságot, amely függetlenségünk bizonyítéka és nemzetközi közösségünk ereje.

Bízom abban, hogy a II. világháborút követő évek kutatói előbb vagy utóbb, hazai vagy külföldi levéltárak kevésbé fontosnak ítélt polcán találnak olyan dokumentumot, amely megerősíti jószándékú feltételezésem. Addig azonban csatlakozom a családhoz, az emléket ápoló nagybarcaiakhoz és milotaiakhoz, valamint a világban szétszóródva élő tisztelők széles táborához. Posztumusz a Magyar Kultúra Lovagja cím adományozásával megteremtettük az alapját – a családdal együttműködve – Lovagársam igen gazdag életművének ápolására, és becsületének megvédésére.

Hálát adok a sorsnak, hogy én még találkozhattam olyanokkal, akiknek falujában született, gyermekeskedett vagy katonai szolgálatát töltötte, és személyesen ismerték őt. Mátyás király emlékében nem kell külön megmagyarázni. Régi iratokat sem kell keresni a nép száján fennmaradt anekdotához. A tányér alatt, vagy a tűzifa-oszlopon már nem található az „Itt járt Mátyás király” bizonyosságot igazoló felirat. Elsősorban a szatmári falvakban ugyanígy maradt fenn az éhségben, a kiszolgáltatottságban és a málenkij robot időszakában megjelenő, „motoros főhadnagy” mindenkinek segítő, pozitív alakja. Elmondhatom, hogy kezembe fogva az általa alapított és évtizedekig működött újság sárguló lapjait szinte itt érzem velünk, és diktálja életrajzát.

„Ma már senkinek sem érdeke, hogy megszépítse vagy eltorzítsa a valóságot, hiszen sem a bűnös, sem az ártatlanul elítélt, sem a főszerkesztő elleni emigránsok nem élnek. Emberi számítás szerint a vád és a védelem egykori tanúi sincsenek már az élők sorában, de a példamutató EMBERT a nép emlékezete megőrizte.” (Juhász László)

Kohlmann Tibor 1920. december 21-én született a borsod megyei Nagybarcán. Édesapjától a Kohlmann, édesanyjától a Kecskési, az irodalomtól pedig a Tollas nevet kapta. Az apai örökségét tizennégy éves koráig viselte. Akkor felvette édesanyja családi nevét, mivel a tiszti pályán megkívánták az idegen nevek magyarosítását. Ismertté azonban nem a hivatalos, hanem írói nevén vált.

A szülők nehéz anyagi helyzete miatt a gyermek csak a tiszti családok számára ingyenes kőszegi kadetiskolában tanulhatott tovább. A soproni hadapródiskolában érettségizett. 1941-ben befejezte a Ludovika Akadémiát és hadnaggyá avatták, de szívbillentyűzavar miatt frontszolgálatra alkalmatlannak nyilvánították, így csendőrtiszti tanfolyamra irányították. 1943 augusztusában Muraszombatra került, mint a helyi csendőrőrs szárnyparancsnok-helyettese. A zömében idegen ajkú községben hozzájárult a szlovének és a magyarok békés életéhez. 1944. január 1-jén léptették elő főhadnaggyá.

Miután a német megszállás közelgő veszélyéről tudomást szerzett, nagyszabású Kossuth-ünnepséget szervezett a Muraközben. Felelősségre vonástól atyai pártfogója, Olchváry csendőr tábornok közbenjárása mentette meg. Muraszombaton azonban tovább nem maradhatott, büntetésből áthelyezték a 117. csendőrzászlóaljhoz, Mezőkövesdre, ahol megkezdték a hadműveleti területet lezáró Tisza-vonal biztosítását.

Április 25-én vezényelték Beregszászra, mint a zászlóalj szálláscsináló tisztje. Miután szakaszával őrt kellett állnia a vasútállomáson a zsidó lakóság első bevagonírozásánál, és tanúja volt az embertelen bánásmódnak, kérte azonnali áthelyezését. Tábornok pártfogója segítségével teljesült kívánsága, kirendelték szakaszával a három Tisza-híd őrzésére, amelyet szeptember elejéig teljesített. Itt ismerkedett meg élete első szerelmével, amely vonzotta őt a Szatmárba. A tiszaháti falvakban nagy volt a szegénység, így, mint a térség ismerője, 1944 karácsonyán a Honvédelmi Minisztérium segélyszállítmányainak kíséretével bízták meg.

1945. február 1-jén Veszprémbe került, ahol századparancsnokként egysége harci kiképzését irányította. Lőgyakorlaton felrobbant kezében a páncélököl, amely négy ujját letéppte. Súlyos sebesülésével mindössze hat hétig maradt kórházban, és amikor március 20-án a veszprémi hadikórház betegeit Passauba irányították, ő nem tartott velük, hanem százada

élén harcolva vonult vissza az országhatárig. Hazáját azonban nem volt hajlandó elhagyni. Március 28-án Horvátzsidányánál letette a fegyvert, és elindult az ország belseje, ezen belül a szatmári falvak felé. Így szerzett Kecskési főhadnagy 1945 tavaszán, Tiszabecsen tudomást arról, hogy a Szovjetunió a Tisza bal partján fekvő szatmári és a beregi magyar közösségek okkupációjára készül. Értesüléseit – motorbiciklin azonnal visszatérve Budapestre – jelentette a Honvédelmi Minisztériumban.

A honvédelmi minisztertől és Nagy Ferenc miniszterelnöktől azt a titkos megbízatást kapta, hogy élelmiszer-beszerező tisztként motorkerékpáron járja be a vidéket, és gyűjtsön bizonyítékokat. Jelentéseit továbbították a miniszterelnöknek, aki az ügyről tájékoztatta a négyhatalmi Ellenőrző Bizottság tagjait. Így sikerült megálljt parancsolni az okkupációnak.

Nem rendelkezünk az adott időszakban készült, történészek által elfogadott, és több oldalról megerősített, hiteles dokumentumokkal, de – elsősorban a szatmári emberek közösségi emlékezetében – napjainkig él „a motorbiciklis fiatalember” emléke. Ők azok, akik személyes ismeret, vagy az elődöktől kapott elbeszélések alapján elsősorban neki köszönik, hogy településük Magyarország része maradhatott.

„Tollas érdemei a „málenkij robot” feltárásában, az elcsatolási kísérlet megakadályozásában elvitathatatlanok, és egy kirakatperben való meghurcolása, majd elítélése a korszak egyik durva jogsértése.” (Demszky Gábor)

Tisztelt Hallgatóság!

A nemzetmentés hitelességét, közvetetten Kecskési Tibor háború utáni pályafutása igazolja. Ő az első lehetőségnél jelentkezett szolgálatra az új magyar honvédségbe. Csendőrként is igazolni tudta náci-ellenes beállítottságát. Demokratikus magatartását a muraszombati zsidó hitközség elnökéhez hasonlóan a helyi jugoszláv önkormányzat, és szülőfalujának, Nagybarcának az elöljárósága is igazolta. Igazolása után előbb a 7. miskolci honvéd kerületbe osztották be, majd a Honvédelmi Minisztérium Igazgatási Bizottságának főtitkárságára, végül Pápara helyezték.

Kecskési Tibor ellen már 1946 nyarán hevesen kirohant a politikai osztály vezetője, de ugyanekkor közvetlen előljárója még jó minősítést

adott róla. Szeptember 17-én azonban elbocsátották a honvédség kötelékéből. December elején szülőfalujából rendelték be a Belügyminisztériumba, ahol arra kérték, hogy katonai rangjának megtartásával vállaljon oktatói állást a rendőriskolán. Az ajánlatot elfogadta, és 1947. december 2-án bekövetkezett letartóztatásáig oktatótiszként szolgált. A Budapesti Népiügyszég 1948. március 4-én emelt vádat ellene „háborús bűntett miatt”. A Budapesti Népbíróság 1948. június 18-án nyolcévi szabadságvesztéssel büntette, amelyet a Népbíróságok Országos Tanácsa 1949. december 8-án tíz évre súlyosbított.

Talán soha nem lett volna belőle igazi költő, ha nem kerül börtönbe. A váci börtönben pezsgő irodalmi élet indult. A rabok között a kéziratok leginkább toalettpapíron érkeztek hozzá. Tudta, hogy ezeket meg kell őrizni, össze kell gyűjteni. Szerkesztette a köteteket, amelyeket *Füveskertnek* neveztek. 12 kötet készült el, de csak 5 kötetet sikerült megmenteni. A váci börtönben írta a *Bebádogoztak minden ablakot* című versét, amelyet az emigráció évei alatt a világ minden részébe eljutatott. Legjelentősebb versét így zárja:

*„A rádiók csak üvöltésnek rekedten
a szabadságot s az ember jogát.
Itt érzi csak befalazott testem
a milliókkal Moszkva ostorát.
S Váctól Pekingig zúgják a rabok:
– Ha nem vigyáztok, az egész világon
Bebádogoznak minden ablakot!”*

Kecskési Tibor a váci fegyház falai között érett költővé és vette fel a Tollas Tibor írói nevet. 1956. július 24-én szabadult, miután az édesanyja által benyújtott kegyelmi kérvény alapján az elbíráló bizottság feltételeken szabadlábra helyezte. Július 25-én jelentkezett Nagybarcán, ahol a helyi állami gazdaságban dolgozott őszig, majd Pestre került. Az októberi forradalomban a Nemzetőrség összekötő tisztje lett, november 5-én elhagyta az országot. Bécsben maradt egy ideig, ott nősült meg. Egykori rabtársaival 1956. december 1-jén itt alapította meg a legnagyobb hatású emigráns politikai és irodalmi lapot, a *Nem-*

zetőrt, amelynek negyven éven át volt a főszerkesztője. A *Nemzetőrnek* köszönhető, hogy a forradalomban harcoló, még kiskorú fiatalokat nagykorúságuk elérésekor nem végzik ki. A nemzetközi felháborodás következtében kénytelenek Budapesten a törvényt megváltoztatni. Különösen nagy jelentősége volt Tollas Tibor világjárásának a tízmillió aláírást gyűjtő akció idején, amikor az elnémított tízmillió hazai magyar helyett tízmillió külföldi követelte, hogy a magyar ügyet tartsák továbbra is az ENSZ napirendjén.

A kiadvány évtizedekig sikerrel szolgálta az emigrációba szétszóródott magyarság megmaradását. Nemcsak mint lapszerkesztőt, de mint népszerű szónokot is veszélyesnek tartották Magyarországon. 1956 és 1990 között a magyar nemzet utazó nagykövete, a forradalom világjáró misszionáriusa volt. Az a bolygó magyar, akinek a sors az örök vándorlást adta osztályrészül a száműzetésben. A Tollas Tibor körül kialakult szellemi holdudvar jelentős teljesítménye volt, hogy már 1957-ben kiadották a *Füveskert* című kötetet, amelyet több nyelvre is lefordítottak.

„Ez a legnagyobb csoda, mert a magyar történelemben nem volt még emigráció, mely megérte volna eszméinek diadalát. Sem Rákócziék, sem Kossuthék nem érték meg annak eljövételét, amiért harcoltak. Mi vagyunk az elsők, és ezért hálát kell adnunk Istennek. Történelmi elégtételt kaptunk, de ennek érzését sokszor nehezebb elviselni, mint a kudarcot. És ne higgyük azt, hogy véget ért a feladatunk, mert ha megnyertük is az első menetet, a vér nélküli forradalmat, de elveszthetjük a békét, ha nem vigyázunk. Vigyáznunk kell, hogy a kivívott szabadságot megtartsuk, és itt még sok-sok feladat vár ránk.” (Tollas Tibor)

1990 tavaszán tért vissza Magyarországra. A Legfőbb Ügyész 1991. június 11-én kelt törvényességi óvása megállapítja, hogy Kecskési Tibor bűnügyében mind az első, mind a másodfokú ítélet megalapozatlan és törvénytelen volt, amely alapján a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1991. szeptember 2-án az elítéltet felmentette az ellene emelt vád alól. 1992 novemberében a Honvédelmi Minisztérium visszaadta főhadnagyi rendfokozatát, egyben előléptette alezredessé.

Az első szabadon választott magyar kormány 1991-ben Tollas Tibornak, a *Nemzetőr* főszerkesztőjének és kiadójának – a nagyvilágban élő magyarság összetartása és az óhazával fenntartott kapcsolatait erő-

sítése érdekében kifejtett tevékenységéért – a Magyar Köztársaság babérkoszorúval ékesített Zászlórendje kitüntetését adományozta. Tollas Tibor a Lakitelek Alapítvány és Népfőiskola alapító kurátora lett. Hat verseskötetet adott ki, és három antológiával (*Füveskert*, *Gloria Victis 1848*, *Gloria Victis 1956*) gazdagította a magyar irodalmat.

1997 júliusában végleg hazatért szeretett szülőfalujába, mert végakarata szerint a nagybarcai temetőben helyezték végső nyugalomba.

Halálát követően posztumusz Magyar Örökség-díjban részesült. 2008 februárjában az újságírók a MÚOSZ örökös tagjai közé választották. 2000. október 20-án Nagybarcán, szülőfalujában Tollas Tibor Emlékszobát és kopjafát avattak. A megmentett szatmári települések 2017. május 21-én Milotán emlékművet avattak a „területrablás előkészületéről” hírt vivő „motorbiciklis fiatalembernek”.

A Falvak Kultúrájáért Alapítvány Kecskési Tollas Tibor számára 2018-ban a Magyar Kultúra Napján nemzetmentő és az emigrációban élőket támogató életművéért posztumusz a Magyar Kultúra Lovagja elismerést adományozta. Lovagi emlékoszlopát szeptember 22-én, az Európai Kultúra Napján avatták fel Aranyosapátiban, a Kultúra Lovagrendje emlékparkjában. Tevékenységét kutatják, és gyűjtik a visszaemlékezéseket. Plaketten és köztéri alkotásokban öröközik meg. Nagybarcán születésnapján már 22 éve szavalóversennyel őrzik emlékét. A legkiválóbbak az Aranyosszigeti Nemzeti Olvasótáborba kapnak meghívást.

Előadásom zárásaként Kecskési Tollas Tibor, a Magyar Kultúra Lovagja *Vándorutam* című verse utolsó versszakát idézem:

*„Ha földre rogyok, akkor is
valloam könnyörtelen:
nem másokon, csak magamon
számít a győzelem.”*

Röder Jenő nyugalmazott altábornagy visszaemlékezése (1967. 02. 04.): *„Én öt emberi szempontból mindig a legmegbízhatóbbnak ismer-tem. 1945 tavaszán Szatmár és Bereg megye 23 községét, orosz közigazgatás alá helyezését és elcsatolásának előkészítését Kecskési Tibor derítette fel. E közvetlen jelentésekkel hozzájárult, hogy az akkori amerikai,*

angol és francia katonai ellenőrző bizottságok közbelépésére a Szovjetunió visszaadta Magyarországnak, s az onnan elhurcolt magyarok egy részét is hazaengedte. Tudomásom van arról is, hogy 1946 tavaszától Kecskési Tibort emiatt a Katonapolitikai Osztály, majd az ÁVO állandóan figyelte.”

Felhasznált irodalom:

Juhász László: *Tollas Tibor igazsága*

Balogh Géza: *Szabadszék*-cikk

Nagybarcai Emlékház ünnepi összeállítása

Lezsák Sándor: *Igazságtétel Milotán*

MESKÓ JÁNOS

KÁRPÁTALJA 1944–1946-OS ÁTMENETI IDŐSZAKÁNAK KRÓNIKÁJA

Meskó János (Fotó: Szemere: Judit)

1944. november 26-án a Munkácsi Városi Filmszínházban megrendezésre került a Kárpátontúli Népbizottságok Első Kongresszusa. A Kongresszus elfogadta a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről szóló Manifesztumot, amelyet 1944. november 28-án tettek közzé a *Zakarpatszka Pravda* c. lapban. A Kongresszust egyik doyen küldöttje, M.I. Dragula gimnáziumi professzor, a Munkácsi Népbizottság elnöke nyitotta meg. Előadást tartott P. P. Szova,

az Ungvári Népbizottság elnöke és I. I. Turjanica, a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára. A vitában számos küldött vett részt, ezekből néhányat nevezünk meg: Olexa Timko Huszt környéki paraszt, a nagybereznai Budai Mária és Selever Georgij, a rahói ortodox pap, akit a Kárpátontúli Megyei Levéltárban őrzött leveléből ismerünk, amelyben arról ír, hogy a görög-katolikusok nem adják át neki az egyházi vagyonukat. Ez a pap az Első Kongresszus küldötte volt, és a Kongresszus elnökségében foglalt helyet.

Az egész Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak Első Kongresszusa így rendelkezik: „Újraegyesíteni Kárpát-Ukrajnát a Nagy Anyaországgal, Szovjet Ukrajnával, és kilépni Csehszlovákia kötelékéből.

Kérni az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsát és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Legfelsőbb Tanácsát hozzácsatolni a Kárpátontúli Ukrajnát az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz.

Megválasztani a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsát (KUNT), mint az egyetlen központi hatóságot, amely a nép nevében jár el Kárpátontúli Ukrajna területén.”

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának elnökévé Turjanica Ivánt választották. A Népi Tanács első elnökhelyettesévé Szova Péter ügyvédet választották. A Népi Tanács második alelnökévé Lintur Péter professzort választották. A Kongresszus egyhangúlag megválasztotta a Népi Tanács 17 tagját.

A Kongresszus dekrétumokat, rendeleteket, felhatalmazott személyek rendelkezéseit, kormányzati nyilatkozatokat, személyi értesítéseket fogadott el.

A Kongresszuson 663 küldött vett részt:

Nº	Járás	Küldöttek száma
1	Beregszászi	27
2	Nagybereznai	6
3	Ökörmezei	43
4	Ilosvai	88
5	Munkácsi	120
6	Perecsenyi	8

7	Rahói	54
8	Szőlősi	79
9	Szolyvai	52
10	Técsői	67
11	Ungvári	63
12	Husztai	56
13	Vendég	116 (más forrásból 126)

A 663 népi küldött közül 258 paraszt, 178 munkás, 172 értelmiségi, 55 kereskedő és iparos volt.

A Kongresszuson részt vett Tyulpánov ezredes, Pronin tábornok, a 18. Hadsereg politikai részlegének főnöke, Brezsnyev és más tisztek, valamint partizánvezetők embereikkel – Tkanko, Ruszsin, Priscsepa, Uszta és mások.

A magyar, német és román települések képviselői nem vettek részt a választásokon, ellenséges elemként nem hívták meg őket a Kongresszusra.

1. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának székhelye Munkács.
1944. november 27.

3. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának kormánysszerve a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanács Közlönye, amelyben dekrétumokat, rendeleteket, parancsokat, kormányzati nyilatkozatokat és a Népi Tanács megbízottjai hirdetéseit közlik.

1944. november 27.

4. sz. Dekrétum

4. sz. Dekrétum végrehajtásáról, a magyar és a német feliratok eltávolításáról minden nyilvános helyről 14 napon belül. Az eltávolított feliratok helyére ukrán vagy ukrán és orosz nyelvű feliratokat kell helyezni. Az emlékmű alapja nem sérülhet meg, így arra megfelelő időben más emlékművet lehet helyezni népünk hőseinek tiszteletére. Aki ezt a ren-

deletet nem hajtja végre, arra a Járási Népbizottság 100 pengőig terjedő pénzbírságot szab ki, és a megfizetésének elmulasztása esetén 5 napig terjedő börtönbüntetéssel sújtják, a pénzbírság összegét pedig a falu pénztárába helyezik a szegények megsegítésére.

5. sz. Dekrétum

Az időszámítás megváltoztatásáról. 1944. december 1-től a közép-európai időszámítás moszkvai időszámításra változik.

1.sz. Rendelet

Ideiglenesen a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának székhelye Munkács.

1. A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának Kormánya Munkácson az Október 26. utcában székel (volt Nedecey utca) a 45. és 51. szám alatt.
2. A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának kormánya a következő resortokból áll:
 - I. Elnökség – Ivan Turjanica biztos, helyettesek – Szova Péter és Lintur Péter
 - II. Belügyi és állambiztonsági biztos – Vass Iván
 - III. Kommunális gazdaság biztosa – Szova Péter
 - IV. Pénzügyi biztos – Ivaskó Jurij
 - V. Földügyi biztos – Mihajlo Moldavcsuk mérnök
 - VI. Erdőgazdálkodási biztos – Mikola Cuperják
 - VII. Ipari és kereskedelemi biztos – Weiss Sámuel
 - VIII. Igazságszolgáltatási biztos – Dr. Borecky Stefan
 - IX. Oktatásügyi biztos – Kercsa Iván prof
 - X. Kommunikációs biztos – Dr. Ruszin Havrilo
 - XI. Közegészségügyi biztos – Dr. Kerecsányin Ilyko
 - XII. Szociális felügyeleti biztos – Dr. Csekán Tamás

13. sz. Dekrétum

A Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság tulajdonjogának Kárpátontúli Ukrajnára történő átruházásáról.

Munkács, 1944. december 5.

14. sz. Dekrétum

A német–magyar megszállókkal elmenekült nép ellensége ingó és ingatlan vagyona elkobzás alá kerül.

Munkács, 1944. december 5.

15. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak a Csehszlovák Köztársaság kormánybiztosával való kapcsolat megszüntetéséről.

Munkács, 1944. december 5.

Levél dr. Edvárd Beneš, a Csehszlovák Köztársaság elnökéhez, a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsától, amely utal a Munkácsi Manifestumra, miszerint a Kárpátontúli Ukrajna kilép Csehszlovákia kötelékéből és a Szovjet Ukrajnához csatlakozik, és végül felszólítja az Elnöket és a Kormányt, hogy hívja vissza a csehszlovák biztosokat. A levelet Turjanica Iván elnök és a Népi Tanács tagjai írták alá.

Munkács, 1944. december 5.

16. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna felsőfokú oktatásának megszervezéséről. A Kongresszus úgy határoz, hogy állami egyetemet, valamint erdészeti és agronómiai főiskolákat nyit Kárpátontúli Ukrajna területén.

Munkács, 1944. december 5.

17. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna 17 személyből álló Pedagógiai Bizottságának szervezéséről, mint a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanács biztosának legfelsőbb tanácsadó testületéről.

Munkács, 1944. december 5.

18. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa a következő dokumentumot bocsátja ki. A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának székhelye Ungvár. Ennek következtében hatályát veszti az 1944. november 27-i 1. sz. Dekrétum. Jelen Dekrétum a mai napon lép hatályba és a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának minden tagját átvezetik.

Munkács, 1944. december 5.

19. sz. Dekrétum

A folyóiratok és a kiadványok előzetes cenzúrálásáról. A cenzúra-hatóság a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa oktatásügyi biztosság mellett működik. A Kárpátontúli Ukrajna területén található mindegyik nyomda minden nyomtatványának első három példányát a cenzúra-hatóságnak köteles elküldeni. A nyomdában csak azok a kiadványok nyomtathatók, amelyekre a cenzúra-hatóság megadta az engedélyt. A jelen rendelet követelményeinek be nem tartása esetén 10 000 pengő büntetés vagy 6 hónapig terjedő börtönbüntetés szabható ki.

Munkács, 1944. december 5.

20. sz. Dekrétum

A Csehszlovák Hadseregbe történő mobilizáció megszüntetéséről és a Vörös Hadseregbe történő önkéntes toborzás támogatásáról.

Munkács, 1944. december 5.

6. sz. Rendelet

Az oktatás megkezdéséről Kárpátontúli Ukrajna iskoláiban. A Kárpátontúli Ukrajna valamennyi nép-, közép- és szakiskolájában azonnal meg kell kezdeni a tanítást. A tanárok kötelesek jelentkezni és nyilvántartásba állni azoknál az iskoláknál, ahol korábban dolgoztak. A nép-, közép- és szakiskolák igazgatói 7 napon belül kötelesek megküldeni a járási tanfelügyelő részére tanáraik listáját személyi adatokkal a nemzetiségükről, szakképzettségükről és szolgálati idejükről. A járási tanfelügyelők 14 napon belül kötelesek megküldeni a Kárpátontúli Ukrajna oktatásügyekért felelős kormánybiztosának a megbízott járás tanárainak listáját iskolánként.

I.J. Kercsa, a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanács oktatásügyekért felelős kormánybiztosa.

Munkács, 1944. december 5.

7. sz. Rendelet

Az összes idegen kiadvány lefoglalásáról és elkobzásáról. A nép-, közép- és szakiskolák minden igazgatójának haladéktalanul leltározni az iskolai könyvtárakat és helyiségeket, és eltávolítania onnan minden

idegen nyelvű tankönyvet, olvasmányt és tudományos irodalmat, valamint térképeket, ill. az idegen megszállás alatt szerzett képeket vagy portrékat.

A lefoglalás és elkobzás az alábbiakra vonatkozik:

- a. minden magyar és német tankönyv,
- b. magyar és német irodalom eredeti vagy fordított,
- c. néPELLenes kiadványok, függetlenül attól, hogy milyen nyelven és hol jelentek meg,
- d. a magyar megszállók földrajzi térképei,
- e. néPELLenes fasiszta illusztrációk és posztterek,
- f. a magyar uralkodók és minden olyan vezető portréi, amelyek emlékeztetnek Kárpátontúli Ukrajna idegen megszállására.

Az iskolaigazgatóknak 7 napon belül be kell számolni a tanfelügyelőnek arról, hogy mit tettek a Rendelet értelmében, és csatolni az elkobzott irodalom jegyzékét. Az iskolaigazgatóknak a lefoglalt és elkobzott kiadványokat további utasításig bezárva kell őrizni.

I.J. Kercsa, a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának oktatásügyekért felelős kormánybiztosa.

Munkács, 1944. december 5.

22. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa mellett működő Különleges Bíróság létrehozásáról. Létrehozni a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa mellett működő, a Népi Tanács által megválasztott Különleges Bíróságot. A Különleges Bíróság Kárpátontúli Ukrajna egész területén működik. A Különleges Bíróság hatálya alá a következő ügyek tartoznak:

- a. a megszálló hatóság vezetőiről,
- b. a magyar rendőrség és a csendérség tisztviselőiről,
- c. az árulókról és társaikról a Kárpátontúli Ukrajna polgárai közül, akik cselekedeteikkel szilárdították a megszálló rendszert saját népének kárára,
- d. a magyar és a német hatóságok titkos ügynökeiről,
- e. azokról a személyekről, akik a megszállás alatt atrocitásokat és erőszakot követtek el civilek ellen,

- f. azokról a személyekről, akik szabotálják a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa intézkedéseit, és akik a felszabadítónk, a Vörös Hadsereg ellen kampányolnak és propagandát folytatnak,
- g. minden olyan személyről, aki fellép a kormányhelyettesek és a közéleti személyiségek ellen.
- h. azokról a személyekről, akiknek célja a nemzeti és vallási gyűlölet szítása, valamint a fasiszta pártok aktivistáiról,
- i. minden egyéb olyan bűncselekményről, amelynek tárgyalását a Különleges Bíróság elé viszik. A Különleges Bíróságnak jogában áll 10 évig terjedő börtönbüntetést kiszabni, ill. halálos ítéletet hozni vagyonelkobzással. A Különleges Bíróság ítéleteit a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa nevében hoz, amelyek nem fellebbezhetők.

A halálbüntetésre vonatkozó ítéleteket a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa megerősíti.

I.I. Turjanica, P.P. Szova, P.I. Lintur, I.M. Vass, Yu.I. Ivasko, M.V. Moldavcsuk, M.V. Cuperyák, S.L. Weiss, Sz.V. Borecky, I.Yu. Kercsa, G.I. Ruszin, I.Yu. Kerecsánin, F.I. Csekán, D.N. Tarahonics, Sz.I. Bokarnyukova, I.I. Kopolovics, V. M. Teszlovics.

Ungvár, 1944. december 18.

23. sz. Dekrétum

A népőrség szervezéséről. Minden járásban megszervezni az önkéntesekből álló népőrséget. A népőrség mindegyik egységét a Kárpátontúli Ukrajna népőrség vezérkari parancsnokának, a Szovjetunió Hőse Alexander Tkankónak, az egykori partizánvezér parancsoksága alá helyezni.

Ungvár, 1944. december 18.

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának **Rendelete** a magyar pengő és a csehszlovák korona árfolyamáról.

Ungvár, 1944. december 14.

29. számú Dekrétum

A Népi Tanács tagjainak, a járási, helyi népbizottságok tagjainak, a köztisztviselőknek és az állami tulajdonú vállalkozások tisztviselőinek eskütételéről.

Ungvár, 1945. január 12.

1944. december 22-én Petrov tábornok ultimátumot nyújtott Nimecnek, a csehszlovák közigazgatás képviselőjének, miszerint megbízatása Kárpátontúli Ukrajna területén december 25-én lejár, valamint utasította a csehszlovák katonai egységek és felszerelés azonnali kivonását Kárpátontúli Ukrajna területéről Homonnára.

1944. december 23–24-én Munkácson megrendezésre került a régió tanítóinak, kulturális és művészeti dolgozóinak és íróinak első kongresszusa. (Pronin emlékirata)

30. sz. Dekrétum

A székely útörök kilakoltatásáról Kárpátontúli Ukrajna határain kívülre. A kilakoltatott székely útörök kötelesek egészben, sértetlenül hagyni minden berendezést és kelléket, magukkal csak személyes ingóságot vihetnek. A falusi népi bizottságok kötelesek azonnal védelem alá venni az őrházakat, amelyek épségéért teljes felelősséget viselnek. Ungvár, 1945. január 12.

33. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna igazságszolgáltatásának megszervezéséről. Ungvár, 1945. január 12.

34. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna ügyészégi szerveinek megszervezéséről. Ungvár, 1945. január 12.

35. sz. Dekrétum

A Népi Ügyvédi Kamara munkájának megszervezéséről. Ungvár, 1945. január 12.

1945. január 17., Iván Turjanica aláírásával:

a Különleges Bíróság elnökévé Vaszil Ruszint nevezte ki (volt partizán, aki semmilyen jogi képesítéssel nem rendelkezett). Az ungvári Kruglyakov ezredes így emlékezett Ruszinra: „Ott a rend még különb volt, mint a SZMERS-ben.” Az elnökhelyettese Mihajlo Kalinov volt,

titkára – Mihajló Kampó, Iván Andraskót főügyésznek nevezték ki, és Vaszil Mitrjuk volt a helyettese. A tanács tagjai: Dr. Rayman László, Gennadij Dobrjukov, Mihajlo Popovics, Victor Bunin bírósági tisztviselők, valamint Alexa Logojda, Ivan Ledney, Jevhen Zshupán, Jurij Tokár. Más forrásokból – Andraskó Ivan Vasziljevics Kárpátontúli Ukrajna főügyészévé kinevezése 1945. január 25-én történt.

Rendelet

A fogvatartási intézmények átrendeléséről az állambiztonsági szervekhez.

Ungvár 1945. január 22.

I.I. Turjanica

1945. január 25-én a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságok küldötteinek a Kárpátontúli Ukrajna a Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről szóló határozatból kiindulva, amelynek következménye a Szovjetunió Alkotmánya 10. fejezetének 121. cikke értelmében a Szovjetunió polgárainak joguk van anyanyelvi oktatáshoz az iskolákban, amit ki kell terjeszteni a magyar lakosságra úgy, hogy a tisztán magyarul lakta falvakban alapfokú magyar iskolák jöhessenek létre. Ezeket az iskolákat csak azok a gyermekek vehetik igénybe, akiknek anyanyelve magyar, és amikor a szülők magyar nyelvű iskolát kérnek. A magyar iskola megnyitásával kapcsolatos agitáció nem megengedett, a iskola akkor nyitható meg, ha legalább 30 magyar nemzetiségű és anyanyelvű gyermek él a faluban a Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottság elnökének utasítására, amiről tájékoztatni kell a járási tanfelügyelőséget és a járási népbizottságokat. Hasonlóképpen lehet eljárni a román nyelvű iskolák megnyitása esetén is.

V. Krajnyanica, az KUNT oktatásügyi biztosa.

Ungvár, 1945. január 25.

39.sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna államigazgatási igazgatóság szervezéséről. Kárpátontúli Ukrajna egész hatalma a Kárpátontúli Ukrajna népéhez tartozik. A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa személyében a Kárpá-

tontúli Ukrajna járások, városok és falvak végrehajtó hatóságai a következők:

- a. Járási Népbizottságok;
- b. Városi Népbizottságok;
- c. Települési Népbizottságok.

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának Elnökségéből áll, elnökkel és két helyettesével. Az Elnök és 14 elnökségi tag, akik a KUNT biztosai a rájuk bízott végrehajtó resort meghatározásával.

42. Dekrétum

Az amnesztiáról. Teljes amnesztiát biztosítani Kárpátontúli Ukrajna minden polgárának minden olyan bűncselekményért, amelyet 1944. október 26. előtt, azaz a Kárpátontúli Ukrajna felszabadításának napjáig követett el. Az amnesztia nem vonatkozik azokra a személyekre, akik politikai bűncselekményt követtek el a Kárpátontúli Ukrajna, a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió népének érdekeivel szemben a betolakodók és a fasiszta rezsim érdekében. A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa bizonyos esetekben dönthet úgy, hogy nem alkalmazza ezt a rendeletet. Ungvár, 1945. február 9.

50. sz. Dekrétum

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa mellett működő Különleges Bíróság létrehozásáról szóló 1944. december 18-i Dekrétum módosításáról és kiegészítéséről. Büntetésként a Különleges Bíróságnak jogában áll 20 évig terjedő börtönbüntetést vagy vagyonelkobzással járó halálbüntetést kiszabni. A Különleges Bíróság ítéleteit Kárpátontúli Ukrajna népének nevében hozza, amelyek nem fellebbezhetők, de fellebbezheti azokat a főügyész és a Legfelsőbb Népbíróság elnöke, akik a Legfelsőbb Népbíróság Plenumához intézik a fellebbezést, amely a bírói felügyelet legfőbb szerve. A fellebbezési jog nem korlátozott, de az ítélet 1 hónapon belül fellebbezhető, ha a büntetés nem elég szigorú az állambiztonsági szervek, ügyészek és nyomozó hatóság létrehozásával kapcsolatban, amelyek a vádlottak ügyeinek előzetes vizsgálatát a Különleges Bírósághoz irányítják a Különleges Bíróság mellett működő

dő nyomozási bizottságának felállítása kapcsán, amely elvesztette érvényességét.

A halálbüntetésre vonatkozó ítéleteket a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa erősíti meg, valamint egyes különleges és sürgős esetekben a Népi Tanács ülései közötti időszakban a Népi Tanács elnöke távollétében a Népi Tanács elnökhelyettese a Népi Tanács Igazság- és Belügyi biztosa részvételével.

Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának elnöke I.I. Turjanica, a KUNT tagjai: P.P. Szova, P.I. Lintur, I.M. Vass, Yu.I. Ivasko, M.V. Moldavcsuk, M.V. Cuperyák, S.L. Weiss, S.V. Borecky, I.Yu. Kercsa, G.I. Ruszin, I.Yu. Kericsanin, F.I. Csekán, D.N. Tarahonich, S.I. Bokarnyukova, I.I. Kopolovics, V. M. Teszlovics.

Ungvár, 1945. március 16.

Rendelet

Az Ungvári P.I. Csajkovszkij Zeneiskola megnyitásáról a Gorkij tér 3. sz. alatt.

I.I. Turjanica

Ungvár, 1945. március 20.

Rendelet

A Kárpátontúli Ukrajna határőrségének megszervezéséről. A határőrség szervezése és a határőrizeti szolgálat operatív irányítása a Kárpátontúli Ukrajna Népörség Központi Vezérkar főnökének felelőssége. A határon feltartóztatott gyanús személyeket a határőrszolgálat az Állambiztonsági Szervek operatív megbízottjának adja át, és szükség esetén segíti a fogvatartottak őrzésében és a fogvatartás helyére való kíséretében. A határmenti sáv lakosai, akiknek gazdasága a határállomások mentén található, akadálytalanul gazdálkodhatnak. A határőrök egyenruhájának kialakításáig a határőrök bal karjukon zöld szalagot viselnek.

I.I. Turjanica

Ungvár, 1945. április 5.

54. sz. Dekrétum

Az egyházi vagyon használatáról. A különböző egyházakhoz, mint jogi személyekhez tartozó eddigi összes ingó és ingatlan vagyont az

érintett egyház hívóinek közösségére ruházzák át, függetlenül attól, hogy ki és hogyan használja az ingatlant.
Ungvár, 1945. április 20.

(Az 54. Dekrétumot követően egyes népbizottságok a görög-katolikus egyház vagyonát az ortodox közösségekre kezdték átruházni, ami a görög-katolikus hívők és papok elégedetlenségét váltotta ki. T. Romzsza püspök és Hira kanonok azonban nem hátráltak meg a hatóságok nyomására, hanem a megválasztott úton tovább haladtak a görög-katolikus egyház érdekeinek védelmében, és felkérték a híveket, ne avatkozzanak a politikába.)

56. sz. Dekrétum

A cenzúra osztály létrehozásáról a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa mellett. A Kárpátontúli Ukrajna területén kiadott összes folyóiratot és nem időszakos kiadványt előzetes cenzúra alá kell vetni. E rendelet be nem tartása 10 000-től 100 000 pengőig terjedő büntetéssel vagy 6 hónap és 3 év közötti börtönbüntetéssel büntetendő.

Ungvár, 1945. április 20.

58. sz. Dekrétum

Az iskolák államosításáról.

Ungvár, 1945. április 20.

A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának **Rendeletével**, figyelembe véve a pedagógiai testület létszámhiányát, elhatározta: minden olyan tanárt, általános, közép- és polgári-, valamint speciális iskolák tanárait, akik engedély nélkül elhagyták a pedagógiai szolgálatot, és az KUNT oktatásügyi biztos engedélye nélkül más területen szolgálatba álltak, a jelen rendelet kihirdetését követően 15 napon belül kötelesek jelentkezni a KUNT oktatásügyi biztosnál a pedagógiai szolgálatba való kinevezésük ügyében.

Ungvár, 1945. április 24.

1945. május 8-án Berlin külvárosában Wilhelm Keitel tábornagy írta alá Németország teljes és feltétel nélküli kapitulációját. Európában a háború

véget ért. Az eseménnyel, a Győzelem napjával kapcsolatban, az ünnepélyes alkalmat kihasználva és tudva, hogy a helyreállításhoz munkaerőre van szükség, a KUNT, a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának titkára, Turjanica Ivan levelet intézett Hruscsovhoz, amelyben segítséget kérte a kárpátontúli polgárok szabadonbocsátásához. A Népi Tanács becslése szerint 60 000 kárpátontúli polgár különféle okokból a hadifogolytáborokba került. Hruscsovnak köszönhetően Turjanica kérelmét az országos ellenőrző bizottságok már július 27-én megvizsgálták. Ennek eredményeként 1945. július 12-én megjelent Beria úgynevezett 830. számú különjelentése, amelyet Molotovnak, a Szovjetunió külügyminiszterének címeztek, azzal kapcsolatban, hogy Turjanica, a KUNT elnöke kérte az ukránok és ruszinok szabadon bocsátását a 2. és a 3. Ukrán front hadifogolytáboraiából. A magyarok és németek sorsáról nem volt szó, bár Turjanica kérte az összes munkás polgár szabadon bocsátását. Az utolsók az internáltak, deportáltak és politikai foglyok közül, akiket kirakatpekrekben ítélték el, csak Sztálin halála után, amnesztiát követően, 1955–56-ban térhettek vissza. Akik túléltek a táborok megpróbáltatásait, éveken át hallgattak, nem mertek beszélni a táborokban átéltekről.

22. sz. Parancs

Kárpátontúli Ukrajna minden polgára, aki rádiókészülékkel rendelkezik, köteles beregisztrálni azt a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa Posta- és Távirati Ügyek biztosánál. A rádiókészüléket csak akkor használhatja, ha megkapta a regisztrációról szóló igazolást. A rádiókészülékek tulajdonosait, akik nem tettek eleget e rendeletnek, felelősségre vonják. A rádiókészülék használatáért havonta 20 pengőt kell fizetni.

F. Lendyev, a KUNT Kommunikációs biztosa nevében

Ungvár, 1945. május 16.

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának **Határozata** a tanítók és óvodai nevelők átképzéséhez és továbbképzéséhez szükséges tanfolyamok megszervezéséről 1945 nyarán.

1945. június 28-án bekövetkezett az a nap, amikor megkezdődhetett az államközi megállapodás tervezetének tárgyalása Moszkvában, amelyen

a szovjet félt Sztálin, Molotov és Zorin nagykövet képviselte, Csehszlovákiát pedig Firlinger miniszterelnök és Clementis, a külügyminisztérium államtitkára. A következő, június 29-i ülésen tett észrevételek tisztázása után a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság megállapodást írt alá Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnához való csatolásáról.

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsának **Rendelete** a Kárpátontúli Ukrajna oktatási rendszerének reformálásáról.

1. Az 1945–46-os tanévtől kezdve a jelenlegi Kárpátontúli Ukrajna népi-, polgári- és középiskoláit a következők szerint kell átalakítani:
 - a. 4 éves általános iskola,
 - b. 7 éves nem teljes középiskola,
 - c. 10 éves teljes középiskola.
2. Általános iskolákat nyitni olyan településeken, ahol legalább 20 iskoláskorú gyermek él és 3 kilométernél távolabbi iskolába jár.
3. 7 éves nem teljes középiskolát nyitni nagyobb településeken és a városokban. 10 éves teljes középiskolát nyitni Kárpátontúli Ukrajna járási központjaiban.
4. Kárpátontúli Ukrajna minden iskoláskorú gyermeke számára kötelező a 7 éves iskolai végzettség.

Kötelezni a KUNT Ipari és Kereskedelmi Ügyek biztosát a KUNT Erdészeti Ügyek biztosával együtt a KUNT oktatási hivatal terhére készíttetni az új tanévre a bentlakásos iskolák számára 5000 iskolapadot, 2000 iskolatáblát, 1000 asztalt, 1000 széket, 5000 ágyat, 1000 szekrényt.

I.I. Turjanica

Ungvár, 1945. július 3.

1945. július 10-én a 4. Ukrán Front politikai részlegének vezetője Pronin altábornagy jelentést tesz a Vörös Hadsereg politikai igazgatóságának Moszkvában, zárt ülésen a Kárpátontúli Ukrajna szovjetizálásának politikai szempontjairól.

1945. július 19-én Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a KUNT közös rendeletet hoznak a Kárpátontúli Ukrán Egyetem megalakításáról.

1945 augusztusában Kárpátontúlon a munkaerőhiány leküzdésére elkezdődött a szovjet hadseregből leszerelt katonák áttelepítése és foglalkoztatása. Egyes szférákban ide irányították az értelmiségiek képviselőit: tanárokat, orvosokat és mérnököket, ahogyan azt akkor mondták, Kárpátalja hátrányosan elhanyagolt régiói lakossága élet-színvonalának és kultúraszintjének emelésére. Az ide küldötteket azokba a lakásokba-lakóházakba költöztették, amelyek a magyar, német és a lakosság más rétegeitől szabadultak fel. A leginkább luxus házakat és lakásokat a bírósági alkalmazottak, az ügyészek és az NKVD tisztviselői foglalták el.

A KUNT **Határozata** a Tanárképző Főiskola megnyitásáról Beregszászban a történelmi-filológiai, természettudományi-földrajzi, fizikai-matematikai karokkal. Az oktatást 1945. október 1-jén kell elkezdni. 1945. augusztus 28.

1945. szeptember 30-án a Csehszlovákia felé a határt lezárták Csehszlovákia oldaláról.

Rendelet a külföldi utazási eljárásáról, amely kizárólag a KUNT elnökének aláírásával lehetséges.

Turjanica, a KUNT elnöke

Ungvár 1945. szeptember 5.

1945. október 18. – a Szovjetunió Minisztertanácsa és Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága 1709. számú Rendelete az Ungvári Állami Egyetem megnyitásáról történelmi, filológiai, biológiai és orvostudományi karokkal.

A KÁRPÁTONTÚLI UKRAJNA RÖVID POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI JELLEMZÉSE 1945. OKTÓBERÉBEN

Ungvár

Ungvár központja 1,5 km-re fekszik az Ungvári vasútállomástól, amely Kárpátontúli Ukrajna csomópontja. A Népbizottság adatai sze-

rint a város egész területe 2622 hektár. A nem végleges adatok szerint a népesség 25 000 fő, amely az alábbiak szerint osztható fel: több mint 4500 orosz, több mint 6000 ukrán, több mint 3000 magyar, kb. 1500 zsidó, kb. 400 cseh és más nemzetiség – 9000 fő.

A városban a következő oktatási intézmények működnek:

1. 3 hétéves iskola – 2120 tanuló és 96 tanár,
2. 2 középiskola - 695 tanuló és 51 tanár (egyikük orosz),
3. 1 tanárképző főiskola - 300 hallgató, 22 tanár,
4. 1 szakiskola - 160 tanuló, 7 tanár,
5. 1 siketnéma intézet - 43 tanuló, 4 tanár,
6. 1 ipari iskola - 160 tanuló, 14 tanár,
7. 1 szülészeti iskola - 140 hallgató,
8. 1 állami egyetem.

A lakosság írástudása kielégítő, az írástudatlanok aránya 2-5%, de ha figyelembe vesszük, hogy nem mindenki ismeri az ukrán és az orosz nyelvet, akkor az írástudatlanok száma a lakosság 30-35%-a.

A városban 6 templom és 3 zsinagóga található. A város lakosságának jelentős része 90%-ban vallásos, ami az elmúlt évek vallásos nevelésének eredménye.

Íme a hívők eloszlása:

Felekezet	1941. hívők száma	1944. hívők száma
Görög-Katolikus	10 539	8 837
Római katolikus	10 579	6 036
Református	3765	1 670
Evangélikusok	530	185
Ortodox	197	170
Uniudok	16	----
Baptista	14	1
Zsidó	9 576	89
Egyéb	48	73
Összesen	35 264	17 061

1945. szeptemberében Munkács népessége 25 603 fő

Nemzetiség	Fő	Nemzetiség	Fő	Nemzetiség	Fő
Ukrán	508	Magyar	4 875	Szerb	23
Orosz	15 159	Német	110	Angol	3
Zsidó	2 541	Román	81	Francia	1
Cseh	283	Bolgár	43	Amerikai	4
Szlovák	1 211	Cigány	670	Horvát	3
Lengyel	76	Török	7	Olasz	5

1945. november 15. és 20. között lebonyolítani a pénzreformot, amelyen a magyar pengőt és a csehkoronát szovjet rubelre cserélni.

1945. november 22-én Csehszlovákia és Szovjetunió a Kárpátontúli Ukrajnáról szóló szerződésének ratifikálása Prágában és november 27-én Moszkvában.

1945. december 15-én a KUNT rendeletével életbe léptek a szovjet törvények a föld államosításáról. Ez a lépés a mezőgazdaság további kollektivizációja érdekében történt.

1946. szeptember 15-én a Szovjetunió Belügyminisztériumának rendeletével elindult Kárpátontúl német lakosságának deportálása, összesen 1969 fő, a Tyumeni régióba, ahol a foglyokat erdőirtásnál alkalmazták 1955-ig.

1946. december 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendeletével az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékében megalakult a Kárpátontúli megye, amelynek központja Ungvár.

1946. december 24-től az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa **Rendeletével** Kárpátontúli megye területén az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság igazságszolgáltatása érvényes.

Névváltoztatás

1945-ben sok kárpátaljai megváltoztatta nevét, amit az „KUNT Közlönyben” közzétették, köztük: Sárvádi Zoltán Jacurinra, Izsnyétey család: Jurij, Jelizaveta, Sztepán, Jolán, Mária – Sufrics családnévre, Ajzikovics Izidor Iván Erdanszki névre, Antin Hartauer Milanovra, Ivan Jánosi Brinzejre, Vaszil Hozsik Selepecre, Mikhailo Ludazs Linyakra, Mikhailo Libcsey Lipejre, Adalbert Kohn Kozákra, Stefán Paykosh Pavlyukra, Leopold Herskovics Jurko Homicskóra, Alexander Széplaki Ivancsóra, Stefán Akkerman Andrejevre, Andrij Elek Polyánszkijra, Ivan Terebesi Burjakra, Vaszil Frid Fedakra, Ivan Fülöpfalvi Szmericskóra, Mihailo Zenge Zahorszkijra, Olexa és Sztepán Meggyesi Muskára, Moskovics Márton Andrij Moldovánra, Jurko Steiner Zágorra, Jurko Palágyi Pinzenikre, Iván, Antonij, Mikola Vojnarczuk Vaszilevszkire. Ezeket a dokumentumokat a Megyei Levéltárban őrzik.

A FOKSÁNYI SZOVJET FOGOLYTÁBOR ROMÁN ÉS SZOVJET FORRÁSOKBAN

– Újabb vázlatos adalékok a 176. számú láger történetéhez –

A második világháború befejező szakaszának, valamint a rá következő éveknek egyik leghírhedtebb, de ma is kevésbé ismert helyszíne volt a romániai Focșani-ban – magyar nyelvhasználatban: Foksány, németül: Fokschan – 1944 őszétől teljes gőzzel működő szovjet átmeneti fogolytábor. A Szovjetunió különféle gyűjtő- és Gulag-Gupvi kényszermunkatáboraiiba indított magyar és német hadifoglyok, valamint civil internáltak/elhurcoltak százezreinek volt egyik utolsó romániai állomása ez a Moldova és Havasalföld határán fekvő, akkor közel 25 ezer lelket számláló város. Pontosabban annak déli része, mert ebben, az akkor többnyire katonai létesítményeknek helyet adó, nagyrészt lakatlan városrészben hozta létre az NKVD¹²⁸ a hírhedt 176. számú fogolytábort.

Az 1947–48-ban a Szovjetunióból hazatérő foglyok egyik elosztó állomásaként is működő foksányi szovjet táborról eddig leginkább túlélők emlékeiből, vagy/és levelekből, töredékes felejegyzésekből sze-

¹²⁷ Benkő Levente erdélyi újságíró, történész. A Kolozsváron megjelenő *Művelődés* című havi kulturális folyóirat (2009-) szerkesztője, riportere, rovatvezetője. Papp Annamária erdélyi újságíró, történész. A *Szabadság* című kolozsvári napilap munkatársa, szerkesztője 1994 óta. A szerzőpáros a nemzetközi emlékkonferencia munkájában nem vett részt, azonban tanulmányukat a gyűjtemény részére megküldték.

¹²⁸ Belügyi Népbiztosság (oroszul: НКВД, Народный комиссариат внутренних дел/Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel), rövidítve: NKVD. Az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve a Szovjetunióban 1934-től 1946-ig.

rezhetett tudomást a közvélemény. Interjúink során a láger megjárt túlélők több mint 30 ezres fogolylétszámról, járványokról, éhezésről, nagyszámú elhalálozásról, sikeres és sikertelen szökési kísérletekről, egyszóval a láger belső életét is felvillantó saját élményekről számoltak be. 2016-ban a helyszínen kutattuk a román Állami Levéltárak Vrancea Megyei Szolgálat birtokában levő, a foksányi lágerrel kapcsolatos iratanyagot. A vizsgált dokumentumok az 1944. szeptember 12-én Moszkvában megkötött szovjet–román fegyverszüneti egyezmény nyomán bukaresti központtal létrehozott Fegyverszüneti Bizottság Putna megyei bizottságának,¹²⁹ és részben a Putna¹³⁰ megyei prefektúra, illetve a Putna megyei Csendőrlégió iratanyagát alkotják.

Fontos megjegyeznünk, hogy a Putna Megyei Fegyverszüneti Bizottság forrásanyaga nem foglalja magába az 1944-es év iratait, hiszen ezeket a megyei prefektúrák mellett működő testületeket csak az 1945. február 1-i, 61. számú törvény értelmében hozták létre,¹³¹ így 1944-ben nem is készíthettek és hagyhattak hátra okmányokat. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a megyei fegyverszüneti bizottságokat összehangoló felettes szervet, a bukaresti központú Fegyverszüneti Bizottságot 1944. december 22-én hozták létre a 654. számú törvényerejű rendelet alapján. Feladatkörébe tartozott, hogy értelmezze, illetve tolmácsolja a szovjet–román fegyverszüneti egyezményt a Minisztertanács által meghatározott elvi irányvonal alapján, adjon útmutatásokat a fegyverszünet végrehajtásával kapcsolatban, illetve felügyelje az egyezmény végrehajtását. A héttagú központi testületet királyi rendelettel nevezték ki, elnöke miniszteri rangot és feladatkört viselt.¹³²

A vizsgált forrásokból az egykori, 176. számú szovjet lágerrel kapcsolatban tudomást szerezhetünk például a Fegyverszüneti Bizottság Putna megyei testülete megalakulásáról, összetételéről és hatásköréről,

¹²⁹ Teljes nevén: Comisia Română Pentru Aplicarea Armistițiului – általánosan használt rövidítéssel: CRPA –, Delegația județului Putna. Szó szerinti magyar fordításban: A Fegyverszüneti Egyezményt Alkalmazó Bizottság Putna megyei Albizottsága.

¹³⁰ Az 1968. februári, romániai közigazgatási átszervezés, az ún. megyésítés során létrehozott mai Vrancea megye korabeli neve.

¹³¹ Serviciul Județean Vrancea al Arhivelor Naționale (SJAN Vrancea), fond 127, inventar 238, Comisia Română Pentru Aplicarea Armistițiului Delegația județului Putna (CRPAA), dosar nr. 12/1945, f. 32. (Állami Levéltárak Vrancea megyei Szolgálat, 127. sz. fond, 238. sz. leltár, A Román Fegyverszüneti Bizottság Putna megyei Albizottsága, 12/1945. sz. csomó, 32. l.)

¹³² SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 1/1945, 13. l.

a Foksányban állomásozó szovjet csapatok, az ott ápolt sebesültek és betegek, valamint a foglyok *állandó* létszámáról, az elszállásolási és ellátási körülményekről, a sebesülteket és a foglyokat is szállító vasúti szerelvények – távolról sem teljes – számáról, az említett szovjet–román fegyverszüneti egyezmény alkalmazásáról, többnyire román, kevésbé magyar, illetve német foglyok kereséséről, szökevények körözéséről. Ezek a források csak az 1945 januárja és júniusa közötti időszakot érintik. Ezeknek a forrásoknak az alapján, illetve erről az időszakról közlünk tanulmányt *A foksányi szovjet fogolytábor – Vázlatos adalékok a 176. számú láger történetéhez 1945 első feléből* címmel a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága 2015–2017. évi összevont évkönyvében.¹³³

Azóta a foksányi fogolytáborral kapcsolatos, annak működését is érintő, szovjet levéltárakból származó, a román külügyminisztérium és Diplomáciai Intézet, valamint az Orosz Szövetségi Levéltárak Ügynöksége és Oroszország Állami Katonai Levéltára együttműködése révén kiadott, igen hasznos forrásközlésben napvilágot látott forrásokat is megismerhettünk.¹³⁴ Figyelembe véve, hogy a GKNT idézett évkönyve nem jutott/juthatott el a 2018. évi szolvai konferencia minden résztvevőjéhez, illetve a kárpátaljai érdeklődők egészéhez, idézett tanulmányunkat lényegesen nem változtatva, de azt újabb adalékokkal kiegészítve újra ismertté tesszük, így próbálva képet nyújtani az NKVD foksányi 176. számú fogolytáboráról.

A foksányi fogolytábor létrehozása és elhelyezkedése 1944 őszén

A foksányi szovjet fogolytábor a város déli részén helyezkedett el. A Románia legnagyobb lágerként számon tartott tábor a teljes déli városrészt magába foglalta, a város déli peremétől a Brăila, illetve Bukarest felé vezető úttól a ma is létező katonai laktanyáig terjedt. A Foksányban ma is „Barakkok”-ként emlegetett, azóta lakónegyeddé

¹³³ BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága–Kairosz Kiadó, Budapest, 2017, 247–266.*

¹³⁴ Laurențiu CONSTANTINIU, Ilie SCHIPOR, Vitalie VĂRATIC (coord.), Vladimir Ivanovici KOROTAJEV, Vladimir Nikolaevici KUZELENKOV: *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941–1956.* [Editura] M[onitorul] O[fficial], București, 2013. 944 p. [CONSTANTINIU, Laurențiu; SCHIPOR, Ilie; VĂRATIC, Vitalie (főszerk.); KOROTAJEV, Vladyimir Ivanovics; KUZELENKOV, Vladyimir Nikolajevics: Román hadifoglyok a Szovjetunióban. Iratok 1941–1956. Monitorul Oficial (Hivatalos Közlöny) Kiadó, Bukarest, 2013. 944 p. A továbbiakban: VĂRATIC 2013.]

alakított, teljesen beépített városrészen korábban a német csapatok által használt, a hadianyag szállítását, raktározását, ki-berakodását szolgáló, saját szárnyvasúttal is rendelkező katonai bázis raktáraiban, a valamikori hadi repülőtér mellett elhelyezkedő téglaépületekben, valamint deszkabarakkokban helyezték el a foglyokat.¹³⁵ Az 1944. augusztus 23-ig, vagyis Románia átállásáig a németek által használt katonai támaszpont téglaépületei, valamint a bázis belsejéig nyúló, a raktárakhoz hasonlóan ma már nem létező sínpárok a német légierő egyik, 1944 júliusában készült felvételén jól láthatók, tehát a valamikori német támaszpontot – vagy annak egy részét – magába foglaló majdani szovjet fogolytábor helye és hozzávetőleges kiterjedése jól azonosítható.¹³⁶

Foksány esetében tulajdonképpen több egységből álló lágerről, egyfajta lágerrendszeréről kell beszélnünk. Hiszen egyrészt a román levéltári forrásokban ritka kivételtől eltekintve mindenütt többes szám szerepel, másrészt éppen ezekből a forrásokból derül ki, hogy a szovjet katonai hatóságok katonai és civil létesítményekben egyaránt működtettek lágereket, fogva tartási helyeket. A szélesebb értelemben vett foksányi szovjet lágert a szovjetunióbeli mintára postafiókként jelölték meg: hivatalosan a 92460-176. számú Postafiók, egyszerűbben a 176. számú fogolytábor elnevezést viselte.¹³⁷ A fogolytábor létrehozásának idejéről a létesítmény adminisztrációjáért felelős vezető, Szerjogyin NKVD-százados egy 1945. január 18-i, feletteseinek küldött titkos jelentéséből szerezhetünk tudomást. A jelentés „a láger létrehozásától eltelt első hónapok”, vagyis az 1944. november 5. és 1945. január 19. közötti időszakról szól, a jelek szerint a szovjetek 1944. november 5-étől számítják a foksányi fogolytábor létezését.¹³⁸

Ezzel szemben a román források arról szólnak, hogy mihelyt a térségbe értek, a szovjetek azonnal létrehozták Foksányban a lágert. A köz-

¹³⁵ Ion, Constantinescu foksányi tartalékos altiszt (1924-ben született) közlése a szerzőkkel 2016 júliusában. A hangfelvétel a szerzők tulajdonában. Vö. BENKŐ Levente–PAPP Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban I-II.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó, 2007. 164–173. (A továbbiakban: BENKŐ–PAPP 2007.)

¹³⁶ [http://www.wwii-photos-maps.com/romania/slides/Focsani Sud 003.html](http://www.wwii-photos-maps.com/romania/slides/Focsani%20Sud%20003.html) (Letöltve: 2017. szeptember 3.)

¹³⁷ SJAN Vrancea, fond nr. 13., inventar nr. 5., Prefectura județului Putna (PJP), dosar nr. 117/1945, f. 1. (Állami Levéltárak Vrancea megyei Szolgálat, 13. sz. fond, 5 sz. leltár, Putna megye Prefektúrája 117/1945. sz. csomó, 1. l.)

¹³⁸ VÁRATIC, 2013. 492.

ponti (bukaresti) Fegyverszüneti Bizottság Putna megyei meghatalmazottja, Alexandru Botez alezredes ugyanis feletteseinek küldött egyik, 1945. július 5-i jelentése szerint Foksányban „már [1944.] szeptemberben minden iskolát és laktanyát elfoglaltak a szovjet hadikórházak és fogolytáborok”.¹³⁹ A román katonai létesítmények helyi parancsnokának, Eugen Cărașel műszaki századosnak a foksányi román helyőrséghez intézett 1945. június 9-i jelentése szerint pedig mindez úgy történt, hogy „1944. augusztus 25-én a román egységek elhagyták a helyőrség létesítményeit, de mire visszatértek, addigra a szovjet csapatok a laktanyákban hadi kórházakat és fogolytáborokat hoztak létre”.¹⁴⁰

A két forrás eltéréseitől eltekintve bizonyos, hogy az eddig feltárt román források arról tanúskodnak: a szovjet katonai hatóságok egyrészt minden lehetséges ingatlant felhasználtak Foksányban és környékén részben saját csapataik, részben a nagyszámú fogoly és sebesült, illetve beteg elszállásolására, másrészt pedig teljhatalmat gyakoroltak a foksányi fogolytábor felett. Erre utal Eugen Cărașel százados 1945. február 6-i, a román hadügyminisztériumhoz intézett jelentése, amelyben beszámolt a tárcá utasítása nyomán tett helyszíni szemléről. Jelentésében a román tiszt jelezte, hogy a városban található egyik épületet – a több ezer magyar és német fogoly őrzésére a szovjetek által lefoglalt egyik iskolai épületegyütttest, az akkori általános iskolát – a szovjetek „fogolytáborrá alakították, és több rend szögesdróttal vették körül, alulírottat pedig nem engedték be a területére”. Ilyen körülmények között Cărașel százados a foksányi szovjet helyőrség parancsnokához fordult, de így sem engedték be a lágerré alakított iskolaépületbe. A kapu előtt a szovjet lágerparancsnok csupán arról tájékoztatta a román tisztet, hogy négyszáz német fogoly bevonásával megkezdték a létesítmény javítását. Cărașel százados nem elégedett meg ennyivel – hiszen feletteseinek részletes jelentést kellett tennie –, következésképpen a foksányi láger parancsnokához fordult, akihez szintén nem engedték be, és küldönc útján arról értesítették, hogy nem engedhetnek be román tiszteket a táborokba.¹⁴¹

¹³⁹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 12/1945, 131. l.

¹⁴⁰ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 20. l.

¹⁴¹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 3/1945, 4. l.

A foksányi általános iskola fogolytáborrá alakításának kérdése valójában már korábban felmerült. 1945. január 27-én ugyanis a Szövetéses Ellenőrző Bizottság foksányi parancsnoka, Zaporozsne őrnagy összehívására a láger parancsnoka, valamint Malinovszkij marsall képviselője jelenlétében gyűlést tartott a helyi román katonai és civil vezetőkkel. Egyebek mellett közölte velük, hogy „a már létező lágerek tehermentesítésére, valamint az érkező 50 000 német és magyar fogoly elhelyezésére hatóságilag igénybe kell venni és ki kell javítani az általános iskolát”; ugyanarra a célra pedig 500 köbméter deszkát kért nyílászárók és priccsek készítésére, illetve tíz vagon szalmát a fekhelyekre.¹⁴² Szűk hónappal később, február 24-i átiratában a román Nagyvezérkar „nagyon sürgős” jelzéssel arról értesítette a Putna megyei prefektúrát,¹⁴³ hogy jóváhagyták az iskola igénybevétele, a magyar és a német foglyok elszállásolásához szükséges javításokat pedig a prefektúrának kell elvégeznie.¹⁴⁴ Március 9-én a Belügyminisztérium arról értesítette a Putna megyei prefektúrát, hogy „a német és a magyar foglyok elszállásolására szolgáló foksányi általános iskola javítására-tatarozására a beszerzési államtitkárság fogja biztosítani a szükséges anyagokat”, kérték tehát, hogy közöljék: mekkora összegre van szükség a javítások elvégzésére.¹⁴⁵ Az ügyintézés akadozhatott, mert március 26-án,¹⁴⁶ majd április 19-én¹⁴⁷ a belügyi tárcának a fegyverszünet végrehajtásáért felelős szolgálata újabb átiratokban sürgette a prefektúrát: közöljék, hogy mennyi pénzre van szükségük az iskola javítására.

Ez az iskola csak egyike volt a szovjetek által Foksányban fogolytáborrá alakított oktatási intézményeknek. Erről a román oktatási minisztérium egy 1945. júniusi 13-i átiratából szerezhetünk tudomást, miszerint a tárca arra kérte a (központi) Fegyverszüneti Bizottságot, illetve ennek továbbításával Putna megyei meghatalmazottját, Alexandru Botez alezredest: hasson oda, hogy a szovjetek által lefoglalt és fogolytáborrá alakított, szintén foksányi Erzsébet hercegnő el-

¹⁴² SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 12/1945, 40. l.

¹⁴³ Prefectura – románul. Megyefőnökség, a mindenkori kormány megyei kirendeltsége.

¹⁴⁴ SJAN Vrancea, fond nr. 13., inventar nr. 5., PJP, dosar nr. 117/1945, 6. l.

¹⁴⁵ SJAN Vrancea, fond nr. 13., inventar nr. 5., PJP, dosar nr. 117/1945, 7. l.

¹⁴⁶ SJAN Vrancea, fond nr. 13., inventar nr. 5., PJP, dosar nr. 117/1945, 5. l.

¹⁴⁷ SJAN Vrancea, fond nr. 13., inventar nr. 5., PJP, dosar nr. 117/1945, 8. l.

nevezésű árvaházat szabadítsák fel, mivel az intézményben, rendeltetése szerint, hátrányos helyzetű, siket gyermekeket kell tanítani.¹⁴⁸

A foksányi iskolákban létrehozott szovjet fogolytáborok az oktatás szempontjából tartós gondot okoztak a helyi hatóságok számára. Az 1945. július 15. és szeptember 30. közötti időszakot összesítő jelentésében Alexandru Botez alezredes szóvá tette, hogy „a hadi kórházak és fogolytáborok által elfoglalt iskolaépületek egyikét sem lehet szabaddá tenni, és mert erre alkalmas épület sincs, október 15-én nem kezdhető meg a tanév, ráadásul semmilyen remény nincs arra, hogy az iskolák a közeljövőben szabaddá váljanak.”¹⁴⁹

A szovjetek ugyanakkor katonai létesítményeket is lefoglaltak fogolytáborok létesítésére. A Putna megyei Fegyverszüneti Bizottság elnöke, Nicolae Făgărășanu ezredes március 31-i jelentése szerint a szovjetek a helyi általános iskola épülete mellett a foksányi 5. számú nehéztüzér-ezred, a 3. számú gépesített tüzérezred,¹⁵⁰ a 11. számú tüzérezred laktanyáiban, valamint az úgynevezett barakktáborban is lágert hoztak létre.¹⁵¹

Az előbb idézett forrás, Szerjogyin NKVD-százados jelentése szerint az 1944. november 5. és 1945. január 19. közötti időszakban két, óránként 350 személy fertőtlenítésére alkalmas helyiséget, egy mosodát és két főzőkonyhát alakítottak ki, továbbá a korábban tönkrement barakktábor helyrehozták, így újabb 6000 fogoly befogadására van lehetőség, a teljes lágerrendszer tehát 18 000 fogoly befogadására alkalmas. Szerjogyin százados ugyanakkor jelentette: a láger teljes területén, valamint az ellenőrzési pontokon, a ki-bejárási kapuknál bódékat állítottak fel (az őrség számára), és a bevezetett villanyáram segítségével megvilágíthatóvá váltak a szögesdrót-kerítések menti ún. zónák.¹⁵²

A lágert megjárt túlélők – a velük készített interjúink során rögzített – emlékezései összhangban állnak ezekkel a forrásokkal, és egyben az embertelen életkörülményeket is tükrözik. A foksányi lágerben közel négy hónapig raboskodó egykori fogoly, Tikusán János

¹⁴⁸ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 12/1945, 122., 123. l.

¹⁴⁹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 13/1945, 65. l.

¹⁵⁰ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 68. l.

¹⁵¹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 69. l.

¹⁵² VĂRATIC, 2013. 492.

(Aldoboly, Kovászna megye) azt mondta: „Egy nagy deszkabarakkba tereltek be minket. Volt vagy hat ilyen nagy deszkabarakk. [...] A barakkban nem voltak priccsek, hanem a földön feküdtünk. Nem volt sem ágy, sem priccs, sem párna, sem takaró. Lebújtunk a földre, s anynyi volt az egész.”¹⁵³ A lágerből 1944. december legelején harmadmagával sikeresen megszökö Égető Jenő (Köpec, Kovászna m.) elmondta, hogy „hatalmas, nagy tankszínekben szállásoltak el, de ott nem voltak ágyak, sem emeletesek, sem egyszerűek. Azokban a tankgarázsokban valamikor juhokat s marhákat tartottak, az ő megszáradt trágyájuk volt az ágyneműnk. Mindenki hosszan feküdt a trágyára, ki ahogy tudott. [...] Az épületnek a két végén egy-egy nagy ajtó volt, de sötétedéskor az oroszok bezárták.”¹⁵⁴ Ugyanerről számolt szökevénytársa, Sebestyén Mózes (Köpec, Kovászna m.), aki szerint „egy szajvánszerűségben”¹⁵⁵ voltak, ahol előttük juhokat tartottak, az egyik sarokban pedig még mindig döglött juhok heverték.¹⁵⁶ Varga Márton kolozsvári túlélő is arról számolt be, hogy Foksányban, egy garázsféle helyiségben szállásolták el őket, ahol a nedves, sáros földön aludtak, és egész éjjel csepegett rájuk a víz.¹⁵⁷ A marosszéki Magyaróról származó Ivás István túlélő (Csíkszereda) szerint a három részből álló lágerben „egy repülőgéphangár-szerű, hatalmas deszkabarakkra hasonlító épületbe terelték be a foglyokat”, ahol „a csupasz földre kellett feküdni”.¹⁵⁸ Az 1945 februárjában egy fogolyszállítmánnyal Foksányba érkező, majd március második felében a Szovjetunióba hurcolt Kósa Albert túlélő (Középajta, Kovászna m.) elmondta, hogy a „legalább két sor szögesdróttal” körbevett laktanyák egyikében és lóistállóknak helyezték el őket kétemeletes priccson, de a zsúfoltság miatt a földön is aludtak foglyok.¹⁵⁹

A lágerben uralkodó életkörülmények kapcsán a foglyok silány élelmezéséről is szót kell ejtenünk. Kósa Albert (Középajta, Kovászna m.) túlélő arról számolt be, hogy „naponta kétszer kaptunk enni, ha annak lehet nevezni azt a kosztot. Reggel és este törökbúzarát, bor-

¹⁵³ BENKŐ–PAPP 2007. 167–168.

¹⁵⁴ BENKŐ–PAPP 2007. 167–169.

¹⁵⁵ Saivan – juhakol, románul.

¹⁵⁶ BENKŐ–PAPP 2007. 168.

¹⁵⁷ BENKŐ–PAPP 2007. 173.

¹⁵⁸ BENKŐ–PAPP 2007. 171.

¹⁵⁹ BENKŐ–PAPP 2007. 164.

sódarát adtak, ilyesmit. Tisztálkodási lehetőség alig volt, éppen csak szűkőn.”¹⁶⁰ Molnár Károly túlélő (Kovászna, Kovászna m.) elmondta, hogy „volt olyan eset, amikor valami sós lötytyöt, levesfélét osztottak. Hát volt, aki bírta, s volt, aki nem bírta.”¹⁶¹ Németh Géza túlélő (Magyarhermány, Kovászna m.) azt mondta, hogy „az étel nagyon gyenge volt [...] nem győzték ellátni azt a sok embert, pedig éjjel-nappal osztották azt a sovány és kevés ételt. [...] A kenyér is olyan gyarló volt... Isten ne verjen meg, de olyan volt, mint a sár, mint a valóságos fekete sár. A dekát meghúzta, de gyarló volt. Ha most kellene megennem, meg is halnék tőle. Naponta tizenöt vagy húsz dekát adtak, attól függően, hogy ki milyen munkára volt beosztva.”¹⁶² Tikusán János túlélő (Aldoboly, Kovászna m.) azt mondta: „Az étel? Édes jó Istenem... Volt egy-egy halacska, kicsike a levesben, máskor egy-egy lapi, répa- vagy egy-egy káposztalapi-darabka, de csak annyi, hogy ha az egyiket megpiszkáltuk a kanállal, a másik darabkát nem érte utol. Naponta két embernek adtak egy fekete orosz kenyeret, olyan volt, mint a téglá. Ha az ember beosztotta, jó volt, ha egyszerre megette, akkor is jó volt, mert aznap többet nem kapott.”¹⁶³

A foglyok igen gyatra élelmezése természetesen összefüggésben állt Foksány, összességében Putna megye akkori ellátó képességével. 1945. március 1-i jelentésében Făgărașanu ezredes arról számolt be feletteseinek, hogy az 1944. október 18. és 1945. február 28. között a térségben állomásozó, valamint átvonuló szovjet csapatok élelmezése teljesen kimerítette a megye élelemtartalékait.¹⁶⁴ Ugyanezekről az állapotokról tájékoztatott az 1945. július 1. és augusztus 1. közötti időszakot összesítő jelentésében Botez alezredes is, hozzátéve, hogy már az állatok takarmánya is elfogyott.¹⁶⁵ Szeptember 18-i jelentésében az alezredes szóvá tette, hogy mivel egész Putna megyében nincs, Bákó, Roman és Csík megyékből kellene hozni burgonyát,¹⁶⁶ november 9-én pedig azt jelentette: „a helyi erőforrások már nem képesek

¹⁶⁰ BENKŐ–PAPP 2007. 164.

¹⁶¹ BENKŐ–PAPP 2007. 165.

¹⁶² BENKŐ–PAPP 2007. 166.

¹⁶³ BENKŐ–PAPP 2007. 167.

¹⁶⁴ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 28. l.

¹⁶⁵ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 211. l.

¹⁶⁶ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 9/1945, 69., 71. l.

fedezni a szovjet csapatok és a civil lakosság szükségleteit, a hegyvidéki lakosság a kukorica és a mindenféle élelmiszerek hiányában erősen szenved”.¹⁶⁷

Látható, hogy a vizsgált időszakban nemcsak Foksány és közvetlen térsége, hanem az egész Putna megye súlyos élelemhiánnyal küszködött, s mivel a szovjet csapatok ellátása minden kétséget kizáróan elsőbbséget élvezett, igen nagy a valószínűsége annak, hogy a fogolytáborokba összezsúfolt tízezrek élelmezése súlyos hiányokat szenvedett. Az adott körülmények között a hatóságok más vidékekről próbáltak élelmet szerezni, fentebb idézett jelentésében Botez alezredes is erre tett javaslatot. Az igen nehéz helyzet enyhítésére irányuló kísérletek egyikét tükrözi az az 1945. szeptember 26-i távirat is, amelyben arról értesítik a Putna megyei Fegyverszüneti Bizottságot, hogy – a Duna-delta „bejáratánál” elhelyezkedő – Tulceából két vasúti kocsiban összesen 122 ládában 19927 kilogramm sós halat indítottak útnak a foksányi 176. számú fogolytábor számára.¹⁶⁸ A foglyok élelmezésével kapcsolatosan az eddig feltárt román forrásokban nincs további adat, viszont a Szerjogyin-jelentésben igen. Ebben az áll, hogy 1944. november 5. és 1945. január 19. között 70,5 tonna gabonadarát, 12 tonna húst, 17 tonna sót, 230 kiló cukrot, 50 tonna zöldséget, 28 tonna húskonzervet, 163 tonna búzát, 142 tonna kukoricát és 60 tonna lisztet kapott a láger. Bő két hónapra, pontosabban a tárgyalt időszak 86 napjára a jelentésben említett 15 200 fogollyal számolva húsból például 9 gramm, húskonzervből 21 gramm, zöldségből pedig 38 gramm volt a naponkénti fejadag, ami alátámasztani látszik a túlélőknek a nagyon gyenge kosztal kapcsolatos állítását.

Az adott életkörülmények ismeretében óhatatlanul felmerül, hogy az élelemhiány és a különféle betegségek miatt hány fogoly halhatott meg Foksányban. A Putna megyei Fegyverszüneti Bizottság iratanyagában erről nem találtunk adatot, sem utalást. A Szerjogyin-jelentés szerint 1944. december végén, amikor a láger létszáma már elérte a 20 000-et, a Debrecenből érkező két fogolyszállítmány révén jutott be a foksányi lágerbe a kiütéses tifusz, de „a túlszűfolttság és a gyógy-

¹⁶⁷ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 6/1945, 123. l.

¹⁶⁸ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 13/1945, 61. l.

szerhiány dacára a személyzet és az egészségügyiiek határozott közbe-
lépésének köszönhetően sikerült megelőzni a járvány kialakulását”.
Ugyanabban a jelentésében Szerjogyin százados azt is megemlítette,
hogy a lágerbe érkező foglyok egy része, valamint a román ellenőrzés
alatt álló táborokból érkezők „nagy többsége” nyári öltözetet visel,
a vasúti kocsik nem megfelelő felszereltsége miatt pedig igen sok fo-
goly teljesen kimerülten, legyengülten érkezik Foksányba. Példaként
említette az egyik, Jászberényből érkező szerelvényt, amelynek foglyai
egész úton „csak egyszer kaptak meleg ételt, nem volt elegendő ivóví-
zük, és a vagonok is fűtetlenek voltak” kivagonírozáskor 187 beteget
és 5 halottat számláltak meg. Az NKVD-s százados hozzátette, hogy
a tárgyalt időszakban, tehát 1944. november 5. és 1945. január 19.
között baleset, öngyilkosság és szökési kísérlet során történt lelövés
során összesen 33 fogoly hunyt el.¹⁶⁹

Ezzel szemben a túlélők emlékezései azt sejtetik, hogy igen nagy va-
lószerűséggel sokan, sokkal többen elhunytak a lágerben. Kósa Albert
túlélő (Középjajta, Kovászna m.) elmondta, hogy „abban a nagy mo-
csokban és nyomorban [...] Foksányban is sok fogoly elhunyt. A halot-
takat kivitték a lágerből, de hogy mit csináltak velük, hova temették
el, én nem tudom.”¹⁷⁰ Tikusán János túlélő (Aldoboly, Kovászna m.)
szerint a lágeren kívül, de a szögesdrótkerítésen belül is „temettek el”
elhunyt foglyokat. Azt mondta: „hordtuk ki a halottakat, s dobtuk
belé a mészgödörbe. Hatalmas hosszú gödör volt a láger egyik sarká-
ban, a foglyok oda végezték a bajukat is, oda dobtuk a halottakat is...
Egy gerendaszerű deszkát keresztültettek a gödörön, hogy a foglyok ar-
ról végezzék el a dolgukat, de voltak olyan gyengék is, akik beléestek,
és belé is haltak, mert már mi sem tudtunk semmit tenni, mert nem le-
hetett. [...] Ha valaki megbetegedett, vagy ha nem bírta ki: ki a kapun,
be a meszegödörbe. Mert ott orvost nem láttunk egyet sem. Vérhas,
tífusz, mindenféle betegség volt, úgyhogy én nem is tudom ott hányan
haltak meg. Sokan, az biztos, mert járványok voltak, s úgy hullottak az
emberek, mint a legyek.”¹⁷¹

¹⁶⁹ VĀRATIC, 2013. 493.

¹⁷⁰ BENKŐ–PAPP, 2007. 165.

¹⁷¹ BENKŐ–PAPP 2007. 167–168.

A foksányi fogolylétszám

A Foksányba szállított, majd onnan a Szovjetunióba indított foglyok *teljes* létszámáról nincsenek pontos adataink, az eddig átvizsgált román források csak részlegesek, és valószínűsíthetően hiányosak. Ezért a töredékes adatok alapján egyelőre csak hozzávetőleges számokról beszélhetünk. A román források szerint a 176. számú szovjet lágerben fogva tartott foglyokról a helyi román katonai, illetve civil hatóságok nem kaptak tájékoztatást. 1945. március 1-i jelentésében Făgărașanu ezredes arról tett említést, hogy a foksányi lágerben „a foglyok létszáma ismeretlen”,¹⁷² július 21-i jelentésében pedig Botez alezredes arról számolt be, hogy bár mindent megtettek, nem találták meg a szovjetek által a foksányi lágerbe hurcolt román foglyokat, mivel „a lágerekben nem vezetnek fogolynévsorokat, a táborok parancsnokai pedig közböbök a kérdés iránt”.¹⁷³ Németh Géza túlélő (Magyarhermány, Kovászna m.) is úgy emlékezett az interjúnk során, hogy „Foksányban azt sem lehetett tudni, hányan vagyunk. A nevünket sem írták fel, semmilyen nyilvántartásba nem vettek. Ott csak vagoníroztak. Ennyi volt az egész. De Foksányban legalább harmincezer fogoly volt, az biztos. Katonákon kívül civilek is, magyarok, németek, még olyan románok is, akiket még az oroszok ejtettek fogságba Romániának az átállása előtt. A barakkok már tömve voltak, s a földbevéjt bunkerok is teli emberekkel.”¹⁷⁴ Németh Géza közlése – miszerint ottléte alatt a lágerben 30 000 foglyot őriztek – a láger *állandó, akkori* létszámát jelenti; ebben a vonatkozásban viszont már megbízhatónak tekinthető adatokkal rendelkezünk. Németh Gézához hasonlóan – egymástól teljesen függetlenül – más túlélők is nagyjából vagy teljesen azonos fogolylétszámot említettek az interjúnk során. A marosszéki származású Ivás István túlélő (Csíkszereda) azt közölte, hogy „a foksányi szovjet hadifogolytábor körülbelül harmincezer fogoly ideiglenes gyűjtőhelye volt”,¹⁷⁵ Kósa Albert (Középajta, Kovászna m.) túlélő közel 50 000-re,¹⁷⁶ a lágert szintén megjárt Molnár Károly túlélő (Kovácsna,

¹⁷² SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 32. l.

¹⁷³ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 12/1945, 160. l.

¹⁷⁴ BENKŐ–PAPP 2007. 165.

¹⁷⁵ BENKŐ–PAPP 2007. 171.

¹⁷⁶ BENKŐ–PAPP 2007. 164.

Kovácsna m.) pedig 15–20 000-re tette az 1945 nyarán Foksányban őrzött foglyok létszámát.¹⁷⁷

Bár az előbbieken is idézett szovjet forrás, Szerjogyin NKVD-százados 1945. január 19-i jelentése 15 200 főre teszi az akkor fogva tartott foglyok létszámát,¹⁷⁸ a túlélők által említett két szélső számot – 15 000 és 50 000 – leszámítva a román levéltári források is arról tanúskodnak, hogy 1945 tavaszán-nyarán a foksányi *állandó, akkori* fogolylétszám valóban 30 000 körül lehetett. A központi Fegyverszüneti Bizottsághoz intézett, 1945. június 3-i szigorúan titkos, a térség májusi eseményeit összesítő tájékoztató jegyzékében Botez alezredes arról tesz említést, hogy amikor – 1945 tavaszán – Foksányba érkezett, „közel 35–40 000 magyar és német fogoly, és közel 35–40 000 sebesült és szovjet katona” tartózkodott a városban, ráadásul a Szovjet Főparancsnokság március végén jelezte: további 20 000 érkező foglyot szándékszik beszállásolni a városban.

Botez alezredes úgy látta: az újabb 20 000 – magyar és német – fogoly elszállásolása a lehetetlenséggel egyenlő feladat a város számára, hiszen egyrészt a már ott levő foglyok, sebesültek és szovjet katonák összlétszáma eléri a 80–90 000 főt, másfelől a szovjetek „az iskolák, a katonai laktanyák, valamint a nagyobb épületek mindenikét lefoglalták már”.¹⁷⁹ Éppen ezért Botez alezredes jelezte: közbenjárt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyi meghatalmazottjánál, arra kérve őt és egyben román feltevéseit is, hogy ne hozzanak újabb 20 000 foglyot Foksányba. Mindként tájékoztató jegyzéke zárásaként úgy fogalmazott, Foksányt mentesíteni kell a már ott tartott nagyszámú fogolytól, mivel „azok majdnem semmit sem dolgoznak, és a román hatóságok rendelkezésére sem bocsátják, noha kérték, mivel szükségük van [a munkaerőre]”. Indoklása szerint „semmi értelme, hogy a foglyok továbbra is Foksányban és Odobești-en maradjanak, ahol majdnem minden laktanyát elfoglaltak és tönkretettek.” Ugyanakkor az alezredes azt is kérte, hogy a Foksány hét hadikórházában ápolt nagyszámú sebesülttől, illetve az indokolatlanul ott állomásozó szovjet csapatoktól is mentesítsék a várost.¹⁸⁰

¹⁷⁷ BENKŐ–PAPP 2007. 165.

¹⁷⁸ VĂRATIC, 2013. 492.

¹⁷⁹ SĬAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 12/1945, 52. l.

¹⁸⁰ SĬAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 12/1945, 53. l.

Ugyanezt szorgalmazta 1945. június 10-i távirati jelentésében a Putna megyei prefektúra keretében működő Gazdasági, Közellátási és Árhivatal igazgatója, A. Iorgu tartalékos őrnagy is, aki úgy fogalmazott: a Foksányban és Putna megyében működő, több mint 20 000-es (össz?)létszámú hadikórházak és több mint 30 000-es (össz?)létszámú fogolytáborok meghaladják a város és a megye ellátó képességét, ezért nyomatékosan kérte, hogy a hadikórházakat és a fogolytáborokat költöztessék át Moldva, illetve az ország olyan vidékeire, ahol nincsenek szovjet csapatok, hadi kórházak, illetve lágerek.¹⁸¹

Valószínűsíthető – az eddig feltárt források legalábbis erre utalnak –, hogy a szovjetek 1945. március végi, újabb 20 000 fogoly beszállásolására irányuló kérése a város túlszűfolttsága miatt nem nyert azonnali megoldást. A román Körzeti Parancsnokság parancsnoka, Ilie Radu ezredes egy 1945. június 1-i bizalmas jelentésében arról tájékoztatta Botez alezredest – akinek a jelentéséből fennebb idéztünk –, hogy május 30-án a szovjet fél (ismét) kérte a 20 000 újabb fogoly foksányi beszállásolását. Radu ezredes hozzátette, hogy a szovjet félnek már jelezte: nem tudják felvállalni az újabb 20 000 fogoly elhelyezését, mivel Foksányban a foglyok és a sebesültek a laktanyák, illetve az iskolák mindenikét elfoglalták már. Ezért javasolta, hogy az érkező foglyokat más városokban, például Râmnicu Săraton, Tecuci-on és másutt működő, kevésbé zsúfolt lágerekben vagy Odobești-en az altiszti iskola 3000 fő befogadására képes laktanyájában és az ún. geológiai állomás 500 férőhelyes, továbbá a Panciuban létrehozott, 12 deszkabarakkból álló 4–5000 helyes lágerben szállásolják el. Radu ezredes azzal magyarázta ezt a lehetséges megoldást, hogy az 1940. november 10-i romániai földrengés, Foksány 1944. június 11-i, a nyugati szövetségesek általi bombázása, valamint az augusztus 23-i román átállást követő hadműveletek során a város sok épülete megrongálódott. Ilyen körülmények között végső esetben csak úgy látta megoldhatónak az érkező újabb 20 000 fogoly befogadását, ha Foksány lakosságát „majdnem teljes egészében kilakoltatják, a város egyik felében a hadi kórházakat, a szovjet és esetleg a román csapatokat is összezsúfolják, a másik felébe pedig elszállásolják a [z érkező] 20 000 foglyot.”¹⁸²

¹⁸¹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 15/1945, 28. l.

¹⁸² SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 15/1945, 3. l.

Az 1944. augusztus 23. és 1945. június 12. közötti időszakról előterjesztett, június 24-i jelentésében Botez alezredes arról számolt be, hogy „Foksányban, Odobești-en és Măreșești-en jelenleg a [román] hadsereg valamennyi laktanyája és barakktábora, az általános iskolák valamennyi épülete és nagyon nagy számú magánépület foglalt”, és mert „Foksányban, valamint Odobești-en 30–40 ezer foglyot számoló lágeretek működnek, szükségessé vált újabb ingatlanok teljes kiürítése.”¹⁸³ Tudniillik – ez is Eugen Cărășel százados 1945. június 9-i jelentésben olvasható – a szovjetek már 1944 augusztusa óta valamennyi létesítményt, 1945 májusától pedig a Foksánytól 9 kilométernyire elhelyezkedő odobești-i barakktábort is lefoglalták.¹⁸⁴

Ezek után lássuk, hogyan alakult a foksányi lágerbe 1944-45-ben érkező, és onnan a Szovjetunióba irányított foglyok *összlétszáma*. A román források tekintetében a helyi vasúti állomásra begördülő, illetve onnan a Szovjetunió felé távozó fogolyszerelvények jegyzékeiből alkothatunk hozzávetőleges képet. A Putna megyei Fegyverszüneti Bizottság iratanyagában megtalált kimutatások hiányosak, így legfeljebb méreteiben érzékelhetjük a lágerben megfordult foglyok számát. A román források keletkezésének előzménye az volt, hogy Alexandru Botez alezredes 1945. június 8-i átíratában arra kérte a foksányi vasútállomás illetékeseit: sürgősen írják össze és juttassák el hozzá a szovjet–román fegyverszüneti egyezmény végrehajtása keretében a városba érkezett és a Szovjetunióba indított vasúti szerelvények részletes jegyzékét. Az alezredes jelezte, hogy az 1945. január 1. és április 26. közötti kimutatást már korábban megkapta, de az 1944. augusztus 23. és december 31., valamint az 1945. április 26. és június 12. közötti összesítőket még nem, utóbbiakra van sürgősen szüksége jelentése összeállításához.¹⁸⁵

A Putna megyei Fegyverszüneti Bizottság iratanyagában a román átállástól 1944 végéig terjedő időszakról nem találtunk ilyen kimutatást, a szovjet forrásokban – ha nem is a szóban forgó teljes időszakra, de – már igen. Szerjogyin NKVD-százados korábban is idézett jelentése szerint 1944. november 5. és 1945. január 19. között összesen 76

¹⁸³ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 3. l.

¹⁸⁴ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 21. l.

¹⁸⁵ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 22. l.

294 (hadi)fogoly érkezett Foksányba, s ugyanebben az időszakban 62 115 foglyot szállítottak el, közülük 58 586 foglyot indítottak útnak 21 vasúti szerelvénnel.¹⁸⁶ A jelentés homályos megfogalmazásából nem derül ki, hogy az 58 586-tól 62 115-ig terjedő fogolylétszámot – 3529 főt – bár elvitték, mivel szállították el Foksányból, s arról sincs említés, hogy a városból útnak indítottakat milyen irányba vitték. Igen nagy valószínűséggel a Szovjetunióba.

A Botez alezredes által kért, 1945. április 26. és június 12. közötti jelentésekből már az 1945. évi fogolylétszámról is szerezhetünk tudomást.¹⁸⁷ Bár a központi Fegyverszüneti Bizottsághoz 1945. június 24-i keltezéssel felterjesztett összegző jelentésében Botez úgy fogalmazott, hogy az az 1944. augusztus 23-tól 1945. június 12-ig terjedő teljes időszakot magába foglalja – „Tisztelettel küldöm [...] a Jelentést a [szovjet–román] fegyverszüneti egyezmény 1944. augusztus 23. és 1945. június 12. közötti végrehajtásáról”¹⁸⁸, illetve: „Putna megyében a 3. szakasz végrehajtása 1944. augusztus 23. és 1945. június 12. között a következőképpen zajlott”¹⁸⁹ –, összesítőjéből hiányoznak a vasúti forgalom 1944. évi adatai. Eszerint 1945. január 1. és június 12. között a szovjet–román fegyverszüneti egyezmény keretében összesen 12 546 vasúti kocsi érkezett Foksányba,¹⁹⁰ és 8340 indult onnan a Szovjetunióba.¹⁹¹ A kigördült vagonok esetében viszont mindkét forrásban téves a szám (8340), ami abból adódik, hogy amikor a január 1. és március 31. időszakban a Szovjetunióba indított kocsik számához (5638) hozzáadta az április 1. és június 12. között indítottakét (2762), utóbbi számnál a 6-ost 0-nak látta, tehát 60-nal kevesebbet számolt össze a vasútállomás munkatársa. A valóságban 8400 kocsi indult foglyokkal Foksányból a Szovjetunióba ebben az időszakban. Júniusi jelentésében

¹⁸⁶ VĂRATIC, 2013. 492.

¹⁸⁷ A foksányi vasútállomásra beérkezett szerelvények jegyzékének a lelőhelye: SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 76–81. 176–178. l.; dosar nr. 5/1945, 23–26. l. A Szovjetunióba indított szerelvények jegyzékének a lelőhelye: SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 82–94., 173–175. l.; dosar nr. 5/1945, 27–31. l.

¹⁸⁸ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 1–2. l.

¹⁸⁹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 7. l. A szovjet–román fegyverszüneti egyezmény 3. szakasza a szovjet (illetve a többi szövetséges) csapatok szárazföldi, vízi és légi szabad mozgását írta elő, valamint a román fél kötelezettségét, hogy számukra eszközöket biztosítson.

¹⁹⁰ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 7., 26. l.

¹⁹¹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 7., 31. l.

Botez alezredes nem részletezte, hogy a beérkező, illetve a Szovjetunióba indított szerelvényekből-kocsikból hányban szállítottak katonákat, sebesülteket, foglyokat, illetve hányban hadianyagot vagy egyéb árut.

A Putna megyei Fegyverszüneti Bizottság iratanyagában talált adatok szerint az 1945. január 1. és június 12. közötti szűk fél évben Foksányba, illetve onnan a Szovjetunióba – *kizárólag foglyokat* – szállító szerelvények száma a következőképpen alakult: 1945. január 1. és április 1. között 1003, április 1. és 26. között 465, április 26. és június 12. között 2301, tehát ebben a szűk fél évben összesen 3769 vasúti kocsi érkezett Foksányba foglyokkal. Nyugati irányból Kürtösről 1528¹⁹², Zsombolyáról 1263¹⁹³, Brassóból 232¹⁹⁴, Biharpüspökiből 192¹⁹⁵, Érmihályfalváról 175¹⁹⁶, Debrecenből 149¹⁹⁷, Temesvárról 112¹⁹⁸, Lugosról 14¹⁹⁹, Dél-Románia felől Bukarestből 38²⁰⁰, Râmnicu Săratról 27²⁰¹, Craiováról 18²⁰², Turnu Măgureleről 7²⁰³, Budești-ről és Buzăuból 6-6²⁰⁴, Caracalból pedig 2²⁰⁵ vagon érkezett foglyokkal Foksányba ebben az időszakban.

A fenti adatokból kiindulva tehát, óvatos becslések szerint, kocsinként 40–50 fogollyal számolva is 150 000–190 000-re tehető csak az 1945-ös év első felében *kizárólag vasúton* Foksányba szállított létszám, amihez természetesen hozzá kell még adni a román átállást követően a térségben lezajlott hadműveletekben foglyul ejtett német katonákat is.

A foksányi vasútállomás adataiból az derül ki, hogy 1945. január 1. és március 31. között a Szovjetunióba indított 5638 vasúti kocsiból egy sem szállított foglyokat, az április 1. és 26. között indított 1055 kocsi

¹⁹² SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 76., 77., 79., 80., 178. l.; dosar nr. 5/1945, 23., 24., 25., 26. l.

¹⁹³ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 76., 80., 81., 176., 177. l.; dosar nr. 5/1945, 24., 26. l.

¹⁹⁴ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 80., 178. l.; dosar nr. 5/1945, 24., 25. l.

¹⁹⁵ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 79. l.; dosar nr. 5/1945, 25., 26. l.

¹⁹⁶ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 23., 24., 25. l.

¹⁹⁷ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 76., 77. l.

¹⁹⁸ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 23. l.

¹⁹⁹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 76. l.

²⁰⁰ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 76. l.

²⁰¹ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 176., 178. l.; dosar nr. 5/1945, 24., 25. l.

²⁰² SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 76. l.

²⁰³ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 5/1945, 25. l.

²⁰⁴ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 176. l.

²⁰⁵ SJAN Vrancea, fond 127, inventar 238, CRPAA, dosar nr. 4/1945, 176. l.

ból 67-ben, az április 26. és június 12. között indított 1707-ből pedig 466-ban voltak foglyok. 1945 első felében tehát összesen 533 vasúti kocsiban vittek ki foglyokat Foksányból a Szovjetunióba, ami kocsinként szintén 40–50 fogollyal számolva 21 000–27 000 foglyot jelent.

Ha a román források alapján megközelíthető fogoly-összlétszámhoz hozzáadjuk a Szerjogyin-jelentésben szereplőkét – még akkor is, ha 1945 januárjára a két forrás között 19 napi átfedés van –, valószínűsíthető, hogy 1944. november elejétől 1945. június derekáig legalább 226 300–266 300 fogoly érkezett, és ugyanebben az időszakban legalább 73 000–89 000 indult a Szovjetunióba. Ez utóbbi szám alighanem kétséges, hiszen, ha figyelembe vesszük, hogy az 1944. november 5-től 1945. január 19-ig terjedő időszakban 81 százalékos volt a kiszállítási arány, akkor nem kizárt, hogy 1945 első felében legalább 122 000–154 000 fogoly távozhatott Foksányból a Szovjetunióba. Az 1944. évi adatokat is figyelembe véve ez azt jelenti, hogy abban az 1944. november 5-től 1945. június 12-ig terjedő időszakban, amelyről adatokkal rendelkezünk, 184 000–196 000 foglyot irányíthattak Foksányból a Szovjetunióba. Hangsúlyozzuk: töredékes kimutatásokról és jelentésekről lévén szó, ezek csak valószínűsíthető számok.

Szembetűnő az 1945 januárja és júniusa között Foksányba érkező (150 000–190 000), illetve a Szovjetunióba indított (21 000–27 000), hangsúlyozzuk: töredékes források alapján becsült fogolylétszám közötti különbség: 129 000–153 000. Elvileg ennyi fogolynak kellett ebben az időszakban Foksányban lennie. Ha utóbbi számból a láger ismert, 35 000–40 000-es állandó létszámát is kivonjuk, 94 000–123 000-es különbözetet kapunk, vagyis azokat, akikről nem lehet tudni, hogy mi történt velük. Kétséges, hogy a fentiekben is vázolt körülmények között Foksányban – de akár Putna megyében is – el lehetett szállásolni ennyi foglyot, mint ahogyan annak is kevés a valószínűsége, hogy ekkora volt az élelemhiány, illetve különféle betegségek okozta emberveszteség. A legkézenfekvőbb magyarázat az lehet, hogy a szóban forgó 94 000–123 000 fogoly egy része elhunyt, nagy többségüket pedig szintén kiszállították, vagy legalábbis elindították a Szovjetunióba, erről azonban egyelőre nem került elő forrás.

GÖRÖGKATOLIKUSSÁG KÁRPÁTALJÁN

A földalatti egyház évtizedei (1949–1989)

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a hagyomány szerint az egyike volt a 7 pannóniai püspökségnek, amelyeket egy nemes görög család két sarja, a szlávok térítő püspökei, Szent Metód (815 k.–885) és testvéröccse, Szent Cyrill (827–869) szervezett meg és kormányzott. Az oklevelek azonban ezt nem erősítik meg, csupán arról tanúskodnak, hogy a munkács-csernekhegyi monostor igumenjei vagy higumenjei, azaz házfőnökei a 15. század végétől fölszentelt püspökök voltak. Joghatóságukat kiterjesztették az 1241–1242. évi tatárjárás után a Keleti-Kárpátok túloldaláról betelepedett, és az Északkeleti-Felvidéken új otthont (és hazát) talált ruténekre (ruszinokra) is.²⁰⁷ Sőt, a keleti szertartású magyarokra, később a Máramarosba beköltözött románokra. Az ungvári vártemplomban 63 rutén, addigi ortodox (pravoszláv) lelkész 1646. április 24-én letette a katolikus hitvallást Jakusics György egri püspöknek, és engedelmességet fogadott X. Ince pápának (1644–1655) és utódainak. Ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés, azaz az ungvári unió.²⁰⁸ A Szentszéket azonban úgy tájékoztatták, hogy a munkácsi görögkatolikus püspökség csak a nevében létezik, ezért Ró-

²⁰⁶ Botlik József (Szöny, 1949. január 15.): PhD, történész, egyetemi oktató, újságíró. A Pázmány Peter Katolikus Egyetem doktori iskolájának oktatója. A szerző a nemzetközi emlékkonferencia munkájában egyéb elfoglaltsága miatt nem vett részt, azonban tanulmányát a gyűjtemény részére megküldte.

²⁰⁷ Bővebben, PAPP György dr.: A munkácsi püspökség eredete. Miskolc, 1940. (Különlenyomat a Keleti Egyház 1940. 9–11. számából.); SZULINCÁS László: Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése hazánkba? Ungvár, 1918.

²⁰⁸ PIRIGYI István: A magyarországi görög katolikusok története I. köt. Nyíregyháza, 1990. 98–99. old.; PAPP György: Az ungvári unió időpontja. Miskolc, 1941.

mából kezdetben nem megyéspüspököket, hanem apostoli vikáriusokat neveztek ki Munkácsra. Akiket viszont az egri főpásztorok a saját rítushelynökeiknek²⁰⁹ tekintettek, ami súlyos, sok évtizedes bonyodalmakhoz vezetett.

A munkácsi egyházmegyét 1771-ben végül Mária Terézia királynő (1740–1780) előterjesztésére XIV. Kelemen pápa (1769–1774) hozta létre. Az új püspökség és az egyházmegyei hivatal székhelye kezdetben Munkács volt, majd kedvezőbb fekvése és feltételei (meglévő épületek) miatt 1775-től Ungvár lett, de az egyházmegye neve az eredeti – munkácsi – maradt. Hét tagú káptalant állítottak föl. Székesegyháza az 1773-ban feloszlott jezsuita rend ungvári temploma, a szerzetesek egykori kollégiuma püspöki székhely lett, a papnevelő intézet (szeminárium) és teológia a Drugeth-várban kapott helyet.²¹⁰ Az esztergomi érsek alá rendelt egyházmegye joghatósága 11 északkelet-felvidéki vármegyére (Abaúj-Torna, Bereg, Borsod, Máramaros, Sáros, Szabolcs /a hajdúvárosok nélkül/, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung, Zemplén) terjedt ki, amelyek összterülete számításaink szerint elérte a 49 074 km²-t.

A munkácsi egyházmegye első püspöke (valójában apostoli vikárius, rítushelynök), Bradács János (1732–1772) mindössze kilenc hónapig működött. Utóda Bacsinszky András (1732–1809) hajdúdorogi főesperes, parókus, az ő nevéhez fűződik a munkácsi egyházmegye kormányzásának megszervezése. A püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása szerint a 724 anyaegyházhoz és 1660 úgynevezett fiókegyházhoz (filia) 541 963 hívő tartozott. Az ekkor szolgálatot végzők száma: 705 parókus, 120 kispap, 86 szerzetes és 100 tanító, összesen 1011 fő. Egyházas, templommal rendelkező fiókegyházak száma: 293. Az egyházas filiák többsége három vármegyében működött: Sáros (66), Bereg (61) és Zemplén (51). A szerzetesek (páterek, fráterek, teológus növendékek, novíciusok) az egyházmegye hét monostorában – Munkács, Máriapócs, Krasznibród, Kisberezna, Misztice, Bukóc, Bikszád – éltek.²¹¹

²⁰⁹ Rítushelynök – latin szertartású megyéspüspök helynöke az egyházmegye területén élő más rítusú hívők lelkipásztori gondozására. Másik elnevezése: rítusvikárius.

²¹⁰ ORTUTAY Elemér: Az unió. In: Kárpátalja (Ungvár), I. évf. 1990. július (5. szám).; PIRIGYI István: Az ungvári unió. In: Vigília, 1996. 6. szám (június).

²¹¹ A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Szerk. Udvari István. 1990. 57–62. o.

A 19. század folyamán a Szentszék számos parókiát csatolt le a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyéértől, és azokat az 1823-ban kanonizált eperjesi, ugyanezen évben 72 parókát a nagyváradi, az 1850-ben újonnan felállított szamosújvári (főként román hívőkkel), végül 1912-ben a hajdúdorogi püspökséghez (döntően magyar ajkúakkal) rendelt.²¹² Közben a munkácsi egyházmegye 1886-ban már csak nyolc vármegyére terjedt ki, ezek: Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs és Hajdú. Főesperességeit – Hajdú megye kivételével – az előbbi vármegyék alkották, amelyek 48 esperességre tagolódtak, köztük a hajdúdorogira. Az 1908. évi egyházmegyei névtár (sematizmus) szerint a püspökségnek 293 plébániája volt, a híveinek száma meghaladta a 300 ezer lelket.

A munkácsi főpásztorok eddigi sora: Bacsinszky András (1772–1809), Kutka János káptalani helynök (1809–1812), Bradács Mihály segédpüspök (1812–1814), Tarkovics Gergely káptalani helynök (1814–1816), Pócsy Elek (1816–1831), Csurgovics János káptalani helynök (1831–1837), Popovics Vazul (1837–1864), Csopey Antal vikárius (1864–1866), Pankovics István (1866–1874), Pásztélyi Kovács János (1874–1891), Firczak Gyula (1891–1912), Papp Antal (1912–1924), Gebé Péter (1924–1931), Sztojka Sándor (1932–1943), Romzsa Tódor (1944–1947).

Az 1920. június 4-i trianoni békediktátum a munkácsi egyházmegye területének a döntő részét Csehszlovákiához rendelte. Az új államhatárok kijelölése után a püspökségnek a Tisza folyótól délre elhelyezkedő 11 máramarosi parókiája (Felsőróna, Havasmező, Hoszszúmező, Máramarossziget, Oroszkő, Pálosremete, Petrovabisztra, Rónaszék, Visóoroszi, Tiszakarácsonyfalva és Tiszalonka községnek a Tisza bal partján elterülő része) Romániához került. E gyülekezetekhez az 1915. évi egyházmegyei névtár szerint összesen 22 336 görög katolikus hívő tartozott, akik közül 16 956 ruszin, 4756 vegyesen magyar és ruszin ajkú, 654 magyar anyanyelvű volt. Az említett 11 parókiát később, az 1930-ban Nagybánya székhellyel (Szatmár vm.) létesített Máramarosi Görög Katolikus Egyházmegyéhez osz-

²¹² A területi változásokat lásd részletesen, BOTLIK József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. Budapest, 1997. 51–58. o.

tották be.²¹³ A munkácsi püspökségből mindössze egyetlen parókia, Rudabányácska (Zemplén vm.), valamint két jelentősebb filia, Beregdaróc (Csonka-Bereg vm.) és Kölcse (Szatmár vm.) maradt Magyarországon. Mindegyiknek a hívei magyarok voltak, és továbbra is kapcsolatban maradtak a munkácsi püspökség Ungváron székelő kormányzatával.

Kárpátalján már az 1944. októberi szovjet katonai megszállást követően azonnal megkezdődött az új, kommunista hatóságok kíméletlen támadása az ősi Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye, és a ruszin nemzeti identitást fenntartó, azt gyarapító művelődési intézmények ellen. Sorra betiltották, illetve felszámolták a különféle egyházi szervezeteket, kulturális egyesületeket, köröket.

Erre a sorsra jutott a Kárpátalja 1939. március 17-én Magyarországgal történt újraegyesülését követően, 1941. január 26-án Ungváron megalakult Kárpátaljai Tudományos Társaság / Подкарпатское Общество Наукъ (КТТ–ПОН) is. Az egyesület tagjai közül egyesek külföldre menekültek, másokat száműztek. Akik egyikre sem kényszerültek és maradtak, azok egy életre megbélyegzetté váltak. A vezetőit meghurcolták, közülük mindenekelőtt a társaság elnökét, Ilniczky Sándor (1889–1947) görögkatolikus nagyprépostot, akit nemcsak ebbéli munkásságáért, hanem elsősorban a pravoszláv vallásra való áttérésnek a megtagadásáért 1946-ban koholt vádak alapján 20 évi „kátorgára”, azaz kényszers munkára és vagyonelkobzásra ítélték. Egy év múlva, 58 éves korában a szibériai Tomszkban ismeretlen körülmények között meghalt.²¹⁴ A társaság ügyvezető igazgatóját, Harajda Jánost (1905–1944), a ruszin nyelv egyik kiváló

²¹³ BENDÁSZ István–KOI István [UDVARI István]: A Munkácsi Görög katolikus (sic!) Egyházmegye lelkészeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994. 21–22. o.

²¹⁴ Ilniczky Sándor egyházi vezető, politikus. Teológiai tanulmányai után 1914-ben Ungváron szentelték pappá, 1917-től a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye szentszéki jegyzője és püspöki háznagy, 1921-től szentszéki ülnök, 1930-tól kanonok, 1939-től nagyprépost, 1940-től pápai prelátus. Közben 1924–1938 között munkácsi püspökség Душпастыр (Lelkipásztor) című folyóiratának, és több más ruszin lapnak a szerkesztője 1944-ig. Ezek: Миссійный календар (Missziós kalendárium) 1935–1944; Благовестникъ (Üdvhírnök) 1939-1944; Неделя (Vasárnap) 1941-1944; Нова Неделя (Új Vasárnap) 1939; Карпатська Неделя (Kárpáti Vasárnap) 1939-1941; Литературна Неделя (Irodalmi Vasárnap) 1943-1944. Ilniczky Sándort 1939. július 4-én a Magyar Országgyűlés Felsőháza örökös tagjává, július 7-én a Kárpátaljai Kormányzói Bizottság létrehozásakor miniszteri rangban a kormányzói biztos főtanácsadójává nevezték ki. Sztójka Sándor munkácsi püspök 1943. május 31-i halála után az egyházi törvények előírásainak megfelelően, június 2-án Ilniczky Sándort káptalani helynöknek választották, mely tisztséget 1944. február 12.-éig viselte.

művelőjét, több szótár szerkesztőjét koholt vádak alapján a SZMERS (CMEPIII) már 1944. október végén letartóztatta. Két hét múltán, december 13-án az ungvári börtönben 39 éves korában belehalt a kínzásokba. A hivatalos hatósági okirat szerint szívelégtelenségben hunyt el.²¹⁵

A legjelentősebb magyar–rutén szerveződés, a kétnyelvű Kárpát-aljai Tudományos Társaság, amelyet Ruszin Akadémiának is neveztek, vagyonat – székházát, nyomdáját, könyvtárát – 1945. március 7-én elkobozta és államosította az ungvári Néptanács, azaz a kárpát-aljai kormány. Az okiratot a ráda elnöke, Ivan Turjanica (1901–1955) – egyben a Zakarpatszka-Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának az első titkára – írta alá, aminek következtében a Kárpát-aljai Tudományos Társaság megszűnt.²¹⁶ Ezzel Kárpát-alján teljesen felszámolták a görögkatolikus egyház hathatós támogatásával addig működő közös ruszin–magyar tudományos életet.

A második világháború idején a Szovjetunióban összesen mintegy 5 millió görögkatolikus vallású személy élt, gyakorlatilag teljes egészében Ukrajnában, és annak is a nyugati részén, a volt Galíciában. Az ukrán állami függetlenségi törekvések egyik támaszát alkották, vagyis nem kívánták a Szovjetuniót. A második világháború befejezése után a görögkatolikusoknak a pravoszláv egyházba való kényszerítése lényegében megtorlás volt. Méghozzá a hozzá kapcsolódó büntetésekkel, a vagyonek kobzásokkal, valamint az ellenálló egyházi személyek bebörtönzésével, illetve meggyilkolásukkal együtt. Ne feledjük, hogy Sztepan Bandera Ukrán Felszabadító Hadserege, illetve annak fennmaradt részei a háború után még évekig folytattak partizánharcot Nyugat-Ukrajnában a szovjet belügyi és katonai alakulatok ellen.²¹⁷

²¹⁵ BOTLIK J., 1997. 277. old.

²¹⁶ Зоря–Hajnal. A Kárpát-aljai Tudományos Társaság (1941–1944). Szerk. Csatáry György. Beregszász–Budapest, 1995. 10., 173. old

²¹⁷ Bandera, Sztepan (1908–1959) vezetésével kiáltották ki 1941. június 30-án Lembergben (Lviv) a független Ukrajnát, amely csak 12 napig állt fenn. A megszálló német hatóságok szeptemberben letartóztatták, elítélték, és 1944. szeptember végéig a sachsenhauseni KZ-lágerben raboskodott. A háború után Németország amerikai övezetében telepedett le, majd a brit titkosszolgálat ügynöke lett. Münchenben egy szovjet KGB-ügynök gyilkolta meg. A független ukrán állam elnöke, Viktor Juscenko 2010. január 20-án kiadott rendeletével Banderának posztumusz az „Ukrajna Hőse” kitüntetést adományozta. Nemzetközi szervezetek és az Európa Parlament tiltakozása miatt április 2-án az elnöki intézkedést visszavonták.

Kárpátalja 1919–1938/1939 közötti csehszlovák korszakában, a prágai kormányzat támogatásával 1931. július 20-án felállított Munkácsi Pravoszláv Püspökség már 1944 végén küldöttséget menesztett a szovjet fővárosba a munkács-csernekhegyi kolostor főnökével, Szabó (Сабо) igumennel (vagy higumen) az élen, amely kérte, hogy az egyházmegyét csatolják a moszkvai ortodox patriarchátushoz. A kívánságot a hatóságok hamarosan teljesítették. Ez a kárpátaljai pravoszláv egyház jelentős megerősödését hozta magával, és a küldöttség hazatérte után nyomban megkezdődtek a görögkatolikus egyház elleni mind erőteljesebb támadások.

Az üldözések irányítója az állami egyházügyi hatóság és a belügyi titkosszolgálat, az NKVD volt, amelyek erőteljes támogatóra találtak a pravoszláv egyházban a görögkatolikus egyház és hívei elleni küzdelmükben. A hatóságok nemcsak megkönnyítették, hanem szorgalmazták a görögkatolikus egyházközségek áttérését a pravoszláviára. Azoktól a parókusoktól, akik megtagadták hitüket és aláírták a Rómától való elszakadásról szóló nyilatkozatot, nem kobozták el a templomot, maradhattak a parókián a családjukkal együtt, és mint pravoszláv lelkészek szabadon tovább működhettek. Közben a munkácsi püspökség, majd annak felszámolása után a következő évtizedekben, 1989-ig a szovjet diktatúra egyik fő eleme az egyházellenesség volt az ateizmus folyamatos hirdetésével.²¹⁸ Az üldözések elől 1945 után több görögkatolikus pap az újra megalakult és ekkor még nagyobb biztonságot ígérő Csehszlovákiába menekült, ahol azonban csak néhány évre találtak nyugalmat. Ennek oka, hogy a szomszédos országban évekkel később, 1950 tavaszán kezdődött az Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegye felszámolása. A csehszlovák kormány csak a Prágai tavasz idején, 1968. június 13-án állította vissza jogaiba a püspökséget.²¹⁹

A kárpátaljai skizmatikus mozgalom gyökerei a 20. század elejéig nyúltak vissza, amikor nemcsak az Amerikából hazatért kivándorol-

²¹⁸ Lásd például, BUKOVICS Dmitro–GAJDOS Béla–GAJDOS Mihály: A haladás útjában. (Az igazság a görögkatolikus egyházzól.) Uzshorod, 1980.; SZIKSZAI Aladár: A reverenda mögött. Uzshorod, 1976.

²¹⁹ BARNOVSKÝ, Michal: A görögkatolikus egyház Szlovákiában a második világháború után. – In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után – Konfessie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945. Szerkesztő / Redaktorka Balogh Margit. Budapest, 2008. 263–276. old.; BOTLIK József: Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976. Budapest, 2010. 21–23. old.

tak, hanem a Magyarországon folytatott oroszországi, galíciai, illetve bukovinai eredetű pánszláv köntösbe bújtatott pravoszláv hangulat-keltés is terjesztette a hitehagyást. Mindez elsősorban az ortodoxia által magyarbarátnak (magyarónnak) tekintett görögkatolikus egyház ellen irányult. Az ortodoxiára való áttérési mozgalom ekkor még nem volt sikeres, mert az 1910. évi népszámláláskor mindössze 550 (!) pravoszláv hívőt írtak össze a később, a két világháború közötti Kárpátaljának megfelelő közigazgatási területen.

Az 1919 májusában indult csehszlovák korszakban a prágai kormányzat hathatós támogatásával Podkarpatská Rus területén az ortodoxia rohamosan terjedt, mert a központi utasítások nyomán a helyi hatóságok számos korlátozással akadályozták, nehezítették a görögkatolikus egyház működését. (Például nem adták vissza a görögkatolikusoknak a felbőszített ortodoxok által erőszakkal elvett templomaikat, és a többnyire alig képzett pópákat hatósági támogatással, sőt esetenként rendőri közreműködéssel költöztették be az elkergettett parókusok paplakjaiba, stb.)

A csehszlovák állam ugyanis gyorsan felismerte: Kárpátalján a görögkatolikus vallás, a Rómával való unió az egyetlen áthidalhatatlan akadálya annak, hogy a ruszin népet beolvasszák és egyre nagyobb tömegekben „csehszlovák néppé” tegyék. A megoldást a görögkatolikus egyháztól való elszakításában, a skizmatikus (szakadár, eretnek) mozgalom erőteljes ösztönzésében vélték megtalálni, és ennek tervét az államfordulat, Csehszlovákia megalakulása után maga Eduard Beneš (1884–1948) külügyminiszter dolgozta ki. Ennek az elképzelésnek a végrehajtása néhány év alatt meglepő eredményeket hozott: az 1920-ban 55 ezer főre becsült kárpátaljai pravoszlávok száma az 1920-as évek közepére 76 ezer főre növekedett. Az 1930 decemberében tartott csehszlovák népszámlálás Kárpátalján már kerekén 112 ezer görögkeleti (pravoszláv) hívőt jegyzett fel, a lakosság 15,43%-át. Az 1936. évi névtár szerint ekkor a munkács-eperjesi pravoszláv püspökségnek már 127 temploma, 138 felszentelt papja és 140 000 hívője volt. Az 1940-es évek elején Kárpátalján már több mint 150 ezer pravoszláv hitű lakos élt.²²⁰

²²⁰ BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. [kötet]. Magyarok, ruszinok csehek és ukránok 1918–1945. Szerk. és az előszót írta Udvari István. Nyíregyháza, 2005. 230–232. o.

Néhány évvel később a megszálló szovjet hatóságoknak ezért sikerült, mert volt hova, a csehszlovák állam közreműködésével létrehozott ortodox egyházszervezetbe kényszeríteni a kárpátaljai görögkatolikusokat.

Romzsa Tódor munkácsi püspök kezdettől hajlíthatatlanul ellenállt a szovjet parancsuralmi rendszer egyre keményebb nyomásának, amellyel a hitehagyását (aposztázia) igyekeztek kieroszakolni. A főpásztor élesen tiltakozott az ellen, hogy a Vörös Hadsereg katonái, tisztjei az egyházközségekben a görögkatolikus templomokat sorra átadták/átadják a pravoszlávoknak. A görögkatolikus egyház elleni támadásokat jelentősen elősegítette az a rendelet, amelyet 1945. március 24-én fogadott el Kárpátontúli (ti. Kárpátaljai) Ukrajna Néptanácsa *A vallás megváltoztatásának szabadságáról* címmel. Ebben leszögezték, hogy minden nagykorú állampolgárnak a szabad akaratából joga van megváltoztatnia a vallását vagy kiválnia felekezetéből, illetve felekezeten kívülinek lennie. A kiskorúak szülei vagy gyámjaik hozzájárulásával változtathatják meg vallásukat.

Eközben 1945–1946-ban, Ukrajnában teljesen államosították az egyházi, a parókiális és felekezeti iskolai vagyont. Ez azt jelentette, hogy az egyházközségeknek ezután az államtól kellett mind nagyobb összegekért bérletbe venniük a saját korábbi templomaikat. A papokat kitelepítették parókiájukból, vagy működésükért magas jövedelmi adókat vetettek ki rájuk. Az 1945–1946. tanévben megtiltották a hittan iskolai oktatását, és a papoknak tilos lett a tanintézményekbe belépni.

Elsősorban a görögkatolikus egyház papjainak és híveinek a megfélemlítését szolgálták a különféle koholt vádakkal indított perek. A kárpátaljai területi népbíróóság 1946. május 26-án „Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” képtelen vádakkal halálra ítélte Bródy Andrást (1895–1946), aki 1938 októberében az autonóm kárpátaljai ruszin kormány elnöke, majd 1939–1944 között a Magyar Országgyűlés képviselője volt. Rajta kívül még a hajdani ruszin–magyar szellemiségű Autonóm Földműves Szövetség hét volt vezetőjét, akik ugyancsak a magyar törvényhozás képviselői voltak, fogták perbe. Bencze György (1885–1946. május 25. után), Demkó Mihály (1894–1946), Kricsfalussy-Hrabár Endre (1890–1946), Ortutay Jenő (1889–1950), Riskó Béla (1887–1947. ?, Szibéria), Spák

Iván (1900–1976) és Zsegora Ödön (1895–1946. május 25. után). Közülük Demkó Mihályt és Kricsfalussy-Hrabár Endrét halálra ítélték, és Bródy Andrással együtt 1946. december 7-én kivégezték. A többieket egyénenként 10 évi kényszerszolgálat-táborban letöltendő büntetéssel sújtották. Valamennyien görögkatolikus vallásúak voltak, közülük Ortutay Jenő ungvár-ceholnyai parókus.²²¹ Ugyancsak 1946-ban, a szovjet állambiztonsági szolgálat ügynökei az éj leple alatt meggyalázták Sztojka Sándor (1890–1943) munkácsi görögkatolikus megyéspüspök hamvait. Erős fémlappal lezárt sírját felnyitották, kiásták a holttestét, és feldarabolva szétszórták az ungvári káptalani temetőben.

A szovjet hatóságok által erőteljesen támogatott pravoszláv hírvetés különösen azután erősödött fel, hogy a moszkvai pátriárka Nesztor püspököt küldte Kárpátaljára, akit 1945. október 22-én iktattak be hivatalába Munkácson. A belügyi titkosszolgálat, az NKVD-val összefogva elérte, hogy 1946-ban a galíciai papság példáját követve 14 görögkatolikus lelkész – vezetőjük Kontratovics Irén (szerzetesi neve: Iréneusz, 1878–1957) – létrehozott egy kezdeményező csoportot, amely az 1646. április 24-én létrejött ungvári unió felszámolását szorgalmazta. A Kontratovics-féle társaság azonban nem lépett a nyilvánosság elé, mint a hasonló célú galíciai kezdeményezések, hanem titokban működött.

A hatóságok 1947 tavaszán elkobozták a munkácsi püspökség munkács-csernekhegyi, a husztbaranyai és kisbereznai kolostorát, és átadták a pravoszlávoknak. Egy 1947 júliusában készült jegyzék szerint erre az időre már 73-ra nőtt a görögkatolikusoktól az ortodoxok által elvett templomok száma, 15 görögkatolikus papot a gulágokra deportáltak, hármat politikai vádak alapján ítélték el, 36 lelkészt viszont az országból való menekülésre kényszerítettek.²²²

A szovjet megszálló hatóságok közben már 1947 elejétől mindinkább arra a meggyőződésre jutottak, hogy a görögkatolikus egyház felszámolásának legfőbb akadályá Romzsa Tódor²²³ munkácsi megyés-

²²¹ Rövid életrajzokat lásd a névsorban, DUPKA György: Kárpátaljai Magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944–1959. Ungvár–Budapest, 1999.

²²² SALACZ Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. 29. o.

²²³ Romzsa Tódor (Tivadar, 1911–1947) Nagybecsköi községben (Máramaros vm.) született, Huszt koronaváros

püspök. A főpásztor ekkor már harmadik éve keményen szembeszállt a sztálini terrorral, a ruszin nép, s annak vallása állhatatos vezetőjeként hűen és kitartóan védelmezte az egyházmegye érdekeit. Mivel nem volt hajlandó az aposztáziára, vagyis a hitehagyásra, és híveivel együtt beolvadni az orosz ortodox egyházba, illetve a kárpátaljai, munkácsi pravoszláv püspökségbe, valamint elismerni Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnával történő úgynevezett „újraegyesülését”, ezért a szovjet hatóságok kíméletlen harcot indítottak ellene.

Az ukrán állambiztonsági hivatal elhatározta Romzsa püspök fizikai megsemmisítését. Október végén a Munkácstól néhány kilométerre fekvő Lóka elnevezésű ruszin falucska templomának vasárnapi felszentelése után másnap, 27-én hétfőn visszatérőben a Munkács és Ungvár közötti főútvonal felé közeledve, Zsukó községet elhagyva az úton merényletet követnek el ellene. Manajló Mária Teofila (1920–2007), Szent Bazil rendi apáca emlékezése szerint mindez az Iványi nevű falu előtti lejtő közepén történt. A püspök dombról lefelé haladó könnyű lovas kocsijába²²⁴ fentről egy Studebaker típusú szovjet katonai teherautó teljes sebességgel belerohant. A jármű, amíg el nem akadt az árokban, addig maga előtt görgette a bricskát. Romzsa püspök a pozdorjává zúzódtott homokfutó és a teherautó első kerekei közé került. A főpásztort kísérő ifjabb Bacsinszky Dániel atya és Homa Miklós kocsis súlyos sérülésekkel a lovas kocsi alá zuhant. A lovak a helyszínen néhány perc múlva elpusztultak.

A püspök másik pap-kísérője, Bereznay András atya, valamint Bugir és Maszlej papnövéndékek (mindkettőjük keresztnéve Mihály) a hirtelen ütközéstől a homokfutóból kirepültek a mezőre. Arra tértek magukhoz, hogy a Studebakert követő ugyancsak amerikai gyártmányú Willis terepjáróból²²⁵ kiugráló emberek vasdorongokkal ütlegetik a püspököt és a kocsist. Bereznay atya és a két papnövéndék

gimnáziumában 1930-ban érettségizett, ugyanebben az évben felvették a az ungvári görög katolikus szemináriumba, de tanulmányait Rómában végezte. Pappá szentelése után Sztojka Sándor munkácsi püspök a máramarosi Berezna községbe nevezte ki parókusnak. Ezt követően 1939–1944 között Ungváron teológiai tanár és spirituális, azaz a papnevelő intézet lelki vezetője. Az ungvári székesegyházban 1944. szeptember 24-én, Madarász István (1884–1948) kassai római katolikus megyéspüspök segédletével Dudás Miklós (1902–1972) hajdúdorogi görög katolikus főpásztor Romzsa Tódort püspökké szentelte.

²²⁴ Könnyű lovaskocsi, homokfutó vagy bricska.

²²⁵ A 2. világháború alatt a szövetség és fegyverbarátság keretében az Amerikai Egyesült Államok mintegy 500 ezer katonai jármű átadásával támogatta a Szovjetuniót a Németország elleni háborúban.

felugrott a földről és segítségért kiáltozva Iványi falu felé menekült. A merénylők otthagyták fő áldozatukat, a püspököt, üldözőbe vették őket. Utolérve a menekülőket, őket is ütni-verní kezdték, de éppen akkor ért a helyszínre Munkács felől egy postautó, és ez meggátolta a véres leszámolást. A támadók villámgyorsan a járműveikbe ugráltak és eltűntek. A súlyosan sérült áldozatokat a postások szállították a munkácsi kórházba.

Romzsa püspöknek leginkább a feje sérült meg, az alsó állkapcsa két helyen eltörött, és mindössze hét foga maradt épen. Egyik láb-szárán hatalmas seb tátongott, és egész testét zúzódások borították. Bacsinszky atyának koponyaalapi törése és lapockarepedése volt, eltört az egyik bordája és térdben mindkét lába. Három hétig feküdt eszméletlenül. A kocsis súlyos koponyasérüléseket szenvedett és a kórházban meghalt. Bereznay atya és a két papnövendék könnyű fejsérülésekkel éltek túl a merényletet.

A munkácsi kórházban a híres kárpátaljai sebészorvos, Fedinec Sándor (1897–1987) végezte el a műtéteket, amelyek jól sikerültek. A kórházban Biczko András (1913–1993), a város görögkatolikus templomának káplánja megszervezte és irányította a püspök állandó felügyeletét az ott dolgozó Szent Bazil rendi apácánővérek segítségével. Naponta látogatta a főpásztort, aki egy szobában feküdt az eszméletlen Bacsinszky atyával. Biczko káplánnak szabad bejárása volt, az orvosok és az apácák folyamatosan tájékoztatták a püspök és társai állapotáról. A merénylet másnapján, 28-án, kedden a kórház igazgató-főorvosa, Berman²²⁶ összehívta a nővéreket, és bejelentette: amíg olyan súlyosan sérült betegek fekszenek a sebészeti osztályon, mint a püspök és kísérei, addig segítségül fölvev takarítónőnek egy fiatal lányt, akit Odarkának (egyres visszaemlékezésekben: Odotyá, Adárka) hívnak. Berman ez után még azt is utasításba adta, hogy a takarításon kívül Odarka hordja majd fel az ételt a konyhából a püspöknek és társainak, ami egyébként a kórházban nem volt szokás. Az viszont már egyenesen gyanússá vált az apácánővérek számára, hogy az igazgató parancsba adta: a fiatal nőnek addig a sebészet gyógyszer-

²²⁶ Egyes forrásokban Bergman, aki 1944 végén a szovjet megszálló csapatokkal érkezett Munkácsra

raktárában készítsenek fekhelyet, amíg a „szegény árva” talál magának lakást a városban.

A személyzetért felelős főnővér, Manajló Mária Teofila (egyes forrásokban: Teofília, 1920–2007) az igazgató-főorvos utasítása ellenére nem a püspök körül foglalkoztatta Odarkát, amiért Berman rettenetesen dühös volt. Nehezményezte azt is, hogy Teofila a kórházban maradt éjszakai szolgálatra, amikor Odarka furcsa „vallomást” tett nála. A fiatal takarítónő elmondta, hogy ő valójában „banderovci”, a szovjet rendszer ellen harcoló fegyveres „banderista” csoport tagja,²²⁷ amely a Kárpátok erdőiben működik. Azért jött a kórházba dolgozni, hogy a társainak gyógyszert és kötszert szerezzen, s ebben kéri Teofila segítségét. A nővér ezt határozottan visszautasította. Az esetet elmondta Biczkó András atyának – ő volt az apák lelki vezetője és gyóntatója –, akitől a következő tanácsot kapta: az ügyet két tanú jelenlétében jelentse az igazgatónak, hogy a bűnpártolási vádat elkerülje. Teofila így is tett.

Október 31-éről november első napjára virradó éjszakán, éjfél után egy órakor igen szokatlan időben és módon Berman igazgató-főorvos megjelent a sebészeti osztályon szemlét tartani. A szokásos kíséretén kívül – ekkor Miskolci volt az ügyeletes orvos – magához parancsolta a püspököt felügyelő két apácát is, akik hiába mondták, hogy Romzsa mellett akarnak maradni. A főpásztor csak rövid időre maradt egyedül, de ez elég volt arra, hogy a szomszédos helyiségben elrejtőzött takarítónő, Odarka a betegszobába surranjon, és mérget adjon be neki. Amikor a nővérek visszasiettek a püspök betegágyához, a főpásztor teste utolsót rándult. Nagy csodálkozásukra a mérénylet óta a szomszédos ágyban eszméletlenül fekvő Bacsinszky atya felemelte a fejét és megszólalt: „Volt itt bent a kórteremben egy lány és valamit tett a püspök orra alá” – ezután visszahanyatlott. Fedinec és Miskolci doktorok megállapították, hogy a sérüléseiből jól gyógyuló püspöknek az orrán (a nyálkahártyán) keresztül mérget juthatott a szervezetébe, mert a halott orra kékült meg a leghamarabb. Miként azt is, hogy a mérge ciánkáli lehetett, amely előbb légzőszervi benu-

²²⁷ A már említett Sztepan Bandera követője.

lást idézett elő, majd beállt a halál. Odarka is megjelent a szobában, hogy a püspök végzetéről meggyőződjön, majd részvétét fejezte ki az apácanővéreknek. Miskolci doktor közölni akarta Berman igazgatóval a halálesetet: amikor felemelte szobájában a telefonját (mely az igazgató készülékével párhuzamos vonalon működött), hallotta, hogy Berman a következőket jelenti valakinek: „Teljesítettem, amit rám bízta.” Miskolci óvatosan letette a kagylót, és csak reggel közölte az igazgatóval hivatalosan, hogy Romzsa püspök éjjel után egy órakor, november első napján meghalt.²²⁸

A holttestet először a szovjet titkosszolgálat boncoltatta fel, a kirendelt nem kárpátaljai illetőségű orvosnő agyembóliát²²⁹ állapított meg a halál okaként. Csak 40 óra múlva, november 2-án délután végezhetette el Munkácson a hivatalos boncolást egy Ungvárról érkezett hat vagy hét orvosból álló szakértői bizottság, amelyhez Fedinec és Miskolci doktoroknak is csatlakoznia kellett. A testület szerint agyvérzés okozta a püspök halálát. A hazugságot rögzítő jegyzőkönyvet Fedinec Sándornak is alá kellett írnia, aki egy barátjának később elmondta, hogy „lélekben egész életében vezekelt ezért a tettéért”.²³⁰

Romzsa püspököt halálának csak a negyedik napján helyezték örök nyugalomra az ungvári székesegyház sírboltzatába. A szovjet hatóságok a görög katolikus hívek felháborodás okozta zendülésétől tartottak, ezért az ungvári és a környéken megjelenő helyi sajtóban nem engedték közölni a püspök halálhírét. Ennek ellenére a Rómában kiadott hivatalos közlemény szerint 30 ezer gyászoló vett részt a főpásztor temetésén.²³¹

Romzsa Tódor püspök meggyilkolása után több mint négy évtizeddel, 1992-ben került nyilvánosságra az a szolgálati jelentés, amelyet Pavel A. Szudoplatov (1907–1996) tábornok, az NKVD egyik

²²⁸ [MANAJLÓ Mária Teofila]: Hogyan halt meg Romzsa püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása. In: Kárpátontúli Ifjúság (Ungvár), 1990. november 10. (45. szám); Bővebben, PUSKÁS László: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest, 1999. – A főpásztor meggyilkolásának körülményei több visszaemlékezésben – Chira Sándor, Bendász István, Biczko András, Marina Gyula – olvashatóak, amelyek az események közlésében lényegileg megegyeznek.

²²⁹ Embólia: vérrög okozta verőér-elzáródás.

²³⁰ BOTLIK J., 1997. 282. o.

²³¹ A merénylet színhelyén 1993 novemberében emlékművet állítottak fel, és az ungvári székesegyház falán is tábla őrzi a vértanú főpásztor emlékét. Az ungvári papnevelő intézetet 1990 után Romzsa Tódor püspökről nevezték el, akit II. János Pál pápa 2001. június 27-én Lembergben avatott boldoggá.

vezetője 1952-ben a Szovjetunió Kommunista Pártja, az SZKP XIX. kongresszusára készített. Ebben így számolt be Romzsa Tódor munkácsi püspök meggyilkolásáról. „Az SZKP KB Politikai Bizottsága tagjának, az Ukrán KP [Kommunista Párt] első titkárának, Nyikita Sz. Hruscsovnak [1894–1971] az utasítására az Ukrán SZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott, és a Hruscsov által jóváhagyott terv szerint, Munkács városában megtörtént Romzsának, a görög katolikus egyház vezetőjének a megsemmisítése, aki erőlesen tiltakozott a görög katolikusok pravoszláv csatlakozása ellen”.²³²

Még egy adalék a főpásztor végzetes halálához, Chira Sándor titokban felszentelt püspök visszaemlékezéséből: „Ugyanakkor Munkácson elterjedt a hír, hogy nyilvános bünyügyi tárgyaláson 10 évi börtönre ítélték egy milicistát. Az ítélet hallatán a vádlott ordítani kezdett: «Igen, most egy hűtlen szajha feleség meggyilkolása miatt engem 10 évi fogsággal büntettek, de amikor Romzsa püspököt kellett meggyilkolnom, 10 ezer rubelt adtak jutalomul!» A bíró azonnal berekesztette a tárgyalást, a termet kiürítettette, és a vádlottat megháborodottnak nyilvánította.”²³³ Feltételezzük, hogy a milicista (rendőr) annak a teherautónak lehetett a vezetője, amely nagy sebességgel, szándékosan belerohant a püspököt Ungvárra visszaszállító könnyű lovaskocsiba.

A főpásztor megölése után a merényletet megszervezők minden nyomot igyekeznek eltüntetni, sőt bűnbakot kerestek. Az akkor 27 éves Manajló Mária Teofila bazilita apáca főnövért, a gyilkosság egyik koronatanúját a hatóságok először az egyházi környezetétől igyekeztek teljesen elszigetelni. Az ukrán állambiztonsági hivatal ügynökei 1948. január 28-án szovjetellenes tevékenység vádjával Manajló Máriát letartóztatták. Kijevbe szállították, ahol fél évig tartó vallatások során azt igyekeztek rábizonyítani, hogy részt vett a püspök meggyilkolásában. Ártatlansága ellenére 10 év kényszermunkatáborra, 5 év jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ezt követően büntetésének letöltésére a

²³² Moszkovszkije Novosztij, 1992. augusztus 2. (31. szám), 10. o. Lásd bővebben, PUSKÁS László: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest, 1999. 231–234. o.

²³³ CHIRA Sándor: Visszaemlékezés 1958. [Előszó: Bendász István kanonok.] In: BENDÁSZ István–BENDÁSZ Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár–Budapest, 1994. 143. o.

Mordvin ASZSZK egyik lágerébe hurcolták, ahol betegen kórházba került. Mária nővér 1955-ben szabadult, majd ápolónőként dolgozott Ungváron. 1989 áprilisában rehabilitálták.²³⁴

A Romzsa Tódor püspök elleni merénylet egyik súlyos sérültjét, ifj. Bacsinszky Dániel atyát másfél évvel a felgyógyulása után 1949. június 21-én letartóztatták. A hitehagyás (aposztázia) és az ortodox egyházba való csatlakozás elutasítása miatt 1949. június 21-én letartóztatták, és szeptember 3-án 10 évi javító munkatáborra ítélték. Büntetését a Kirovográdi területen (Ukrajna, Kijevtől 250 km-re délre) töltötte le, ahonnan 1955 februárjában szabadult megrokknva, rossz egészségi állapotban. Kárpátaljára hazatérve a hatóságok megtiltották lelkési hivatásának gyakorlását, ezért csak gyári munkásként tudott elhelyezkedni.²³⁵

Romzsa Tódor püspök vértanúhalála után a munkácsi székeskáptalan öt tagjából csak három maradt: Chira Sándor, Choma Viktor (1891–1953) és Kohutics Tivadar (1881–1955) kanonok. Marina Gyula (1944-től Madarász, 1901–1983) és Minya Lajos (?–?) már 1944 végén, Kárpátalja szovjet katonai megszállása elől az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Az ősi jogszokás szerint az előbbi három helyén maradt kanonok közül az egyiket kellett volna káptalani vikáriussá (helynökké, azaz a megyéspüspök helyettesévé) választani, hogy az egyházmegye ne maradjon vezető nélkül. Végül azonban egy nem káptalani tagot, Murányi Miklós²³⁶ addigi püspöki irodaigazgatót választották meg helynökknek. Mindenekelőtt azért, mert a kommunista hatóságok azt várták, hogy Chira Sándor lesz a vikárius, és akkor hamarosan felszámolhatják az egyházmegyét. Chira kanonok ugyanis Kárpátalja újbóli, második magyar korszakában, 1944 előtt a szovjet megszállók által „burzsoának” tartott magyarországi Keresz-

²³⁴ BENDÁSZ Dániel: A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Összeáll., fel. szerk. Balla D. Károly. Budapest–Ungvár, 1992. 209. o.

²³⁵ Bacsinszky Dániel ifj., 1911-ben született Beregkisfalud községben (Bereg vm.), 1934-ben szentelték pappá. 1945-től tiszteletbeli esperes volt. A Romzsa püspök elleni merénylet idején az ungvár-ceholnyai templom parókusa. 1968-ban az ungvári városi kórházban, szívinfarktusban halt meg. 1989. augusztus 22-én rehabilitálták.

²³⁶ Murányi Miklós 1911-ben született Berezná községben (Máramaros vm.). A teológiát Strassburgban végezte, 1933-ban szentelték pappá. A munkácsi püspökségen különböző tisztségeket töltött be (1931–1949), teológiai tanár (1945–1948), közben 1947-től apostoli vikárius.

tény Néppárt központi bizottságának volt a tagja, és emiatt nyomban politikai pert indíthattak volna ellene.

A következő esztendő, 1948 végéig már 35 görögkatolikus lelkész lett a vallásüldözés áldozata, akiket különböző koholt vádakkal tartóztattak le, és 5, 10, 25 év kényszers munkára, vagyonelkobzásra, valamint 5 év politikai jogvesztésre ítélték. Közülük négy személyt kivégeztek, illetve meggyilkoltak. Már a szovjet megszállás kezdetén vártanúvá vált Demjanovich Péter Pál (1869–1945) rahói görögkatolikus kerületi esperes, kanonok, aki 1942–1944 között a Magyar Országgyűlés Felsőházának tagja. A következő áldozat Fenczik István (1892–1945) teológiai tanár, lelkész, 1938-tól 1944-ig a Magyar Országgyűlés képviselője.²³⁷ A görög katolikus egyház felszámolásáig a már említett Romzsa Tódor püspököt és Ilniczky Sándor nagyprépostot gyilkolta meg a szovjet belügyi titkosszolgálat. A fokozódó terror hatására 1948 végéig már 42 görögkatolikus lelkész menekült külföldre.

A következő esztendőben, 1949-ben már az év elején beteljesedik a munkácsi görögkatolikus egyházmegye végzetes időszaka. Január 26-án csaknem egyidejűleg letartóztatták a városokban működő parókusokat: Puskás László (1910–1969) Ungvár, Duliskovics Eumén (1889–1958) Munkács, Kampó József (1897–1986) Beregszász, Ruzinkó Miklós (1886–1955) Huszt, valamint ugyanitt Popovics Demeter (1899–1968) gimnáziumi hittanárt. A hatóságoknak mindezzel az volt a célja, hogy megfélemlítsék a papság egészét, illetve rákényszerítse az aposztáziára. A letartóztatott lelkészek egyike sem hajlandó áttérni a pravoszláviára, ezért valamennyiüket 25-25 évi kényszers munkatáborra, 5-5 évi jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ennek következtében ők lettek a kárpátaljai nyilvános egyházüldözés első áldozatai.

Februárban újabb letartóztatásokat hajtott végre (miként akkoriban közkeletűen emlegették) a „bezpeka”, azaz az Állambiztonsági Hivatal. Ekkor hurcolták börtönbe Chira Sándor kanonokot,

²³⁷ HRABÁR Tamás: Mártír görög katolikus papok. Dr. Fenczik István és Demjanovics Péter Pál. In. Kárpátaljai Hírmondó, 2009. szeptember (3. szám), 12. o.

valójában titokban felszentelt püspököt,²³⁸ valamint további kilenc görögkatolikus papot és két bazilita szerzetest, hogy a még szabadon lévőket megfélemlítsék, illetve aposztáziára késztessek. Akaratán kívül ekkor vált a kárpátaljai görögkatolikus egyház szovjet hatósági fölszámolásának egyik közreműködőjévé Murányi Miklós apostoli vikárius. A kárpátaljai területi tanács végrehajtó bizottságának elnöke, Szergej Sztaszev és a testület titkára, Nazarenko 1949. február 16-án írásban szólította fel Murányi Miklóst, mint a munkácsi egyházmegye irodavezetőjét, hogy a székesegyházat és a hozzá tartozó épületeket, helyiségeket a püspökség Ungváron található egyéb javaival adja át a pravoszláv egyháznak. A tanácstól küldött okmányra Murányi ezt írta: „Tudomásul vettem: 16. II/49. Káptalani vikárius”. A szovjet hatóságok ezt követően erre az ellenjegyzésre hivatkoztak: mondván, ennek kelte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye önfelosztatásának az időpontja.

A két nap múlva, február 18-án kiadott helynöki körlevél azonban nem az előbbieket bizonyítja. Murányi arról értesítette a püspökség lelkészeit, hogy a továbbiakban már nem ad ki utasításokat. Idézzük: „Kedves Testvéreim Krisztusban! (...) 1949. február 16-án a hívők kérésére ungvári székesegyházunkat és a püspöki hivatal épületét átadták a pravoszláv egyház tulajdonába. Ennek okán a hivatal működését beszünteti, s az én vikáriusi tevékenységem is véget ér. Kérem a fentiek tudomásul vételét”. Ha figyelmesen elolvassuk az idézett részt, szó sem volt a munkácsi egyházmegye önfelosztatásáról.

A helynöki körlevél kiadását megelőző napon, február 17-én az állami hatóságok betiltották a munkácsi püspökség papi szemináriu-

²³⁸ Chira Sándor 1897-ben született Irhóc községben (Máramaros vm.). A teológiát Budapesten végezte, 1920-ban szentelték pappá. Parókus, majd 1924–1949 között teológiai tanár. Közben, 1930-tól szentszéki tanácsos és pápai káplán. 1932-ben a munkácsi egyházmegye székes-káptalana kanonokjává nevezték ki, 1943-tól pápai prelátus. Romzsa Tódor főpásztor 1944-ben vikáriusnak iktatta be, majd 1945-ben, titokban püspökké szentelte. Chira Sándor sem volt hajlandó az aposztáziára, ezért 1949. február 10-én letartóztatták, majd ez év augusztus 6-án, 25 évi javító munkatáborra ítélték. Büntetését szibériai lágerekben töltötte, építkezéseknél dolgoztatták. 1956. szeptember 6-án szabadult, és visszatért Ungvárra. A hatóságok hamarosan titkos papi tevékenységgel vádolták, 5 évre ítélték és 1962-ben szabadult. Ezután Kárpátaljától 5 ezer km-re a kazahsztáni Karagandába költözött, ahol az oda száműzött németek, lengyelek, ukránok, kárpátaljai ruszinok és más nemzetiségűek lelkipásztoraként működött. 1983-ban Karagandában hunyt el. 1989. április 28-án rehabilitálták. – Chira püspök 1958. júliusában Karagandában írta meg „Visszaemlékezés”-ét, amely csak több mint három évtized múlva Bendász István kanonok, és fia Bendász Dániel lelkész *Helytállás és tanúságtétel* című, 1994-ben megjelent könyve „Függelék”-eként látott napvilágot.

mának, női és férfi tanítóképzőjének, árvaházának, kollégiumának és levéltárának nyilvános működését, s azokat bezárták, illetve átadták a pravoszláv egyház képviselőinek. Az ungvári görögkatolikus püspöki palotát is elkobozták, és az egyházmegye papjait mind innen, mind a parókiákból – és ez szó szerint értendő – az utcára tették. A hatósági felszámolás a következőképpen történt: a fenti napon reggel 9 órakor az ungvári városi tanács elnökével az élen egy 13 tagú bizottság érkezett a püspöki irodába, miután a kapuba fegyveres őrseget állítottak. A bizottság tagjai a városi tanács tisztviselői, rendőrök és az állambiztonsági hivatal, a „bezpeka” emberei voltak. Közülük hat személy a püspöki székhelyet, heten a székesegyházat „államosították”, vagyis átvették a két épületet Szemedi János (1921–2008) szentszéki jegyzőtől, illetve Bereznay András püspöki titkártól. Az ott lakó lelkészeket, közöttük két családot – Kótyuk Ferenc (1914–1973) ungvár-ceholnyai lelkész és Ortutay Elemér teológiai tanárt – négy-négy kisgyermekükkel az utcára kergették anélkül, hogy számukra lakásról gondoskodtak volna.²³⁹ Az „államosítás” mindössze fél óra alatt lezajlott, az eljárásban a pravoszláv egyház képviselői nem vettek részt.

Az ungvári székesegyház és püspöki palota, valamint a vidéken lévő parókiák hatósági elkobzása és lelkészeik durva eszközökkel történő kilakoltatása vízvázalstónak bizonyult a görögkatolikus papság addig gyakorlatilag egységes, túlnyomó többségében a hitehagyást elutasító magatartásában. Chira Sándor kanonok és társai 1949. február eleji letartóztatása után két hónapig nem vetettek fogságba újabb papokat, de egyenként 25 évi kényszermunka-táborral való fenyegetéssel „puhították” szabadon hagyott társaikat. Az „eredmény” nem maradt el, mert négy hónap alatt: februárban 30, márciusban 31, áprilisban 16, májusban 17, összesen 94 görögkatolikus pap tért át a pravoszláv hitre. Ekkor újabb 12 lelkészt tartóztattak le, és ennek következtében júniusban 15 parókus választotta az aposztáziát a szibériai kényszermunkatábor helyett. Ezután az év végéig további őrizetbe vételek is történtek, de alig volt hatásuk: mindössze tízen tértek át. 1950 júniusáig már csak nyolcan váltak pravoszláv pópák-

²³⁹ POMOGÁTS Béla: A Vigília beszélgetése Ortutay Elemérrel. In. Vigília, 1994. 7. szám.

ká.²⁴⁰ Valamennyien a már 1931. július 20-án felállított Munkácsi Pravoszláv Püspökség papjai lettek, amellyel nemcsak a hitüket, hanem a ruszin nemzeti identitásukat is elveszítették, és hivatalosan ukrán nemzetiségűvé váltak.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1949. februári hatósági megszüntetésekor Ortutay Elemér görögkatolikus teológus, lelkész 1990. évi közlése szerint a parókiák száma 265, a lelkészeké 350, akiknek túlnyomó többségük nők, családos ember. A kárpátaljai görög katolikusok száma ekkor kereken 450 ezer lélek: ebből a túlnyomó többség – 400 ezer fő – ruszin, 28 ezer magyar, 16 ezer román, néhány ezer fő szlovák nemzetiségű volt.²⁴¹ Ortutay Elemér újabb, hat évvel későbbi sajtónyilatkozatában már azt említette, hogy 1949-ben 480 ezer hívő tartozott a munkácsi püspökséghez, amelytől ekkor a hatóságok 293 templomot koboztak el, és adták át a pravoszláv egyháznak.²⁴²

A görögkatolikus egyház felszámolásakor működő 350 lelkészből 129-et „a szovjet nép ellenségének” nyilvánítottak, mert elutasították a hitehagyást, illetve nem akartak pravoszláv pópaként tovább szolgálni. Valamennyiüket Ungváron ún. „népbírósaági” tárgyalásokon a legképtelenebb koholt vádakkal – vatikáni kém, szabotázs, Szovjetunió rágalmozása stb. –, 10, igen gyakran 25 évi javító-nevelő munkára ítélték, illetve kényszermunkatábor büntetéssel sújtották. Ezen kívül 5 évi polgári jogfosztásra és vagyonelkobzásra.

Murányi Miklóst az Állambiztonsági Hivatal ügynökei 1949. június 24-én letartóztatták, és a kijevei központi börtönbe (Korolenka) hurcolták. Itt csak 27 hónapi fogság után közölték vele, hogy 1950. szeptember 6-án 10 évi munkatáborra ítélték. Ekkor a kazahsztáni Karagandai-medencébe szállították, ahol különböző kényszermunkatáborokban raboskodott, ahonnan 1956. augusztus 21-én szabadult. Öt hónappal a kárpátaljai hazatérése után, 1957. januárjában Chira Sándorral együtt kitiltották Ukrajna területéről. Mindketten visszautaztak Karagandába, ahol az oda száműzöttek körében végeztek lelki-

²⁴⁰ BENDÁSZ István: Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáboraiiban. Bev. Ortutay Elemér dr., sajtó alá rend. Hetényi Varga Károly. Budapest, 1991. 15. o.

²⁴¹ ORTUTAY Elemér dr.: A kárpátaljai görög katolikus egyházzól. In. Hatodik Síp, 1990. június (2. szám)

²⁴² BARÁTH Mihály: „Ha megdobnak követ...” [Beszélgetés Ortutay Elemér dr. görög katolikus aranyimés áldozópappal, hittanárral.] In. Kárpáti Igaz Szó (Ungvár), 1996. június 8. (62. szám), 4. o.

gondozást. Murányi atyának a belügyi hatóságok 1957 augusztusában engedélyezték, hogy gyógykezelés céljából hazatérhetett Ungvárra, de a KGB továbbra is szüntelenül zaklatta. Kárpátalja székhelyén 1979-ben halt meg. 1989. április 26-án rehabilitálták.

Az ártatlanul elítélt 129 görögkatolikus lelkész közül 30-an nem tértek haza a lágerekből, odahaltak. Az életben maradtak az 1955–1956-os általános szovjetunióbeli amnesztiával szabadultak, és visszaköltözhattak Kárpátaljára. Itt azonban nem folytathatták lelkészi szolgálatukat, mert azt a hatóságok megtiltották, ennek ellenére jó néhányan titokban tovább működtek. Ha a szovjet állambiztonsági szervek tetten érték őket, illetve besúgók mindig akadtak, akkor évekre újabb kényszermunkatábor várt rájuk. Többeket Kárpátalja területéről életfogytiglan kitiltottak.

Kötelességünk megemlékezni a görögkatolikus lelkészek családjairól, különösen a papnékről, az édesanyákról. Az elítélt párókusok mély hitükkel és római Szentszék iránt tanúsított hűségükkel nemcsak a szabadságukat veszítették el, hanem erkölcsi és anyagi nyomorba sodorták a családjukat. (Mint írtuk, a bírósági ítéletekben az elhurcolt papokat teljes vagyonelkobzással is sújtották.) A hatóságok már a le tartóztatásuk után a feleségüket és gyermekeiket kíméletlenül kilakoltatták a parókiáról tekintet nélkül arra, hogy a lelkészfamíliákban többnyire 6–8–10, sőt ennél több utódot neveltek. A magukra maradt papnék (családanyák) mélyen együtt éreztek férjeikkel, de vállalták és elviselték a kommunista rendszer megaláztatásait. Miközben a férjeik gyakran 5–10 ezer km-re kárpátaljai otthonuktól a kazahsztáni és szibériai gulágokon robotoltak, ők otthon küzdöttek, nélkülöztek, gondoskodtak a mindennapi kenyérről, szó szerint megmentve gyermekeiket az éhhaláltól.

Egy példa: Román Antal (1910–1900) Kökényes község (Máramaros vm.) lelkészének a hatóságok 1949 elején megtiltották hivatása gyakorlását, és a családjával – nyolc fiúgyermekkel – együtt kilakoltatták a parókiáról. Taracköz faluba költöztek albérletbe. Mivel Antal atya továbbra sem volt hajlandó az aposztáziára, 1949. június 6-án letartóztatták, és Ungvárra hurcolták. A július 7-én itt rendezett kirakatperben 25 évi javító munkára ítélték. Ilyvói (lembergi), kijevei és moszkvai bör-

tönökön át a kazahsztáni lágerekbe került. A Dzseszkazgani-medence kőbányáiban, majd a karagandai építkezéseknél dolgoztatták. 1955 októberében szabadult. Közben a felesége igen nehéz körülmények között nevelte nyolc gyermeküket. Román Antal megrokknva tért haza, a következő évtől több ungvári gyárban volt fizikai munkás, később egy raktárban dolgozott, utóbb raktárnok lett. 1973-ban ment nyugdíjba. Titokban tovább végezte lelkipásztori tevékenységét, híveit gyakran felkereste a Técsői járásban.²⁴³

A legtöbb parókus feleségnek hiába volt valamilyen polgári szak-képzettsége (óvónői, tanítónői, egészségügyi stb.), a család megbé-lyegzettsége, a társadalomból való kitaszítotttsága következtében az állami vállalatoknál, intézményekben nem kaptak munkát. Csak az erős hit adott kitartást ezeknek az Édesanyáknak ahhoz, hogy meg-birkózzanak a lehetetlennel. Legtöbbjük, évekig azt sem tudta, hogy a férje hol raboskodik, sőt azt sem, életben van-e még, vagy odahalt. Bendász Dániel atyához hasonlóan meggyőződéssel valljuk, hogy önfeláldozásukkal ezek az Édesanyák hősök voltak, és rászolgáltak az utókor megbecsülésére. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházme-gye második főpásztor vértanúja Orosz Péter titokban felszentelt püspök volt. Amikor a szovjet hatóságok 1949-ben megtiltották papi hivatásának gyakorlását, ezért illegálisba vonult és bujkálva, titok-ban gyakorolta hivatását. 1953. augusztus 28-án egy V. Pósik nevű milicista Beregkisfalud községben elfogta, majd Ilosva járási székhely irányába kísérte. Alsókaraszló faluban egy út menti keresztnél megengedte neki, hogy letérdelve imádkozzon, majd hátulról tarkón lőtte. A gyilkosságot 39 évig homály fedte, de az egyik szemtanú lelkiismerete megszólalt. Ennek nyomán került nyilvánosságra Orosz Péter rejtett nyughelye, a KGB ilosvai garázsának padlózata alatt. A főpásztort 1992. augusztus 28-án Bilke községben újratemették.²⁴⁴ A gyilkosa ekkor még élt, bírósági eljárás is indult ellene, de mivel a

²⁴³ BOTLIK J., 2010. 89–90. o.

²⁴⁴ Orosz Péter 1917-ben született Biri községben (Szabolcs vm.). Huszt hajdani koronavárosban érettségizett, a teológiát Ungváron végezte. 1942-ben Sztójka Sándor munkácsi püspök szentelte pappá. Ezután 1942–1946 között Magyaromját (Ugocsa vm.), majd 1949-ig Bilke község (Bereg vm.) lelkésze. Közben, 1944. december 19-én Romzsa Tódor munkácsi főpásztor titokban püspökké szentelte. In. HRABÁR Tamás: Kárpátalja vértanúja. Orosz Péter görög katolikus püspök születésének 90., és mártíromságának 54. évfordulója alkalmából. In. Kárpátaljai Hírmondó, 2007. szeptember (3. szám), 11. o.

tette elévült, büntetlen maradt. Orosz Péter boldoggá avatási eljárása 2003-ban kezdődött. Tanúságtételéről 2004-ben dokumentumfilm készült.²⁴⁵

Közben Romzsa Tódor vértanú püspököt 2001. június 27-én Lembergben, II. János Pál pápa (1978–2005) boldoggá avatta. Az előbbi évben korábban, március 24-én, a magyarországi Lakitelek község Népfőiskolájának kertjében felavatták Romzsa Tódor szobrát. Az ünnepségen részt vett Manajló Mária Teofila nővér és Maszlej Mihály az egyik hajdani papnövendék is, aki a püspök elleni merénylet folyamán a hirtelen ütközéstől (Bugir Mihály társával együtt) a lovas-kocsiból kirepült a mezőre.

Amikor Murányi Miklós helynök 1949. február 18-án kiadott körlevélében arról értesítette lelkészeit, hogy a továbbiakban már nem ad ki utasításokat és a hivatal működését beszünteti, a munkácsi püspökség szolgálata a valóságban nem ért véget. A szovjet parancsuralmi rendszer jól ismert körülményei között a következő négy évtizedben földalatti (katakomba) egyházként működött tovább, amihez minden időben adott volt a három feltétel. Az első az egyházkormányzás. Murányi Miklós vikárius mellett a titokban felszentelt püspökökkel – Chira Sándor, Orosz Péter, 1978-tól Szemedi János (1921–2008), majd 1983-tól Holovács József (1924–2000) folyamatos volt az egyház irányítása. Az utóbbi két főpásztort Chira Sándor szentelte püspökké, és Chira volt az, aki több mint három évtizeden keresztül összefogta a titokban tevékenykedő papokat, amikor éppen nem valamelyik szibériai lágerben raboskodott, vagy Karagandában tartózkodott.²⁴⁶ Az öt évig kényszermunkatáborokban sínylődő Margitics János (1921–2003) a hazatérése után szülőfaluja, Nagycsongova „kolhozista” munkása lett, és még akkor is az volt, amikor Dmitterko Szafron sztanyiszlavi (Ivano-Frankovszk) főpásztor 1988. szeptember 21-én titokban püspökké szentelte.

²⁴⁵ Címe: A kereszt előtt. Orosz Péter püspök vértanúhalála. Rendező: Barlay Tamás (Duna Televízió Vallási Szerkesztőség).

²⁴⁶ VÉGHSEŐ Tamás: Útkeresés kényszerpályák között: görög katolikusok Magyarországon és Ukrajnában 1945 után. – In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után – Konfessie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945. Szerkesztő / Redaktorka Balogh Margit. Budapest, 2008. Kossuth Kiadó. 291. o.

A második feltétel. Az üldözések miatt a görögkatolikusok nagy része a helyi római katolikus templomokat látogatta, így fejezte ki ellenállását a hatalommal szemben. Emellett azonban mindig voltak százsámra olyan „görög szertartást” igénylő hívők, továbbá lelkészek is jó néhányan, akik titokban gyakorolták a hivatásukat. Méghozzá úgy, hogy igyekeztek magukat kivonni a hatóságok látóköréből, és kényszerből a legkülönbözőbb, gyakran a legnehezebb fizikai munkát végeztek a családjuk fenntartására. A szabad idejükben titokban a házaknál miséztek, eskettek, kereszteltek, a temetőben éjjel a kiásott sírhelyet az elhantolás előtt beszentelték. Érvényes volt ez az egyház vezetőire is. Például Szemedi János az 1950-es évek elején kitanulva a szakmát, négy évig gépkocsivezetőként dolgozott az ungvári 2195. számú Gépkocsiforgalmi Vállalatnál, ahol 1956 januárjától 1987-ig, nyugdíjazásáig irodai munkát végzett. Közben a szabad idejében leplezett püspökként a földalatti egyházát irányította, látogatta papjait és híveit.²⁴⁷

Egy vallásfelekezet hosszabb távú létének harmadik feltétele a papképzés. A lelkészhiány enyhítésére Ortutay Elemér²⁴⁸ teológiai tanár 1976-tól – miután nyugdíjba ment az ungvári kályhagyárból, ahol 1956-tól csempeégető munkásként dolgozott –, gondosan álcázott hittudományi főiskolát működtetett az ungvári lakásán. Összesen 21 lelkészt képzett 1994-ig, néhányukat 1990-től már törvényesen. Közben a száműzetéséből titokban hazajáró Chira Sándor püspök mintegy 50 kárpátaljai papot szentelt fel.

A fenti három feltétel a kárpátaljai szovjet parancsuralmi rendszer 1949 és 1989 közötti négy évtizede alatt is fennállt. A birodalom utolsó korszakában a szovjet kormány 1989. december 13-án hatályon kívül helyezte a görögkatolikus egyházat 1949-ben betil-

²⁴⁷ BOTLIK J., 1997. 293. o.

²⁴⁸ Ortutay Elemér 1916-ban született Ungváron. A vértanúhalált szenvedett (említett) Ortutay Jenő fia. Teológiai tanulmányait szülővárosában, a morvaországi Alamóban (Olomouc, Olmütz) és Budapesten végezte. 1941. október 5-én Sztójka Sándor püspök szentelte pappá. Ezután az ungvári leány- és fiúgimnázium hittantanára (1941–1945), közben 1942-ben Budapesten teológiai doktorrá avatták. Az ungvári Cecholnya parókia segédlelkésze (1945–1949). Elutasította az aposztáziát, emiatt letartóztatták, 25 évi javító munkatáborra, 5 évi polgári jogfosztásra és vagyonekobzásra ítélték. Vorkutába (Észak-Ural) hurcolták, ahol szénbányában dolgozott, 1956. augusztus 20-án szabadult. Mint „tyurescsák” (börtönviselt, politikai elítelt; a „tyurma” [„börtön”] szóból) csak az ungvári kályhagyárban kapott munkát. Csak 1989 után folytathatta nyíltan teológiai tanári hivatását, és lelkészi szolgálatot is végzett. 1997-ben Ungváron hunyt el

tó rendelkezését. és ismét engedélyezte működését. Ezt követően a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye az előbbiek következtében szinte egyik napról a másikra sikeresen ki tudott lépni a földalatti létből, és immár jogszerű keretek között folytathatta szolgálatát. A valódi talpra állásához azonban meg kellett vívnia harcát az annak idején elkobzott és a pravoszlávoknak kényszerűen átadott templomainak, parókiáinak és más javainak a visszaszolgáltatásáért. Mind ebben döntő szerepe volt Szemedi Jánosnak, aki 1991-től 2000-ig már törvényes megyéspüspökként irányította egyházát. Két titokban felszentelt társa, Holovács József és Margitics János szintén 1991-től segédpüspökként szolgált tovább 2000-ig, illetve 2002-ig. Közben Szemedi János nagy érdeme volt az is, hogy megalakult a Beregszászi Magyar GörögKatolikus Esperesi Kerület, amelyhez mintegy 30 ezer, főként a volt Ugocsai vármegyei magyar görögkatolikus hívők tartoznak. Az újjáalakult munkácsi püspökség további sorsa azonban már egy más történet.

EGY ERDÉLYI KISVÁROS AZ 1944 ŐSZI SZOVJET DEPORTÁLÁSOK METSZÉSPONTJÁBAN. A TORDAI MAGYAROK ELHURCOLÁSA

A második világháború hadi eseményei Erdély békés életét közvetlen módon csak 1944-ben változtatták meg. Ekkor azonban az addig csak a távoli frontokról érkező egyre aggasztóbb hírek formájában ismert háború, 1944 őszén hirtelen és könnyörtelenül csapott le a védtelen polgári lakosságra. Bombázások, tüzéségi belövések, közeledő csatazaj, összeomló épületek és növekvő romhalmazok, majd hamarosan idegen hadak vonulása formájában öltött testet a nagy világégés Erdélyben.

A magyar lakosság igazi kálváriája viszont csak ezután következett el. A frontátvonulást követően visszatérőben levő békés, hétköznapi életet hirtelen érthetetlen eseménysor zavarta meg. Katonai járőrök magyar fiúk és férfiak egyre nagyobb tömegeit fogták el és terelték egybe, majd hurcolták el hosszú, többéves kényszermunkára a Szovjetunióba. A „felszabadítóként” érkező Vörös Hadsereg érthetetlen eljárása döbbenetet és félelmet váltott ki a magyarokban. A város közelében 1944 szeptember-októberében majdnem egy hónapon át zajló harcok rombolásai után nem a béke időszaka köszöntött az Aranyos-parti kisvárosra, hanem a megtorlásé.

²⁴⁹ Murádin János Kristóf PhD, történész, egyetemi adjunktus. 2008. februárjától adjunktus a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán, a Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszéken. A szerző a nemzetközi emlékkonferencia munkájában egyéb elfoglaltsága miatt nem vett részt, azonban tanulmányát a gyűjtemény részére megküldte.

Tanulmányomban az Erdély középpontjának is tekinthető Tordán lezajlott elhurcolásokat mutatom be, amelyek kizárólag magyar civileket érintettek, és amelyek Erdélyben az egy településen élő magyarok számához képest a legnagyobb arányú deportálásoknak számítanak. Torda esete kirívó és megdöbbentő: a rassziaszerű deportálások szó szerint megtizedelték a kisváros magyar lakosságát.

Feltehető a kérdés: miért éppen Torda, ez a közeli Kolozsvár, de akár Marosvásárhely, Nagyenyed és más erdélyi városok mellett nem túl jelentős mezőváros került a szovjet elhurcolások metszéspontjába? A kérdésre adható válasz elsősorban Torda stratégiai elhelyezkedése, valamint a korszakban uralkodó katonai-politikai körülmények figyelembe vétele alapján fogalmazható meg. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés következtében Torda – története során először – határközeli várossá vált. A Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély határa mindössze 26 km-re északra húzódott a várostól és elvágtá azt gazdasági életének legfontosabb forrásától, a tordai kézműves és mezőgazdasági termékek első számú felvevő piacától, az ismét magyar fennhatóság alá került Kolozsvártól.²⁵⁰ A határmegvonást követően hamarosan meginduló jelentős belső erdélyi migráció egyik legfontosabb kibocsátó, de célállomása is éppen Torda lett. Sok helyi magyar család döntött úgy, hogy átköltözik a magyar uralom alatt álló Kolozsvárra. Ugyanakkor a fordított irányú népmozgás is a közeli nagyvárosból a határátlépés után elért első urbánus településre, Tordára összpontosult. Ide érkezett és ideiglenesen itt telepedett meg a kiutasított, vagy lakhelyüket önként elhagyó kolozsvári románok legnagyobb része. Így Torda lakosságának etnikai összetétele pár év alatt jelentősen megváltozott: 1930-ban a 20 023 fős összlakossággal bíró városban élő 9943 magyar még 49,65%-os relatív többséget alkotott,²⁵¹ az 1941-es népszámlálás szerint azonban a jelentősen felduzzadt, 30

²⁵⁰ Lásd erről bővebben: L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Múltunk Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002, 5. o; Csatári Dániel: *Forgászállásban. Magyar-román viszony 1940–1945.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 32–33. o.

²⁵¹ *Recensământul general al populației din 1930.* Vol. II. *Neam, limbă maternă, religie.* Partea 1, *Neam, limbă maternă* [Az 1930-as népszámlálás. II. köt. Nemzetiség, anyanyelv, vallás. 1. rész, Nemzetiség, anyanyelv]. 484. o. <https://ia801600.us.archive.org/1/items/recensamntulgene02inst/recensamntulgene02inst.pdf> (Letöltés dátuma: 2019. július 2.)

668 lakosú város²⁵² lakosságának már csak alig 23%-a, 7108 fő volt magyar.²⁵³ Ráadásul az 1940 szeptemberétől Tordára érkezett románok között nagyon sok tisztos megélhetését és polgári életmódját hátrahagyni kényszerült s emiatt frusztrált egykori közalkalmazott, tisztviselő, valamint karhatalmi közege (csendőr és rendőr) volt, akik igen erős ellenszenvvel viseltettek a magyarok iránt. A megváltozott etnikai összetétel így jelentős nemzetiségi feszültségekkel is párosult, és Tordát a magyar–román ellentét puskaporos hordójává tette.

Románia 1944. augusztus 23-i szovjet oldalra való átállását követően azután a magyar–román konfliktus nyílt magánháborúvá változott Erdélyben, és Torda egyből az ellentétek egyik fő gócpontja lett. A Sănătescu tábornok vezetésével megalakult új román kormány, mielőtt megszakította volna a diplomáciai kapcsolatot a még német szövetségben maradt Magyarországgal, augusztus 30-án ultimátumban szólította fel a magyar kormányt Észak-Erdély önkéntes kiürítésére. Hogy üzenetének a tábornok nyomatékot adjon, az ultimátum átadásának napján a román légierő polgári célpontokat is bombázva, támadást intézett Kecskemét, Cegléd, Albertirsa, Nagyvárad és Szászrégen ellen.²⁵⁴ Mindezzel egyidőben, augusztus 25. és szeptember 3. között reguláris román csapatok többször behatoltak magyar területekre, és rajtaütöttek Úzvölgy, Csíkszereda, Ilyefalva, Sepsiszentgyörgy, Előpatak, Nagyajta, Miklósvár, Köpec, Barót, Felsőrákos, Székelyzsombor és Marosvásárhely védtelen magyar lakosságán.²⁵⁵

Válaszképpen a budapesti Legfelső Honvédelmi Tanács szeptember 1-én elrendelte Észak-Erdélyben az aktív határvédelmet és ugyanazon a napon a Kolozsváron újonnan felállított 2. magyar hadsereg a Fővezérstől parancsot kapott a Dél-Erdély, vagyis Románia elleni támadásra.²⁵⁶ A fő hadműveleti cél Dél-Erdély elfoglalása és a Déli-Kár-

²⁵² *Indicatorul localităților din România. Datele recensământului general din 6 aprilie 1941* [A romániai települések jegyzéke. Az 1941. április 6-i népszámlálás adatai.]. Imprimeria Institutului Statistic, 1943, 196. o. <file:///C:/Users/dell/Downloads/indicatorul-localitatilor-din-Romania-1941.pdf> (Letöltés dátuma: 2019. július 2.)

²⁵³ Erre vonatkozóan lásd Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992). Etnikai statisztikák.* <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=5300> (Letöltés dátuma: 2019. július 2.)

²⁵⁴ Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944.* Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2002, 15. o.

²⁵⁵ Csatári: i. m., 411. o.

²⁵⁶ Ravasz: i. m., 32. o.

pátok hágóinak gyors birtokba vétele volt, megelőzendő azt, hogy a román átállás után szabad utat kapó szovjet katonai magasabb egységek behatolhassanak Erdély földjére, és ezzel bekeríthessék a Székelyföldet.

A végül 1944. szeptember 5-én Kolozsvár körzetéből meginduló és Tordát is érintő magyar támadás²⁵⁷ kezdeti sikerei láttán egy utolsó, kétségbeesett győzelmi mámor lett úrrá az embereken, ami elfedni látszott a valóságot, azt, hogy a „szovjet gőzhenger” már feltartóztathatatlannul közeledik Magyarország felé. Az euforikus közhangulat szélsőséges nemzeti megnyilvánulásokban is testesült, mint ez az Erdélyi Párt elnöke, gróf Teleki Béla emlékirataiban is olvasható: *„Hogy mi minden lehetett volna, arra egy kis ízelítőt ad Varga Lajosnak (helyesen Vargha Lajos – MJK) a kolozsvári imrédysta polgármesternek (Vargha Lajos nem polgármester volt, hanem Kolozsvár város főispánja – MJK) az esete, aki 1944 szeptemberében, midőn a Romániával megindult harcok során a magyar csapatok elfoglalták Tordát és azon túljutottak, hasonló, korlátolt gondolkozású tisztségviselőkkal, zászlós autókaravánnal átment Tordára és ott nagy, hazafias ünnepet rendezett. Tordának [...] az oroszok által való elfoglalása után, az ünnepélyen részt vevő magyarok valamennyiét elfogták és deportálták, börtönre, vagy kényszermunkára ítélték, amit csak egy részük élt túl. Varg[h]a Lajos és társai nyugatra menekültek.”*²⁵⁸

Szeptember 8-án a magyar haderő előrenyomulása Nagyenyed határában megtorpant. Miriszlónál és Nyírmezőnél ugyanis a gyengén felszerelt magyar csapatok szembetalálkoztak a szovjet 6. gárda-harcokocsihadserg és a 27. hadsereg többszörös erőfölényben lévő páncélos alakulataival.²⁵⁹ A magyar hadvezetés elrendelte a visszavonulást az első jól védhető természetes vonalig, amit az Aranyos folyó Torda körüli északi partvonalában határozott meg. Itt dúlt azután a tordai csata 1944. szeptember 12-től a város október 6-i, és a környező védőállások október 8-i feladásáig.²⁶⁰

²⁵⁷ Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Püldo Kiadó, h.n. [Budapest], é.n. [2005], 88–91. o.

²⁵⁸ Teleki Béla: Harminc év távlatából. In: Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben*. Nis Kiadó, Kolozsvár, 1993, 16–17. o.

²⁵⁹ Ravasz: i. m., 112. o.

²⁶⁰ Illésfalvi et al.: i. m., 110–117, 121–141. o.

A majdnem egy hónapig tartó tordai csatában a Magyar Királyi Honvédség alakulatai, német katonai segédlettel, sikerrel állították meg a szovjet–román előrenyomulást. Az öldöklő küzdelemben – főként a védelemnek kedvező természeti környezetnek köszönhetően – viszonylag kevés, 2500 honvéd esett el. Az összességében 10 000 főt kitevő veszteség²⁶¹ többi részét a sebesültek (kb. 4–5000 magyar katona) és a mintegy 2500 szovjet fogságba esett honvéd tette ki.

Magukat a szovjeteket is meglepte az, hogy csak ilyen kis számban sikerült magyar katonákat foglyul ejteni. Ez ugyanis távolról sem volt elegendő ahhoz, hogy a helyi katonai parancsnokok Moszkvában indokolhassák a 2. Ukrán Front főerőinek majdnem egy hónapos fel tartóztatását. Ezért Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka arra utasította csapatait, hogy Tordáról, illetve az október 11-én birtokba vett Kolozsvárról, valamint az e városok környéki falvakból a helyi magyar civil férfiak közül pótolják ki a hiányzó hadifogoly-létszámot. A parancsnak megfelelően október 7-től kezdve csak Tordáról az elhurcoltak visszaemlékezései szerint 700,²⁶² más források alapján mintegy 400,²⁶³ a környékbeli falvakból (Aranyosegerbég, Tordaszentmihály, Aranyospolyán, Bágyon, Kövend, Tordatúr stb.) pedig újabb 200-300 magyar fiút és férfit ejtettek foglyul. Pár nappal később, október 12. és 15. között Kolozsvárról 5000,²⁶⁴ a „kincses várost” övező falvakból (Pusztacsán, Ajton, Kolozs, Györgyfalva, Kisbács stb.) pedig újabb majdnem 1000 magyar férfit hurcoltak el.²⁶⁵ Mindezek fényében megállapítható, hogy míg magyar lakosságának arányában (10%) Torda, a fogságba hurcolt civilek abszolút számában Kolozsvár szenvedte meg egész Erdélyben a legnagyobb mértékben a szovjet hadsereg 1944 őszi fogolygyűjtő akcióit.

²⁶¹ Uo., 164. o.

²⁶² Lásd erről: Papp Annamária: *Szögesdrót*. Háromszék Lap- és Könyvkiadó vállalat, Sepsiszentgyörgy, 2001, 156. o.

²⁶³ Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006, 34. o.

²⁶⁴ Murádin János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részekről. In: Dr. Bank Barbara – Benkő Levente – Dr. Bognár Zsolt – Deák László – Dr. Dupka György – Köteles László – Márkus Bea – Dr. Murádin János Kristóf – Weiss Rudolf: *„Itt volt a végállomás” Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2015, 89. o.

²⁶⁵ Az egykori foglyok kártérítési igénylését összeállító id. Dáné Tibor (1923–2006) kolozsvári jogász, a szerző által vele 2004. április 6-án készített interjúban, a Kolozsvár környéki falvakban foglyulejtettek számát, a városban elfogottakéval együtt maximum 6000 főben állapította meg.

A tömeges elhurcolásoknak több oka volt. A már említett hadifogoly-létszámkiegészítés mellett, Torda, de egyben Kolozsvár esetében is kétségtelenül az ellenállás és a tordai csatában okozott számottevő veszteségek (kb. 13 000 elesett és eltűnt szovjet katoná)²⁶⁶ miatti bosszú volt a fő motivációs tényező.

Ugyanakkor az elhurcolásokhoz hozzájárulhatott az az egyes román politikai vezetők által hangoztatott vád is, miszerint Kolozsvárra és Tordára „fasiszta” német és magyar katonák húzódtak vissza a tordai front áttörése után, és civil ruhába öltözve szabotázsakciókra készülnek a Vörös Hadsereg ellen.²⁶⁷ A románok szerint a 15 és 55 év közötti magyar fiúk és férfiak elfogásával és tömeges deportálásával meg lehetne „tisztítani” a „fasisztáktól” a front mögöttes területeit. Nemcsak a vád maga, de a román részről említett korhatárok is teljesen irreálisak voltak, hiszen a magyar honvédségbe csak 21 éves kortól vették fel a fiatalokat. A 15 éves alsó korhatár tehát a katonák mellett a Levente szervezet fiatal tagjait is magába foglalta. Mindettől függetlenül a bevonuló szovjet csapatok parancsnoka ezt a képtelen vádat elfogadta, és minden bizonnyal az ukrán területeken már korábban tapasztalt intenzív háborús partizántevékenység megismétlődésétől is tartva, elrendelte a foglyul ejtéseket. A szovjet járőrök ráadásul az elhurcolásra kerülők korhatárát sem tartották be, amit jól mutat az a tény, hogy a fogságban elhunyt tordaiak között voltak 10 éves gyermekek és 80 éves öregemberek is. (Lásd a mellékletben.)

A civil elhurcolások így Tordán és környékén etnikai tisztogatás jellegét öltötték. Román nemzetiségű civileket nem fogtak el, ugyanis az 1944. augusztus 23-i átállás után őket már nem tekintették ellenségnek. Az a kevés román ember, aki mégis szovjet fogságba került, általában csak a megszökött magyarok hiányát pótolandó, szörványos spontán akciók következtében vált a deportálások szenvedő alanyává.

A nagyméretű elhurcolásoknak azonban nem ez a „magyar fasiszták” elleni fellépés, hanem a Szovjetunió háború utáni újjáépítése volt a „hivatalos” indoka. A szovjet állam háború sújtotta, szétrombolt

²⁶⁶ Illésfalvi et al.: i. m., 164. o.

²⁶⁷ Erre vonatkozóan lásd: Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Komp-press, Korunk Baráti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1994, 25. o.

nyugati területeinek helyreállítása ugyanis hatalmas számú munkacserőt igényelt. Erre a legoptimálisabb megoldás a szovjet vezetés szerint a foglyok által ingyen végzett kényszermunka volt.²⁶⁸ Elfogatásuk okára vonatkozóan, a foglyok kérdéseire, maguk az orosz örök is általában erre hivatkoztak. De ezt igazolja az is, hogy az elfogottak közül meglepő módon néhány öreg, munkaképtelen embert elengedtek.²⁶⁹

A foglyul ejtést szovjet katonai járőrök végezték. A fogolyszedő razziák kiterjedtek az utcákra és a munkahelyekre. Miután ennek híre ment, az emberek igyekeztek otthon elrejtőzni. Ezért a katonák sorra járták az utcákat. Szemtanúk elbeszélése szerint gyakran román szomszédok vezetésével,²⁷⁰ otthonaikból terelték össze a magyar fiúkat és középkorú férfiakat. Például Tordán Vass Károlyt és édesapját, Mihályt a frontátvonuláskor megrongálódott családi házuk tetőzetének tatarozása közben szólították le az utcára és állították be a foglyok sorába.²⁷¹ De a pincék, óvóhelyek sem nyújtottak biztos menedéket. A híres tordai kerámiagyár tulajdonosait, a Tompa testvéreket rokonaik légoltalmi pincéjéből hurcolták el az orosz járőrök. A hírhedt magnytogorszki 257. számú lágerbe kerülve Tompa Sándor már 1944 karácsony napján, Lajos pedig 1945 tavaszán hunyt el. Egyedül Tompa Mihály tért haza két év fogság után, 1946 őszén.²⁷²

Az elfogott magyar embereket a szovjet járőrök Tordán a törvényszék udvarára gyűjtötték össze.²⁷³ Pár nappal később ide kerültek a Kolozsváron elfogott magyarok is, akiket többszáz fős csoportokba szervezve, gyalogosan kísérték Tordára.²⁷⁴ Rövid idő alatt szörnyű zsúfoltság alakult ki a tordai törvényszéken. Egyszerűen nem volt már elég hely annyi fogoly számára. „Egy szobába bezsúfoltak, de úgy, hogy

²⁶⁸ Lásd erről: Murádin János Kristóf: Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on. In: *RODOSZ Konferenciakötet 2009*. Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Szövetsége (RODOSZ) – Clear Vision Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009, 304. o.

²⁶⁹ Murádin János Kristóf: Kolozsváriak keresztútja az Urálban 1944-ben. *Rubicon*, 2005 február-március, XV. évf., 2–3. (152–153.) sz., 119. o.

²⁷⁰ Lásd erről Csutak Béla 1945. október 10-i levelét Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. Külügyminisztériumi iratok. XIX-J-1-a. 61. doboz. IV-138. csomó. 40.821/Bé.

²⁷¹ Lásd erről Csetri Elek: A tordai halálmenet. In: Dr. Cech Vilmos – Józsa István Lajos – Kékkői Károly: *A tordaiak malenkij robotja (helytörténet a nehéz időkből)*. Tordai Honvéd Hagyományőrző Bizottság, Hiperborea Kiadó, Torda, 2017, 16. o.

²⁷² Tompa Sándor: A Tompa testvérek kerámiagyára. *Szabadság*, 1997. május 13, IX. évf., 110. sz., 5. o.

²⁷³ Papp: i. m., 135, 149. o.

²⁷⁴ Egyebek mellett lásd erről: Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2006, 37–38. o.; Szabó: i. m., 27. o.

alig volt hely állni egymás mellett” – emlékezett vissza Bitay László Kolozsvárról elhurcolt civil. – „Borzalmas volt. A nagy fáradtság után még meg voltunk izzadva, és elviselhetetlen levegőhiány lett odabent. Nagyon sokan voltunk. Ezren felül lehettünk, mert nagyon hosszú volt a sor.”²⁷⁵

A foglyok Tordáról való elszállítását sürgősen meg kellett szervezni, ezért a kolozsváriakkal és a környékbeli falvakból idehurcoltakkal összekeverve csoportokat alakítottak belőlük és kivezették a tordai szárnyvasút állomására, ahol bevagonírozták őket. A Kolozsváron foglyul ejtett Kelemen István így emlékezett a Tordán töltött időre: „Tordán bevittek minket a törvényszék udvarára. Ott már főztek valami káposztalevest és adtak egy darab kenyeret. Egy szekrény tetején aludtam, a törvényszéken. Felmásztam a tetejére. [...] Egy napot voltunk benn, [...] a törvényszéken. Másnap reggel gyülekező. Be voltak állítva a vagonok Tordán a cementgyár mellé. Ott beraktak az egészünket. Hatvanan voltunk egy vagonban. Egy Bibza nevezetű öreg tordaiával cseréltem egy kétliteres vassfazakat. [...] Egy literes üveget cseréltem. Mert az öregnek kellett egy literes üveg.”²⁷⁶

A vasútállomásra kikerkező csoportokból általában ötven-hatvan, de volt úgy, hogy hetven embert is betuszkoltak egy-egy marhavagonba, útnak indítva őket Brassó felé.²⁷⁷ Nem állt azonban kellő számú vasúti gördülőanyag a nagy mennyiségű fogoly szervezett elszállítására, ezért a tordai törvényszéken feltorlódott embertömeg egy részét gyalogosan kísérték a 38 km-re levő Nagyenyedre és ott vagonírozták be őket Brassó célállomással.²⁷⁸

A Barcaság központjába érkező első transzportok foglyait még a németek által a Méhkertek nevű északi külvárosban levő csendőrkaszárnya szomszédságában épített óriási lágerben szállásolták el.²⁷⁹ A hatalmas brassói tranzitlágerben a tordaiak végképp összekeveredtek a

²⁷⁵ A szerző által készített interjú Bitay László (1928–2018) egykori fogollyal, Kolozsvár, 2006. január 13. A szerző tulajdonában. A továbbiakban: Bitay.

²⁷⁶ A szerző által készített interjú Kelemen István (1926–2011) egykori fogollyal, Kolozsvár, 2008. január 17. A szerző tulajdonában. A továbbiakban: Kelemen.

²⁷⁷ A szerző által készített interjú Mile József (1923–2015) egykori fogollyal, Kolozsvár, 2004. március 25. A szerző tulajdonában.

²⁷⁸ Lásd erről Csetri: i. m., 17. o.

²⁷⁹ Bitay.

más helységekből, illetve Székelyföldről elhurcoltakkal, sőt, a frontról érkező valódi hadifogoly katonákkal is. Fokozatosan itt is túlszűfolt-ság alakult ki, ezért a később érkezőket rövid megálló után továbbszállították. Az együtt elfogottak így transzportok szerint szétszóródtak, az ismerősök többségét elsodorta egymástól a kiszállítás kaotikus folyamata. Végül azonban minden fogolyszállítmány útja Délkelet-Európa legnagyobb tranzitáborába, Focşani-ba vezetett.²⁸⁰ Mintegy két hét után ide kerültek az ideiglenesen Brassóban elhelyezett foglyok is.

Focşani-ban nagyobb szállítmányokba szervezték az összegyűjtött fogolysereget, és áttéve a szélesvágányú orosz vasúti pályára, elindították őket a Szovjetunióba. Focşani-ból Iaşi felé haladva, a szerelvények a Pruton át jutottak orosz földre, majd különböző szovjet fogoly- és munkatáborok felé vették az irányt.²⁸¹ Az erdélyi deportáltak zömét Csernovicon, Kijeven, Moszkván, Kujbiseven és Cseljabinszkon át az Urál hegység déli lábainál elterülő erdei munkatáborokba vitték. Ezek a lágerek – orosz léptékekkel mérve – általában egymáshoz viszonylag közel estek az olyan nagyobb ipari központok környékén, mint Magyitogorszk, Cseljabinszk, Asa és Ufa. E városok mellett működtek a központi lágerek, amelyeket körülvettek a közeli kisebb települések körzetében létesített altáborok. Ilyenek voltak Salasova, Beloreck, Karpacsova, Minjar, Kistim, Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufalej, Kopejszk, Tvarájá Platyina és más helységek lágerei.

Kivételesen néhány foglyot az Azovi-tenger melletti Taganrogra irányítottak. Másokat ukrainai munkatáborokba, elsősorban Nyikolajevbe [ma: Mikolajiv – MJK] vagy a Donyeck-medence szénbányaiba szállítottak. De volt, aki a Krím-félsziget nagy kikötővárosai: Szevasztopol, Szimferopol, vagy Feodoszija mellett létesült munkatáborokba került.²⁸²

²⁸⁰ Többek között lásd erről: a szerző által készített interjú Varga Márton (1926–2005) egykori fogollyal, Kolozsvár, 2004. április 16. A szerző tulajdonában; Kelemen; Papp: i. m., 136. o.; Szabó: i. m., 31–37. o.; Ercsey: i. m., 36, 38–39. o.

²⁸¹ Többek között lásd erről: a szerző által készített interjú Török Imre (sz. 1928. február 22.) egykori fogollyal, Kolozsvár, 2006. december 6. A továbbiakban: Török; Vincze Sándor: *Pokoljárás*, Szabadság, 1991. január 23, III. évf., 14. sz., 3. o.

²⁸² Az erdélyiek szovjet fogságának helyszíneiről lásd bővebben: Murádin János Kristóf: „Málenkij robot”-ra hurcolás a Romániához csatolt részokról. i. m., 96. o.

Az úton a foglyok végig zárt marhavagonokban, összezsúfolva utaztak, borzalmas körülmények között. A heteken át tartó út alatt a beállótéli hideg és a folytonos éhezés sorban szedte áldozatait. Csak a tordai civilek közül 87-en pusztultak el a táborokba való kiszállítás közben.²⁸³

Az otthonmaradt családtagok azonban minderről vajmi keveset tudtak. Az a néhány fogoly, aki útközben sikeresen megszökött, csak az általa tapasztalt eseményekről tudott otthon néhány részinformációt közölni. A foglyok többségének sorsa családjaik előtt sokáig ismeretlen maradt, s több esetben még ma is az. A második világháború Európában való befejeződéséig ugyanis a foglyok nem írhattak és nem kaphattak levelet. A tábori postaszolgálat pedig még 1945. május 9-e után sem indult meg azonnal, hanem csak fokozatosan, a legtöbb lágerben 1946 elejétől kezdett működni.²⁸⁴ A tábori levelezőlapokat a cenzúra moszkvai központjában ellenőrizték, s onnan küldték tovább a címzettekhez. Ugyanígy a foglyoknak szóló leveleket is a kézbesítés előtt Moszkvában vizsgálták át. Címzettként a foglyok a moszkvai Vörös keresztet kellett hogy megjelöljék, mely szervezet a tábori postát irányította. A láger szó sosem szerepelhetett a levelezőlapokon, helyette mindig „postafiókot” írtak, amelynek száma a valóságban a fogolytábor száma volt. A levélváltás bár mindvégig rendszertelen és gyakran igencsak késedelmes volt, mégis sok fogolyban, a végső elkeseredés küszöbén, egyedül ez tartotta a lelket.

A foglyok közül igen sokan meghaltak. A primitív munkakörülmények, az ingyenes munkaerőnek tekintett foglyok túlzott fizikai megterhelése és az ezekből következő gyakori munkabalesetek²⁸⁵ mellett főleg a rendkívül zord orosz telek tizedelték meg a foglyok sorait. Ugyanakkor a rendszertelen és mindig elégtelen táplálkozás a foglyok mindegyikénél a szervezet legyengüléséhez, majd ennek következtében járványos betegségek megjelenéséhez vezetett. A halálos, gyakran megállíthatatlan járványok olykor a táborok szinte összes lakóját elpusztí-

²⁸³ Lásd erről Csetri: i. m., 13. o.

²⁸⁴ Lásd erről Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, 89–90. o.

²⁸⁵ Mások mellett Harmati Miklós egykori erdélyi fogoly írta le visszaemlékezésében édesapjának az Urál-hegységbeli Novi Salasova lágerének kórházbarakkjában, munkabaleset miatt bekövetkező tragikus halálát. Lásd: Harmati Miklós: *Kegyetlen élettapasztalat! A közelmúlt árnyékában.* Kiadatlan kézirat a szerző tulajdonában, 16. o.

tották. A leggyakoribb betegségek a következők voltak: gyomorsikulás, fertőző hasmenés, vérhas krónikus gyomorhuruttal, flekktifusz, málária, szívbillentyűgyulladás, agy- és mellhártyagyulladás, valamint disztrófia vagy végelgyengülés.²⁸⁶ Mindemellett a foglyok télen-nyáron szenvedtek a tetvektől és a poloskáktól, s gyakran meg is rühösödtek.²⁸⁷ Nem csoda, hogy ilyen körülmények között többen öngyilkosok lettek.

Összességében az 1944 őszén elhurcolt 700 tordai magyar majdnem egyharmada, 216 fogoly pusztult el a több éves fogságban. A kolozsváriak közül is hasonló arányban veszték oda a civil elhurcoltak, kb. 1600–1800 fő sosem tért vissza. Mindez beleillik az egész Erdélyből szovjet fogságba vetett, összesen mintegy 20 000 magyar polgári lakos kb. 30%-os (5000–6500 fő) halálzási arányába. Ha az elhalálzási adatokat évekre lebontva vizsgáljuk, látható, hogy – mint korábban szó volt róla – az elpusztult tordai magyar civil foglyok közül 87 fő már a lágerbe való kiszállítás idején, azaz 1944-ben vesztette életét. A legsúlyosabb véráldozatot azonban az 1945-ös első orosz tél hozta: az 1945 január-februári pusztító hideg időszakban dúló járványokban tömeges elhalálzások történtek, és a tordai magyar civil áldozatok száma néhány hét leforgása alatt kb. 110-re rúgott. A háború végét követően javuló lágerbeli körülmények azután 1946-ra jelentősen növelték a túlélési esélyt. Az elhunyt tordai magyarok alig 10%-a, mintegy 20 fő vesztette életét a fogság következő három-négy évében.

A túlélők állandóan várták a szabadulást. A hazatérés idejét senki sem tudta, mégis folyton újabb és újabb időpontok, dátumok keringtek a foglyok között. A mindig biztosnak mondott hírek azonban sorra hamisnak bizonyultak. Számos alkalommal fogvatartóik egyszerűen átértették őket, azt ígérve, hogy nemsokára hazamehetnek. Rendszerint ez történt, amikor fogolytranszportokat más táborokba irányítottak. Török Imre 16 évesen Kolozsvárról elhurcolt egykori fogoly elevenítette fel fogságának egyik legkegyetlenebb élményét, egy meghíúsult szabadulási ígéretet. A vele készült interjúbán így emlékezett: „Úgy volt, hogy a civilek hamarabb hazajönnek. 1947 telén, a hatalmas gorlovkai táborban,

²⁸⁶ A különböző betegségekről többek között lásd: Uo., 47–48, 56, 72, 81. o.; Szabó: i.m., 68, 73. o.; Papp: i.m., 41. o.

²⁸⁷ A szerző által készített interjú Csetri Elek (1924–2010) egykori fogollyal, Kolozsvár, 2004. április 22. A szerző tulajdonában.

ahol több tízezren voltunk, Prokop Gyula barátom egyik éjszaka bejött a barakkba, és felköltött azzal, hogy hívat az NKVD-s tisztt. Bementem vele a tiszt irodájába. Miután köszöntem, megkérdezte az orosz, hogy haza akarok-e menni? Én meg persze, hogy akartam, hiszen szerettem volna szabadulni a láger körüli szénbányák fenyegetésétől. Mire közölte velem, hogy kivesznek a hadifogolynévsorból, és betesznek a civilekhez.

Másnap kiválogatták a civileket, köztük engem is, és felkészítettek, hogy megyünk haza. Nagy volt az öröm. Körülbelül négyszázan lehettünk civilek. Teherkocsikra tettek, és elvittek egy kihalt lágerbe, ahol nem volt senki, csak a mindent benövő gyomok. Lekaszálódunk a teherautókról, és rohángáltunk egyik baraktól a másikig, hogy minél előnyösebb helyet kaphassunk magunknak. Ott vártuk az indulás napját. De csak nem akart eljönni. Helyette építőtelepen dolgoztattak. A munkahelyen már nem őriztek minket, civileket. Ezt kihasználva, egyik nap megszöktem.

Visszamentem a donbaszi Gorlovkára, a 28-as számú lágerbe, oda, ahonnan nem sokkal azelőtt a teherautókkal elvittek. Mikor visszaértem, láttam, hogy ott is civilek, férfiak, nők vannak, vegyesen. De mind idegenek voltak. Egyenesen a láger melletti irodára, a „sztojkontrolra” mentem. A személyzet ugyanaz volt, sokukat ismertem. Találkoztam is hamarosan egy ismerőssel, aki teljesen megrökönyödve kérdezte, hogy mit keresek én ott. Őszintén elmondtam neki, hogy eljöttem onnan, ahová vittek, mert nem indítottak haza. Kérdeztem, hogy hol van Prokop Gyula barátom, mire a válasz az volt, hogy egy transzporttal hazavitték. Majdnem összeestem. Kétségbeesésemben kérdeztem, hogy most mit csináljak. Azt mondta, hogy nincs mit tenni, vissza kell mennem oda, ahonnan eljöttem. [...]

Visszafordultam, s hol megállítottam egy-egy teherautót, hol meg gyalogoltam. Megtettem vagy száz km-t az orosz tében a táborig. Az egész szökésem, oda-vissza egy napig tartott. Mivel nem őriztek minket a munkatelepen, nem is tudták meg, hogy én egy napot hiányoztam. Még két évet kellett várnom, míg az 1947-es ígéret valósággá vált, és hazaengedtek.”²⁸⁸

²⁸⁸ Török.

A szabadulás valódi ritmusát a Szovjetunió gazdasági igényei szabták meg. Amíg a foglyomunkára nagy mennyiségben szükség volt, addig nem lehetett szó szabadulásról. Ezt bizonyítja a hazatérés évenkénti bontása is, amely nagy eltéréseket mutat. Legkorábban azon kevesek jöhettek haza, akik sikeresen megszöktek még a kiszállítás idején, 1944-ben, illetve azok a foglyok, akiket koruk, vagy egészségi állapotuk miatt munkaképteleneknek nyilvánítva, maguk az orosz örök engedték haza még Brassó, vagy Focşani gyűjtő- és tranzitlágeréből. Ez azonban a hazatérők alig 5-7%-át tette ki. Legtöbb 800 erdélyi magyar civil, köztük kb. 30 tordai kerülhetett haza ilyen hamar.

Ezt követte azon foglyok hazaengedése, akik valahogy túléltek ugyan a legborzasztóbb első telet a Szovjetunióban, de 1945 tavaszára fizikailag és szellemileg annyira legyöngültek, hogy munkavégzés tekintetében a szovjetek számára hasznavehetetlennek minősültek. Az összes hazatérő mintegy 20%-a, megközelítőleg 2700 erdélyi, köztük mintegy 100 tordai civil így érkezett haza 1945 késő nyarán–kora őszén.

A foglyok túlnyomó többsége azonban már csak a békeszerződés aláírása és a kommunista hatalom itthoni berendezkedése után, 1948 nyári, őszi hónapjaiban térhetett vissza. A túlélők 60%-a, legalább 8000 erdélyi magyar, köztük 300 tordai jöhetett haza ebben az időszakban.

Az utolsó nagy fogolytranszport 1949 októberében érkezett Erdélybe, a hazatérők mintegy 7%-át hozva vissza. Összesen majdnem 1000 erdélyi magyar civil, köztük hozzávetőlegesen 30 tordai jöhetett ekkor haza szeretteihez.

A még ezután is kint maradók azonban már csak szórványosan érkeztek vissza 1950 és 1953 között. Többen csak Sztálin 1953. március 5-én bekövetkező halála után. Ők együtt is a túlélők alig 6%-át tették ki, és számszerűleg nem lehettek többen 800-nál, akik között maximum 30 volt tordai.

A beérkező fogolytranszportokat a focşani-i, vagy a râmnicu sãrat-i elosztóláger fogadta, ahol a Vöröskereszt látta el a hazatérőket. Az elosztólágerekben a foglyokat átvette a román hadsereg. Két hétig vesztőzár alatt maradtak. Ez azonban nem csak egészségügyi okokból volt így, hanem azért is, mert ezalatt ellenőrizték őket a belügyi nyilvántar-

tásokban, és a Securitate tisztjei mindegyiküket arra figyelmeztették, hogy fogságukról mélyen hallgatniuk kell. Ellenkező esetben családjukkal együtt a szovjet légerekbe való visszahurcolással fenyegették meg őket. Végül igazolással látták el és szabadon engedték a foglyokat.

A hazatérők mindegyike számára nagy, olykor elviselhetetlen terhet jelentett a fogság. Többen a táborokban szerzett betegségek miatt, szabadulásukat követően hamarosan meghaltak. De azoknak is, akik még évtizedekig életben maradtak, egész életükre rányomta bélyegét a fogság traumája. Legtöbbjük nem, vagy csak részben tudta feldolgozni az átélt szenvedéseket, és hosszú időnek kellett eltelténie addig, amíg a fogság pszichológiai hatásai alól nagyjából felszabadulhatott.

„Itthon még sokáig kísértettek a lágerélmények” – írta visszaemlékezésében Bitay László 1945. szeptemberében hazatért kolozsvári civil fogoly. „Éjszakánként gyakran újraálmodtam az átélteket s ilyenkor mindig csuromvizes párnán ébredtem fel. Sokáig azt hittem, ezek az álmok okozzák éjszakai izzadásomat, ám később, az álmok megszűntével még mindig átizzadt párnán ébredtem. Más, fogságból hazatértek ugyanezt a jelenséget tapasztalták magukon. Úgy látszik, a rendkívül leromlott fizikai állapotnak volt ez a következménye. Hosszú hónapok teltek el, amíg végre annyira összeszedtem magam, hogy már nem reszkettem az élelemért s az evést nem csak azért hagytam abba, mert szégyelltem tovább enni, hanem azért, mert tényleg jól laktam.”²⁸⁹

Akiknek a testi-lelki gyötrelmekből sikerült úgy-ahogy felépülniük, már egy teljesen megváltozott világot találtak maguk körül. A kommunista rendszer ellenszenvvel viseltetett irányukban, megbélyegzett emberek lettek. Ezért beilleszkedésük a békés, civil életbe csak nagy nehézségekkel és fokozatosan következhetett be. A háború utáni nehéz gazdasági helyzetben és a fogoly múlt miatti előítéletekkel terhelt politikai légkörben sokáig a munkába állás is komoly akadályokba ütközött. Az értelmiségiek közül néhányan évekig csak úgy tudták fenntartani magukat, hogy a lágerben elsajátított orosz nyelvet tanították.²⁹⁰

²⁸⁹ Bitay László: 6 ló–40 ember? *Romániai Magyar Szó*, 1991. december 21–22, új sorozat, 613–614. sz., 8. o.

²⁹⁰ Többek között oroszot tanított Kiss Jenő író és Bakó Mihály volt kolozsvári elhurcolt is. Lásd erről Bakó Mihály leányával, Fodor Eszterrel a szerző által készített interjút, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában.

Az ártatlanul szenvedők a velük történekről évtizedekig nem beszélhettek. Kálváriájuk tabu téma volt. A kommunizmus negyven éve alatt Romániában szovjet munkatáborok, deportáltak hivatalosan nem léteztek, azokról írni, a tragédiára nyilvánosan emlékezni, de még csak róla beszélni sem lehetett. A politikai vezetés a hazatérők szovjet-unióbéli szenvedéseirért még elvi szinten sem volt hajlandó kárpótlást nyújtani, egy idő után pedig már magukról az egykori foglyokról sem vett tudomást.

A túlélők közötti kapcsolat azonban megmaradt, és évtizedeken keresztül számon tartották egymást. A velük történekről a kommunizmus évtizedei alatt nyilvánosan nem beszélhettek ugyan, megemlékezéseket sem tarthattak, mégis egyre többen vállalták, hogy visszaemlékezéseiket, ha titokban is, de papírra vetik. Még akkor is, ha a közlésre esély sem lehetett. Az 1989-es forradalom és a kommunizmus bukása után ezek az írott források lettek a legértékesebb bizonyítékai a történekeknek. Szubjektivitásuk ellenére hitelesen világítják meg a szovjet lágerek elfelejtésre rendelt világát.

A memoárirodalom mellé jóval lassabb ütemben zárkózik fel a tudományos, történezi megközelítés. Az erdélyi magyar civilek 1944 őszi elhurcolásának körülményeiről egyelőre kizárólag magyar történezek végeznek feltárómunkát.

A történezi szakma mellett a széles nyilvánosság előtt is csak az utóbbi években nyílt meg a múltnak ez az elhallgatásra ítélt szelete. Tordának az 1944 őszi elhurcolásokban játszott kiemelkedő szerepét mutatja az a tény, hogy az erdélyi magyarok fogságának első emlékműve éppen ebben az Aranyos-parti kisvárosban került felállításra. A központi magyar temetőben, 1995-ben emelt kopjafa felirata éveken át csak általánosságban a második világháború áldozataira emlékeztethetett, majd 2014-ben, a hetvenedik évfordulóra eljött az ideje annak is, hogy a Tordai Honvéd Hagyományörző Bizottság lelkes és kitartó munkájának köszönhetően, a kisváros 216 elhurcolt és fogságban elpusztult magyar polgárának neve, immár fekete gránittáblákra vése hirdethesse az ártatlanok szenvedését. Alig pár nappal később pedig a magyarság panteonjában, a kolozsvári Házsongárdi temetőben avattak háromnyelvű (magyar, román, német) emléktáblát a „kincses város-

ból” elhurcolt áldozatoknak. Ezt 2016 novemberétől már négynyelvű (magyar, román, német és angol) felirattal ellátott, stílusos emlékmű helyettesíti a Házsongárdi temető lutheránus sírkertjében.

Melléklet

A 216 tordai magyar civil áldozat névsora²⁹¹

ÁBRAHÁM GÉZA	46 éves	BODA GÉZA	20 éves
ACHIM ÁRPÁD	21 éves	BORBÉLY GÉZA	21 éves
ÁCS JÁNOS	43 éves	BOTOS FERENC	24 éves
ÁMIRÁS MÁRTON ENDRE	39 éves	BÖSZÖRMÉNYI GÉZA	45 éves
APÁCZAI KÁROLY	20 éves	BRANDEIS OLGA	21 éves
BABOS VIKTOR	41 éves	BRANDOFFER ANTAL	44 éves
BALÁZS JÁNOS		CSETRI ZOLTÁN	23 éves
BALÁZS MÓZES	54 éves	CSIPKÉS JÓZSEF	46 éves
BALOGH BÉLA	40 éves	CSUNDERLIK JÁNOS	49 éves
BARÁTOSI TIBOR	17 éves	DANKÓ JÁNOS	36 éves
BARDOCZ ANDOR	31 éves	DÁVID JÓZSEF	21 éves
BARDOCZ BÉLA		DEÁK ISTVÁN	21 éves
BARÓTI DEZSŐ	42 éves	DEMETER MIHÁLY	34 éves
BARTHA JÁNOS	17 éves	DÉNES FERENC	24 éves
BARTHA KÁROLY	42 éves	DONÁTH ERNŐ	32 éves
BARTHA LAJOS		DURUGY JÓZSEF	33 éves
BARTUS KÁROLY	42 éves	ERDEI SÁNDOR	39 éves
BEDER ÁRPÁD	17 éves	FEDURÁGAI KÁROLY	18 éves
BEDŐ ANDRÁS	49 éves	FEHÉR GÁBOR	42 éves
BEDŐ ANTAL	45 éves	FERENCZI JÓZSEF	34 éves
BEDŐ FERENC	50 éves	FINTA LAJOS	49 éves
BENKŐ JÓZSEF		FINTA MIKLÓS	56 éves
BENKŐ KÁROLY	39 éves	FODOR ÁRPÁD	27 éves
BERECKI BÉLA	14 éves	FODOR EGON	17 éves
BLÉNYESI KÁLMÁN	22 éves	FODOR FERENC (FRICI)	54 éves

²⁹¹ Dr. Cech Vilmos et al.: i. m., 48–50. o.

FODOR ISTVÁN	32 éves
FODOR ISTVÁN	49 éves
FODOR JANCSI	
FODOR JÓZSEF	17 éves
FODOR MÁRTON	
FRICZ FERENC	41 éves
FÜSY GYULA	44 éves
FÜZÉR FERENC	30 éves
GALAMBOSI JÁNOS	49 éves
GALAMBOSI JÓZSEF	41 éves
GÁSPÁR ANDRÁS	35 éves
GEGESI ÁRPÁD	37 éves
GERGELY RÓBERT	17 éves
GÖNCZI ÁRPÁD	49 éves
GÖNCZI BÉLA	46 éves
GÖNCZI LAJOS	50 éves
GRIM LAJOS	
HALMÁGYI PISTIKE	19 éves
HALMÁGYI TAMÁS	47 éves
HARTL LAJOS	22 éves
HÁVRANEK ELEMÉR	45 éves
HOLLUNZER LAJOS	42 éves
HORVÁTH GYULA	24 éves
IRSAI FERENC	35 éves
ISSZA ZOLTÁN	36 éves
JAKAB SAMUNÉ	55 éves
KACSÓ GYÖRGY	41 éves
KANYARÓ SÁNDOR	20 éves
KÁPTALAN N. JÓZSEF	22 éves
KÉKEDI ÁRPÁD	17 éves
KÉKEDI ÁRPÁD	42 éves
KELEMEN KÁROLY	
KEMÉNY TIBOR	42 éves

KERESZTES ENDRE	
KISS ERNŐ	42 éves
KISS FERENC	34 éves
KISS SÁNDORNÉ	72 éves
KONCZ ANDRÁS	48 éves
KONCZ LÁSZLÓ	14 éves
KONCZ LÁSZLÓ	17 éves
KORPÁDI GYULA	42 éves
KÓSA KÁROLY	38 éves
KOSZTA JÓZSEFNÉ	58 éves
KOSZTA MIHÁLY	15 éves
KOSZTA MIKLÓS	14 éves
KOVÁCS ALBERT	33 éves
KOVÁCS DÉNES	38 éves
KOVÁCS JÓZSEF	17 éves
KOVÁCS JÓZSEF	42 éves
KOVÁCSICS LAJOS	51 éves
KÖMÍVES JÁNOS	46 éves
KÖNTÖS JÓZSEF	52 éves
KRÓNER BÉLA	49 éves
KUBIK LAJOS	41 éves
LÁSZLÓ LAJOS	16 éves
LÉHMAN MÁTYÁS	39 éves
LICKAI LAJOS	25 éves
LOSONCZI DEZSŐ	51 éves
LŐRINCZ ÁRPÁD	25 éves
LŐRINCZ JÓZSEF	21 éves
LŐRINCZY GYÖRGY	38 éves
MAGYAROSI SÁNDOR	60 éves
MAGYAROSY ZOLTÁN	49 éves
MAJOR SÁNDOR	20 éves
MAKKAI MIKLÓS	61 éves
MÁTYÁS ALBERT	41 éves

MEDGYESI BÉLA	27 éves
MILOTAI LAJOS	62 éves
MILOTAI SÁNDOR	40 éves
MOLDOVÁN GYÖRGY	10 éves
MONITORISZ FERENC	37 éves
MONOKI BÉLA (ADALBERT)	34 éves
MÓRICZ MIKLÓS	42 éves
MÓRICZ MIKLÓS	51 éves
NAGY MÁTYÁS	43 éves
NAGY PÁL	28 éves
NAGY SÁNDOR	23 éves
NEMES LÁSZLÓ	29 éves
NÉMETI JÓZSEF	22 éves
NÉMETI SÁNDOR	
NÓTÁS KÁROLY	26 éves
ORBÁN JÓZSEF	19 éves
PÁSKULY ISTVÁN	29 éves
PÁSKULY MÁRTON	49 éves
PATAKI ANDRÁS	18 éves
PÉNTÉK BALÁZS	
PETHŐ SAMU	17 éves
PETŐ LAJOS	14 éves
PETRI BÉLA	
PETRI JÓZSEF	23 éves
PIFFER ANTAL	17 éves
PORZSOLT JÁNOS	
PÖFER ANTAL (DÓDI)	17 éves
RÁCZ BÉLA	17 éves
RAVAI ÁRPÁD	
RAVAI ELEK	45 éves
RAVAI ELEMÉR	18 éves
RAVAI LAJOS	58 éves

RAVAI MIKLÓS	54 éves
RÉZI MIHÁLY	39 éves
ROZENBERG JÁNOS	42 éves
ROZSOS JÁNOS	51 éves
SALAMON JÓZSEF	18 éves
SÁNDOR BÉLA	42 éves
SÁNDOR JÁNOS	47 éves
SÁNDOR JÁNOS	58 éves
SÁNDOR MIKLÓS	50 éves
SÁNTA JÓZSEF	44 éves
SAS ÁRPI	18 éves
SCRABÁK ATTILA	19 éves
SCRABÁK JÁNOS	46 éves
SILÓ KÁROLY	28 éves
SIMON ANDRÁS	52 éves
SIMONFY ZOLTÁN	17 éves
SIPOS GÁBOR	
SZABADOS JÓZSEF	
SZABÓ AMBRUS	49 éves
SZABÓ ÁRPÁD	47 éves
SZABÓ FERENC	34 éves
SZABÓ FERENC	25-30 é
SZABÓ ISTVÁN	32 éves
SZABÓ JÓZSEF	17 éves
SZABÓ TAMÁS	17 éves
SZABÓ TAMÁS	18 éves
SZAKA BÉLA	33 éves
SZAKOLCZI DEZSŐ	14 éves
SZÁSZ ZSIGA	37 éves
SZÉKELY BÉLA	40 éves
SZÉKELY BÉLA	47 éves
SZÉKELY BELLA	
SZÉKELY GYULA	20 éves

SZÉKELY GYULA	50 éves
ifj. SZÉKELY GYULA	17 éves
SZÉKELY LAJOS	44 éves
SZÉLL SÁNDOR	19 éves
SZILÁGYI DEZSŐ	33 éves
SZILÁGYI FERENC	
SZILÁGYI GYULA	22 éves
SZILÁGYI ISTVÁN	
SZILÁGYI SÁNDOR	38 éves
SZŐCS ÁRPÁD	31 éves
TASNÁDI MÁRTON	41 éves
TOMPA LAJOS	43 éves
TOMPA SÁNDOR	44 éves
TORDAI JÓZSEF	
TÓTH LÁSZLÓ	41 éves
TÓTH PÁL	57 éves
TÖKÉS BÉLA	44 éves
TÖRÖK OLGA	17 éves

TÖRÖK RÓZA	4 éves
TURONY JÓZSEF	35 éves
ÜVEGES JÁNOS	18 éves
VENCEL JÁNOS	35 éves
VERESS ÁRPÁD	18 éves
VERESS ZSIGMOND	80 éves
VERESS ZSIGMONDNÉ	64 éves
VESZPRÉMI ÁRPÁD	39 éves
VESZPRÉMI FERENC	42 éves
VESZPRÉMI JÓZSEF	36 éves
VESZPRÉMI LAJOS	
VINCZE SÁNDOR	20 éves
WEKERLE KÁROLY	42 éves
WELMAN KÁROLY	
ZALÁNYI ANTAL	40 éves
ZILAH SAMU	49 éves
ZÜRICH LÁSZLÓ	

Melléklet

Cirill felírtos szovjet katonai faláda 1944-ből, a tordai csata helyszínéről. (Koncz János tulajdona, Aranyosgerend, Románia). Fotó: dr. Murádin János Kristóf

*Vass Károly Tordáról elhurcolt magyar civil, egy német hadifogolytól szerzett, vésett virágdíszítéses és felírtos alumínium csajkája a szovjet fogságból. Wehrmacht-típuscsajka 1936-ból. Felírata: „W. Morgenstern, Vass Károly” (Vass Ilona Sára tulajdona, Torda).
Fotó: Tóth Orsolya*

Károly Tordáról elhurcolt magyar civil vésett feliratos alumínium kanala a szovjet fogságból. Felirata: „Vass K.” (Vass Ilona Sára tulajdona, Torda). Fotó: Vass Ilona Sára

56. kép. A tordai magyarok elhurcolásának emlékműve a felavatás után. Állította: a Tordai Honvéd Hagyományörző Bizottság, 2014. október 4-én. Rajta a 216 szovjet fogságban elhunyt tordai magyar civil névsora – Torda, központi magyar temető.

Forrás: Dr. Cech Vilmos–Józsa István Lajos–Kékkői Károly: The Activities of Committee for the Preservation of Military Traditions from Torda (THHB). In: Acta Universitatis Sapientiae European and Regional Studies. Scientific Journal of Sapientia University, vol. 7, 2015/1, Sapientia Hungarian University of Transylvania, Scientia Publishing House, Cluj-Napoca (Kolozsvár), 2015, 94. o.

Emléktábla a kolozsvári magyarok elhurcolásának emlékére. Állíttatta: a Szovjet Elhurcolások Emlékbizottsága és a kolozsvári Evangélikus-Lutheránus Püspökség, 2014. október 14-én, készítette: Gergely Zoltán – Kolozsvár, Házsongárdi temető, Lutheránus sírkert.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1lenkij_robot#/media/File:M%C3%A1lenkij-robot-Kv%C3%A1r.jpg

A Kolozsvárról 1944 októberében a Szovjetunióba hurcolt 5000 magyar civil férfi emlékműve a Házsongárdi temetőben, a 2016. november 19-i ünnepélyes avatáskor.

Fotó: dr. Murádin János Kristóf

*A tordai Törvényszék régi épülete napjainkban. Ide gyűjtötték össze 1944. októberében az elfogott magyar civileket Tordáról és Kolozsvárról is, mielőtt bevonatírozásra kerültek volna.
Fotó: M. Lovász Noémi. (2019)*

A tordai szárnyvasút, gipszgyár melletti régi vonala. Itt vagonírozták be a foglyul ejtett tordai és kolozsvári magyar civileket 1944. októberében, majd innen szállították őket a brassói gyűjtőtáborba. Fotó: M. Lovász Noémi (2019)

FÜGGELÉK

A NOVEMBER 16-I NEMZETKÖZI EMLÉKKONFERENCIA PROGRAMJA

GULÁG–GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI FÓRUMA 2018.

Nemzetközi emlékkonferencia a Szolyvai Emlékparkbizottság szervezésében és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, valamint a pécsi Német Kör társszervezésében.

Napirenden:

- *GULÁG, GUPVI: etnikai tisztogatás-kitelepítés, szovjetizálás a Kárpát-medencében.*
- *Hadifogoly és malenkij robotra internált magyarok, németek, és politikai okokból elítéltek a szovjet lágerekben, rabtelepeken.*
- *Áldozatok és túlélők, rehabilitáció és kárpótlás, kutatóutak, emlékhelyek és emlékezetpolitika.*

Helyszín: Helikon Hotel, konferenciaterem (Makkosjánosi, Sevcsenko u. 45.)

Időpont: 2018. november 16. (péntek). Kezdet: 10.⁰⁰.

ELŐZETES PROGRAM

9.30–10.00 Regisztráció.

I.

10.00–11.00. Az emlékkonferencia megnyitása: dr. Tóth Mihály, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke

Megemlékezés: mécsesgyújtás, közös ima a mártírok lelki üdvéért a történelmi egyházak képviselőinek közreműködésével (v. h. **Pocsai Vince** ref. lelkész és mások). A tiszabökényi Tisza Csillag asszony- és leánykórus lágerdalokat ad elő (művészeti vezető: **Kovály Csilla**).

Történelmi filmklub: *Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek* (1944–45-ös megtorlások a Vajdaságban, 48 perc). Szerkesztő-rendező: **Rozsnyai Ilona** (pécsi Német Kör).

II.

11.00–12.00 SZAKMAI KONFERENCIA. Levezető elnök: dr. Tóth Mihály és dr. Dupka György.

11.00–11.10. Matkovits-Kretz Eleonóra (Pécs), a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének elnöke: *A pécsi Német Kör GULÁG–GUPVI emlékeztetpolitikája könyvek, dokumentumfilmek, kiállítások, emlékútak, konferenciák tükrében.*

11.10–11.20. dr. Dupka György (Ungvár), a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára: *A GULÁG–GUPVI-kutatás helyzetképe az intézményesülési törekvések útján. Készülődés a malenkij robot 75. évfordulójával kapcsolatos emlékévre.*

11.20–11.30. dr. Molnár D. Erzsébet (Beregszász), GULÁG-GUPVI kutató történész, docens, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola: *„Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.” A kárpátaljai magyarok 1944-es elhurcolása: tények, adatok, összefüggések.*

11.30–11.40. Balahó Zoltán (Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történésze: *A Ferencvárosi Malenkij Robot Emlékhely bemutatása.*

11.40–11.50. Dragan Traian (Temesvár–Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történésze: *A közös emlékezet mérföldköve. A Kommunizmus és Ellenállás Áldozatainak Emlékmúzeuma Máramaroszigeten.*

11.50–12.00. Kállay Karolina (Szatmárnémeti) történelem tanár, helytörténész: *A Szovjetunióba elhurcolt és haza nem tért magyar, sváb áldozatok feliratos emlékjelei a Szatmár megyei, illetve az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás településein.*

12.00–12.10. Nagyné Pintér Jolán (Budapest), a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke: *Emberkereszt – egy emlékmű emlékezete.*

12.10–12.20. Bimba Brigitta (Bátyú), a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója: *Élelem és kérelem – női közbenjárás a Kárpátaljáról malenkij robotra hurcolt férfiak ügyében.*

12.20–12.30. Marcsák Gergely (Kincseshomok), a Debreceni Egyetem abszolvált PhD-hallgatója: *A malenkij robot megjelenítése Vári Fábián László önéletrajzi regényében.*

12.30–12.40. Mádi Bianka (Verbőc), az UNE Magyar Kara történelem szakos hallgatója: *Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásának folyamata.*

12.40–12.50. Nick Ferenc (Aranyosapáti–Budapest), a Falvak Kultúrájáért Alapítvány elnöke: *Ismeretlen nemzetmentő: Kecskési Tollas Tibor.*

12.50–13.00. Makra Mónika (Budapest), történész, a GKNT tagja: *A Gulágkutatók Nemzetközi Társaság korábbi és aktuális programjai.*

13.00–13.10. Meskó János (Ungvár) helytörténész, a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeum megbízott vezetője: *A Kárpátontúli Ukrajna az átmeneti államalakulat 15 hónapos történetéből, erőszakos szovjetizálási politikája 1944. október–1946. január között.*

13.10–13.20. Kosztyó Gyula (Beregdeda) Clio Intézet, főmunkatárs: *A megfélemlítés, mint módszer a kárpátaljai magyar közösségek kolhozosításában (1949).*

13.40–13.50. Kérdések, hozzászólások. Zárszó.

2018. november 16. (péntek), délutáni program

15.15. Beregszászi Nagy Pál emléktáblájának avatása a beregardói temetőben a Beregszászáért Alapítvány szervezésében. (Házigazda: **Dalmay Árpád** elnök).

16.00. Emlékezés, koszorúzás a sztálini megtorlás beregszászi emlékművénél.

17.30. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet: részvétel a Mátyás-emléktábla avatásán a Beregszászáért Alapítvány szervezésében (Házigazda: **Dalmay Árpád** elnök).

KÖZPONTI MEGEMLÉKEZÉS SZOLYVÁN ÉS MÁS RENDEZVÉNYEK

2018. november 17. (szombat), Szolyvai Emlékpark

10.30. 100 éve történt – megemlékezés az I. Világháború áldozatairól (nyitóbeszéd: **Dupka György**, a SZEPEB titkára): kopjafa és Szurmay Sándor tábornok, Uzsok hőse emléktáblájának felavatása a Szolyvai Emlékparkban. Avatóbeszédet tart **Dalmay Árpád**, a Beregszászáért Alapítvány Kuratóriumának elnöke.

11.00 Megszólal az Emlékpark Mártírok Kápolnájának lélekharangja. Megnyitó: **Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke.

11.10–11.45 Megemlékező beszédet tartanak: mérvadó helyi magyar szervezetek vezetői, a magyar kormány, a parlamenti pártok, az ukrán állami szervek, Kárpátalja regionális és helyi önkormányzatai, valamint magyar és német társadalmi szervezetek képviselői. A beszédek közben lágerversek hangzanak el a szolyvai iskolások előadásában.

11.45–12.00 Ökumenikus gyászszerztartás a római katolikus, a görögkatolikus és a református egyház képviselőinek részvételével. **GULÁG–GUPVI**-emléktáblák (Lónya II emléktábla) felavatása.

12.00 Koszorúzás.

2018. november 17. (szombat), Ungvár

16:00 Ungvár, Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeumának megtekintése. Helyszín: Ungvár, Pravoszláv part, Duhnovics-ház

2018. november 18. (vasárnap), Tiszaölkény

12.00. Búcsú a Tiszaölkényi Árpád-házi Szent Erzsébet római katolikus templomban. Főcelebráns: **Weinrauch Ferenc Márió**, OFM

plébános-kormányzó. Emlékezés a Mártírokra. A Szentmise után: a templomkertben lévő emlékműnél emlékezés a II. világháború áldozataira.

A rendezvény főszervezője:
Szolyvai Emlékparkbizottság

Társszervező:
Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet

Együttműködő partnereink:
Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre

Fő támogatónk:
A Bethlen Gábor Alap

NEMZETKÖZI EMLÉKKONFERENCIA

2018. november 16.

Makkosjánosi, Helikon hotel

Mára hagyománnyá vált, hogy a Szolyvai Emlékparkban tartott megemlékezést megelőző napon megtartják a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát. A Szolyvai Emlékparkbizottság szervezésében, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, valamint a pécsi Német Kör társszervezésében rendezett emlékkonferenciát idén a makkosjánosi Helikon Hotel konferenciatermében tartották.

A nemzetközi emlékkonferencia (Fotó: Szemere Judit)

A Himnuszunk eléneklése és mécsesgyújtás után a mártírok lelki üdvéért **v. h. Pocsai Vince** református lelkész mondott imát.

A fórumot **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg.

A tiszabökényi Tisza Csillag asszony- és leánykórus katonadalokat adott elő (művészeti vezető: **Kovály Csilla**), majd *Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek* címmel filmet vetítettek a vajdasági 1944–45-ös megtorlásokról, melynek megalkotásáról **Rozsnyai Ilona** szerkesztő-rendező, a pécsi Német Kör programmenedzsere számolt be.

A szakmai konferencián – **dr. Tóth Mihály** és **dr. Dupka György** elnöklétével – előadást tartott:

– **Matkovits-Kretz Eleonóra**, a Magyarországi Németek Pécs-Baryai Nemzetiségi Körének elnöke (előadásának címe: A pécsi Német Kör GULÁG-GUPVI emlékezetpolitikája – könyvek, dokumentumfilmek, kiállítások, emlékutak, konferenciák tükrében);

– **dr. Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára (előadásának címe: A GULÁG-GUPVI kutatás helyzetképe az intézményesülési törekvések útján. Készülődés a „malenkij robot” 75. évfordulójával kapcsolatos emlékévre);

– **Molnár D. Erzsébet** (Beregszász), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola GULÁG-GUPVI kutató történész docense (előadásának címe: „Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot” A kárpátaljai magyarok 1944-es elhurcolása: tények, adatok, összefüggések);

– **Balahó Zoltán** (Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történésze (előadásának címe: A Ferencvárosi Malenkij Robot Emlékhely bemutatása);

– **Dragan Traian** (Temesvár–Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történésze (előadásának címe: A máramaroszigeti börtönmúzeum, a kommunista Románia egyik legrettegettebb politikai börtöne);

– **Kállay Karolina** (Szatmárnémeti) történelemtanár, helytörténész (előadásának címe: A Szovjetunióba elhurcolt és haza nem tért magyar, sváb áldozatok feliratos emlékjelei a Szatmár megyei, illetve az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás településein);

– **Nagyné Pintér Jolán** (Budapest), a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke (előadásának címe: Emberkereszt- egy emlékmű emlékezete);

– **Bimba Brigitta** (Bátyú), a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója (előadásának címe: Élelem és kérelem – női közbenjárás a Kárpátaljáról malenkij robotra hurcolt férfiak ügyében);

– **Marcásák Gergely** (Kincseshomok), a Debreceni Egyetem abszolvált PhD-hallgatója (előadásának címe: A „malenkij robot” megjelenítése Vári Fabián László önéletrajzi regényében);

– **Mádi Bianka** (Verbőc), az UNE Magyar Kara történelem szakos hallgatója (előadásának címe: Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásának folyamata);

– **Nick Ferenc** (Aranyosapáti-Budapest), a Falvak Kultúrájáért Alapítvány elnöke (előadásának címe: Ismeretlen nemzetmentő: Kecskési Tollas Tibor);

– **Makra Mónika** (Budapest), történész, a GKNT tagja (előadásának címe: A Gulág-kutatók Nemzetközi Társaság korábbi és aktuális programjai).

– **Meskö János** (Ungvár) helytörténész, a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeum megbízott vezetője (előadásának címe: A Kárpátontúli Ukrajna az átmeneti államalakulat 15 hónapos történetéből, erőszakos szovjetizálási politikája 1944.október-1946.január között);

– **Kosztó Gyula** (Beregdéda) Clio Intézet főmunkatársa (előadásának címe: A megfélemlítés, mint módszer a kárpátaljai magyar közösségek kolhozosításában (1949)).

Zárszában **Dupka György** többek között néhány fontos bejelentést tett. Az elhangzott előadások szerkesztett szövegei könyvalakban is kiadásra kerülnek. A gyűjtemény tartalmazni fogja azon kutatók munkáit is, akik egyéb elfoglaltságuk miatt nem tudtak megjelenni a nemzetközi fórumon.

A Szolvyvai Emlékparkbizottság és a pécsi Német Kör levéllel fordul a magyar kormányhoz, hogy az 2019. évet nyilvánítsák GULÁG–GUPVI-émlékévvé, hogy a malenkij robot 75. évfordulója alkalmából állítsák fel újra az Emlékbizottságot, hogy az folytassa a 2015-ben megkezdett koordinációs tevékenységét, az újabb GUPVI–GULÁG tematikájú pályázatok kiírását. Kárpát-medencei szintű fontos magyar ügynek tartja a GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató-, és Emlékközpont (GGDK) 2019 novemberében történő beindítását Budapesten a magyar kormány támogatásával. Halaszthatatlan ügynek tekinti, hogy a Nemzeti Alaptanterv (NAV) anyagába bekerüljön a GULÁG–GUPVI tematika, a malenkij robot témaköre is.

A konferenciát követően a résztvevők többek között a sztálini megtorlás beregszászi emlékművénél hajtottak fejet. Itt **dr. Erdei Péter**, a

beregszászi konzulátus vezető konzulja tartott beszédet. A diplomata kihangsúlyozta, az a remény, amivel az elhurcoltak küzdöttek, az a kitartás, az a sok szenvedés, a jövőbe vetett hitük mutathat példát nekünk, és bizakodásra ad okot. Ebből kell nekünk is erőt meríteni. A megjelent szervezetek, intézmények képviselői a sztálini megtorlás beregszászi emlékművénél elhelyezték a kegyelet koszorúit.

MEGEMLÉKEZÉS, KOSZORÚZÁS, EMLÉKTÁBLÁK AVATÁSA A SZOLYVAI EMLÉKPARKBAN

2018. november 17.

A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások novemberi Emléknapja programjaiba illeszkedve a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfi lakosság 1944 őszi „malenkij robot-ra” történt elhurcolásáról való méltó megemlékezésért a Szolyvai Emlékparkbizottság a történelmi egyházakkal, valamint magyar és német társadalmi szervezetekkel közösen ökumenikus istentisztelettel egybekötött koszorúzást tartott a Szolyvai Emlékparkban. Hagyományunkhoz híven megemlékezésre és koszorúzásra kerül sor a szolyvai honfoglalási harcos emlékművénél (Szolyva Paszika község felőli bejáratánál).

*Koszorúzással egybekötött megemlékezés a Szolyvai Emlékparkban, 2018.
(Fotó: Fuchs Andrea)*

Miután megkondukt az Emlékpark Mártírok Kápolnájának lélekarangja a Kárpát-medencei szintű megemlékezést **Tóth Mihály**, a

Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg, és üdvözölte a közel hatszáz résztvevőt.

*Koszorúzással egybekötött megemlékezés a Szolyvai Emlékparkban, 2018.
(Fotó: Fuchs Andrea)*

A himnuszok elhangzása után – **Fuchs Andrea** ukrán-magyar nyelvű konferálását követően – emlékbeszédet tartott **Csallóközi Zoltán**, Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes főtanácsadója, a Keresztény Demokrata Néppárt képviselője, **Gennagyij Moszkal**, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás vezetője, **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke, parlamenti képviselő, **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **dr. Tilki Attila**, FIDESZ-es parlamenti képviselő, az Európai Tanács tagja, **Csenger-Zalán Zsolt**, országgyűlési képviselő, a FIDESZ - Magyar Polgári Szövetség Külügyi Bizottságának alelnöke, **Árvai Attila**, a Szerencs városi Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, aki a márványtábla-állítás lehetőségéért köszönetet mondott a Szolyvai Emlékparkbizottságnak, valamint **Dupka György**, az emlékparkbizottság felelős titkára.

Közreműködtek a Szolyvai 1. Sz. Általános Iskola felső tagozatának diákjai, akik magyar népdalokat adtak elő.

A történelmi egyházak jelenlévő képviselői, v. **Pocsai Vince** református lelkész, **Schlep Román** római katolikus plébános, **Lődár Jenő** görögkatolikus atya és mások imát mondtak a mártírokért. Ezután sor került a Gulág–Gupvi-emléktáblák (Lónya II. emléktábla) felavatására is.

A felszólalókon kívül megtisztelte a rendezvényt Áder János köztársasági elnök nevében **Nagy Bercel**, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója, **Kuti László**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának ügyvezető konzulja, **Seszták Oszkár**, SZ-SZ-B megye közgyűlés elnöke, **Szalipszki Endre**, Magyarország Beregszászi konzulátusának volt főkonzulja, Nyíregyháza megyei jogú város küldöttsége **dr. Bajnai Kornél** vezetésével, a Magyar Szocialista Párt képviselőjében **Legény Zsolt** és **Velez Árpád** politikusok, **Nagyné Pintér Jolán** (Budapest), a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke, a Magyar Nemzeti Múzeum képviselőjében **Balahó Zoltán** és **Dragan Traian** múzeológusok, a Gulág-kutatók Nemzetközi Társasága képviselőjében **Makra Mónika** (Budapest) történész, **Bakkancsos László**, az UMDSZ alelnöke, **Gulácsy Géza**, a KMKSZ alelnöke, megyei képviselő, **Petruska István**, a Beregszászi Járási Közigazgatási Hivatal elnöke, **Sín József**, a Beregszászi Járási Tanács elnöke, **Nagy Béla**, a Kárpátaljai Református Egyházkerület főgondnoka, **Barta József**, a Kárpátaljai Megyei Tanács elnök-helyettese, **Tóth Miklós** és **Rezes Károly**, a megyei tanács képviselői, **Rezes József**, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Nemzetiségi és Vallásügyi Főosztályának vezetője, **Sztehura Klára**, a Szolyvai Járási Tanács alelnöke, **Alexander Didovics**, a szolyvai járási adminisztráció vezetője, **Iván Lányo**, Szolyva város polgármestere, a Beregszászi Városi Tanács képviselőjében **Veres Péter** és **Pavljuk Miklós** képviselők, Csonka-Bereg küldöttsége **Nick Ferenc**, a Magyar Falvak Kultúrájáért Kuratórium elnöke vezetésével, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének delegációja **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök vezetésével, a Megbékélésért Polgári Szövetség küldöttsége Felsőzsolcáról **Fehér Tibor** szövetségi elnök vezetésével, Budakeszi város (Beregdéda testvérvárosa) delegációja **dr. Győri Ottilia** polgármester vezetésével, a Kárpátaljai Magyar Vitézi Rend és a Kárpátaljai Nemzetközi Szent György Lovagrend képviselői, Lónya település küldött-

sége **Király Edit** polgármester vezetésével. Jelen volt továbbá Barabás és Gelénes települések küldöttsége, az aknaszlatinai kerékpár egyesület **Tokár Károly** vezetésével, **Pirigyi Gergely**, a Pásztor Ferenc Alapítvány, **Molnár D. Erzsébet** (Beregszász) történész docens, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola képviselőjében.

A Szózat elnéklése után a megemlékezés koszorúzással zárult.

FONTOSABB KÁRPÁTALJAI ESEMÉNYEK, MEGVALÓSULT PROJEKTEK

2018

2018. január 22. Még 2017-ben elkészült *A Sátán fattya* című nagyjátékfilm **Zsigmond Dezső** rendezésében **Nagy Zoltán Mihály** azonos című regénye alapján kárpátaljai színészek közreműködésével, amelyet először Budapesten, december 11-én mutattak be. Ezúttal a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Magyar Kultúra Napja alkalmából szervezett ünnepséget a főiskola átriumában, ahol nemcsak a filmmel, de a szereplőkkel is találkozhattak a látogatók Beregszászban. A beregszászi szakmai bemutatóra az 1940-es években Kárpátalján játszódó történet filmes feldolgozásának elkészítésében közreműködő szakemberek és a benne szereplő színészek is ellátogattak. A közönség az utolsó képkockákat követő hosszú csenddel, majd kitörő tapssal fogadta az alkotást, amely a kárpátaljai közösség kollektív tudata mélyén megbúvó tragédia, a malenkij robot időszakát dolgozza fel a fiatal Tóth Eszter szenvedéseinek leírásán keresztül. A filmvetítés után **Vári Fábián László** beszélgetett a film két főszereplőjével, a tragikus sorsú Tóth Esztert alakító **Tarpai Viktóriával**, és az édesanyját, Ágneszt megformáló **Szücs Nellivel**, valamint a film rendezőjével, **Zsigmond Dezsővel**.

* A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Beregszászi Járási Szervezete díszoklevéllel tüntette ki **Tarpai Viktória** színésznőt a kárpátaljai magyar színházi életben vállalt áldozatos tevékenységéért, illetve *A Sátán fattya* című filmben nyújtott kiváló alakításáért.

2018. január 31. Számos érdeklődő részvételével került sor a felújított első világháborús emlékmű ünnepélyes átadására Ungváron, az Egán Ede téren. Talán kevesen tudják, hogy a tizenhat szintes toronyház és az Uzshorod Szálló mögött nem messze található egy I. világháborús emlékmű, amely a városlakók körében az utóbbi években

inkább Karl Marx-emlékműként volt ismert. Ez a több mint 5 méter magas obeliszk az egykoron róla elnevezett tér közepén magaslik (napjainkban Egán Ede tér). Egyes történészek, köztük az Eperjesi Egyetem tanára, **Valerij Pagyak** szerint is, 1938. november 11-ére, a háború befejezésének 20. évfordulójára tervezték az emlékjel leleplezését, ám a Csehszlovákia feldarabolásáról szóló müncheni egyezmény 1938. szeptember 30-án történt aláírása megakadályozta ezt. Az első bécsi döntés értelmében Kárpátalja egy része Ungvárral együtt visszakerült Magyarországhoz. Később a megyébe bevonult a szovjet hatalom, és az emlékműre felerősítették Marx arcképének domborművét, melyet csak 2015-ben sikerült végre eltávolítani onnan.

A természetes csiszolt fehér mészkőből készített emlékmű a felállítás óta eltelt közel nyolc évtized alatt alaposan megkopott, a tér is begazosodott. Ezt kívánták orvosolni a szervezők az emlékmű felújításával. Az eseményen **Ivan Usztics**, a Határ Menti Együttműködési Fejlesztési Alapítvány elnöke tartott nyitóbeszédet. Ezt követően **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke, parlamenti képviselő osztotta meg gondolatait a jelenlévőkkel. Történelmi részletességgel felidézte az itt zajlott háborús eseményeket. „A négy évig tartó háború nagyon sok emberáldozatot követelt és gazdasági hanyatláshoz vezetett, majd olyan békeszerződések kötöttek, amelyek két évtized múlva újabb világháborút eredményeztek, amely elősegítette a kommunizmus ideológiájának terjedését is” – hangsúlyozta az elnök, és napjainkra utalva elmondta, hogy a nagy háborúk semmi jót nem eredményeznek. „Országunkban negyedik éve tart a fegyveres konfliktus, reméljük, egyszer végre béke lesz” – zárta gondolatait Brenzovics László.

Kuti László, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának első beosztott konzulja kiemelte, a magyar kormány nagyon fontosnak tartja, hogy ne vesszenek el azok az emlékek, amelyek az első világháborúhoz kötnek bennünket: „Ennek a háborúnak az emléke a mai napig él a történelemkönyvekben és mindennapjainkban egész Európában, így Kárpátalján is. Fontos, hogy az áldozatok emléke tovább éljen és tanulságként szolgáljon. Hiszen azok a katonák, akik ezekben az években harcoltak, halálukig hűek voltak hazájukhoz, olyan példát mutattak, amely követendő a mai nemzedékek számára is.”

„Kárpátalja attól egyedi, hogy itt néhányszor fordult a történelem kereke, amit minden nemzet a maga szemszögéből tálalhat. De a közös múltunk egyben a gazdagságunk is, és az emlékhelyeket közösen kell megőrizni” – hangsúlyozta **Rezes József**, a megyei nemzetiségi és valóságügyi főosztály vezetője.

Ivan Latko, az ungvári Tomáš Masarik Klub elnöke köszönetet mondott a magyar kormánynak, és reményét fejezte ki, hogy Kárpátalja-szerte felújításra kerülnek a hasonló emlékhelyek. Felajánlotta a segítségét, számos információval rendelkeznek az elesett katonák temetkezési helyeiről.

Az emlékmű a Határ Menti Együttműködési Fejlesztési Alapítvány, Magyarország kormánya, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatásával újulhatott meg.

(Forrás: Rehó Viktória, Kárpátalja, 2018. január 31., 889. szám)

2018. február 3. *Együtt az úton: ruszinok és magyarok* címmel szervezett tudományos konferenciát a Charta XXI Egyesület és a magyarországi Országos Ruszin Önkormányzat. Az előadók között szerepelt **Végheő Tamás**, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektora, **Vári Fábián László** folklórkutató, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, **Fedinec Csilla**, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, **Ivancsó Ádám**, a Terror Háza Múzeum munkatársa, **Telenkó Bazil Mihály**, a Debreceni Egyetem oktatója, **Surján László**, az Európa Parlament volt alelnöke, **Cserniczkó István**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontjának vezetője, **Bárányné Komári Erzsébet**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója, **Kész Margit**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára. A rendezvényen jelen volt és felszólalt **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára is.

2018. február 3–5. A Charta XXI mozgalom a Kárpát-medence népeinek megbékélését tűzte ki célul az egységesülő Európában.

Megálmodója **Surján László** magyar orvos, volt parlamenti képviselő, népjóléti miniszter, európai parlamenti képviselő, aki 2012 és 2014 között az EP alelnöke volt. A mozgalomhoz eddig 6600-an csatlakoztak, akiknek mindössze a fele magyar állampolgár, 15%-uk nem is magyar anyanyelvű.

A Charta XXI nyilatkozatának aláírói és a velük szimpatizálók közül 70-en Kárpátalján jártak február 3. és 5. között, **Surján László** vezetésével. A főként magyarországiakból álló csoport a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére alkalmából felkereste Munkács Gulággal kapcsolatos emlékhelyeit. A látogatók megkoszorúzták a Rákóczi-kastély melletti emlékfalat és a munkatáborból túlélő **Gulácsy Lajos** református püspök emléktábláját, majd el látogattak a szolyvai emlékparkba, ahol ugyancsak koszorút helyeztek el a központi emlékműnél, valamint Raul Wallenberg emléktáblájánál. A kárpátaljai látogatás a Gulág eseményeit feltáró és Kárpátalja történetét felidéző konferenciával zárult Munkácson.

Surján László elmondta: „2009-ben fölkértek arra, hogy tartsak egy trianoni emlékbeszédet. Azon kezdtem el gondolkodni, hogy lassan egy évszázad telt el, és az összes eddigi megoldási kísérletünk eredménytelen volt. Ekkor fogalmazódott meg bennem, hogy egy egységesülő Európában nem azzal kell foglalkozni, hogy hol van a határ, és milyen fővárosban hozzák a törvényeket, hanem azzal, hogy milyen viszony van az emberek között. Azzal, hogy élhet-e a Kárpát-medencében mindenki úgy a szülőföldjén, hogy ott otthon érezhesse magát. Ebben a politikusoknak van ugyan felelősségük, de a megoldás az egyes embereknél van. Ezért azt gondoltam, hogy egy civil mozgalmat kell elindítani. A mozgalom nyilatkozatban megfogalmazott alapelveit mára már 6600 ember írta alá a Kárpát-medencében, közöttük magyarországi, határon túli magyarok és nem magyarok is. Aki aláírja, az nem vállal kötelezettséget, nem fizet tagdíjat; a mozgalmából nem lesz egyesület, különösen nem lesz párt. Ez egy civil mozgalom. A honlapot is lehet a magyar mellett olvasni ukránul, ruszinul, szerbül, horvátul, szlovénul, románul és szlovákul, és mindezekből az országokból, népekből vannak aláíró emberek. Mi azt szeretnénk, ha lenne egy Kárpát-medencei öntudat, és ezt kibővítjük egy közép-európai öntudattá.”

A konferencián elsőként **Surján László** beszélt a Gulag-táborok borzalmairól, megállapítva, hogy 70 évvel ezelőtt a kárpátaljai magyar és német férfiak deportálása népirtás volt. Ugyanakkor megjegyezte, hogy nem lehet párhuzamba állítani a náci és a szovjet munkatáborokat. Auschwitz és a többi borzalom egyértelműen halálgyár volt, tehát a halálhoz vezető folyamatnak mintegy mellékterméke volt, hogy a foglyok dolgoztak. A Gulag esetében a túlhajtott munka mellékterméke volt, hogy meghaltak. Surján László beszélt arról is, hogy a ma Magyarországhoz tartozó Beregi-Tiszahát falvait, és Tiszaújlakkal szemben még három szatmári falut: Tiszabecset, Milotát és Uszkát 1945-ben ugyancsak a Szovjetunióhoz akarták csatolni Kárpátaljával együtt, onnan is vittek Munkácsra férfiakat az úgynevezett Kárpátaljai Nemzeti Tanácsba, akik ugyancsak megszavazták, hogy településeik csatlakoznak Szovjet-Ukrajnához. 18 és 50 éves kor között minden férfit „háromnapos munkára” elhurcoltak az említett 23 településről is, illetve az otthon maradt, megfélemlített nőkkel és gyerekekkel aláírtak egy petíciót, miszerint önszántukból kérik, hogy a Szovjetunióhoz csatlakozhassanak – ahogy ez az 1980-ban 28 éves szociológus, **Demszky Gábor** ottani kutatásaiból kiderül. Később **Kecskési Tolas Tibornak** és a szövetséges Ellenőrző Bizottságnak köszönhetően a 23 falu mégiscsak Magyarország része maradhatott. De a történet jól jelzi a szándékot, a megszállt Kárpátalján igyekeztek megváltoztatni az etnikai arányokat, akárcsak azokon a területeken, amelyekkel ki akarták bővíteni megyénket.

Matl Péter munkácsi szobrászművész családja történetét felidézve mutatta be a sztálini terror könyörtelenségét, valamint azokat a műalkotásait, amelyekkel annak a korszaknak igyekszik emléket állítani.

Popovics Béla munkácsi tanár, helytörténész, előadásában igyekezett hallgatóságának bemutatni mindazt a gazdagságot, amelyet ez a vidék adott az egyetemes magyar kultúrának, valamint kivetített fotók segítségével mutatta be Kárpátalja nevezetességit és természeti szépségeit.

A kárpátaljai látogatás borkóstolóval és a munkácsi várba tett kirándulással ért véget.

(Forrás: dózsa, Kárpátalja, 2017. február 8., 839. szám)

2018. február 16. A Pesti Vigadóban mutatták be **Zsigmond Dezső** *A sátán fattya* című nagyjátékfilmjét, amely a kárpátaljai magyarság sorsát, az 1944-ben Kárpátalján történt tragikus eseményeket, a málenkij robotot, a helyiek meghurcoltatását mutatja be **Nagy Zoltán Mihály** azonos című regénye alapján. **Rétvári Bence**, az Emberi Erőforrások Minisztériumának parlamenti államtitkára a díszbemutató közönségét levélben köszöntötte, amelyet Szabó Sipos Barnabás színművész olvasott fel. Rétvári Bence a filmet hiánypótlónak nevezte, amely eredeti módon tárja a néző elé a valóságot, s méltóképpen mutatja be a történeteket. A filmet méltatta mások mellett **Kucsera Tamás Gergely**, a Magyar Művészeti Akadémia főtítkára, és a filmvetítés előtt felidézte: 2014-ben az akadémia küldöttsége megtekintette a beregszászi színházban a mű színpadi változatát, monodrámaként pedig a Pesti Vigadó színpadán tárta a közönség elé Tarpai Viktória a szenvedéstörténetet. **Szakály Sándor**, a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatója elmondta, hogy a filmben megjelenik az a három tragédia, amely sokakat érintett: a hadifogság, a nők megerőszakolása és a málenkij robot. Azonban a kérdés az, hogy hány család merte ki beszélni azt, ami velük megtörtént – fűzte hozzá.

2018. február 24. A Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány a Kommunizmus Áldozatainak Emléknapja alkalmából emlékünnepséget rendezett a Honvéd téren álló Gulág-emlékműnél. Köszöntőt mondott **Nagyné Pintér Jolán**, a Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke. Ünnepi beszédet mondott **dr. Surján László**, a Charta XXI. elnöke, egykori EP-képviselő, **dr. Dupka György**, Gulag-kutató, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára. A megemlékezésen részletek hangzottak el a *Malenkij robot* című zenés színdarabból, a Paris Musical Műhely közreműködésével. A megemlékezést koszorúzás zárta.

2018. február 24. **Mankovits Tamás** *Szalóka* című dokumentumfilmjével emlékeztek a kommunizmus áldozataira a Tokaji Múzeumban. A Tokajban élő egykori televíziós 1989-ben készített felvételeket a kárpátaljai Szalóka településen, ahonnan több mint száz férfit

hurcoltak el a szovjetek (ötvennyolcan nem tértek haza). A premieren részt vett **Répássy Róbert** országgyűlési képviselő és **Bíró Sándor**, Szalóka polgármestere is.

2018. február 25. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Beregszászi Középszintű Szervezete (KMKSZ BKSZ) a kommunizmus áldozatairól szóló központi megemlékezését a Nagyberegi Középiskolában tartotta. Az eseményen a kárpátaljai magyarság 1944-es meghurcolásáról szóló kiállítás is megtekinthető volt, mely a kárpátaljai történeteket, megemlékezéseket örökíti meg. A kiállítás ötletgazdája Sin József volt, aki szerint fontos minél szélesebb körben felhívni a figyelmet ezekre a szörnyű eseményekre.

A Magyar Köztársaság Országgyűlése 2000-ben február 25-ét a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapjává nyilvánította. Azóta minden évben rendszeresen megemlékeznek szerte a Kárpát-medencében az eseményekről. Milán Kundera cseh regényíró, aki műveiben sokat foglalkozik a sztálinista diktatúrával, a kommunista rezsimmel, így fogalmaz: „...a jövődő nemzedékek előtt kötelességünk feljegyezni a XX. század bűneit, és biztosítani, hogy azok soha nem ismétlődheszenek.” Minden emlékezéssel közelebb kell jutnunk a megbocsátáshoz, a felismeréshez és a félelem leküzdéséhez. Mindazon szörnyűség, ami a múltban történt, egyúttal iránytű is, amellyel utat mutathatunk utódaink számára, hogy még csak véletlenül se tévedjenek hasonló útvesztőkbe. Minden emlékezéssel magunkkal visszük múltunk darabjait, melyekből tanulva építhetjük jövőnket. Ezért kell, ezért fontos itt, Kárpátalján is emlékezni, elcsendesedni, és továbbadni a felgyülemlett tudást azoknak a generációknak, amelyek csak a történelemlkönyvekben (vagy ott sem) olvashatnak a nem is olyan rég történt dolgokról.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség egyik fontos programja a kommunista diktatúrára való figyelemfelhívás. A szervezet Kárpátalja-szerte több tucat emlékművet állíttatott a magyarlakta településeken, emlékeztetve az utánunk jövő nemzedékeket is a kommunista rendszer embertelenségeire. Nagybereg volt az egyik olyan kárpátaljai község, ahonnan több mint 300 főt hurcoltak el, így nem véletlen, hogy a hivatalos emléknapot a járásban itt tartották.

Az esemény elején **Géczi Tihamér**, a helyi iskola igazgatója köszöntötte az egybegyűlteket. Ezt követően **Sin József**, a KMKSZ BKSZ és a Beregszászi Járási Tanács elnöke mondott köszöntőt, melyet személyes élettörténettel kezdett. Kiemelte, hogy „emlékezni kell azért, hogy emlékeztessünk”. Hiszen a mai generációk már nem ismerik azokat a borzalmakat, amelyeket elődeink átéltek. De fontos, hogy hiteles, pontos képet kapjanak utódaink is a történekről. Beszélt a kommunizmus borzalmairól, a kárpátaljai elhurcoltak történeteiről. Szerinte több európai országban a mai napig nem ismert a kommunista diktatúra szélsőségesen embertelen világa. A diktatórikus rendszer nem kímélt senkit, könyörtelenül elhurcoltak ártatlan embereket vallási vagy nemzeti hovatartozásuk miatt.

Az elnök szerint a megemlékezés helyszíne jó választás volt, hisz az 1972-es beadványuk elkészítésében – amely a kárpátaljai magyarokkal szembeni igazságtalanságok, jogtiprások ellen tiltakozott – a kárpátaljai értelmiség számos tagja, így a Negyberegi Középiskola akkori fizikatanára, **Polczer András** is részt vett. A levelet az SZKP KB főtitkáranak, Leonid Brezsnyevnek küldték el.

Faragó László beregszászi magyar konzul beszédében elmondta: aki elfeledi a múltját, azt a sors arra ítéli, hogy újra élje azt. A kommunizmus az egyenlőség hazugságával leplezett kiváltság volt, ahol a kevesek kiváltsága mellett tömegek szenvedtek értelmetlenül. Fontos erre emlékezni.

A köszöntőket követően **Tóth László** helyi református lelkész tartott áhítatot, majd **dr. Csatáry György**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára előadásában a kommunizmus kárpátaljai magyar áldozatairól beszélt. Őt **Horkay Sámuel** követte, aki bemutatta a kiállítást, melynek anyagát **Molnár D. Erzsébet** és **Molnár D. István**, a Rákóczi-főiskola tanárai, a Lehoczky Tivadar Kutatóintézet kutatói állították össze. Az anyag bemutatja a Kárpátalja-szerre állított „málenyikij robotra” hurcolt áldozatok emlékműveit, több képszfoglalót tekinthetnek meg a vidék magyarok lakta településein történő megemlékezésekről. A KMKSZ Beregszászi Alapszervezetének tiszteletbeli elnöke beszélt azokról a nehéz időkről, amikor sokuknak apja, nagyapja hiányzott a családból, de az iskolában senki nem merte

megkérdezni a másiktól, hol van. Kiemelte, hogy a szörnyűségek után a megbocsátás a legfontosabb lépés, de nehéz úgy megbocsátani, hogy az áldozatokat mind a mai napig nem rehabilitálták.

Az eseményen gazdag kulturális program következett, mely az egykori diktatórikus rendszer világát dalok, versek és prózák által hozta közelebb a hallgatósághoz. Színpadra léptek a KMKSZ ISZ benei és gáti szervezetének tagjai, akik verses-zenés összeállítással emlékeztek, a Nagyberegi Középiskola tanulói egy ,56-os irodalmi összeállítással illusztrálták a kor emberének szabadság utáni vágyát. A helyi kultúrház táncsoportja szatmári tánccal oldotta a komor pillanatokat. Azt est záróakkordja az ungvári filharmónia Magyar Melódiák együttesének komolyzenei előadása volt – a művészek a produkciókkal a kommunizmus áldozatai előtt tisztelegtek. A rendezvényt a Nemzeti Erőforrás Minisztériuma támogatta.

(Forrás: Váradi Enikő 2017. március 1., 842. szám)

2018. március 1. Az Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet Bercsényi Miklós Könyvtárában *A diktatúra, mint ideológia* elnevezésű kerekasztal-beszélgetést szerveztek. Az alkalom apropója a kommunista diktatúrák áldozatainak február 25-i emléknapja volt. Vitaindító beszédet **Dr. Kiss Éva**, a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék vezetője tartott. **Kovács Eleonóra**, a tanszék főelőadó tanára elnökletével előadások hangzottak el. **Balla Eszter** és **Pénzes Krisztina** a 2017-ben megjelent *Kárpátaljai magyar nők a Gulágon* c. kiadvány alapján Mészáros Sándorné és Mandrik Erzsébet visszaemlékezéseit elemezték. **Dorgay Zsófia** és **Marosán Kamilla** vidékünk történetéhez kapcsolódó, kérdőívvel alátámasztott kutatási eredményeiket osztották meg a jelenlévőkkel. *A málenyikij robot emlékezete Szürte településen és környékén*, valamint *A kommunista ideológia megnyilvánulása az oktatásban* című előadásokban az emlékezés, mint folyamat sokrétű volta került előtérbe. Reményeik szerint a jövőben folytatódnak a hasonló értéket hordozó rendezvények.

2018. március 16–17. Ünnepi programok keretében méltatta az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 170. évfordulóját a kijeji

magyarság. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) és a Magyarok Kijevi Egyesülete (MKE) szervezésében lezajlott eseményeken az ukrán fővárosban élő honfitársaink mellett részt vettek az ország más részeiben élő magyar közösségek képviselői is, akik az első napon református istentiszteleten vettek részt a kijevi Szent Katalin evangélikus templomban, ahol ígét hirdetett **Balázs Antal** református lelkes. Ezután következett **Matl Péter** és **Petro Szavcsin** képzőművészek *Popjaty* c. GULÁG témájú kiállításának megnyitója a Csokoládé Házban. A megjelenteket **Dr. Keskeny Ernő**, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott ukrajnai nagykövete üdvözölte. Megnyitó beszédet tartott **dr. Dupka György** író, történész, Gulág-kutató. A kiállítást **Matl Péter** mutatta be. Az ünnepi megemlékezés és koszorúzás a kijevi Petőfi-szobornál folytatódott, a rendezvényt **Petneházy Gyula**, az MKA elnöke nyitotta meg. **Berdár Szilvia** előadta Petőfi Sándor *Nemzeti dal* c. versét. Ünnepi beszédet mondott **dr. Zubánics László** történész, az UMDSZ elnöke. A Kijevi Vasárnapi Iskola alsó tagozatos tanulói, **Potrijnyák Anna**, **Romanyuk Irina** és **Petneházy Tünde** a forradalmat és szabadságharcot megidéző verseket szavaltak. A jelenlévők elhelyezték tisztelet koszorúit az emlékmű talapzatán, és közösen elénekelték a *Kossuth Lajos azt üzente* kezdetű nótát. A Kijevi Magyar Házban a késő délutáni órákban kezdetét vette az Ukrajnában élő szórványmagyar (diaszpóra) szervezetek konferenciája. A programsorozat második napján az 1944-es magyar sorstragédia, a malenkij robot történeteit idézték fel. A témával kapcsolatos könyveket **dr. Dupka György**, az időszak kárpátaljai kutatója mutatta be. Az érdeklődők a legújabb kutatások során feltárt dokumentumokból ismerhették meg, milyen üldöztetést szenvedtek el a történelmi egyházak papjai a kommunista rezsim alatt, milyen sors jutott osztályrészül a GULAG-ra elhurcolt férfiaknak és nőknek. Önálló munka tárja fel a kivégzett, illetve a lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők életútját. Nagy érdeklődés övezte **Hajduk Márta** *Kárpátaljai tragédia* című dokumentumfilmjének bemutatóját. A vetítés után a nézőkkel **K. Debreceni Mihály**, a film egyik készítője, **Vass Tamás** operatőr, **dr. Zubánics László** és **dr. Tóth Mihály**, az UMDSZ tiszteletbeli elnöke, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke osztotta meg gondolatait.

A két napos rendezvénysorozaton jelen volt **Dr. Keskeny Ernő**, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott ukrain nagykövete is.

2018. április 26. **Kovács Elemér** *A vasfüggönyön innen. Kárpát-aljai magyar anekdotakincs* című könyvének bemutatóját megtartották a beregszászi központi könyvtárban. A rendezvényen **Varga Éva**, a könyvtár igazgatója köszöntötte a jelenlévőket, és osztotta meg gondolatait. Ezt követően **Dupka György**, az Intermix Kiadó vezetője felvázolta **Kovács Elemér** munkásságát. Kovács Elemér újságíró, a könyv szerzője az anekdoták fontosságát hangsúlyozta. **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja elmondta, hogy mi, magyarok, tudjuk, milyenek a politikai anekdoták, és miért fontos a szerepük. Hatalmas szolgálat ezek összefűzése, amihez gratulált Kovács Elemérnek. Végezetül **Dupka György** az Intermix Kiadó által a közeljövőben megjelenő könyvekről, a további idei terveikről, céljaikról szólt. A rendezvény után **Kovács Elemér** dedikálta könyvét.

2018. április 30. Zelei Miklós *Zoltán újra temetve* című színdarabját mutatták be a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház előadásában.

2018. május 5. A Szolyvai Emlékparkbizottság megtartotta hagyományos tavaszi szemléjét a Nemzeti Jelentőségű Intézményként működő Szolyvai Emlékparkban. Ezt követően **dr. Tóth Mihály** elnöklétével munkaiülésre került sor. Az elnök és **dr. Dupka György** felelős titkár a múlt év folyamán elvégzett feladatokról részletesen beszámoltak. 2017-ben, a növekvő anyaországi figyelemnek és a GULÁG–GUPVI Emlékbizottság anyagi támogatásnak, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának és Beregszászi Konzulátusának köszönhetően az Emlékparkbizottság a park fejlesztésében, rendezésében, valamint a feltérási-kutatási munkák tekintetében is jelentősen előre tudott lépni. Többek között a támogatásoknak köszönhetően eddig mintegy száz gránittábla került felállításra, amelyekre az utóbbi évek kutatómunkája által feltárt, ugyancsak a szovjet lágerekben odaveszett 9426 kárpátaljai (395 település), 1939 Csonka-beregi (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 27 települése), 199 kelet-szlovákiai (Nagykapos térsége,

17 település) honfitársunk neve lett felvésve. A bizottság az eddig elvégzett parkszépítési munkákat megfelelőnek minősítette. Mások mellett **Árgyelán György** (Szolyva, főgondnok), **Horváth Sándor** (Ungvár), **Petneházy Gyula** **Petneházy** (Kijev), **Pocsai Vince** (Beregardó), **Revák István** (Makkosjánosi), **Reóthy János** (Szolyva), **dr. Zubánics László** (Gut) és **Fuchs Andrea** (Ungvár, irodavezető) megállapították, hogy a park az idelátogató hozzátartozók, vendégek, turisták fogadására felkészült. Az ülés második felében az elnök és a felelős titkár indítványára döntés született arról, hogy a koszorúzással és gyászszertartással egybekötött központi megemlékezésre 2018. november 17-én, közép-európai idő szerint délelőtt 11.00 órakor kerül sor az emlékparkban. Ezt megelőzően november 16-án rendezik meg hagyományos nemzetközi tudományos emlékkonferenciát a beregszászi Európa-Magyar Házban. Döntöttek arról is, hogy a helyi rendőrséget is bevonják a park őrzésébe, az első világháború befejezésének 100. évfordulójára kopjafát állítanak, a Szolyvai Emlékpark honlapját tovább fejlesztik, és ellátják a Sztálinizmus Áldozatainak Kárpátaljai Emlékmúzeuma (Ungvár) szakmai felügyeletét, újabb GULÁG–GUPVI tematikájú kiadványokat jelentetnek meg stb. A Szolyvai Emlékpark készülő honlapjának címe: www.szolyvaipark.com.ua

2018. május 18. Recsk, a magyar Gulág – kétnyelvű utazó kiállítás megnyitására került sor a „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány szervezésében a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola átriumban.

2018. május 25. A Kárpátaljai Szövetség Közgyűlése keretében sor került **Hajduk Márta** rendező *Kárpátaljai tragédia* c. dokumentumfilmjének és **dr. Dupka György** történész Gulág-tematikájú kiadványának bemutatójára.

2018. május 27. A magyar hősök emléknapiján koszorúzások voltak az ungvári, beregszászi és más magyar katonai temetőben.

2018. június 1. A Kárpátalja Szövetség által szervezett *Mi lesz veled, Kárpátalja* c. konferencia megnyitására és a 250 kárpátaljai hadiár-

va és rászoruló gyerek táborozásának támogatását jelképező óriáscekk ünnepélyes átadására került sor Balatonföldváron. Felszólalt többek közt: **Dr. Grezsa István**, **Dr. Botlik József**, **dr. Dupka György**, **Lehel Zoltán** (Duna Aszfalt Zrt.), **dr. Seremet Sándor**. Bemutatásra került **Hajduk Márta** *Kárpátaljai tragédia* c. filmje.

2018. június 15. Folytatják a huszti katonai temető helyreállítását, írta Facebook-oldalán a Vigyázók Had- és Kultúrtörténeti Egyesület. A felújítás lassan két éve zajlik. Jelenleg a terület megtisztítását és a keresztek alapozását végzik. A beszámoló szerint a munka nem könnyű, a hőség, a sziklás, gyökeres talaj nehezíti a feladatot. Az egyesület célja az I. és II. világháborúban elesett magyar katonák sírjainak rendbehozatala. Huszton a II. világháború végén magyar katonai parancsnokság is állomásozott, illetve a helyi református iskolában hadikórház működött. A katonatemető a várhegy alján található, ahol több mint háromszáz világháborús hős nyugszik.

2018. június 19. Budapesten, az Árpád F. útja melletti parkban lezajlott *A szovjet megszállás áldozatainak emlékére* emelt fekete márvány obeliszk átadási ünnepsége **Menczer Erzsébet**, a SZORAKÉSZ elnöke szervezésében (támogató: GULÁG-GUPVI Emlékbizottság). Az obeliszk egyben az anyaországtól elszakított területekről a sztálini lágerrekbe elhurcolt magyar állampolgárságú áldozatok emlékműve is. A díszvendégek között voltak a 2009–2017 között a pécsi Német Kör által szervezett szibériai, kaukázusi, kazahsztáni stb. emlékutak (**Kretz-Matkovics Eleonóra**, **Dr. Bognár Zalán**, **Dr. Bognár Zalán-né**, **dr. Dupka György**, **dr. Máthé Áron**, **Árway Attila**, **Rozsnyai Ilo-na**, **Majorszki András**, **Fuchs Andrea**, **Erdődi Levente** és mások) kutatói, támogatói. A jelenlévőket **Menczer Erzsébet**, a SZORAKÉSZ elnöke üdvözölte. A rendezvény főszónoka, **Orbán Viktor** Miniszterelnök úr beszédében hangsúlyozta: „A Gulág-emlékmű egy olyan Magyarország megteremtését követeli, ahol nem történhetnek hasonló események, ezért minden életszerűtlen ideát, zavaros gondolatot, idegen érdeket szolgáló tervet a határokon kívül kell tartani.” A rendezvény végén **Matkovits-Kretz Eleonóra** a pécsi Német Körhöz kapcsol-

lódó kutatók, civilszervezetek nevében **Orbán Viktor** Miniszterelnök úrnak egy beadványt nyújtott át, amelynek aláírói a kormányfő támogatását kérik a budapesti székhellyel rendelkező GULÁG–GUPVI Dokumentációs Kutató- és Emlékközpont létrehozása érdekében. A központ állami alapítású nemzeti intézményként működne, amely a GUPVI- és GULÁG-lágerekbe hurcolt magyar állampolgárok – internáltak, hadifoglyok és politikai rabok – témakörében keletkezett dokumentumokat, forrásokat, feldolgozásokat összegyűjti, történetét kutatja és kutathatóvá teszi, kutatási eredményeit oktatási anyagok, tudományos feldolgozások (évkönyv, folyóirat stb.) formájában, valamint konferenciákon, ismeretterjesztő előadásokon, kiállításokon és megemlékezéseken közzé teszi. Az intézet szervezett keretekben koordinálná az anyaországi és az elszakított területek intézményi háttér nélkül is komoly feltárásokat végző kutatóit, műhelyeket, civilszervezeteket stb.

* *Застосування принципу колективної провини щодо угорців і німців Закарпаття (Виконання постанов воєнної ради 4-го Українського фронту у світлі донесень НКВС 1944-1946 рр.* címmel, a Gulág Emlékbizottság támogatásával, Lengyel Sándor ukrán fordításában kiadott monográfia **Dupka György** doktori (PhD) értekezése alapján készült, eredeti címe: *Kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatának végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében 1944-1946*, amelyet a PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájában 2014-ben Summa cum laude minősítéssel védett meg és szerzett doktori (PhD) fokozatot. Tárolt változata: www.kmmi.org.ua

2018. július 20–21. Pátkai Marcell Börtönkórház című televíziós sorozattervét beavagották az Odesszai Nemzetközi Filmfesztivál drámasorozat versenyébe.

2018. július 22. Salánk központjában az évekkel ezelőtt kialakított Rákóczi Emlékparkban az első világháborúban elesett salánki honvédek emlékoszlopát avatták fel. Az ünnepség résztvevőit **Kalanics Éva**,

a KMKSZ helyi alapszervezetének elnöke köszöntötte. Köszöntő beszédet tartott **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja és **Kész Barnabás** történész. **Józan Lajos** református tiszteletes, helytörténész elmondta, hogy levéltári kutatásai nyomán 30 salánki férfi nevére bukkant, akik közül tizennyolcan a harctereken, tizenketten pedig hadifogolytáborban veszítették életüket. Legtöbbjük a harminc évet sem érte meg. Emléküket immáron kopjafa őrzi majd, amely **Szabó Zoltán** csíkszeredai fafaragó alkotása. Az emlékjelet **Szilágyi Mátyás** főkonzul és **Barta József**, a KMKSZ és a megyei tanács alelnöke, a falu szülötte leplezte le.

2018. július 22. Az ungvári járási Kisdobronyban ünnepélyesen felavatták az első világháborúban elhunytak tiszteletére és emlékére készített emlékművet. A rendezvényen jelen volt **Ember Balázs**, a település polgármestere, **Bernát Tamás** református tiszteletes, valamint a község lakosai. A megemlékezők az ünnepség végén közösen elénekelték a Himnuszt, majd az 1914–1918-as években hősi halált halt 24 kisdobronyi lakos nevét ábrázoló emlékműnél elhelyezett koszorúkkal és virágokkal fejezték ki tiszteletüket egykori földijeik iránt.

2018. július 25. *A sátán fattya* filmturné Kárpátalján. A budapesti, majd a beregszászi premiért követő amerikai bemutató után kárpátaljai turnéra indult **Zsigmond Dezső** filmrendező *A sátán fattya* című nagyjátékfilmje. A **Nagy Zoltán Mihály** azonos című művéből készült film az 1944. novemberi kárpátaljai történesekkel kezdődik, és a tizenhat esztendőes Tóth Eszter sorsán keresztül láttatja a malenkij robot, valamint a szovjet megszállás borzalmait. Ez az első kárpátaljai színészekkel készített film erről az időszakról. Az alkotás a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség szervezésében július 18-án Tégláson, 19-én Munkácson, 20-án Beregszászban, 21-én Nagyszőlősen, 22-én Viskén került bemutatásra.

A Sátán fattya című film, akárcsak az annak alapjául szolgáló kisregény, kísérletet tesz arra, hogy bemutassa 1944–45 fordulóját, a malenkij robotot. Az alkotás a **Tarpai Viktória** által megisméltett Tóth Eszter sorsán keresztül mutatja be a Kárpátalján élő ma-

gyarság vészorszakát, ami különösen fontos azért, mert évtizedekig beszélni sem volt szabad az akkori borzalmakról.

A történetben háromnapos munkára viszik Tóth Eszti apját, bátyját és szerelmét, ő pedig útnak indul a gyűjtőtáborba, hogy élelmet vigyen nekik. A hazugsággal fogságba csalt családtagokkal végül nem találkozhat, de Esztit a szolymai gyűjtőtábort őrző részeg szovjet katonák megbecstelenítik és teherbe ejtik. Az örület határára jutó, lelkileg és testileg is összeroppant lányt kiközösíti a falu, de komoly küzdelmet kell vívnia önmagával is, hogy elfogadja sorsát és kisfiát, a „kis muszkát, a sátán fattyát”.

A filmvetítések minden helyszínen nagy sikert arattak, a közönség vastappsal fogadta az alkotást. A vetítéseket követően pedig beszélgetésekre került sor a filmmel kapcsolatban **Zsigmond Dezső** rendező és **Tarpai Viktória** főszereplő részvételével, ahol a nézőknek lehetőségük nyílt arra, hogy kérdéseket tegyenek fel, de többen elmondták saját családjuk hasonló történetét is. A téglási bemutató utáni beszélgetést **Debreceni Mihály** (MTVA-munkatárs), a munkácsit **Popovics Béla** (művészettörténész), a Rákóczi-főiskola átriumában megrendezett beregszászi vetítés utánit **dr. Molnár D. Erzsébet** (történész), a nagyszőlősit **Kudron Katalin** (a KMKSZ nagyszőlősi járási irodavezetője), míg a viski beszélgetést **Szabó Gabriella** (viski KMKSZ-alapszervezeti elnök) vezette.

Molnár László, a KMKSZ kulturális titkára elmondta: „Nem könnyű erről a filmről beszélni. Úgy érzem, kárpátaljai magyarként nem is lehet teljesen érzelmentesen. Szövetségünk úgy gondolta, hogy ez a film egy úrtölt be. Hiszen ez az első alkotás, amelyik ezzel a kárpátaljai magyar sorstragédiával foglalkozik. Fontosnak tartjuk, hogy a kárpátaljai fiatalok értesüljenek a múltunknak erről a sötét korszakáról. Ezért szerettük volna, ha a filmet minél több kárpátaljai magyar ember is meg tudja nézni.

Nagyon szerencsések vagyunk, mert Zsigmond Dezső rendező is szívén viseli a film sorsát. Igyekszik mindenhol ott lenni, ahol ez a film bemutatásra került. Mindenhol nagy érdeklődés fogadta. A későbbiekben több településen és iskolában is készülünk levetíteni majd az alkotást Kárpátalja-szerte.

Engem is nagyon megérintett a film. Mély nyomot hagy a Tóth család élete bennünk, hiszen tudjuk azt, hogy rengeteg olyan család volt Kárpátalján, amelyek átéltek hasonló sorstragédiát. Az emberben felmerül a kérdés, hogy mi vajon lennénk-e ennyire erősek ilyen nehézségekben. Az elődeinknek nem volt más választásuk: a férfiakat elvitték, az asszonyoknak vezetni kellett a gazdaságot, a gyerekeket fel kellett nevelni. Ahogy a filmben is elhangzik: élni kell, élni muszáj.”

(Forrás: (DB/VE) *Kárpátalja*, 914. szám)

2018. augusztus 15. Aranyosapátiban megrendezték a Honvéd Kulturális Egyesület Aranyösszigeti Táborát **Nick Ferenc** elnök vezetésével, amelyre a rahói, és a Szatmárnémeti és környékén élő fiatalok is meghívást kaptak. A tábor résztvevői megtekintették a **Hajduk Márta** által rendezett *Kárpátaljai tragédia* c. dokumentumfilmet. A GUPVI–GULÁG Emlékbizottság által támogatott film történelmi háttéréről, a vidék magyarságát etnikai tisztogatásként érintett 1944-es novemberi eseményekről **Dupka György** GULÁG–GUPVI-kutató tartott előadást. A történelmi vetélkedőt a Szatmárnémetiből érkezett csapat nyerte (vezetőjük **Kállai Erika** történelemtanár), akik bebizonyították, kiválóan ismerik a magyar történelem közelmúltjának eseményeit.

2018. augusztus 16–19. A Tokaji Írótabor elnöksége megrendezte a soron következő, 46. írótaборi tanácskozást „*HALOTTAK ÉLÉN*” – *Az első világháború a magyar irodalomban és művészetekben* címmel, tekintettel az első világháború befejezésének évfordulójára. **Szentmártoni János**, a Tokaji Írótaбор elnöke nyitotta meg az írótaборi tanácskozást. A **Sipos Lajos** irodalomtörténész elnökletével lezajlott *Világháborús versek, prózák és alkotók* munkacsoportban **Cseke Péter** (Kolozsvár) irodalomtörténész mellett **Dupka György** történész, *A nagy háború emlékezete Kárpátalján* című könyv szerzője is előadást tartott. Az irodalmi folyóiratok bemutatkozására is sor kerül. Az *Előretolt Helyőrség* színeiben kárpátaljai fiatal alkotóink közül **Marcus Gergely** és **Shrek Tímea** is bemutatkozott, illetve felolvasást tartott. A továbbiakban is gazdag program várta az egybesereglett

magyar alkotókat. Rég nem látott barátok találkoztak az írók kárpát-medencei szintű fórumán. A kárpátaljai írók hasznos beszélgetéseket folytattak az anyaországi **Bertha Zoltán, Botlik József, Finta Éva, Ködöböcz Gábor, Gulyás Gyula, Oláh András**, az erdélyi **Cseke Péter, Muzsnay Árpád**, a muravidéki **Göncz László**, a felvidéki **Máté László, Szinay Árpád** és más alkotókkal.

2018. augusztus 23. Latorcai Csaba, az Emberi Erőforrások Minisztériumának (EMMI) közigazgatási államtitkára beszédet mondott a Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány rendezvényén, amelyet a totalitárius diktatúrák áldozatainak európai emléknapja alkalmából tartottak Budapesten, a Honvéd téri Gulág-emlékműnél. A politikus arról is beszélt, az országban számos emlékmű tudatosítja, hogy a kommunizmus és a nácizmus bűnei soha nem felejtethők és nem évülnek el. Az államtitkár többek között kifejtette: Európa hatalmon lévő vezetői közül sokan ma is „hihetetlen vonzalmat éreznek” a kommunizmus iránt, és „döntéseikben egyre több kommunisztikus vonást lehet felfedezni”. **Nagyné Pintér Jolán**, a Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke fontosnak nevezte, hogy a felnövekvő generációban tudatosuljon, morális kötelességük, hogy megismerjék apáik, nagyapáik sorsát. A megemlékezés koszorúzással zárult. A megemlékezésen jelen voltak mások mellett a GULÁG–GUPVI Emlékbizottság és más intézmények kutatói is, köztük **Árvey Attila, Bognár Zalán, Dupka György, Makra Mónika** és **Szakály Sándor** is, akik tabukat döntöttek le a hadifogoly-létszámkiegészítés, az etnikai tisztogatás és a magyarként, németként való internálás és más szovjet megtorlások történetének újszerű megvilágításával.

2018. augusztus 23. A Gulág Programiroda szervezésében lebonyolított Totalitárius Diktatúrák Áldozatainak Emléknapiján emléksétára kerül sor, amely a *Cipők a Duna-parton* emlékműtől a Terror Háza Múzeumig tartott. A Kossuth téri gróf Andrássy Gyula miniszterelnök lovasszobránál felállított színpadnál kezdődött a megemlékezés, ahol mások mellett **Prof. Dr. M. Kiss Sándor**, a Rendszerváltás Történe-

tét Kutató Intézet és Archívum főigazgató-helyettese, **Prof. Jan Rydel**, az Emlékezet és Szolidaritás Európai Hálózata Irányító Bizottságának elnöke, **Tóth István**, tanár, a Gulág-táborok egykori foglya – a Terror Háza Múzeum melletti szabadtéri színpadon –, **Prof. Dr. Kásler Miklós**, az emberi erőforrások minisztere, **Prof. Dr. Schmidt Mária**, a Terror Háza Múzeum főigazgatója és **Galgóczy Árpád** költő, műfordító, a Gulág táborok egykori foglya mondott ünnepi beszédet. Felemelő érzés volt hallgatni a szónokoktól, hogy az egykori náci németországi és a szovjetunióbeli kommunista diktatúra közé a demokratikus patrióták egyenlőségjelet tesznek, mindkét rezsim ideológiája tízmilliók elpusztítását célozta meg a XX. században, emberpusztító gáztetteik bocsánatot sohasem nyernek, ezen ideológiák más színben való újraélesztését Európa és a világ népeinek közös fellépésével kell megakadályozni. A megemlékezés ünnepi műsorral és mécsesgyújtással zárult. Az eseményen a GULÁG–GUPVI Emlékbizottság és a GKNT tagjai is – **Árvay Attila, Bognár Zalán, Dupka György, Matkovits-Kretz Eleonóra, Pintér Jolán, Menczer Erzsébet, Majorszki András** – jelen voltak.

2018. augusztus 27. Budapesten a Szent István Bazilikában eltemették a 83 éves korában elhunyt **Dr. Várdy Béla** (1935–2018.07.28.) amerikai magyar történészt, az MTA külső tagját, aki a magyar nemzetet az Amerikai Egyesült Államokban (Pittsburgh) történész-professzorként is minden tudásával bátran szolgálta, aki a GULÁG–GUPVI témakörben angolul, magyarul írt publikációival nyugaton is ledöntötte a hallgatás falát. A Gulág-kutatók Nemzetközi Társasága nevében **Majorszki András** elnök búcsúztatta, mások mellett **Bognár Zalán, Dupka György, Makra Mónika, Matkovits-Kretz Eleonóra, Molnár Erzsébet, Pintér Jolán, dr. Stark Tamás** kutatótársak, a GKNT megjelent tagjai szintén osztoztak a család fájdalmában. A történész-professzor – Ágnes feleségével együtt – éveken át a Nagydobronyi Irgalmas Samaritanus Református Gyermekotthon támogatója, a kárpátaljai magyarság egyik jótévője volt.

2018. szeptember 25. Megjelent **Magyar Árpád István** *Magyarok Kijevben – Fejezetek a magyar-ukrán kapcsolatok történetéből*

a IX. századtól napjainkig című könyve, amelyet magyar és ukrán nyelven adtak ki.

2018. szeptember 30. Az első világháborúban elesett tiszabökényi, farkasfalvi, tiszapéterfalvai, tivadarfalui, forgolányi hősök emléktábláját avatták fel a Tiszabökényi Római Katolikus Templom falán az egyháztanács szervezésében, melynek támogatója a Bethlen Gábor Közalapítvány volt. A szervezők nevében **dr. Dupka György** történész, az egyháztanács elnöke köszöntötte a jelenlévőket, aki többek között arról tájékoztatta a megjelent hozzátartozókat is, hogy a levéltári adatok alapján felkutatott öt tiszaháti település 37 hősi halottja nevét tartalmazza a márványtábla. Az elmúlt 100 év után láthatóvá és megismerhetővé válik az a névsor, amelynek meglétét sokáig homály fedte. Az emléktáblát **Tóth Bálint**, Tiszapéterfalva polgármestere, **Márió atya**, valamint Magyarország Ungvári Főkonzulátusa és a beregszászi konzulátus képviselője leplezte le. **Békásiné Lukács Angéla** beregszászi konzul és **Bodnár Zsolt** ungvári konzul mondott megemlékező beszédet, akik egyben megkoszorúzták az emléktáblát is. A tiszabökényi Csillag kórus **Kovály Csilla** vezetésével szívhez szóló első világháborús katonadalokat adott elő, majd **Márió atya** római katolikus és **Gajdos Attila** görögkatolikus pap felszentelték, megáldották az emléktáblát, és kegyeleti imát mondtak az idegen földben, ismeretlen helyen nyugvók lelki üdvéért. A hozzátartozók nevében **Molnár Ferenc**, **Molnár István**, **Bodnár Éva**, **Páva István**, **Ary Erzsébet** és **Matuz István** helyezett el koszorúkat. Az emlékrendezvény a Szózat elénklésével fejeződött be.

2018. október 13. A Tiszabökényi Alkotóházban egy hétre otthonra lelt XII. Együtt-Írótaor – Kárpátaljai Magyar Irodalmi Napok résztvevői felkeresték a helyi Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus Templomot. Megtekintették többek között a GULÁG-ra elhurcolt és megtorlásban részesült kárpátaljai római katolikus, görögkatolikus papok, református lelkipásztorok és más felekezetek vezetőinek emlékére létrehozott állandó kiállítást, hogy hitet, erőt merítsenek a magyarság körében kifejtett szellemi értékteremtő tevékenységükhöz. A programban résztvevő irodalmárok: **Csordás Lász-**

ló, Csornij Dávid, Dupka György, Kertész Dávid, Lengyel János, Lőrincz P. Gabriella, Marcsák Gergely, Shrek Tímea.

2018. október 21. Az 1956-os forradalom és szabadságharc 62. évfordulóját méltatták a magyarországi Bánhorvátiban. Az Összefogás Sajószentpéterért Alapítvány és Bánhorvati Község Önkormányzata szervezésében megvalósuló rendezvénynek a helyi sportcsarnok adott otthont. A műsort a Kárpátaljáról érkező *Derceni Gyöngyösbokréta Népi Együttes* fellépése színesítette.

2018. október 22. Tiszabökény történetében először került sor a kárpátaljai magyar római katolikus papok találkozójára a helyi Árpád-házi Szent Erzsébet római katolikus templomban. Ez nagy megtiszteltetés volt a helyi magyar római katolikusok számára. A találkozón, mely tíz órakor szentmisével kezdődött, mintegy húsz kárpátaljai római katolikus magyar lelkipásztor vett részt. **Weinrauch Márió** OFM, plébániai kormányzó üdvözlő szavai után a szertartás főcelebránsa **Majnek Antal** OFM, a Munkácsi Római Katolikus Egyházmegye püspöke volt, aki mintegy 30 éve kezdte el tevékenységét a nagyszőlősi ferences misszió élén. 1999-ben az ő közreműködésével helyezték el a helyi templom alapkövét, 2015-ben felszentelte, építését ő is támogatta. A püspök atya által celebrált rendhagyó szertartást Szent II. János Pál pápa napján az ő emlékének ajánlotta. Köszöntő beszédet mondott **Dupka György**, a Tiszabökényi Római Katolikus Egyházközség világi elnöke. A szentmisén közreműködött a tiszabökényi Csillag kórus. Az emlékeztető szertartáson a közös polgármesteri hivatalhoz tartozó öt falu (Tiszabökény, Farkasfalva, Péterfalva, Tivadarfalva, Forgolány) katolikus hívei is megjelentek. Ezt követően az egybegyűlt lelkipásztorok a püspök atya elnökletével az egyházi élet aktuális problémáiról tartottak zárt tanácskozást. Végezetül a résztvevők megtekintették az Egyházüldözés Kárpátalján 1944–1991 tematikus kiállítást, amely a GULÁG–GUPVI Emlékbizottság támogatásával készült.

2018. október 23. Az 1956-os magyar forradalomra és szabadságharcra emlékeztek a Beregszászi Vasútállomás melletti '56-os em-

lékműnél és az Európa–Magyar Ház udvarán lévő emléktáblánál. A Beregszászi Városi Tanács, Magyarország Beregszászi Konzulátusa, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség közös szervezésében a rendezvény délután 4 órakor vette kezdetét a beregszászi vasútállomásnál lévő '56-os emlékműnél. A Beregszászi Városi Tanács képviselőjében **Orosz Géza** alpolgármester és **Bendik Veronika**, a végrehajtó bizottság ügyvezetője koszorúzott itt.

2018. október 23. Ungváron a Dayka Gábor Középiskolában koszorúzással egybekötött megemlékezést tartottak az 1956-os forradalom magyarországi és kárpátaljai hőseinek tiszteletére a MÉKK szervezésében. A MÉKK nevében **Dupka György** elnök is koszorút helyezett el az iskolások egykori ellenálló csoportjának emléktáblájánál.

2018. október 23. Közösén méltatta az 1956-os forradalom és szabadságharc 62. évfordulóját Magyarország ungvári és beregszászi külképviselete, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), valamint az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) tegnap Ungváron. Az ünnepi rendezvénysorozat az 1956-os emlékműnél kezdődött. A jelenlévők megkoszorúzták az emlékhelyet, mécseket gyújtottak, és néma főhajrással tisztelegtek a hősök előtt. Ezután a börtön falán található '56-os domborműnél helyezték el az emlékezés és kegyelet jeleit. A megemlékezés a Megyei Ukrán Zenei-Dramai Színházban folytatódott, ahol **Buhajla József** főkonzul köszöntötte az egybegyűlteket. **Dr. Keskeny Ernő**, Magyarország kijevei nagykövete tartott ünnepi beszédet. **Szijjártó Péter**, Magyarország külgazdasági és külügyminisztere videóüzenetben köszöntötte a határon túli ünneplőket. Az '56-os forradalom és szabadságharc jelentőségét méltatta beszédében **Hennagyij Moszkal**, Kárpátalja kormányzója, **Mihajlo Rivisz**, a Kárpátaljai Megyei Tanács elnöke, **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke és **Zubánics László**, az UMSZ elnöke. A megemlékezést a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola színjátszó társulatának ünnepi előadása zárta.

2018. október 26. **Milan Šášik**, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke – **Dupka György** történész kalauzolásával – megtekintette Ungváron a Sztálinizmus Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeumot, ahol 48 nagyméretű színes tabló magyarul, ukránul, németül meséli el főleg Kárpátalja soknemzetiségű népének szenvedéstörténetét. Köztük az egyházi és polgári elit üldözését az 1944–1955 közti kommunista diktatúra időszakában. A nyolc tárlóban levéltári dokumentumok százai, túlélők visszaemlékezései, légerekből hazahozott és a birtokunkba került tárgyai, magyar, ukrán és orosz kutatók szakmai kiadványai, archív felvételek, irattári másolatok vannak elhelyezve. Az intézmény megbízott igazgatója **Mesko János** ungvári történész. A későbbiekben a görögkatolikus kispapok is tanulmányozni fogják a kiállítás anyagát.

2018. október 31. Ökumenikus szertartás keretében szentelték fel a huszti római katolikus sírkertben található I. világháborús katonai parcellát. Az I. világháborúban elesett, nagyobb részt magyar katonák sírjait a Vigyázók Had- és Kultúrtörténeti Egyesület kezdeményezésére és közreműködésével állították helyre. Az egyesület 2006 óta tevékenykedik Ukrajnában. Magyar katonai temetőket, sírokat hoznak rendbe, harci cselekményekben elesett, eltűnt honvédek végső nyughelyét kutatják Kárpátalján és Galíciában. Neveiket visszaadják a hozzátartozóknak, az emlékezetnek. A Vigyázók munkáját önkéntesek, civil szervezetek is segítik, többek között a Tiszta Kárpátalja csapata. A huszti sírkertben található egy II. világháborús katonai parcella is, melynek felavatását 2019 májusára tervezik. Legutóbb 2018 szeptemberében hat ismeretlen honvéd síremlékét szentelték fel a kárpátaljai Nagybocksó római katolikus sírkertjében.

2018. november 9. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kétnyelvű vándorkiállítása ezúttal Beregszászra érkezett. A *Bibó István – tudós és államférfi* című angol és magyar nyelvű tárlatnak a Rákóczi-főiskola Gross Arnold terme ad ideiglenes otthont. Az esemény a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a „GENI-US” Jótékonyági Alapítvány által szervezett Tudományos napokon belül valósult meg.

2018. november 11. Kárpátalja-szerzte megemlékeznek az I. világháború befejezésének 100. évfordulójára. A perecsényi járási Őszemere (Szimer) községben a katonai temetőben tartottak megemlékezést vasárnap. A szervezők a háború éveiben a világ 19 országából származó, kárpátaljai földön elesett katonák emlékére 19 platánfacsemetét ültettek.

2018. november 13. *100 éve ért véget az I. világháború – a Nagy Háború kollektív emlékezete, a határkérdés problematikája a nemzetközi kapcsolatokban* témakör keretében kerekasztal-fórum zajlott le a Bercsényi Könyvtárban az UNE UMOTI történelem és nemzetközi kapcsolatok szakos tanáraival és diákjaival a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézete és Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszéke szervezésében. Közreműködött **dr. Zubánics László** történész, igazgatóhelyettes, **Dr. Prof. Kiss Éva** tanszékvezető. Előadást tartott **dr. Dupka György** történész, **Kovács Eleonóra** adjunktus, **Lőrincz Ingrid** II. évf. országismeret szakos hallgató, **Katona Veronika** II. évf. országismeret szakos hallgató és **Haluska Bettina** IV. évf. történész szakos hallgató.

2018. november 16. Mára hagyománnyá vált, hogy a Szolyvai Emlékparkban tartott megemlékezést megelőző napon megtartják a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát. A Szolyvai Emlékparkbizottság szervezésében, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, valamint a pécsi Német Kör társszervezésében rendezett emlékkonferenciát idén a makkosjánosi Helikon Hotel konferenciatermében tartották. A Himnuszunk elénekzése és a mécsesgyújtás után a mártírok lelki üdvéért **v. h. Pocsai Vince** református lelkész mondott imát.

A fórumot **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg. A tiszabökényi Tisza Csillag asszony- és leánykórus katonadalokat adott elő (művészeti vezető: **Kovály Csilla**), majd *Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek* címmel filmet vetítettek a vajdasági 1944–45-ös megtorlásokról, melynek megalkotásáról **Rozsnyai Ilona** szerkesztő-rendező, a pécsi Német Kör programmenedzsere számolt be.

A szakmai konferencián – **dr. Tóth Mihály** és **dr. Dupka György** elnökleltével – előadást tartott:

– **Matkovits-Kretz Eleonóra**, a Magyarországi Németek Pécs-Baryai Nemzetiségi Körének elnöke (előadásának címe: A pécsi Német Kör GULÁG-GUPVI emlékezetpolitikája – könyvek, dokumentum-filmek, kiállítások, emlékutak, konferenciák tükrében);

– **dr. Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára (előadásának címe: A GULÁG-GUPVI kutatás helyzetképe az intézményesülési törekvések útján. Készülődés a „malenkij robot” 75. évfordulójával kapcsolatos emlékévre);

– **Molnár D. Erzsébet** (Beregszász), a II. Rákóczi Ferenc Kárpát-aljai Magyar Főiskola GULÁG-GUPVI kutató történész docense (előadásának címe: „Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot” A kárpátaljai magyarok 1944-es elhurcolása: tények, adatok, összefüggések);

– **Balahó Zoltán** (Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történésze (előadásának címe: A Ferencvárosi Malenkij Robot Emlékhely bemutatása);

– **Dragan Traian** (Temesvár–Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológus-történésze (előadásának címe: A máramarosszigeti börtönmúzeum, a kommunista Románia egyik legrettegettebb politikai börtöne);

– **Kállay Karolina** (Szatmárnémeti) történelemtanár, helytörténész (előadásának címe: A Szovjetunióba elhurcolt és haza nem tért magyar, sváb áldozatok feliratos emlékjelei a Szatmár megyei, illetve az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás településein);

– **Nagyné Pintér Jolán** (Budapest), a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke (előadásának címe: Emberkereszt- egy emlékmű emlékezete);

– **Bimba Brigitta** (Bátyú), a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója (előadásának címe: Élelem és kérelem – női közbenjárás a Kárpátaljáról malenykij robotra hurcolt férfiak ügyében);

– **Marczás Gergely** (Kincseshomok), a Debreceni Egyetem abszolvált PhD-hallgatója (előadásának címe: A „malenkij robot” megjelenítése Vári Fábíán László önéletrajzi regényében);

– **Mádi Bianka** (Verbőc), az UNE Magyar Kara történelem szakos hallgatója (előadásának címe: Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásának folyamata);

– **Nick Ferenc** (Aranyosapáti-Budapest), a Falvak Kultúrájáért Alapítvány elnöke (előadásának címe: Ismeretlen nemzetmentő: Kecskési Tollas Tibor);

– **Makra Mónika** (Budapest), történész, a GKNT tagja (előadásának címe: A Gulág-kutatók Nemzetközi Társaság korábbi és aktuális programjai).

– **Mesko János** (Ungvár) helytörténész, a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeum megbízott vezetője (előadásának címe: A Karpátontúli Ukrajna az átmeneti államalakulat 15 hónapos történetéből, erőszakos szovjetizálási politikája 1944.október-1946.január között);

– **Kosztó Gyula** (Beregdéda) Clio Intézet főmunkatársa (előadásának címe: A megfélemlítés, mint módszer a kárpátaljai magyar közösségek kolhozosításában (1949)).

Zárszában **Dupka György** többek között néhány fontos bejelentést tett. Az elhangzott előadások szerkesztett szövegei könyvalakban is kiadásra kerülnek. A gyűjtemény tartalmazni fogja azon kutatók munkáit is, akik egyéb elfoglaltságuk miatt nem tudtak megjelenni a nemzetközi fórumon.

A Szolyvai Emlékparkbizottság és a pécsi Német Kör levéllel fordul a magyar kormányhoz, hogy az 2019. évet nyilvánítsák GULÁG–GUPVI-émlékvé, hogy a malenkij robot 75. évfordulója alkalmából állítsák fel újra az Emlékbizottságot, hogy az folytassa a 2015-ben megkezdett kordinációs tevékenységét, az újabb GUPVI–GULÁG tematikájú pályázatok kiírását. Kárpát-medencei szintű fontos magyar ügynek tartja a GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató-, és Emlékközpont (GGDK) 2019 novemberében történő beindítását Budapesten a magyar kormány támogatásával. Halaszthatatlan ügynek tekinti, hogy a Nemzeti Alaptanterv (NAV) anyagába bekerüljön a GULÁG–GUPVI tematika, a malenkij robot témaköre is.

A konferenciát követően a résztvevők többek között a sztálini megtorlás beregszászi emlékművénél hajtottak fejet. Itt **dr. Erdei Péter**, a

beregszászi konzulátus vezető konzulja tartott beszédet. A diplomata kihangsúlyozta, az a remény, amivel az elhurcoltak küzdöttek, az a kitartás, az a sok szenvedés, a jövőbe vetett hitük mutathat példát nekünk, és bizakodásra ad okot. Ebből kell nekünk is erőt meríteni. A megjelent szervezetek, intézmények képviselői a sztálini megtorlás beregszászi emlékművénél elhelyezték a kegyelet koszorúit.

2018. november 16. A beregardói temetőkertben november 16-án emlékeztek a sztálinizmus áldozataira, s ekkor került sor Beregszászi Nagy Pál emléktáblájának felavatására is, akit itt temettek el egykoron, de sírhelye már ismeretlen. *Tebenned bíztunk eleitől fogva* – csendült fel a 90. zsoltár a megjelentek ajkain, majd **Balázs Antal** református lelkész a Jakab levele 5. részének 13–15. versei alapján hirdette az ígét, kiemelve az ima fontosságát. A nyelvtudós és teológus Beregszászi Nagy Pál életét és munkásságát **Dalmay Árpád**, a Beregszászért Alapítvány elnöke méltatta.

2018. november 16. Hunyadi Mátyás-emléktáblát avattak a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet udvarán a Beregszászért Alapítvány szervezésében a nagy király születésének 575., uralkodása kezdetének 560. évfordulója alkalmából. Mátyás király életét és munkásságát **Dalmay Árpád**, a Beregszászért Alapítvány elnöke méltatta.

2018. november 17. A Szolyvai Emlékparkban – a fő rendezvény előtt – az egybegyűltek a 100 éve történetekre, az I. világháború áldozataira emlékeztek. Nyitóbeszédet mondott **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára. Avatóbeszédet tartott **Dalmay Árpád**, a Beregszászért Alapítvány Kuratóriumának elnöke. Ezt követően **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja és **Dalmay Árpád** felavatta Szurmay Sándor tábornok, Uzsok hőse emléktábláját, amit a Beregszászért Alapítvány megrendelésére **Balogh Géza** szobrászművész készített el. Az uzsoki hős életútját **Dalmay Árpád**, az alapítvány elnöke vázolta. Szurmay Sándor 1860-ban született a Krassó-Szörény vármegyei Boksánybányán. 1914 októberében honvédelmi államtitkárrá nevezték ki, de már novemberben harctéri szol-

gálatra jelentkezett. 1914 novemberében kinevezték az Ung-völgyében állomásozó, később róla elnevezett honvéd hadtest parancsnokává. Hadcsoportja 1914–1915 telén nehéz védelmi harcokat vívott Zboró és Bártfa vidékén. Szurmay hadteste decemberben az Uzsoki-hágónál megállította az orosz betörést. 1915 májusában hadcsoportja részt vett a gorlicei áttörésben. Tarnównál győzelmet aratott a nagy túlerőben lévő orosz csapatok felett.

Ezt követően felszentelték az emlékkopjafát is a Szolyvai Emlékpark I. világháborús katonai temetőjében. A résztvevők mindkét emlékhelyet megkoszorúzták.

2018. november 17. A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások novemberi Emléknapja programjaiba illeszkedve a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfi lakosság 1944 őszi „malenkij robotra” történt elhurcolásáról való méltó megemlékezés-ként a Szolyvai Emlékparkbizottság a történelmi egyházakkal, valamint magyar és német társadalmi szervezetekkel közösen ökumenikus istentisztelettel egybekötött koszorúzást tartott a Szolyvai Emlékparkban. Hagyományunkhoz híven megemlékezésre és koszorúzásra kerül sor a szolyvai honfoglalási harcos emlékművénél (Szolyva Paszika község felőli bejáratánál).

Miután megkondult az Emlékpark Mártírok Kápolnájának lélekharangja a Kárpát-medencei szintű megemlékezést **Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg, és üdvözölte a közel hatszáz résztvevőt.

A himnuszok elhangzása után – **Fuchs Andrea** ukrán-magyar nyelvű konferálását követően – emlékbeszédet tartott **Csallóközi Zoltán**, Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes főtanácsadója, a Keresztény Demokrata Néppárt képviselője, **Gennagyij Moszkal**, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás vezetője, **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke, parlamenti képviselő, **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **dr. Tilki Attila**, FIDESZ-es parlamenti képviselő, az Európai Tanács tagja, **Csenger-Zalán Zsolt**, országgyűlési képviselő, a FIDESZ - Magyar Polgári Szövetség Külügyi Bizottságának alelnöke, **Árvai Attila**, a Szerencs városi

Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, aki a márványtábla-állítás lehetőségéért köszönetet mondott a Szolyvai Emlékparkbizottságnak, valamint **Dupka György**, az emlékparkbizottság felelős titkára.

Dr. Dupka György, az emlékparkbizottság titkára zárszavában kiemelte: Szolyva 1944-ben magyarok tízezrei számára a pokol kapuja volt, mára az egész Kárpát-medence magyarságának emlékhelyévé vált.

Közreműködtek a Szolyvai 1. Sz. Általános Iskola felső tagozatának diákjai, akik magyar népdalokat adtak elő.

A történelmi egyházak jelenlévő képviselői, v. **Pocsai Vince** református lelkész, **Schlep Román** római katolikus plébános, **Lődár Jenő** görögkatolikus atya és mások imát mondtak a mártírokért. Ezután sor került a Gulág–Gupvi-emléktáblák (Lónya II. emléktábla) felavatására is.

A felszólalókon kívül megtisztelte a rendezvényt Áder János köztársasági elnök nevében **Nagy Bercel**, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója, **Kuti László**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának ügyvezető konzulja, **Seszták Oszkár**, SZ-SZ-B megye közgyűlés elnöke, **Szalipszki Endre**, Magyarország Beregszászi konzulátusának volt főkonzulja, Nyíregyháza megyei jogú város küldöttsége **dr. Bajnai Kornél** vezetésével, a Magyar Szocialista Párt képviseletében **Legény Zsolt** és **Velez Árpád** politikusok, **Nagyné Pintér Jolán** (Budapest), a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke, a Magyar Nemzeti Múzeum képviseletében **Balahó Zoltán** és **Dragan Traian** múzeológusok, a Gulág-kutatók Nemzetközi Társasága képviseletében **Makra Mónika** (Budapest) történész, **Bakkancsós László**, az UMDSZ alelnöke, **Gulácsy Géza**, a KMKSZ alelnöke, megyei képviselő, **Petruska István**, a Beregszászi Járási Közigazgatási Hivatal elnöke, **Sín József**, a Beregszászi Járási Tanács elnöke, **Nagy Béla**, a Kárpátaljai Református Egyházkerület főgondnoka, **Barta József**, a Kárpátaljai Megyei Tanács elnök-helyettese, **Tóth Miklós** és **Rezes Károly**, a megyei tanács képviselői, **Rezes József**, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Nemzetiségi és Vallásügyi Főosztályának vezetője, **Sztehura Klára**, a Szolyvai Járási Tanács alelnöke, **Alexander Didovics**, a szolyvai járási adminisztráció vezetője, **Iván Lányo**, Szolyva város polgármestere, a Beregszászi Városi Tanács képviseletében **Veres Péter** és **Pavljuk Miklós** képviselők, Csonka-

Bereg küldöttsége **Nick Ferenc**, a Magyar Falvak Kultúrájáért Kuratórium elnöke vezetésével, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének delegációja **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök vezetésével, a Megbékélésért Polgári Szövetség küldöttsége Felsőzsolcáról **Fehér Tibor** szövetségi elnök vezetésével, Budakeszi város (Beregdéda testvérvárosa) delegációja **dr. Győri Ottilia** polgármester vezetésével, a Kárpátaljai Magyar Vitézi Rend és a Kárpátaljai Nemzetközi Szent György Lovagrend képviselői, Lónya település küldöttsége **Király Edit** polgármester vezetésével. Jelen volt továbbá Barabás és Gelénes települések küldöttsége, az aknaszlatinai kerékpár egyesület **Tokár Károly** vezetésével, **Pirigyi Gergely**, a Pásztor Ferenc Alapítvány, **Molnár D. Erzsébet** (Beregszász) történész docens, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola képviselőjében.

A Szózat eléneklése után a megemlékezés koszorúzással zárult.

2018. november 16-17. A KMKSZ Nagyberegi Alapszervezete és a Nagyberegi Református Líceum ünnepi megemlékezést szervezett. A rendezvény a helyi líceumban kezdődött, ahol az 1944-es vérszörnyű eseményeket és következményeit a **Nagy Zoltán Mihály** regénye alapján **Zsigmond Dezső** által rendezett *A sátán fattya* című nagyjátékfilm vetítésével idézték fel az emlékezők. Másnap a helyi református templomban folytatódott a megemlékezés. Az istentiszteletet követően a résztvevők a temetőkertben felállított emlékműhöz mentek. Emlékbeszédet tartott **Tóth László**, a Nagyberegi Református Egyházközség lelkipásztora. A rendezvényen a helyi református líceum diákjai emlékműsorral tisztelegtek az elhurcoltak emléke előtt.

2018. november 17. A pécsi Német Kör küldöttsége ungvári emléktúja során megtekintette a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeumát **Meskó János** (Ungvár) helytörténész, múzeumigazgató kalauzolásával.

2018. november 18. A Mezőgecei kultúrház és a Mezőgecei közéleti tanács közös megemlékezést tartott a sztálinizmus és a II. világháború áldozatairól. A megemlékezésen szívfakasztó énekeket énekelt a

Tüzes Liliom hagyományörző csoport. E gyászos napok emlékezetével kapcsolatosan beszédet mondott **Mester András** polgármester, **Dávid Árpád** református lelkipásztor, **Iván Gábor** görögkatolikus parókus és **Jakab Béla**, a Gecsei Általános Iskola igazgatója. Végezetül a megemlékezésen lévők közös énekeket énekeltek és megkoszorúzták az ártatlanul elhurcoltak emlékművét.

2018. november 18. A Tiszabökényi Árpád-házi Szent Erzsébet római katolikus templom búcsújára került sor. Főcelebráns: **Weinrauch Ferenc Márió**, OFM plébános-kormányzó, közreműködött **Lehel OFM atya**. A Szentmise után a templom emlékparkjában lévő emlékműnél koszorúzással egybekötött megemlékezésre került sor. A megjelent résztvevők, hozzátartozók a II. világháború áldozataira és a sztálini megtorlás mártírjaira emlékeztek. Az egyházközség tanácsa nevében az emlékezőket **Dupka György** világi elnök köszöntötte. A búcsún és az azt követő koszorúzáson részt vett **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök vezetésével a pécsi Német Kör küldöttsége, a Magyar Nemzeti Múzeum képviseletében **Balahó Zoltán** és **Dragan Traian** múzeológusok, a Gulág-kutatók Nemzetközi Társasága képviseletében **Makra Mónika** (Budapest) történész, **Tóth Bálint**, Tiszapéterfalva polgármestere. Ünnepi beszédet tartott **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja. Fellépett a tiszabökényi Tisza Csillag asszony- és leánykórus (művészeti vezető: **Kovály Csilla**). Végezetül **Homoki Bianka**, a Szibériába elhurcolt és odahalt Bencze György országgyűlési képviselő ükunokája egy alkalomhoz illő magyar dalt adott elő **Király András**, a Péterfalvai Művészeti iskola igazgatója, hegedűművész kíséretében. A búcsú és a megemlékezés agapéval zárult.

2018. november 18. A Szovjetunióba kényszermunkára elhurcolt viski áldozatokra emlékeztek november 18-án a helyi református templom előtti emlékműnél. Az eseményen az egykori koronaváros katolikus, református és görögkatolikus hívei gyűltek össze.

A megemlékezés elején **Czébely Lajos** helytörténész köszöntötte az egybegyűlteket. **Jenei Károly**, a viski református egyházközség lelkipásztora szerint nem valószínű, hogy elhangzottak a feltámadás igéi

akkor, amikor ezek az emberek meghaltak. „Engem mindig megdöb-
bent és megrendít a megemlékezés azért, mert könnyebb lenne az em-
bernek az elengedés és megemlékezés, ha lenne egy sír, ahová letehet-
jük a virágainkat. Azonban számukra nem jutott sír, egy emléktábla
jelzi azoknak a nevét, akikről tudunk” – fogalmazott a lelkész, aki Pál
apostol leveléből olvasta fel az emlékezés gyógyító igéjét.

Sari József, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Felső-Ti-
sza-vidéki Középszintű Szervezetének elnöke beszédében elmondta:
„Novemberben a gyertyák csonkig égnek – ilyenkor emlékezünk az
elhunyt testvéreinkre, mert az élet része az elmúlás is. A szív, az ész
nem felejtett. Bizonyosága ennek az, hogy mi itt vagyunk, és a jövőben is
itt leszünk” – hangsúlyozta. Szerinte a kárpátaljai magyarsághoz nem
volt kegyes a XX. század: a két világégés, a kitelepítések, a deportálások
emberfeletti fájdalmakat, hiányt, keserűséget eredményeztek. Ezért a
régióban együtt élő nemzetiségek közötti összefogás fontosságára hív-
ta fel a figyelmet. Kiemelte, hogy nem szabad engedni a jelenlegi po-
litikai nyomásgyakorlásnak, amely által megpróbálják megfélemlíteni
és csorbítani a kárpátaljai magyar közösségek jogait. „Mi nem akarunk
mást, mint félelem nélkül kultúránkat, nyelvünket megtartva élni szü-
lőföldünkön. Ahol már ezer esztendeje élünk. Jézust idézve: Ne félje-
tek. Az igazság az velünk, az igazság az a miénk” – emelte ki Sari József.

Az emlékező gondolatokat követően a viski református egyház
énekkarának szolgálatát lehetett meghallgatni, **Becske Attila** és
Kozicska Szilárd az egykor lágerbe elhurcolt viski lelkész, Forgón Pál
verseit szavalta el. A megemlékezés koszorúzással és a Himnusz elének-
lésével zárult.

(Forrás: Váradi Enikő, Kárpátaljalap.net)

2018. november 18. Bakosban ismét megkoszorúzták a sztálini lá-
gerekbe, a málenkij robotra elhurcoltak emlékére állított emlékművet.
A megemlékezést a Bakosi Református Egyházközség és a KMKSZ
helyi alapszervezete közösen szervezte. A megemlékezésen a gyüleke-
zet lelkipásztora, **Mező Miklós** tartott ünnepi köszöntőt, és mondott
imát az elhurcoltak, megkínzottak és idegen földben nyugvó magyar
emberekért.

2018. november 18. Nagymuzsalyban **Jakab Erika**, a KMKSZ alapszervezeti elnöke köszöntötte a megjelenteket. A középiskola diákjainak dalokból, lágerversekből összeállított megható emlékműsora után levetítették a kor borzalmait leplezetlenül bemutató, a településen született **Nagy Zoltán Mihály** regénye alapján készült *A sátán fattya* című filmet. **Zsigmond Dezső** filmjére sokan voltak kíváncsiak a faluban, hisz a főszereplő **Tarpai Viktória**, vagy a szovjet katonát játszó **Szabó Imre** színművész is Nagymuzsalyban él, de a szereplők közül többen is a falu középiskolájában érettségiztek. A film után a jelenlévők átvonultak a főutcán lévő emlékműhöz, amely 139 lágerben elpusztult muzsalyi férfinak, és 20, a II. világháborúban elesett katonának állít emléket. Itt koszorúzással egybekötött megemlékezést tartottak.

2018. november 20. A Magyar Nemzeti Múzeum Dísztermében *Szabadság helyett erőszak. Magyar női sorsok 1944/1945-ben* címmel nemzetközi konferenciát rendeztek a GULAG Alapítvány szervezésében. Az egybegyűlteket **Balog Zoltán** miniszterelnöki biztos üdvözölte. Méltatta az elmúlt GULAG–GUPVI Emlékév jelentőségét, eredményeit. **Dr. Varga Bertalan**, a Nemzeti Múzeum főigazgatója felhívta a figyelmet arra, hogy a szovjet katonáknak parancsba adták, hogy gyalázzák meg a leigázott népeket. Becslések szerint 427 ezer nőt erőszakoltak meg. Nincs olyan magyar család, amelyben ne lennének ilyen áldozatok. **Dr. Scölch Gellért** helyettes államtitkár folytatta a gondolatot. Hangsúlyozta, hogy a háborút elszenvedett áldozatok nyugdíját duplájára emelték. Biztosította az alkotókat, hogy a kormány továbbra is támogatja e témában dolgozó írókat, filmeseket. **Nagyné Pintér Jolán**, a GULAG Alapítvány elnöke, akinek édesanyját szinten megerőszakolták, hangsúlyozta, hogy az emlékezés a múltra mindenkinek erkölcsi kötelessége. A hivatalos megnyitó után szekciókban dolgozták fel a témát. Először **Tunyogi Henriett** filmrendező, balettművész *Esti Dal* c. alkotását mutatták be, és a szerző néhány gondolatát mondta el. *A sátán fattya* című filmből csupán egy pár kockát vetítettek, de a rendező, **Zsigmond Dezső** és a főszereplő **Tarpai Viktória** részletesen ecsetelte **Nagy Zoltán Mihály** kárpátaljai magyar író *A sátán fattya* c. könyve alapján létrejött alkotást. Szóltak a

nehézségekről, a megélt élményekről, a hazai és nemzetközi sikerekről. A film nagymértékben feltárta az eddig tabunak számító témát. Az *Elhallgatott gyalázat* c. filmről a rendező, **Skrabski Fruzsina** újságíró beszélt. **Mészáros Márta** és **Sára Sándor** filmrendezők betegség miatt nem voltak jelen, de az *Aurora Borealis* illetve a *Magyar nők a GULAG-on* c. filmekből ízelítőt kaptak a résztvevők.

A rendezvény II. szekciójában **dr. Kovács Emőke**, **Cseresnyés Magdolna**, **dr. Máthé Áron** történészek és **W. Müller Judit** főmúzeológus beszélt a II. világháborús traumákról. A konferencia III. része *Nők a GULAG-on* címmel zajlott. **dr. Tóth Eszter Zsófia**, **Kormos Valéria**, **Makra Mónika** történészek mellett **dr. Dupka György** tartott megőrző beszámolót *Kárpátaljai nők a GUPVI és a GULAG táborokban. Az otthon maradt anyák, lányok helytállása, szenvedéstörténete a sztálini megtorlás idején* témakörben.

2018. november 19. A sztálini lágerek áldozataira emlékeztek Beregszászban. Az esemény ökumenikus istentisztelettel kezdődött a beregszászi református templomban, ahol több száz megemlékező gyűlt össze. Elsőként a történelmi magyar egyházak képviselői szólaltak fel, és hívták fel a figyelmet a gyalázatra.

Molnár D. Erzsébet történész egy rövid előadásban elevenítette fel az 1944-es eseményeket és az elhurcolás körülményeit. Az előadás után a középén elhelyezett mikrofon előtt egyesével olvasták fel a beregszászi áldozatok nevét. Az istentiszteletet követően a résztvevők gyertyákkal vonultak végig a városon, s elhelyezték az emlékezés koszorúit a református templom előterében, illetve a Beregszászi 5. Számú Középiskola bejáratánál található emléktáblánál. A malenkij robot emlékművénél az ukrán és a magyar himnusz elhangzása után **Szilágyi Mátyás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja, **Babják Zoltán**, Beregszász polgármestere és **Orosz Ildikó**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora, a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet elnöke mondta el emlékező gondolatait és tisztelgett beszédével az elhunytak előtt.

A rendezvény végén mindenki elhelyezte az emlékezés koszorúit, az áldozatokért több száz gyertyát gyújtottak a résztvevők. A rendez-

vény a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, a történelmi egyházak, a Beregszászi Polgármesteri Hivatal, valamint a Pro Cultura Subcarpathica szervezésében jött létre.

2018. november 19. A beregszászi filmklubesten ezúttal *A magyar siratófal – emlékhely a kínok és a gyász mezején* című dokumentum-filmet vetítették le a malenkij robot áldozatainak emlékére. A programot a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház szervezte meg Magyarország Beregszászi Konzulátusának támogatásával a színház kistermében. A filmklubot **Gál Natália**, a beregszászi magyar színház színművésznője nyitotta meg.

2018. november 21. Kazincbarcika város Német Nemzetiségi Önkormányzata és a Don Bosco Sportközpont szervezésében *Kis munka – nagy bűn* címmel emlékünnepséget rendeztek a malenkij robotra és a Gulágra elhurcoltak tiszteletére. A megjelenteket **Sajó Attila** elnök köszöntötte. Emlékbeszédet tartott **Demeter Zoltán** országgyűlési képviselő és **Szitka Péter** polgármester. **dr. Dupka György** történész előadást tartott *Papok, lelkészek a Gulágon és a malenkij robot munkatáborokban* címmel. A rendezvényt megtisztelte **Ortutay Péter** író, műfordító, akinek a témához kötődő *Apaga Satanas* (Ungvári történetek az 1980-as évekből) című könyve 2018-ban Ungváron jelent meg az Intermix Kiadó gondozásában. Az előadó is felhívta rá a figyelmet, hogy a szerző nagyapja, Ortutay Jenő görögkatolikus esperes, országgyűlési képviselő, és édesapja, Ortutay Elemér görögkatolikus teológus GULÁG-rab volt, az előbbi Abeszben odahalt, az utóbbi rokkantan tért haza, és a szovjet rezsim alatt is titokban folytatta papi hivatását. A megemlékezés a helyi római katolikus templomban emlékmisével zárult.

2018. november 23–24. A Szovjetunióba elhurcolt politikai rabok és kényszermunkások emléknapja alkalmából a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre (Német Kör) *Malenkij robot – Fiatal kutatók kutatási eredményei* címmel nemzetközi konferenciát szervezett Pécsen. A konferenciát **Matkovits-Kretz Eleonóra**, a

Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének elnöke és **Hoppál Péter** országgyűlési képviselő, az Országgyűlés Kulturális Bizottságának alelnöke nyitotta meg. Magyarország különböző településeiről **dr. Bognár Zalán**, **Makra Mónika** történész, **Ritter György** levéltáros, **Német Györgyi** jogászhallgató, **W. Müller Judit** főmúzeológus, **Márkus Beáta** doktorandusz (Pécs), **Körösi Mihály** helytörténész (Mezőberény), **Varga László** vezető kutató (Balmazújváros), **Naár János** helytörténész (Sátoraljaújhely), **Muskovics Andrea** néprajzkutató-történész (Budaörs), a határon túlról, Erdélyből **Benkő Levente** történész-szerkesztő (Kolozsvár), **Kovács Kinga** doktorandusz (Kolozsvár) és Kárpátaljáról 17 fiatal kutató és mentor érkezett a témában végzett munkáik bemutatására. Mások mellett Kárpátalját **Barkóczi (Tóth) Szabina**, **Mádi Bianka**, **Bimba Brigitta**, **Kosztyó Gyula** és **Dupka György** GULÁG–GUPVI-kutatók képviselték, akik előadást is tartottak. A kétnapos rendezvény keretprogramjához könyvbemutató, kiállítás és filmvetítés (**Rozsnyai Ilona** szerkesztő-rendező dokumentumfilmjei), a pécsi emlékmű megkoszorúzása és kulturális esemény is tartozott.

2018. november 24. Az ukrajnai éhínség áldozataira emlékeztek a beregszászi Hősök terén. A megemlékezésen különböző felekezetek képviselői imádkoztak az áldozatok lelki üdvéért. A megjelentek egyperces néma főhajtással emlékeztek az elhurcoltakra. Ezután gyertyát gyújtva csatlakoztak az országos *Gyújts gyertyát!* nevű akcióhoz.

2018. november 25. A kárpátaljai magyarok 1944-es deportálására emlékeztek Beregsomban. November 25-én a vasárnapi istentiszteletet követően a malenkij robot áldozataira emlékeztek a beregsomi templom kertjében az áldozatok tiszteletére felállított emlékmű előtt. A községből 81 embert hurcoltak el a Szovjetunió különböző lágerjeibe, közülük 24-en soha nem térhettek haza.

A rendezvény, amely a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség helyi alapszervezetének szervezésében és a Beregsomi Református Egyházközség támogatásával valósult meg, a Himnusz eléneklésével vette kezdetét. Az alapszervezet elnöke, **Barta Ferenc** köszöntötte a megje-

lenteket, majd **Nagy Nikoletta**, a helyi alapszervezet titkára elevenítette fel a 74 évvel ezelőtt történt tragikus eseményeket. Ezt követően a résztvevők fogolytáborokban írt lágerverseket hallhattak **Barta Boglárka** és **Bocskor Fruzsina** előadásában.

A megemlékezés a Somi Református Énekkar szolgálatával ért véget. Az énekkar tagjai az alkalomhoz illő dalos műsorukkal idézték fel a lágerben zajlott eseményeket, **Barta Bianka** és **Nagy Eszter** szavalaival kiegészítve.

(Forrás: Kárpátaljalap.net)

2018. november 25. November utolsó vásárnapja Técsőn emléknap, ilyenkor a magyar szervezetek, történelmi egyházak képviselői a temetőben gyűlnek össze néma főhajtásra. A malenykij robot, a sztálini terror, még annyi év távlatából is sokakat érint, szinte minden családban emlékeznek valakire, nagyapára, apára, akik jóhiszeműen indultak háromnap munkára, egy szörnyű háború rombolása nyomainak eltakarítására, s lettek a szovjet gyűjtőtáborok ártatlan áldozatai.

„Vajon hány főt számlálna Kárpátalja magyarsága ma, ha nem következik be ez az emberirtás? Fejet kell hajtsunk, és soha nem felejtethetjük azokat, akik inkább vállalták a meghurcoltatást, semmint megtagadták volna nemzetiségüket. Példaképként kell lebegjen előttünk az ő kitartásuk akkor, amikor a mi megpróbáltatásainkat, az ellenünk elkövetett törvénytelenégeket kell megélnünk” – emlékezett **Ambrus Pál**, az UMSZ Felső-Tisza-vidéki Szervezetének elnöke.

„Bár beletörődtünk sorsunkba, az ész és a szív nem felejtett” – fejtette ki **Sari József**, a KMKSZ Felső-Tisza-vidéki közép szintű szervezetének elnöke. – „Bizonyosága ennek az, hogy itt vagyunk, és a jövőben is itt leszünk. De ott voltunk s leszünk Szolyván a magyar Golgotánál. Nem volt hozzánk kegyes a XX. század, s ezért, tanulva a múltból, össze kellene fogniuk az együtt élő nemzetek fiainak, hogy most a XXI. század elején ne meneteljenek félkatonai szervezetek Beregszász és Ungvár utcáin, ne történjenek robbantások, ne listázzanak, és ne beszéljenek ismét deportálásról. Egy Európába törekvő ország ne csorbítsa szerzett jogainkat, hiszen mi nem akarunk mást, mint féle-

lem nélkül, kultúránkat, nyelvünket megtartva élni szülőföldünkön, ahol már ezer esztendeje élünk.”

László Károly református lelkész „lelki levélben” vallott a megélt fájdalomról és bánatról.

A Szózat eléneklése után a szervezetek képviselői és az elhurcoltak hozzátartozói az emléktáblánál elhelyezték a kegyelet koszorúit.

(Forrás: *Bökényi Magdolna, Kárpáti Igaz Szó*)

2018. november 26. Nem tetszik a Holodomor (Éhínség) emlékmű az ungváriaknak. Az Ungvári Városi Tanács hivatalos honlapján november 26-án, hétfőn jegyezték be A Holodomor áldozatok emlékműve helyszínének megváltoztatásáról és a verseny követelményeinek való megfelelésről szóló petíciót. A szükséges 250 aláírásból alig három nap alatt 184 gyűlt össze. Mint ismeretes, a megyeszékhelyen múlt csütörtökön állították fel, majd szombaton hivatalosan leleplezték az ukrainai éhínség áldozatainak emlékére készített emlékművet. Ihor Hrecsanik kijevi szobrász *Az emlékezet gyertyája* nevet viselő alkotása miatt azóta folyamatosan sokan háborognak a közösségi oldalakon a szobor kivitelezését illetően. A nyertes pályamű és a valós szobor egyáltalán nem hasonlít. Egyébként a szobor költségeit, a 2,3 millió hrivnyát megyei szubvencióként investíciós projekt megvalósítására utalták át a városi büdzséjébe.

(Forrás: *uzhgorod.in*)

2018. november 28. Megemlékezés Palágykomorócon. A Himnusz eléneklését követően **Andrejcsák-Tóth Anetta**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Palágykomoróci Alapszervezetének elnöke, járási képviselő szólt a jelenlévőkhöz, akik az est csendjében emlékezni mentek a sztálini önkény és a második világháború áldozatainak emlékművéhez. „Olvassuk a neveket és emlékezünk: emlékezünk egy apára, egy nagyapára, egy kedves szomszédra vagy egy jó barátra, sok fiatal pedig egy-egy róluk hallott történetre. Nem teltek el évszázadok, az emlékek még frissek, sokan még maguk elé idézik az elhunytak mosolyát, fülükben cseng, ahogy viszontlátást kívánnak” – mondta az elnökhasszony, és utalt arra, hogy azok, akik elindultak,

a hazát mentek szolgálni, eleget tenni az akkori hatalom felkérésének annak reményében, hogy jobb jövőt teremtenek vele az itthon maradt szeretteiknek. „És a három nap az örökkévalóságba torkollott – jegyezte meg szomorúan. – Mindazok, akik látták őket elmenni, a nevek helyett arcokat látnak ezen az emlékművön, amely több, mint pusztá neveket felsorakoztató sírkő; nem más, mint arcképcsarnok, emlékönyv. Minden veszteség fájó, és az emlékek az idő távlatából nézve még fontosabbak lesznek. Emlékezzünk ma az elesettekre úgy, mint szolgálattelvő, kötelességtudó, hazájukat és családjukat mindennél előbbre tartó hazafiakra” – hangsúlyozta **Andrejcsák-Tóth Anetta**.

A település lakosai közös imával folytatták az emlékezést. **Szkoropádszky Péter** görögkatolikus parochus Izajás próféta Könyvének 9. fejezetéből idézve hirdette: „A nép, amely sötétben jár, nagy fényességet lát. Akik a halál országának árnyékában laknak, azoknak világosság támad. Nagy ujjongással töltöd el őket, kitörő örömet adsz nekik. Úgy örülnek majd színed előtt, ahogy aratáskor szoktak örülni, s ahogy akkor örülnek, amikor a zsákmányt osztják. Mert terhes igáját, a vállára nehezedő rudat, sanyargatója botját összetöröd” – hangzottak az atya szavai a fagyos estén.

A megemlékezés végén a jelenlévők megkoszorúzták az emlékművet, majd átvonultak a község klubjába, ahol a **Nagy Zoltán Mihály** azonos című művéből készült *A sátán fattya* című filmet tekintették meg.

2018. december 1. A Salánkról 1944 őszén elhurcolt 301 férfi emlékművénél, a KMKSZ helyi alapszervezetének szervezésében december 1-jén emlékeztek meg a hetvennégy évvel ezelőtti deportálásokról.

A rendezvényt **Kalanics Éva**, a salánki KMKSZ-alapszervezet elnöke nyitotta meg, kifejtve, hogy a deportálásokat elszenvedett férfiak mellett adózzunk tisztelettel azoknak a felmenőinknek is, akik elvesztették férjüket, édesapjukat, fiukat, mert ők is áldozatok voltak.

Barta József, a KMKSZ alelnöke, a KMKSZ Nagyszőlősi Középszintű Szervezetének elnöke és a megyei tanács elnökhelyettese beszéde kezdetén arról szólt, hogy 1944 őszén 40-45 ezer kárpátaljai magyar és német katonaköteles korú férfit hurcoltak el, akik közül 12-15 ezren odahaltak. De miért deportálták őket? A Szovjetunió új-

jaépítése során rabszolgákként akarták őket dolgoztatni. Csakhogy ebben az esetben megfelelő körülményeket kellett volna biztosítani ahhoz, hogy bírjanak is dolgozni. A harmadik magyarázat az, miszerint a szovjetek bosszút akartak állni azért, hogy Magyarország és Németország a Szovjetunió ellen harcolt, és ennek a bosszúnak estek áldozatul vidékünk katonaköteles korú magyar és német férfijai. A legfontosabb cél viszont a megfélemlítés volt, a kárpátaljai magyar és német lakosság megtörése, hogy beletörődjenek a szovjetrendszer kiépítésébe.

De miért maradt életben az elhurcoltak mintegy kétharmada? Nagyon sok múlt a lelki állapotukon is. Akiknek erősebb volt az Istenbe vetett hitük, a bizalmuk, hogy Isten hazasegíti őket, azoknak erőt adott a hit és a remény.

Mi most jobb helyzetben vagyunk, de nem vagyunk jó helyzetben. Oktatási, anyanyelvhasználati jogainkat támadják, emellett provokálnak is minket. Most kell összefogni minden kárpátaljai magyarnak, együtt kell kiállnunk jogainkért, anyaországunk nemzeti kormánya pedig támogat is minket, anyagilag is, és számunkra is van remény.

Csirpák József helybeli görögkatolikus parochus az Istenbe vetett hit és az ima erejéről beszélt.

Kész Barnabás megyei tanácsi képviselő, a beregszászi Rákóczi-főiskola tanára felidézte, hogy 1944 őszén, amikor már eldőlt a világháború kimenetele, a győzelemre álló szovjetek milyen sunyin, gyáván, háromnapos munka ígéretével kezdték összegyűjteni a katonaköteles korú kárpátaljai magyar és német férfiakat. És hiába telt el huszonhét év a rendszerváltás óta, az ukrán állam, mint a Szovjetunió jogutódja, máig nem kért bocsánatot a deportálásokért, és máig nem adott kártérítést.

Balogh Attila helyi református lelkész pedig összehasonlította nemzetrészünk 1944-es és jelenlegi helyzetét.

A felszólalásokat követően a Salánki Mikes Kelemen Középiskola végzős diákjai ünnepi műsort mutattak be, majd a megjelentek megkoszorúzták az elhurcoltak emlékművét. A megemlékezést a Himnusz eléneklése zárta.

(Forrás: Lajos Mihály. Kárpátalja, 2018. december 5., 933. szám)

2018. december 1. A sztálinizmus áldozataira emlékeztek Bátyúban. Az elmúlt vasárnap igen sok kárpátaljai településen emlékeztek azokra, akiket 1944 őszén, a második világháború vége felé, az itteni harcok elmúltával ártatlanul elhurcoltak. Akik jóhiszeműen indultak a meghirdetett háromnapos helyreállítási munkálatokra, s akik közül igen sokan soha nem térhettek haza.

Bátyúban az istentisztelet után került sor a megemlékezésre, ahol az itt e napon ígét hirdető **Béres László** szernyei református lelkész az Ézsaiás 41, 10 versével adta át Isten bátorítását: „Ne félj, mert én veled vagyok, ne csüggedj, mert én vagyok Istened! Megerősítelek, meg is segítelek, sőt győzelmes jobbommal támogatlak!”

A résztvevőket **Szántó Edit**, a KMKSZ helyi alapszervezetének elnöke köszöntötte, majd nemzeti történelmünk ama gyászos időszakára emlékezett, 1944 őszére, amikor kárpátaljai civil lakosok ezreit – a háromnapos munka hazug meséjével – hurcolták lágerrekbe, s akik közül sokan – Bátyúból 38-an – soha nem térhettek haza. El kellett pusztulniuk, pedig csak egyetlen bűnük volt: magyarságuk. Az utókornak kötelessége emlékezni ezekre az időkire. A KMKSZ bátyúi alapszervezete az első adandó alkalommal, 1989 novemberében kopjafát állított a temetőben, majd 1992-ben emlékművet avattak a templomkertben mementóként, hogy figyelmeztessen: soha többé nem engedjük, hogy nemzetiségünk, nemzeti hovatartozásunk miatt megalázzanak bennünket – mondta Szántó Edit.

A második világháború végével a magyarok lakta területek két diktatúra küzdelmének helyszínei voltak. A náci megszállást a kommunista hatalom váltotta fel, megfosztva a polgárokat méltóságuktól és alapvető szabadságjogaiktól – kezdte beszédét **Hajgató Tamás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának konzulja. A háború rengeteg halottat és árvát hagyott maga után, de az azt követő időszak sem volt kegyes hozzánk. 1944 novemberét követően százezreket hurcoltak el a szovjet lágerrekbe, munkatáborokba, fiatal, életerős férfiakat (de nőket, gyerekeket és időseket is), akik nagy része soha nem tért haza. Bűnük mindössze magyar származásuk és nevük volt – mondta a diplomata, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy a 74 évvel ezelőtti történések arra kell tanítsanak minden nemzedéket, hogy elfogadhatatlan minden há-

ború, fogság és erőszak. Tisztelet a bátraknak, kegyelet a hősöknek – idézte befejezésül a magyar miniszterelnök szavait.

Sin József, a KMKSZ Beregszászi Járási Középszintű Szervezete és a járási tanács elnöke az emberség hiányát nehezményezte, ami előidézte a világháborúkat, az ukrainai éhínséget, a málenyikij robotot, s valahol ez hiányzik a jelenlegi Ukrajnában is – mondta. A 74 évvel ezelőtti eseményekre emlékezve fájón jegyezte meg: a szovjet katonák a győztesek göggyével vonultak végig, s olyan nyomot hagytak maguk után, amit *A sátán fattya* is megörökít. Az elnök felhívta a figyelmet az emlékezés fontosságára, mert „a világ könnyen le tud aljasodni”, fegyverekhez nyúl. Nekünk békepártiaknak kell lennünk – mondta –, s kifejezte abbéli óháját, hogy Ukrajna és Magyarország visszatérjen a békés útra.

Hogy a könnyek még ennyi év után sem száradtak fel, azt láthatuk a Bátyúi Együtt Nyugdíjasklub előadásakor: az akkori eseményeket felidéző megható műsoruk alatt bizony sokan nyúltak zsebkendőjük után.

(*Forrás: Kovács Erzsébet, Kárpátinfo hetilap, 22. évf. 48. szám*)

2018. december 1. A vasárnapi istentisztelet után Zápszony népe sem sietett haza. Megálltak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak a templom mellett felállított emlékművénél, hogy emlékezzenek és fejet hajtsanak mártírjaink emléke előtt.

Nemzeti történelmünk gyászos időszakára emlékezünk, amikor dobpergéssel tették közzé, hogy 18-tól 50 éves korig minden férfinak jelentkezni kell háromnapos helyreállító munkára – kezdte megemlékezését **Csatáry Zsolt**, a KMKSZ helyi alapszervezetének elnöke. Nem is sejtették, hogy nagy részük soha többé nem láthatja viszont szeretteit, szülőföldjét. Több ezer embert hurcoltak málenyikij robotra, a sztálini lágererekbe. Egyetlen bűnük volt, hogy magyarnak születtek. Sokuk számára soha nem jött el a szabadulás, elnyelték őket a tömegsírok Ukrajna hómezőin – fogalmazott az elnök, aki azokra a falubeliekre is emlékezett, akik magyar honvédként áldozták életüket a hazáért, s akik szintén ismeretlen sírban találtak végső nyughelyet.

Miért történhettek meg 74 évvel ezelőtt ezek a borzalmak? – tette fel a kérdést **Orosz Zsolt** helyi református lelkipásztor. Mert az új hatalom egy Isten nélküli jövőt akart építeni. És Isten nélkül az embertelen is lett. A lelkipásztor arra is felhívta a figyelmet, hogy a történelemben sajnos nem ez volt az egyetlen hatalom, amelyik így gondolkodott. Hála adott Istennek, hogy most nem ilyen korszakot élünk, de megpróbáltatások most is érnek bennünket, ma is vannak, akik Isten nélküli jövőt akarnak építeni. Felhívta a figyelmet, hogy csak az Úrral, hozzá imádkozva lehet elviselni a nehézségeket, csak ő tud megerősíteni.

A gulággal kapcsolatos történések a magyar emlékezetpolitika szerves részét képezik. Ma fejet hajtunk a kommunizmus áldozatai előtt, mely áldozatok meg kell, hogy tanítsanak minden nemzedéket és nemzetet arra, hogy elfogadhatatlan minden háború, fogság és erőszak – fogalmazott **Hajgató Tamás**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának konzulja, aki fájdalommal állapította meg, hogy a szovjet munkatáborok több kárpátjai áldozatot követeltek, mint a két világ-háború összesen.

Zápszonyból tízen veszttek oda. Rájuk és sorstársaikra emlékeztek ezen a napon zenés-verses irodalmi összeállítással a helyi általános iskola tanulói. És eljöttek a Bátyúi Együtt Nyugdíjasklub tagjai is, akik prózában – **Balog Mária** elnök forgatókönyve alapján – elevenítették fel a 74 évvel ezelőtti eseményeket, alkalomhoz illő dalokkal, énekekkel fűszerezve azt. A megemlékezés koszorúzással és a 90. zsoldár elneklésével, majd szeretetvendégséggel ért véget.

(Forrás: Kovács Erzsébet, Kárpátinfo hetilap, 22. évf. 48. szám)

2018. december 1. Koszorúzással és filmvetítéssel emlékeztek a mártírokra Badalóban. A hagyományoknak megfelelően idén is méltóképpen emlékeztek Badalóban azokra az áldozatokra, akiket 1944 őszén elhurcoltak a sztálini lágerekbe, és akik közül 64-en soha nem látták viszont szülőfalujukat.

A 11 órától kezdődő istentiszteleten igehirdetésében **Sápi Zsolt** református lelkipásztor a keresztyények üldöztetéséről beszélt, és azt emelte ki, hogy 74 évvel ezelőtt az akkori mártír áldozatoknak is magyarságukért és keresztyény hitükért kellett meghalni.

Az istentiszteletet követően a templom szomszédságában található Mártírok emlékparkba vonultak a megemlékezők, akiket elsőként **Jakab Lajos**, a KMKSZ helyi alapszervezetének elnöke, a járási tanács képviselője köszöntött. „Egy hete Szolyván, az egykori gyűjtőtábor helyén lévő emlékparkban emlékezett Kárpátalja magyarságra, ma pedig itt vagyunk, hogy a badalói áldozatok előtt hajtunk fejet – kezdte beszédét. – Az itt lévő emléktáblán 150 név van feljegyezve, akik közül 88-an soha nem látták viszont szülőfalujukat. Minden szám, minden név mögött emberi sorsok, emberi tragédiák vannak, hiszen falunkban sem volt olyan család, aki ne gyászolt volna férjet, testvért, vagy közeli hozzátartozót. Alapvető kötelességünk, hogy örökre őrizzük meg emléküket.”

Napjainkról szólva, azt emelte ki, hogy manapság látszólag békében élünk, de a kárpátaljai magyarságnak most is meg kell küzdenie kultúrájáért, anyanyelvéért, jogaiért, iskoláiért, egyszóval fennmaradásáért. „Mindezekért csak úgy tudunk hatékonyan küzdeni, ha maradunk. Maradunk őseink, szüleink földjén, nem hagyjuk el azt a földet, amelyet több mint ezer éve a teremtetől kaptunk örökségbe” – fejezte be gondolatait.

„Az emlékezés során óhatatlanul is párhuzamot vonunk a 74 évvel ezelőtti események és a mostani helyzet között – mondta beszédében **Kulcsár Ferenc**, a Beregszászi Magyar Konzulátus konzulja –, hiszen ma is szakadnak szét családok, rohamosan fogy a magyar nemzetiségűek száma Kárpátalján. Ezt a harcot azonban a helyi magyarságnak már nem egyedül kell megvívnia, hiszen támaszul itt áll mögötte az anyaország is.”

Köszöntötte az egybegyűlteket **Szalai Imre**, Badaló polgármestere is, aki arról beszélt, hogy azért fontos emlékezni ezekre a borzalmakra, hogy soha többé ne ismétlődhessenek meg.

Miután **Sápi Zsolt** református lelkipásztor rövid fohászt mondott az áldozatokért, a helyi általános iskola tanulói adták elő az alkalomhoz illő műsorukat, majd a jelenlévők a megemlékezés koszorúit és virágait helyezték el az emlékmű talapzatánál. A kegyeletteljes megemlékezést a Himnusz és a Szózat elénekélése foglalta keretbe.

A délutáni órákban a helyi kultúrházba filmvetítésre került sor, amely során az oda érkezők megtekinthették *A sátán fattya* című fil-

met. **Zsigmond Dezső** alkotása **Nagy Zoltán Mihály** azonos című regénye alapján készült, amely a 74 évvel ezelőtti kegyetlen idők kárpátaljai történéseit elevenítette fel.

(*Forrás: (tamási), Kárpátinfo hetilap, 22. évf. 48. szám*)

2018. december 2. Rendhagyó rendezvények keretében emlékeztek meg Kígyóson a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) helyi alapszervezete és a kigyósi református egyház presbitériuma szervezésében a település 74 évvel ezelőtt magyarságukért mártírhalált halt ártatlan áldozatairól és a II. világháború harcterein elesettekről. A megemlékezésen részt vett a magyarországi Nádudvar református gyülekezete presbitériumának küldöttsége nagytiszteletű **Őz Lajos** lelkipásztor vezetésével, akik jelentős mennyiségű élelmiszer-adománnyal érkeztek. Szombaton a parókián a szép számban megjelent kigyósiak és a vendégek *A sátán fattya* című filmet nézték meg. A vasárnapi istentiszteleten **Őz Lajos** lelkipásztor igehirdetésében a fiatal nemzedék és a hit kérdése állt a középpontban.

November 25-e Magyarországon a Gulágra elhurcoltak emléknapja. Hivatalosan több mint 800 000 magyar nemzetiségű személyt hurcoltak el a munkatáborokba, ahonnan sokan nem tértek haza szereteteikhez. Így történt ez Nádudvaron is, ahol a település lakói minden évben megemlékeznek a hősokról – mondta a tiszteletes.

Husztai Béla tiszteletesről – aki 1922–1968 között szolgált Kígyóson, s akit 1949-ben letartóztattak és 25 év kényszermunkára ítélték – halának 50. évfordulója alkalmából saját kutatásai alapján tartott rövid megemlékezést **Túri László** presbiter, történész. A gyülekezet vendégeként **Száraz Attila** – Husztai Béla unokája – előadásában a néhai lelkész által a lágerévek alatt íródott elbeszélések, versek, énekek keletkezésének történetéről mesélt. Az általa összegyűjtött anyagokból egy könyvet adott ki, melynek egy példányát a gyülekezetnek ajánlódokozta. Az istentisztelet Husztai Béla által szerzett hálaadó énekkel és a kigyósi református énekkar szolgálatával zárult. A gyülekezet a temetőkertben álló emlékmű előtt folytatta a megemlékezést, ahol a 90. zsoltár eléneklése után **Vass Ottó**, a KMKSZ Beregszászi Középszintű Szervezetének alelnöke, a kigyósi református egyházközség

presbitere felelevenítette a hírhedt 36. és 2. számú napiparancsot, melyek alapján elindult a magyar nemzetiségű férfiak összegyűjtése Kárpátalja magyarlakta településein. Kígyósról 1944 novemberében 78 személyt deportáltak a malenkij robotra, közülük 28-an nem tértek vissza, 13-an haltak hősi halált a csatatereken. Az ártatlan áldozatok emlékét továbbra is ápolni kell, s ez a felnövekvő nemzedékek legfontosabb feladata. Sajnos, ma is listák készülnek a kárpátaljai magyarokról, veszélyben van a magyar oktatás, veszélyben van az anyanyelv szabad használata az élet különböző területein. Nincs béke, az ország keleti részén értelmetlen háború folyik, mely ismét ártatlan áldozatok életét követeli.

A megemlékezés a Szózat eléneklésével és koszorúzással ért véget.

A továbbiakban a parókián bemutatásra kerültek Huszti Béla életútjáról fellelt fényképek, feljegyzések, kéziratok, a kigyósi temetőkertben álló emlékmű építésének története. A kiállított molinókon az érdeklődők az 1944 őszi eseményeket tekinthették meg.

A rendezvénysorozat szeretetvendégséggel zárult – közölte a Kárpátaljalap.net.

2018. december 2. Csap magyarsága a temetőkertben a sztálinizmus áldozatainak emlékére állított emlékműnél hajtott fejet az 1944-ben malenkij robotra elhurcolt férfiak emléke előtt.

Balogh Livia, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Ungvári Középszintű Szervezetének és Csapi Alapszervezetének elnöke köszöntötte a vendégeket és mindenkit, aki eljött, hogy fejet hajtson a politikai elítéltek emléke előtt, azon csapi férfiak emléke előtt, akik elszenvedtek a sztálinizmus legnagyobb igazságtalanságát, és soha nem térhettek haza a malenkij robotból.

Idén is mindenki itt van: a történelmi egyházak hívei, a Csapi 2. Számú Széchenyi István Középiskola tanárai és tanulói, a 3. Számú Gróf Széchenyi István Cserkészcsapat vezetői és tagjai, a KMKSZ alapszervezetének választmánya, nyugdíjasklubja, ifjúsági szervezete, s mindazok, akik úgy érzik, az utódoknak kell életben tartaniuk az emberáldozatok emlékét, azokét, akiket egy diktatórikus rendszer ragadott ki szeretteik és közösségeik életéből – hangsúlyozta az

elnökasszony, és párhuzamot vonva napjaink történéseivel, elmondta: Azt hittük, soha még hasonló sem történhet, de a ma is kihívásokkal van teli. Sokszor félelmetesen hasonlít a már ismert módszerekhez. Ma is meg kell élnie a magyar közösségnek, hogy megbélyegzik, ellenségként tekintenek rá szülőföldjén. Mi, a ma élő generáció a múlt emléke előtti alázat és a jövő előtt érzett felelősség tudatában nem alkudhatunk meg – mondta Balogh Livia, és köszönetet mondott az anyaország kiállításáért.

Ezután a *Magyar vagyonok* című dal hangzott el a csapi nyugdíjasklub énekkarának előadásában **Melnyik Enikő** kórusvezető vezényletével.

Balogh Sándor *Ezer fogoly imája 1944-ben* című költeményét **Balogh Kornél** 10. osztályos tanuló adta elő. **Stefanec Bianka** 7. osztályos tanuló a *Fohászt* énekelte. A 10. osztályos **Cékusz Anna** a távoli évek történéseit ismertette, és felolvasta a csapi mártírok neveit. Felkészítő tanáruk **Lizák Renáta** történész volt.

Balogh János református tiszteletes az igehirdetést követően felszólította az egybegyűlteket: „Élők, emlékezzetek!” – és beszélt arról, amikor még az átkos rendszerben az azóta már elhunyt Halász Józseffel a Virág utca sarkán egy talapzat előtt emlékeztek a lágerben elhunytakra. Idézett a szolgálata idején a gyülekezetekben hallott történetekből, kiemelve, hogy azoknak is nehéz volt, akik itthon maradtak, hisz súlyos megpróbáltatásoknak voltak kitéve.

Thurzó Péter római katolikus atya az áldozatok előtt tisztelgőkhöz szólva megjegyezte, úgy gondolja, csak a lehajtott fejjel elmondott imádság a helyénvaló ennél az emlékműnél, ahol adósságot igyekszünk törleszteni, mulasztást pótolni.

Végezetül a résztvevők elhelyezték a tisztelet virágait, és meggyújtották az emlékezés mécseseit – tudatta a Kárpátaljalap.net.

2018. december 5. Megemlékezés Nagypaládon. Fekete Péntek a fogyasztás szent ünnepének volt kikiáltva az akciók okán, de a Túrhaton egy sokkal komolyabb és szomorúbb fekete pénteket tartott a lakosság. Nagypaládon arra az 51, malenykij robotra elhurcoltra és arra a 21 derék helyi honvédra emlékezett a falu, akik sosem láthatták viszont szülőföldjüket.

Mint tudjuk, 1944. november 16-án megkezdődött a kárpátaljai magyar holokauszt, mely során csak a Túrhat nagyobb vérvámost fizetett, mint amit a két világháború harcterei követeltek.

Erre emlékezett **Sötér Géza** helyi iskolaigazgató megnyitó beszédében, majd **Illyés Katalin**, a KMKSZ helyi alapszervezetének elnöke köszöntötte a megemlékezés vendégeit, **Szilágyi Mátyás** beregszászi magyar főkonzult, **Berkecz Mária** ungvári konzult, **Mecséry Károly** református tiszteletest és **Biró Vencel** polgármestert. **Szilágyi Mátyás** az emlékezés fontosságát emelte ki, hiszen csak a múltat nem feledve akadályozhatjuk meg, hogy a jövőben hasonló szörnyűségek megtörténjenek.

Mecséry tiszteletes az elkövetők „Istent nem félek, embert nem becsülök” mentalitását helyezte szembe a helyi lakosság szívós kitartásával. Azzal, hogy a legnehezebb időszakban is magyar gyerekek születtek, kérges markú parasztemberek teremtték elő a betevőt, és miközben a sztálini terror a történelem szemétdombjára került, a Túrhat magyarjai túléltek és gyarapodtak.

A megemlékezés során a helyi iskola diákjai kis műsorral idézték fel a vészidőszakot, majd a megjelentek a kegyelet koszorúit helyezték el az emlékműnél, melyet „emelt a hozzátartozók és a falu kegyes emlékezete”.

(Forrás: Matúz István, Kárpáti Igaz Szó)

2018. december 7. Büszkék vagyunk rá! Ma 72 éve, 1946. december 7-én az ungvári börtönben galádul agyonlőtték Bródy András ruszin politikust, a Podkarpatska Rus első miniszterelnökét.

Bródy András 1895. július 2-án Beregkövesden született. Középiskoláit Ungváron végezte. Első munkahelye Nagybecskón volt, az elemi iskolában tanított.

Az I. világháborúban besorozták. A 12. honvéd gyalogezred kötelékében harcolt a fronton. Kitűnt bátorságával és jó szervező készségével, ezért előléptették. Hadnagyi rangfokozattal szerelt le. Több kitüntetést kapott.

A háború után Budapesten elvégezte a jogot. Ekkor kezdett újságírással foglalkozni. Munkácsra költözve a *Kárpáti Futár* magyar nyelvű politikai napilap szerkesztője lett.

1924-től a *Ruszki Visztnik* ruszin hetilapot, az Autonóm Földműves Szövetség lapját kezdte szerkeszteni. Kurtyák Iván elnöksége alatt a párt főtitkára lett.

1933-ban a Prágai Nemzetgyűlés képviselője. Mandátuma idején harcot indított Kárpátalja függetlenségének kivívásáért. Támogatta a Németországgal, Lengyelországgal és Magyarországgal való viszony rendezését.

A müncheni egyezmény után 1938-ban megválasztották Kárpátalja első miniszterelnökévé. A terület ekkor még autonóm tartományként működött Csehszlovákián belül. A Sirovy-kormányban kinevezték a ruszin-ügyek miniszterévé.

Bródy részt vett a komáromi tárgyalásokon. Miután az egyezkedés megfeneklett, támogatta a magyar-szlovák viszony népszavazás útján történő rendezését. Ezért még aznap letartóztatták és Pankrócon tartották fogva.

Nemzetközi nyomás hatására 1939. február 11-én kénytelenek voltak szabadlábra helyezni. Márciusban tért haza, az akkor már újra magyar fennhatóság alatt álló Ungvárra, és képviselő lett a magyar országgyűlésben.

Mivel Bródy András bízott a bevonuló szovjet hadvezetőség lojalitásában, és népét nem akarta cserbenhagyni, családjával Ungváron maradt.

1945. március 25-én a szovjet NKVD letartóztatta. Az Ungváron működő népbíróság 1946 májusában kollaboráció vádjával halálra ítélte hét egykori miniszterével együtt.

Demkó Mihállyal és Fenczik Istvánnal együtt 1946. december 7-én kivégezték. Jeltelen sírba földelték el a Kapos utcai temetőben. Fia, ifjabb Bródy András festőművész hosszú évtizedeken át kutatta a sírhelyét.

A Szolyvai Emlékparkban a kivégzett kárpátaljai magyar képviselők emlékoszlopán szerepel Bródy András neve. Kárpátalja hűségese fiának, a ruszin nemzet elkötelezett harcosának emlékét szívünkben őrizzük.

(Forrás: **Balogh József** Facebook-bejegyzése)

A SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG KUTATÓMŰHELYÉBEN KÉSZÜLT KIADVÁNYOK

2018

„Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre...” Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULÁG- és GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek. Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2017. november 17. *(Az emlékkonferencia anyagai)* A kiadvány szerzői: dr. Tóth Mihály, Hajduk Márta, Matkovits-Kretz Eleonóra, Dupka György, Kovács Sándor, Korszun Olekszij, Bimba Brigitta, Marcsák Gergely, Csordás László, Mádi Bianka, Vass Szabina, Botlik József, Bognár Zalán, Muszagalijeva Arajlim Szabitova, Muszabekova Roza Madeinetovna. Szerkesztette: Dupka György–Zubánics László. Kárpátaljai Magyar Könyvek 273. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2018. (ISBN 978-615-5757-04-4)

Юрій Дупко: *Застосування принципу колективної провини щодо угорців і німців Закарпаття. Виконання постанов воєнної ради 4-го Українського фронту у світлі донесень НКВС 1944-1946 рр.* Наукове видання. Монографія. Закарпатські угорські книги — № 257. Відповідальний за видання: Юрій Дупко. Видано за підтримки Комісії пам'яті ГУЛАГ. ПЕРЕДМОВА: Кіш Єва, доктор історичних наук. Переклад з угорської: Шандор Лендел. Спеціальний редактор: Олексій Корсун. Літературний редактор: Борис Кушнір. Фотоматеріали: Андрея Фукс. Верстка та дизайн обкладинки: Юрій Гандера. Видавництво: Intermix, Ужгород – Будапешт, 2018. – 232 с.

(A monográfia **Dupka György** doktori (PhD) értekezése alapján készült (fordító: Lengyel Sándor). Eredeti változat: *Kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatának végrehajtása az*

NKVD-jelentések tükrében 1944-1946. Eredeti változat: <http://mek.oszk.hu/13300/13340/13340.pdf>)

Dupka György. *A nagy háború emlékezete Kárpátalján 1914-2018. Haditettek, hősök, haditemetők, emlékművek, népemlékezet és ünnepségek.* Kárpátaljai Magyar Könyvek – 260. Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György. Archív felvételek, dokumentummásolatok, fotók: Fuchs Andrea. – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2018 – 379 o.

Kárpátalja szovjet terrorjának emléktérképe. Az ismertető anyagot összeállította: dr. Dupka György. Szerkesztette: és a fotókat készítette: Kovács Sándor. A térképeket készítette: DIMAP, Budapest, 2017, 2018.

Ortutay Péter. *Apage Satanas. Ungvári történetek az 1980-as évekből.* Kárpátaljai Magyar Könyvek – 274. – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2018 – 240 o.

A KÖTET SZERZŐI

BALAHÓ Zoltán (Komárom, 1973. április 17.): történész, főmuzeológus, a Magyar Nemzeti Múzeum legújabb kori Iratgyűjteményének és 2017 óta a ferencvárosi Málenkij Robot Emlékhely kurátora. 1998-ban szerzett történész, történelemtanári és muzeológus diplomát a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi karán. 1999 óta dolgozik a legújabbkori muzeológia területén a Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Főosztályán, majd Történeti Tárán. Kutatási területe a XX. századi magyar történelem különféle témaköreiből merítkezik, elsősorban Trianon tárgyi és dokumentum emlékei, a csehszlovákiai magyarság története, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc története, valamint Nagy Imre miniszterelnök tárgyi hagyatékának a kutatása áll szakmai érdeklődésének homlokterében.

Több szakmai muzeológiai és civil szervezetnek is az aktív tagja, tisztviselője. 1999-től tagja a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesületnek, 2000-től alapító-tagja a Magyar Múzeumi Történész Társulatnak, 2010-től a Budapesti Honismereti Társaságnak, 2012 óta pedig tagja és elnöke a több mint 27 éves múltra visszatekintő Nagy Imre Társaságnak. 2010-től a Honismereti Szövetség *Honismeret* című folyóiratának volt az olvasószerkesztője, 2006-tól pedig a *Történeti Muzeológiai Szemle* c. évkönyvnek is.

2008-ban Klebelsberg Kunó Ösztöndíjasként tanulmányúton vett részt Párizsban, ahol a franciaországi '56-os magyar emigránsok között végzett kutatást, készített interjúkat és végzett gyűjtést a Nemzeti Múzeum számára.

Publikációiban elsősorban a Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek a történetével, valamint a XX. századot érintő szakmai és helytörténeti kiadványokról, könyvekről írt recenziók állnak, pl.: *Az Irat-, Igazolvány- és Oklevél Gyűjtemény*. In.: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Budapest. 2002; *A pozsonyi hídfő története. Jakabffy Imre publikálatlan naplója az 1947-es magyar-csehszlovák határmegállapító bizottság munkájáról*. In.: Folia Historica XXIII – II. 2002 (Gál Vilmossal közösen); *Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig*. In.: Történeti Muzeológiai Szemle 5. Budapest,

2005; „Hidépítők” Münchenben. *A müncheni Széchenyi Kör iratai a Magyar Nemzeti Múzeumban*. In.: Történeti Muzeológiai Szemle 5. Budapest. 2005; *A forradalom emlékei a Magyar Nemzeti Múzeumban*. In.: Magyar Múzeumok. Budapest. 2006/3.; *Nagy Imre mártír miniszterelnök relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Budapest, 2006; *A Történeti Tár múltja és jelene*. In: A Nemzet Múzeuma. Szerk.: Pintér János, 2009; *Százéves a pozsonyi Petőfi-szobor*. In: Honismeret 6. 2011; *Nagy Imre személyes tárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban és a Nagy Imre Emlékházban*. In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések VI. Budapest, 2012.

Jelentősebb kiállítások: Az 1956-os forradalom emlékei. Új szerzemények 2004–2006. Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2006. október 5.–december 5. (társkurátorként); *„Ilyen tavasz csak egy volt életemben”* 1848. Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2009. március 12.– június 30. (társkurátorként); Köztársasági Örezred: 250 éves a magyar testőrség. Időszaki kiállítás az Országház kupolacsarnokában, 2010. március 1.–május 1. (társkurátorként); Magyar Nemzeti Múzeum – ferencvárosi Málénkij Robot Emlékhely. Állandó kiállítás 2017. november 25-től (kurátorként).

BENKŐ Levente újságíró, történész. 1961. június 13-án született Nagyajtán (Háromszék m.). Sepsiszentgyörgyön az 1. Sz. Ipari Szaklíceumban (ma: Puskás Tivadar Szakközépiskola) érettségizett, a nagyváradi Ady Endre Sajtókollégiumban szerzett újságírói diplomát (1997), majd a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Kara történelem szakán diplomázott (2006). A Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Háromszék* című napilap (1991–2003), a Kolozsváron megjelenő *Krónika* című napilap (2003–2009) és a Kolozsváron megjelenő *Művelődés* című havi kulturális folyóirat (2009–) szerkesztője, riportere, rovatvezetője.

Fő kutatási területe a második világháborús fogság, a második világháború nyomai az egyházi forrásokban, az 1956-os magyar forradalom erdélyi-romániai hatásai és következményei. Az 1990-es évek eleje óta interjúk sorozatát készítette második világháborús túlélőkkel és erdélyi '56-os politikai elítéltekkel, e folyamatos gyűjtés, vala-

mint levéltári kutatások nyomán születtek történelmi tárgyú könyvei: *Szárazajta* (1995, második, bővített kiadás 2011), *Volt egyszer egy '56* (1998, második, bővített és javított kiadás 2016), *Fogolykönyv* (1999), *Muszáj volt élni valahogy* (2001), *Bűn volt a szó* (2002, második, javított kiadás 2017), *Székely golgota* (2003), *Magyar fogolysors a második világháborúban I–II.* (Papp Annamáriával, 2007), *Az őszinteség két napja* (2009), *Erdélyi srácok* (Papp Annamáriával és Vig Emesével, 2019). Tanulmánykötetek társszerzője és -szerkesztője.

BIMBA Brigitta (Bátyú, 1994. január 27.) 2011-ben érettségizett a Bátyúi Középiskolában. Mester fokozatú diplomát szerzett történelemből az UNE, akkori nevén Magyar Tannyelű Humán- és Természettudományi Kara magyar történelem és európai integráció szakán. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Iskolájának 3. éves doktorandusz (PhD) hallgatója.

BOTLIK József, Dr. (Szöny, 1949. január 15.) magyar történész, író, egyetemi oktató, újságíró. Gyermek- és ifjúkorát Dunaalmáson töltötte. Anyai ágon felvidéki, apai ágon székelyföldi (Gyergyó) gyökerű, ami döntően meghatározta az elszakított területen élő kisebbségi magyarság sorsa iránti elkötelezettségét.

1974-ben újságírói, 1980-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem szakos középiskolai tanári és könyvtáros képesítést, 1996-ban pedig a Sola Scriptura Lelkészképző és Teológiai Főiskolán hittanári oklevelet szerzett. 1982-ben egyetemi doktori, 2004-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen PhD doktori fokozatot kapott. Ugyanezen évtől a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, egyetemi docens.

A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola oktatója, témakiírója, témavezetettjei közül öten szereztek PhD fokozatot, közülük öten kárpátaljaiak: Seremet Sándor, Tutuskó Ágnes, Riskó Mariann, Szanyi M. József, valamint Dupka György belső opponense volt. Két fő doktori cselekménye folyamatban, 10 fő abszolutóriumot szerzett. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola Tanácsának belső, választott tagja (2010–2017).

Kutatási területe a XX. századi magyar történelem és a határon túli magyarság története.

Eddig 22 könyve jelent meg, ebből kettő az Amerikai Egyesült Államokban angol nyelven. Ezen kívül 200 tudományos publikációja látott napvilágot, valamint 35 hosszabb történelmi ismeretterjesztő filmet (ebből 30-nak a forgatókönyvét is írta) és 40 önálló rádióműsört készített.

Fő művei: 1988 *Erdély tíz tételben (1918–1940)*. Budapest, 1997; *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. 1646–1997*. Budapest, 2000; *Egestas Subcarpathica - Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Budapest, 2001; *Gát (Falumonográfia)*. Budapest, 2003; *A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927–1977). Pályakép és korrajz*. Ungvár–Budapest, 2005; *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1938–1945., II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyháza, 2007; *A magyar közalkalmazottak tömeges kiűzése Burgenlandból*. Kisebbségkutatás 2007/1., 2008; *Eduard Beneš and Podkarpatská Rus. Hungarians, Rusins and Czechs in Subcarpathia 1919-1938/1939* Corvinus Publishing 2008, Printed in the United States of America Library of Congress No.: 2008927406., 2008; *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvág (Második, javított kiadás, 2012), 2010; *Görögkatolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976*. Budapest, 2011; *Az örvidéki magyarság sorsa 1922–1945*. Vasszilvág, 2012; *The Fate of Western Hungary 1918–1921* Matthias Corvinus Publishers Buffalo–Hamilton 2012 Printed in the United States Library of Congress Control Number: 2012947894., 2013; *Egán Ede, a magyar és a ruszin nép vértanúja*. Trianoni Szemle V/1-2. szám 2013. január–június, 14–26., 2015; *Az örvidéki magyarság sorsa 1945–1989 - Kitekintéssel 2014-ig*. Vasszilvág, 2015; *A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban 1991–1998*. Budapest, 2016; *A nemzetpolitikus Bartha Miklós (1848–1905) élete, munkássága és emlékezete*. Lakitelek, 2018; *A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác - Egán Ede - Kazy József*. Budapest.

Társszerző: 1991 *Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Budapest–Szeged (Dupka Györggyel), 1993 *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Buda-

pest–Ungvár. (Dupka Györggyel), 1994 *Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993*. Budapest (Csorba Bélával és Dudás Károllyal).

Díjak, elismerések: Váradi-Sternberg János-díj (2000), Magyar Művészetért Díj (2009), Pro Patria in Exteris (Corvinus Society Kanada, 2009), Kárpátaljai Magyar Nívódíj (2010), Hodinka Antal-díj (2010), Pável Ágoston Emlékérem (Vas Megye Önkormányzatának Közgyűlése, 2012).

DRAGAN Traian (1972. május 24, Temesvár) történész, főmuzeológus – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 1990-ben Temesváron érettségizett és felvételt nyert a temesvári Nyugati Egyetem történelem–latin szakára. Az első év elvégzése után államközi ösztöndíjat kapott, magyar nyelv tanulására és az ELTE történelem szak elvégzésére. MA fokozat megszerzésének évei 1998 (történelem) és 2000 (Új és Legújabb kori Muzeológia) – ELTE Budapest.

1999-óta a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozik. 2016-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Plakátgyűjteményének kurátora, 2018-tól az Ipartörténeti Gyűjtemény kurátora.

Kiállítások: „Gregersen építőmester” (társkurátor) – Budapest Történeti Múzeum, 2000, Elsodort világ – Plakát álmok 1910–1920 (kurátor asszisztens) – Magyar Nemzeti Múzeum, 2015–2016, Savaria Múzeum – Szombathely és Balatoni Múzeum – Keszthely, „PlakArt – vizuális művészet a számítógépes grafika előtt” (kurátor) Móra Ferenc Múzeum – Szeged, 2017, „Tolongó Idők” (kurátor) – Magyar Nemzeti Múzeum – Budapest, 2018, „Magyar egészségügyi felvilágosító plakátok a két világháború között” (kurátor), MRFK – Szolnok, 2018, „A L'est la guerre sans fin 1918–1923” (MNM delegált munkatárs) – Musée de l'Armée – Párizs, 2018.

Kutatási területei: Magyar plakátművészet, Kelet-Európa története a 19–20. században, román-magyar kapcsolatok. A Magyar Múzeumi Történész Társulat és a Nagy Imre Társaság tagja.

DUPKA György (Tiszabökény, 1952. április 11.) PhD, történész, író, kiadói főszerkesztő, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára. 1979-ben Ungváron szerzett magyar szakos bölcsészdiplomát. 2008

őszén az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán kulturális mediátor szakos másoddiplomát kapott. Mint elkötelezett GULÁG–GUPVI-kutató, több tanulmányúton vett részt (Donyec-medencében, az Ural környéki megyékben stb.), ahol az egykori fogolytáborok helyszíneit, a megmaradt lágertemetőket kereste fel. Huszonöt éves kutatói eredményeit, eddigi feltárásait, a tanulmányutak során szerzett tapasztalatait az Intermix Kiadónál megjelent munkáiban összegezte (*Szolyva a mi Golgotánk*, 2012, „*Hova tűnt a sok virág...*”, 2013), amelyek alapot képeztek a doktori (PhD) értekezése megírásához is. 2014. szeptember 19-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskolájában *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)* címmel megvédte doktori (PhD) disszertációját a legmagasabb minősítéssel. Nevéhez fűződik a *Kárpátaljai Magyar Könyvek* sorozat (1992) beindítása és gondozása, amely mára a 380. kötetnél tart. 2008-tól ügyvezető igazgatóként a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) egyik létrehozója és vezetője. Munkáinak elektronikus változata a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján olvashatók. 2017. augusztus 20-án Áder János, Magyarország Köztársasági Elnöke állami kitüntetésben részesítette a GULÁG–GUPVI-kutatók egy csoportját, köztük magas színvonalú munkájáért ő is a *Magyar Érdemrend Lovagkereszt* polgári tagozat kitüntetését vehette át.

KÁLLAY Karolina/Carolina (Mikola, Szatmár megye, 1967. július 4.) református vallás és történelem szakos tanár, helytörténész. Főállásban gimnáziumi tanár 1995-től. Tanulmányait Szatmáron végezte. Érettségi után 1995-ben a Sulyok István Református Tanárképző Főiskolán szerzett diplomát. 2000-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Reformtus Teológia szakán végzett. 2012-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen Történelem szakon szerzett diplomát.

Kutatási terület: A Szovjet megszálló csapatok által a mostani Romániai, a Partium történelmi régióhoz, Szatmár megyéhez tartozó Halmi járás (Ugocsa vidék) településeiről 1944–1945-ben a Szovjet-unióba elhurcolt, a lágerekben meghalt magyar állampolgárok, a II.

világháború katona áldozatainak felkutatása. A Szovjetunióba elhurcolt és haza nem tért magyar, sváb áldozatok feliratos emlékjeleinek a Szatmár megyei, illetve az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás területén való felkutatása.

MARCSÁK Gergely irodalomtörténész, költő, verséneklő 1990. február 23-án született az ungvári járási Kincsehomokon. A Debreceni Egyetem Irodalom és Kultúratudományok Doktori Iskolájának abszolvált PhD-hallgatója. Az iskola befejezése után az Ungvári Nemzeti Egyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát, majd öt évig az Ungvári 10. Számú Dayka Gábor Magyar Tannyelvű Középiskola magyartanára és szervezőpedagógusa volt. Első versei 2010-ben jelentek meg az Együtt irodalmi folyóiratban. Azóta írásait közölték a Napút, Helikon, Partium, Magyar Napló, Irodalmi Jelen, Hitel c. folyóiratok. A Szárnypróba (2013), Különjárat (2016), A tökéletes zártság egyetlen pillanata (2017), Az év versei 2018 és Az év versei 2019 című antológiák társszerzője. Versek, rövidprózákat, tanulmányokat ír. A Kovács Vilmos Irodalmi Társaság alelnöke, a Fiatalkor Írók Szövetsége és a Magyar PEN Club tagja, az Előretolt Helyőrség Íróakadémia hallgatója. 2019-ben jelent meg Fekete-Tisza című első verseskötete.

Elismerések: Együtt nívódíj (2017), Gérecz Attila-díj (2019), a Magyar PEN Club Khelidon-díja (2019).

MATKOVITS-KRETZ Eleonóra (Pécs, 1950. szeptember 21.) nyugdíjas pedagógus, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre elnöke (Pécs). A helyi alapiskolák elvégzése után a Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola tanulója. A Bajai Tanítóképzőben tanítói, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskoláján gyógypedagógusi, majd a Műszaki Egyetem közoktatás vezetői szakán szerzett diplomát. Nyugdíjba vonulásáig Pécsen az Értelmező Általános Iskolában tanárként dolgozott. A Matkovits-Kretz Eleonóra által vezetett egyesület, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre 1991-ben alakult. Elsődleges célja a német nemzetiségiek magyarországi oktatási intézményei-

nek támogatása, a német nemzetiségielk összefogása, az anyanyelvüket már nem beszélő nemzetiségielk identitásának erősítése, a nemzetiségi érdekek védelme; a nemzetiségi hagyományok, a kultúra ápolása, a német nemzetiség hiteles történetének, a németek sorstragédiáját is okozó GUPVI megismertetése, kutatóutak szervezése, emlékhelyek felkeresése, ilyen tematikájú kiadványok megjelenítése; az EU-s támogatási rendszerek közvetítése stb. Több megvalósított GULÁG–GUPVI-programjára országosan, kárpát-medencei szinten is felfigyeltek. Felelős kiadója tucatnyi kiadványnak (Széles körben ismertté vált kiadványuk: *Malenkij robot „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955.* (magyarul, németül, angolul), Pécs, 2009, *„Messze voltam én fogságban...”* interjú kötet, és *„A 0060-as parancs”* magyar és német nyelven). Kimagasló tevékenysége elismeréseként Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozat kitüntetésben részesült 2017-ben.

MÁDI Bianka (Verbőc, 1998. március 10.) Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének elsőéves mesterképzős hallgatója, emellett első éves politológus hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Az alapiskola elvégzését követően a Nagyberegi Református Líceum tanulója. 2015-ben kezdte felsőfokú tanulmányait az Ungvári Nemzeti Egyetemen, ahol 2019-ben szerzett „baccalaureus” képesítést történelem szakon. Kutatási területe az Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásnak és deportálásnak folyamata.

MESKÓ János (Ungvár, 1958. május 26.) helytörténész. Ungváron a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeum megbízott vezetője. 1975-ben érettségizett az Ungvári 10. Számú Zalka Máté Középiskolában. 1990-ben elvégezte az Ungvári Állami Egyetem történelem szakát. 2006-ban az Ungvári Nemzeti Egyetem jogi karát. Különböző beosztásokban dolgozott.

Kutatási területei: a magyar oktatás Kárpátalján a háború utáni szovjet korszakban, a Kárpátontúli Ukrajna átmeneti államalakulat 15

hónapos története, a Néptanács dekrétumai és rendeletei – az erőszakos szovjet politika 1944–1946 között, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története, a szovjet korszak és a várkeri temető lerombolása. Nyugdíjasként Ungváron él.

MOLNÁR D. Erzsébet (1979, Beregszász) PhD, történész. 2002-ben a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola angol-történelem szakán végzett. Diplomaszerezés után a Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékén kezdett dolgozni, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta tanulmányait. 2015-ben szerzett doktori fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, illetve az intézmény Kiadói Részlegének munkatársa. *Kutatási területe:* a kárpátaljai magyarság szovjet lágerrekbe történő deportálása, Kárpátalja szovjetizálása. *Díjai:* Magyar Arany Érdemkereszt (2017).

MURÁDIN János Kristóf PhD, történész, egyetemi adjunktus. Marosvásárhelyen született 1980-ban. Tanulmányait Kolozsváron végezte 1999 és 2003 között a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, Történelem Szakon, majd ugyanott 2003 és 2004 között legújabb kori történetből mesterképzőt, 2004 és 2010 között pedig doktori tanulmányokat végzett. 2008 februárjától adjunktus a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán, a Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszéken. 2014 februárjától a Kar kancellárja. Több tudományos társaság tagja: Erdélyi Múzeum-Egyesület (1999), Bolyai Társaság (2006), MTA Külső Köztestülete (2011), Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (2014).

Kutatási területei: az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között, erdélyi magyar civilek szovjet fogságban 1944 és 1953 között, magyar kultúrintézmények Erdélyben 1944 és 1948 között. Több mint 50 tudományos konferencián tartott előadásokat. Két szakkönyv és két egyetemi jegyzet szerzője, két tudományos kötet társszerzője, valamint több mint 70 tanulmány, cikk és recenzió szerzője.

Díjai: Magyar Arany Érdemkereszt (2017), Közép-Európa Kutatásiért Díj Junior fokozata (2017).

NAGYNÉ PINTÉR Jolán (Budapest), a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke. 1954. augusztus 7-én született Budapesten. 1971-ben leérettségizett a budapesti Kosuth Zsuzsanna Egészségügyi Szakközépiskolában. Orvosi egyetemre szeretett volna felvételezni, de a Gulagot megjárt szülei miatt nem vették fel. Az egyetem laborjában dolgozott egy évet, majd az ismételt és sikertelen orvosi egyetemi felvételt követően a Vendéglátóipari Főiskolára jelentkezett. 1979-ben elvégezte a Főiskolát és a fővárosi Thermál Szálló gyógyászati részlegén kezdett el dolgozni. Időközben megszületett fia és lánya, majd később férjével saját vendéglátó üzletet nyitottak Újpesten.

Családja életét végigkísérte a Gulag tehertétele. Részesé lehetett – Édesanyja mellett – annak a folyamatnak, ahogy a rendszerváltoztatást követően megalapították a Gulag Alapítványt és felavatták a Gulag-emlékművet Budapesten. Édesapja 1996-ban hunyt el, Édesanyja 2007-ben távozott az élők sorából. Haláluk után átvette a Gulag Alapítvány vezetését, majd a 2015–2017-es Gulag-Gupvi Emlékevek során aktívan bekapcsolódott a Gulag-emlékezetpolitikába. Alapítványával rendszeresen tart megemlékezéseket, szervez konferenciákat és rendhagyó történelemórákat, ápolja az elhunyt Gulag-rabok emlékét, követi és segíti a még élő Gulag-rabok életét, sorsát. Rendszeres, határokon átnyúló tevékenységével leginkább a fiatal generáció számára szeretné elmondani a Gulag szomorú történetét, okulásképp a jövőre nézve.

NICK Ferenc (Zirc, 1954. október 7.) a Magyar Honvédség nyugalmazott főtisztje, nyugdíjas, Budapesten él. Felsőfokú végzettséget a Zinyi Miklós Katonai Akadémián szerzett. Jelenleg a Falvak Kultúrájáért Alapítvány elnöke. Aranyosapátiban az AranyosSziget Gyermek és Ifjúsági Tábor alapítója. A Falvak Kultúrájáért Alapítvány életminőség-fejlesztő programjának legújabb értékteremtése az Aranyosapátiban 2015. május 23-án átadásra kerülő „AranyosSziget” Gyermek és Ifjúsági Tábor, rövidített nevén Hotel „AranyosSziget”. A harminc

személynek kényelmes elhelyezést biztosító szálló küldetése a határon túli és az emigrációban élő magyar fiatalok anyaországi táboroztatása, a hazai ifjúsági közösségek, iskolai osztályok négyeshatármenti programjának támogatása, felnőttek anyanyelvi képzésének szervezése, valamint a „Felső Tisza Völgye” vidékfejlesztési térség ifjúságának fogadása, illetve szálláscsere-programokkal lehetőség biztosítása hazánk más tájegységeinek megismerésére.

PAPP Annamária újságíró, történész. 1975. december 4-én született Kolozsváron. Középiskolai tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte (1990–1994), majd a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem újságírói (1994–1998) és történelem szakán (1998–2002) szerzett egyetemi oklevelet. A *Szabadság* című kolozsvári napilap munkatársa, szerkesztője 1994 óta.

Kutatási területe: a második világháború utáni deportálások, hadifogság, civilek internálása, valamint az 1956-os forradalom erdélyi történései, Kolozsvár 1944. június 2-i amerikai bombázása. Az adott témakörökben számos interjút, beszélgetést közölt a sajtóban túlélőkkel, visszaemlékezéseket rendezett sajtó alá, levéltári kutatásokat végzett és tartott előadásokat. Megjelent könyvei: *Szögesdrót* (2002), *Magyar fogolysors a második világháborúban I–II.* (Benkő Leventével, 2007), *Elindultam Kolozsvárról, megérkeztem Clujba* (2010, s. a. r.), *1944. június 2. – Kolozsvár bombázása* (Asztalos Lajossal, 2014), *Erdélyi srácok* (Benkő Leventével és Vig Emesével, 2019).

TÓTH Mihály, dr. (Mezőkaszony, 1954. október 5.), a jogtudományok kandidátusa, nemzetközi és alkotmányjogász, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke, 1987 és 1989 között Beregszász város polgármestere, 1992 és 1994 között a Beregszászi járás elnöki megbízottja, 1994–1998 között a kijevi parlament képviselője volt. 1990 és 1992 között a KMKSZ alelnöke, 1996 és 2002 között az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke. 2001 óta Ukrajna Nemzeti Tudományos Akadémiája Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Kutatási témája a kisebbségi és önkor-

mányzati jog, több évtizede a gyakorlatban is részt vesz az ukrainai jogalkotásban.

ZUBÁNICS László, dr. (Gut, 1971. május 20.) a történelemtudományok kandidátusa, történész, kisebbségi politikus. 2009-től az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelű Humán- és Természettudományi Karának dékánhelyettese, a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék tanára. *Kutatási területe:* Északkelet-Magyarország (a mai Kárpátalja) kora újkori történelme, ezen belül a nemesség szerepe e történelem formálásában. Eddig közel 10 könyvet adott ki, számos tanulmánya jelent meg a helyi és a magyarországi kiadványokban. Jelenleg a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke és az *Együtt* című folyóirat tanulmány rovatának a vezetője.

 INTER

 m x

ISBN 978-615-5757-14-3

9 786155 757143